COURIER

PAMFLETE

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ŞI ARTĂ

COURIER

PAMFLETE

PAUL–LOUIS COURIER

CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

PAUL-LOUIS COURIER

PAMFLETE

Prefață și traducere de
F. BRUNEA-FOX

EDITURA DE STAT PENTRU LITERATURĂ ȘI ARTĂ

CUVÎNT ÎNAINTE

Există în viaţa lui Paul-Louis Courier, atît de înţesată de contraste greu descifrabile cîteodată, un episod din tinereţe în care unii biografi văd cheia adevăratului său caracter, a afinităţilor sale cu epoca în care a trăit. E vorba de evenimentele memorabile din 14 iulie 1789, de care este legat şi numele unui adolescent, participant, alături de revoluţionarii parizieni, la atacul asupra Bastiliei şi Muzeului Militar, instalat în Palatul Invalizilor. Acest adolescent nu era altul decît celebrul de mai tîrziu autor al pamfletelor, din care se publică cele mai reprezentative în traducerea de faţă. De pe urma atacului, tînărul revoluţionar s-a ales cu un trofeu : un pistol luat ca amintire din panoplia muzeului. Courier avea atunci şaptesprezece ani, şi o acţiune ca aceea săvîrşită de el nu ar conţine nimic nefiresc, n-ar pretinde o atenţie deosebită, ea fiind specifică vîrstei generoase, oricînd magnetizată de idei şi avînturi nobile. Faptul are însă o semnificaţie deosebită atunci cînd aparţine unui adolescent care s-a hărăzit cu trup şi suflet studiului antichităţii grece şi latine şi care părea să nu cunoască altă pasiune decît cultura veche. El descoperă dintr-o dată în Paul-Louis Courier un temperament de luptător, care nu traversează epoca sa fără să nu vadă, fără să nu înţeleagă, fără să nu participe la tumultul ei.

Trebuie să avem mereu în vedere această pasiune covîrşitoare a lui Courier pentru cultura veche, cu osebire pentru cea elină, adevărat exil în trecut dacă vrem să înţelegem atîtea alte stranii avataruri din cursul carierei sale militare. Nu o dată în timpul

campaniei napoleoniene din Italia, Courier, furat de traducerea lui Xenofon sau Plutarh, își uita îndatoririle de ofițer artilerist, adîncit zi și noapte în textele originale, în vreme ce tunurile bubuiau sub ferestrele cvartirului său. Adevărat, el n-a iubit niciodată îndeletnicirea militară. În special n-o iubea de cînd ambițiile trufașe ale lui Bonaparte, devenit împărat, transformaseră acțiunea inițială de apărare a patriei republicane împotriva coaliției țărilor monarhice în război de cucerire.

Courier, părăsind după destui ani petrecuți departe de Franța uniforma cazonă, revenind în patrie și luînd contact cu realitățile politice și sociale din perioada imperiului și, ulterior, a Restaurației dinastiei burboniene, stabilindu-se în Touraine, în mijlocul țăranilor veșnic asupriți și înfometați, a înțeles că îi incumbă și o altă misiune decît aceea ce-i acaparase aproape două decenii din viață. Nu va renunța la pasiunea pentru antichitate, dar va pune pe prim plan obiectivele epocii în care trăia. Condeiul cu care-și stiliza traducerile din Isocrat îl va ascuți și-l va muia în cel mai corosiv acid pentru a înfiera regimul, dezmățurile de la curte, moravurile aristocrației și ale preoțimii, pentru a face din el o armă de apărare a norodului de la țară și a exalta binefacerile democrației. Așa s-au născut incomparabilele sale pamflete, model clasic al unui gen combativ de înaltă valoare satirică și literară. Îmi închipui că atunci cînd s-a hotărît să scrie primul pamflet : *Jalbă către cele două camere* (1816), așezîndu-se la masa sa de lucru din Luynes, ochii săi s-au oprit un moment asupra pistolului din 1789, pe care-l păstrase atîrnîndu-l pe perete la loc de cinste, lîngă portretele lui Pascal și Franklin. La o distanță de douăzeci și șapte de ani, se reîntîlnea cu adolescentul pe care uraganul revoluției îl scosese din biblioteca tutelată de chipurile lui Socrate, Platon și Cicero, năpustindu-l cu mulțimile răsculate către zidurile palatelor ce adăposteau huzurul și pravilele nobilimii.

Viața lui Paul-Louis Courier este făcută să uimească și să intereseze în cel mai înalt grad curiozitatea cititorului său. Însă cititorul este pus la grea încercare, nevoit fiind să-și caute mereu scriitorul, nu totdeauna prezent înaintea ochilor săi, cînd pe scena epocii — cea mai frămîntată din istoria Franței — cînd îndărătul ei. Drumul pe care evoluează Courier nu-i liniar, ci accidentat, șerpuit, el traversînd ba centrul trepidant al epocii, ba

limitele ei, unde îl aştepta fie o pajiște pentru contemplație, fie o ruină arheologică, ce-i va furniza o piatră veche ca proiectil pentru praștia lui polemică. Așa poate fi ilustrată viața lui Courier : cînd chemată de evenimente în arena politico-socială, cînd ascunsă în cabinete cu tomuri și manuscrise prăfuite. Paul-Louis Courier este, rînd pe rînd, pamfletarul aprig ancorat în actualitate și interpretul discret al bucolicilor elini.

„Firea lui semeață și dură, inteligența rece ca o lamă concentrează în pagini de artă desăvîrșită un venin fluid și paralizant. Courier n-are invectiva tare ; nu izbește cu sunet și larmă. Înțepătura pe care o face e mortală, însă e ascunsă sub zîmbete și duhul blîndeții. Vorbește limpede, liniștit și-n pilde, ca un țăran. Ideea însă e teribilă." [1]

*

Născut la Paris, 4 ianuarie 1772, cadrul citadin al existenței sale infantile va fi înlocuit peste cîțiva ani cu unul rural, cînd tatăl său, Jean-Paul Courier, se va muta la una din proprietățile sale din Touraine. Micul Paul-Louis se va adapta repede la acest ținut de podgorii și păduri, pe care mai tîrziu îl va populariza în scrierile sale. Aproape întreaga perioadă a copilăriei și adolescenței o va petrece acolo, găsind o deosebită plăcere în plimbările prin comună și satele vecine, unde se oprea pentru a sta de vorbă cu țăranii sau pentru a le privi munca. Aceste contacte cu plugarii i-au transformat psihologia orășenească atît de adînc, încît pînă la sfîrșitul vieții el s-a considerat, cu mîndrie, țăran și podgorean. Totuși, afecțiunea pentru peisajul și lumea rurală nu va stinge nostalgia pentru Paris. Și e de remarcat, în legătură cu nestatorniciile firii sale, că pînă la sfîrșitul vieții el a zigzagat între Touraine și alte orizonturi depărtate, părăsind satul pentru Italia și Elveția, revenind cuprins de dor, apoi iarăși abandonîndu-l pentru locurile ce i-au captivat inima și mai ales mintea, ca în cele din urmă să se întoarcă la vatra tinereții, unde va și muri, asasinat în împrejurări misterioase.

Paralel cu priveliștile și lumea de la țară, el a luat, de la o vîrstă fragedă (sortită de obicei bucuriilor naive), legătura cu un

[1] Mihail Sadoveanu, articol despre Courier, apărut în ziarul ieșean *Lumea* (1925).

univers îndepărtat în timp, cel al vechii civilizații grecești. Mentorul în această călătorie în trecutul milenar foind de umbre homerice, luminat de scene și personaje mitologice, de eroi ai istoriei ateniene nemuriți în paginile lui Xenofon și ai tragicilor greci, i-a fost tatăl său. Om instruit, el iubea cultura antică, și această dragoste plină de fervoare a reușit s-o transmită și fiului. Însă o dată cu pasiunea pentru literatura elină și latină, el i-a mai insuflat viitorului scriitor și un alt simțământ, care de asemenea a prins rădăcini adînci în sufletul acestuia : ura împotriva nobilimii trufașe. În tinerețe, tatăl lui Paul-Louis Courier a avut prilejul să vadă, la curtea lui Ludovic al XV-lea, nobilimea insolentă gudurîndu-se slugarnic înaintea doamnei de Pompadour, țiitoarea regelui. Disprețul nobilimii pentru oamenii de rînd îl revoltase nu o dată și în Touraine, cînd cavalcada vînătorească de conți și marchizi dădea buzna în bătătura oamenilor, prăvălind garduri și repezind din goană o cravașă pe obrazul pălmașului ce îndrăznise să protesteze. Pînă la sfîrșitul vieții, Paul-Louis va nutri o imensă aversiune împotriva clasei de sus și împotriva ei va scrie paginile cele mai necruțătoare ale pamfletelor sale.

Dîndu-i profesori care să-l inițieze și să-i desăvîrșească cunoștințele în domeniul limbii și literaturii grecești, Jean-Paul Courier, fire practică, s-a gîndit să adauge la instrucția fiului matematica și geometria. Deși Paul-Louis nu avea nici o tragere de inimă pentru asemenea științe, el nu va crîcni împotriva acestei decizii, considerînd studiul acestora un tribut filial cu care răscumpăra îngăduința de a continua să studieze mai departe literatura. De altminteri el nu dedică acestor discipline prea mult timp, convins că o va scoate la capăt cînd va fi nevoie.

„Domnule profesor, nu știu nimic din materia asta, lăsați-mi cîteva zile să mă informez", i-a răspuns marelui fizician Laplace, care deținea catedra de matematică la Academia de artilerie din Châlons, unde îl vom întîlni pe Courier curînd, în anii revoluției. Și, într-adevăr, s-a ținut de cuvînt, uimindu-l pe Laplace cu istețimea și cunoștințele sale în ale hidrostaticii, pe care și le însușise în nici două săptămîni de documentare. Acest succes nu-l împiedică să împărtășească dascălului său de grecește că, în comparație cu „pajiștile smălțate cu flori și tivite cu pîrîiașe"

— cum îi apare poezia bucolică elină — postulatele lui Euclid nu sînt decît niște „stînci reci".

În timp ce Paul-Louis frecventează cu asiduitate școala militară, evenimentele se precipită. Căderea Bastiliei, doborîrea monarhiei, ghilotinarea familiei regale, triumful a ceea ce istoria avea să numească mai tîrziu Revoluția Franceză, lupta armatelor republicane împotriva invadatorilor, alungarea acestora aduc în viața elevului o atmosferă de febră și agitație. La capătul a doi ani de cursuri militare, în iunie 1794, Paul-Louis Courier obține gradul de sublocotenent și imediat de locotenent. Nu locotenent de geniu, cum dorea tatăl său, care-l pregătea pentru cariera inginerească, ci de artilerie. Artileria era specialitatea lui Napoleon care, în acele zile, devenise idolul Franței noi.

După un stagiu în armata cantonată pe Moselle, la Thionville, unde între două hărțe cu inamicul îl citește pe Demostene, este transferat la Toulouse. „Nu sînt făcut, cred, pentru meșteșugul soldățesc. Vederea unui cîmp de bătălie îmi întoarce mațele pe dos." E o mărturisire făcută unui camarad de arme, care va publica după moartea lui Courier o carte plină cu amintiri interesante despre pamfletar.

Succesele expediției napoleoniene în Italia îl ispitesc să plece în această țară, dar nu pentru a participa la lupte. Cere să fie mutat în armata de acolo, chibzuind că astfel va avea prilejul de a se apropia de comorile civilizațiilor vechi, aflate în palatele și bibliotecile peninsulei. Căpitan, și ceva mai tîrziu maior, iată-l la sfîrșitul anului 1798 în misiune la Roma. Aici găsește un oraș cotropit, în care mizeria și înjosirea la care este supus poporul italian îl îndurerează adînc. Regimul pe care Napoleon îl impusese învinșilor devenise de nesuportat din pricina lăcomiei, a ignoranței și a trufiei satrapilor stipendiați de guvernele improvizate de cel care, călcînd în picioare idealurile republicane, se erijase dictator absolut al Franței și al Italiei. Courier a văzut așa-zisa elită a societății italiene înjosindu-se în fața militarilor francezi și a văzut totodată dîrzenia poporului dezlănțuit împotriva cuceritorilor, pe care îi hărțuia cu o ură crîncenă. În *Scrisorile sale din Italia*, model de observație ascuțită, de sobrietate stilistică și ironie biciuitoare, Courier consemnează multe episoade privitoare la rezistența aprigă a țăranilor italieni. El însuși a avut de furcă în cîteva rînduri cu aceștia în Calabria,

unde era cît pe-aci să fie ucis, şi la Roma, unde abia a scăpat cu fuga din mîinile patrioţilor ce-i înconjuraseră locuinţa. Pentru poporul italian, planurile anexioniste ale campaniei militare bonapartiste se dezvăluiseră în toată brutalitatea lor: Napoleon, devenit împărat, trăda revoluţia, îngăduind repatrierea emigraţilor, ridicînd interdicţiile cultului catolic şi încheind concordatul cu papa, suprimînd libertatea presei şi asigurînd interesele burgheziei comerciale şi industriale şi ale chiaburimii.

Cu toată lipsa sa de entuziasm pentru noul regim, Courier se vede constrîns să slujească mai departe în cadrele armatei, însă nu se sfieşte să critice însăşi persoana împăratului.

În 1809, Paul-Louis Courier asistă la bătălia Vienei. Pregătirile dinaintea luptei, vasta desfăşurare a trupelor, chiar impecabila strategie napoleoniană, în loc să-l exalte, i se par o ruşine a speciei umane: „Iat-o, istoria, despuiată de podoabele ei!" exclamă el în faţa imensului şi inutilului masacru. Dezgustat, este hotărît să părăsească pentru totdeauna cariera armelor şi să se dedice exclusiv studiului civilizaţiilor antichităţii şi literaturii. Face o călătorie în Elveţia, unde termină traducerea *Vieţilor paralele* ale lui Plutarh, dar, cuprins de nostalgia Italiei, se reîntoarce în Florenţa, unde, cu alt prilej, descoperise în biblioteca unei mănăstiri un preţios manuscris grec datînd din veacul al XIII-lea. Este vorba de pastorala lui Longus, *Daphnis şi Chloe*, într-un text integral, celelalte ediţii de pînă atunci fiind incomplete. Aici se situează faimosul episod al „petei de cerneală", care avea să stîrnească vîlvă nu numai în Italia, ci şi în Franţa. Făcînd din nebăgare de seamă o pată de cerneală pe manuscrisul grecesc în chestiune, autorităţile au profitat de întîmplare pentru a-l şicana pe „infractor", confiscîndu-i ediţia tipărită şi ameninţîndu-l cu arestarea. Acest accident îi dă prilej lui Courier să-şi inaugureze seria pamfletelor ce-i vor aduce faima cu o scrisoare adresată editorului său din Paris, Renouard. Ea înseamnă în cariera lui Courier începutul acelei lupte necruţătoare pe care pamfletarul o va duce toată viaţa împotriva autorităţii, luptă deseori inegală, dar care nu se va solda niciodată cu un eşec pentru el. Dînd în vileag ura italienilor împotriva armatelor cotropitoare, pamfletarul săvîrşeşte un adevărat act de răzvrătire. I se cercetează dosarul militar şi i se descoperă neregului în serviciu. Ameninţat cu arestarea, Courier se vede nevoit

să declare că renunță a mai scrie. Declarație gratuită, pentru că de-abia de acum înainte se cristalizează adevărata sa vocație literară.

*

La 12 mai 1814, Courier se însoară cu fiica prietenului său, savantul Clavier. În același an are din nou prilejul să cunoască rigorile poliției secrete : este gata să fie arestat pentru vina imaginară de a fi complotat împotriva lui Bonaparte. Căci nici provincia Touraine, unde se stabilise — la Luynes — nu este scutită de gravele convulsii prin care trecea întreaga Franță. Înfrîngerea lui Napoleon în Rusia, restaurarea Bourbonilor, cele O sută de zile ale întoarcerii împăratului din exil (20 martie — 20 iunie 1815), bătălia de la Waterloo (18 iunie), intrarea aliaților în Paris (6 iulie), guvernul Richelieu (24 septembrie) își trimit ecourile dureroase pînă și în acest ținut locuit de harnici agricultori și podgoreni, vechi lăcaș de cultură franceză. În special Restaurația va readuce o stare de lucruri considerată iluzoriu desființată.

Adevărata sa carieră de pamfletar Courier și-o va începe în timpul Restaurației. S-a spus de multe ori, și pe bună dreptate, că opera lui nu poate fi disociată de viața lui, și că prima, explicînd-o pe cealaltă, este o oglindă a epocii. În această epocă atît de complexă — revoluția, căderea monarhiei, republica, imperiul — Restaurația nu trebuie înțeleasă numai ca o restabilire a monarhiei. Ea a fost, în realitate, o încercare de restatornicire a regimului feudalo-clerical. Foștii posedanți au crezut că mai pot reintra în vechile lor privilegii din care fuseseră decăzuți prin revoluție. Masele populare, dornice mai presus de orice de pace, dornice să-și are ogoarele și să-și vindece rănile provocate de atîtea războaie nimicitoare, și-au închipuit că monarhia „constituțională" poate fi un panaceu. Curînd însă își vor da seama că se înșelaseră, că puterea monarhiei, o dată instaurată, nu va renunța la reîntronarea absolutismului, că mica proprietate asupra pămîntului, cîștigată cu prețul atîtor sacrificii, riscă să fie înghițită din nou în profitul marilor latifundiari, că ocupația străină, susținătoarea monarhiei, atrage după sine alte împilări, alte războaie. Armata, care sub Napoleon cunoscuse suc-

cese, nu mai era, sub Restaurație, decît un organism dizlocat și învins, cum o evocă atît de impresionant romancierul Aragon în cartea sa *Săptămîna patimilor*. Noul regim licențiase soldații și o bună parte din ofițerii cu grade inferioare, mulțumindu-se să-i păstreze pe mareșali și o parte din ofițerii superiori. Înțelegem, așadar, că din rîndurile soldaților și ale subofițerilor, oameni născuți din popor, despre care Courier ne va spune în *Prima sa scrisoare particulară* că, „după cîte își amintește, ei au făcut revoluția pe care țin s-o vadă victorioasă", aveau să se recruteze nenumărați adversari ai monarhiei. La rîndul ei, burghezia, pe care blocada napoleoniană o îmbogățise în mod considerabil și care devenise clasa dominantă, își vede drepturile politice, dobîndite în urma revoluției, știrbite și amenințate de Restaurație. De unde contradicția sau conflictul burghezie-nobilime, care dădu naștere unui foarte puternic curent liberal de opoziție. Căci burghezia nu se putea mulțumi cu libertățile înscrise în carta pe care regele Ludovic al XVIII-lea fusese silit s-o acorde îndată după preluarea puterii. Ea nu urmărea să dobîndească un rol oarecare în „ierarhia socială", ci unul corespunzător puterii ei economice.

În felul acesta Restaurația și-a înstrăinat o bună parte din burghezie, care, amenințată direct în ambițiile și interesele sale, devine unul din focarele opoziției liberale. Din rîndurile burgheziei opoziționiste s-au recrutat doctrinarii liberalismului, pamfletarii și polemiștii epocii. Deși urmăriți de severitatea legilor, aceștia aveau să contribuie într-o bună măsură la impopularitatea regimului și, pînă la urmă, la prăbușirea lui. Courier n-a trăit să vadă nici evenimentele de la 1830 și nici Comuna din Paris, dar le-a intuit cu toată acuitatea.

Cine erau, așadar, sprijinitorii monarhiei ? Nobilii vechiului regim, foștii emigrați reîntorși în patrie, care își recîștigaseră apanajele, și nobilimea creată sub imperiu, care izbutise să se mențină în posturi trădîndu-și idolul, fiind gata la orice slugărnicie. Totuși, mică minoritate în fața maselor populare, cum ar fi putut să reziste ideologiei revoluționare reflectate în instituțiile pe care monarhia restaurată se arătase incapabilă să le desființeze ? Ce ar fi putut opune drepturilor omului, spiritului revoluționar, nevoii de echitate socială — aspirații firești consfin-

ţite prin revoluţia de la 1789 ? Alături de vechea aristocraţie, reintrată în drepturi, şi de noua nobilime care se crampona la putere, clerul va juca în societatea Restauraţiei un rol preponderent. El apare ca singura putere spirituală ce poate fi opusă doctrinei revoluţionare. Va fi scutul monarhiei, aşa cum armata fusese scutul imperiului. Efortul clerului va urmări substituirea legilor religioase celor civile, transformarea acestora în slujitoare ale disciplinei ecleziastice. O lege a presei, votată în 1819, transformase în delict orice ultragiu adus moralei publice şi religioase, clerul amestecîndu-se în toate urmăririle provocate de această lege. Ziarele liberale duceau un război necurmat împotriva clerului. Ele sînt urmărite şi confiscate nu numai pentru articole delictuoase, dar şi pentru delictul de intenţie. Urmăriţi şi arestaţi sînt şi autorii acestor articole. Legea civilă dînd concurs religiei pentru stricta respectare şi executare a legilor canonice, ce ironie ! Courier avea să simtă pe propria lui piele rigorile acestei legi. „Procesul" lui ne stă mărturie.

În administraţie, prefecţii, acei mici suverani cu puteri discreţionare numiţi de ministrul de interne ; primarii, numiţi la rîndul lor de prefecţi şi sub totala lor dependenţă ; întreg sistemul de guvernare imperial nu fusese abolit sub Restauraţie. Bourbonii, „uitînd totul, neînvăţînd nimic", incapabili să priceapă aspra lecţie a istoriei, păstraseră şi organizarea ministerelor după modelul organizării napoleoniene, şi poliţia, şi bazele sistemului fiscal, şi justiţia, într-un cuvînt, întreaga structură a aparatului birocratic. Instanţele judecătoreşti continuau să aplice, cu aceeaşi diabolică perseverenţă, pedepse disproporţionate cu vinile — de cele mai multe ori imaginare — stîrnind ura populară. Oricine era bănuit de bonapartism sau de republicanism era urmărit fără cruţare. Carta acorda drepturi electorale numai unui număr foarte mic de alegători, şi numai după criteriul averii.

Încă din 1814, în scrisorile pe care le trimite soţiei sale, Courier aminteşte despre unele incidente între autoritatea militară şi civilă şi popor, care vor face, doi ani mai tîrziu, obiectul primului său pamflet, *Jalba către cele două camere în favoarea locuitorilor din Luynes* (1816).

Sub pretextul unui complot imaginar descoperit în acest paşnic întru toate sat din Touraine, autoritatea monarhică dezlănţuie asupra populaţiei o adevărată teroare. În miezul nopţii, într-o tăcere desăvîrşită, jandarmii pătrund în sat şi reuşesc să înhaţe şi să bage la gherlă o femeie, un cizmar, vreo patru sau cinci agricultori şi podgoreni, pentru „a salva monarhia". Ceea ce se petrecea însă la Luynes se petrecea, în fapt, în întreaga Franţă. Scriind *Jalba către cele două camere în favoarea locuitorilor din Luynes* şi dezvăluind sensul obiectiv al faptelor, Courier trage concluzii cu caracter generalizator, căci, de două ori invadată, jefuită şi insultată, scoasă la mezat de puterile străine, Franţa trăieşte uncle dintre cele mai grele clipe ale istoriei sale. Courier sfredeleşte adînc în cangrena monarhiei şi în rănile încă vii ale revoluţiei călcate în picioare, demască teroarea, cere aplicarea principiilor constituţionale. Ceea ce dă însă un caracter deosebit acestui prim pamflet al său este faptul că în el autorul, vorbind în numele poporului, făcîndu-se apărătorul lui, se identifică cu el, cu omul simplu, cu muncitorul paşnic al ogoarelor. El relatează evenimentele pe un ton simplu, aşa cum le-ar fi relatat orice ţăran, şi se adresează tot ţăranilor, despre care e convins că îl vor înţelege mai bine decît toţi academicienii din lume. Această identificare a persoanei sale cu poporul în numele căruia vorbeşte, cu cele „douăzeci de milioane de ţărani oprimaţi", tonul frust şi pitoresc pe care-l adoptă, faptul că vorbea de pe poziţiile unei clase asuprite explică marea popularitate de care s-au bucurat scrierile sale, ca şi imensa influenţă pe care au exercitat-o la vremea lor. Pamfletarul îşi termină *Jalba* cerînd autorităţilor să pună capăt nelegiuirilor şi teroarei. Publicul salută călduros publicarea ei, recunoscînd în descrierea umilinţelor şi suferinţelor impuse locuitorilor din Touraine suferinţele şi umilinţele impuse Franţei întregi.

În 1817, Courier are durerea să-şi piardă socrul, savantul elenist Clavier, de care era legat printr-o trainică prietenie şi o sinceră admiraţie. Prezentîndu-se ca succesor al lui la Academia de Inscripţii şi Arte, îl aşteaptă o nouă decepţie : candidatura lui este respinsă. Nimeni nu s-a încumetat să aleagă un om suspect regimului. *Scrisoarea către Academia de Inscripţii şi Arte* (1820) exprimă ceea ce toată lumea gîndea despre academii şi despre

anumiți academicieni. In această satiră-pamflet, care provoacă rîsul, dar și indignarea, Courier nu cruță pe nimeni. Nici chiar Academia Franceză, „unde două versuri sînt socotite o operă" și unde, ca să ocupe un jilț, postulantul n-are nevoie de știință de carte, ci de relații înalte.

In cele zece *Scrisori*, pe care Courier le adresează, în 1820, redactorului ziarului *Cenzorul*, atacul său se îndreaptă din nou asupra întregului regim despotic. El se plînge de ușurința criminală cu care sînt aruncați locuitorii pașnici în închisori și de suprimarea samavolnică a libertății individuale. Aplaudînd entuziast schimbările pe care revoluția le adusese în viața țăranilor, el atrage atenția asupra gravelor urmări pe care restituirea pămînturilor către foștii lor moșieri le-ar putea provoca: „Luați aminte! Oamenii aceștia și copiii lor, care de la Waterloo au crescut binișor, nu sînt o fărîmă de lume, ci să tot fie cîteva milioane, neștiutori de farafastîcurile de la Versailles sau de obiceiurile de la Malmaison. La primul pas pe care îl veți face pe pămînturile lor, au să vă arate că nu și-au uitat vechea îndeletnicire, iar dacă vă va trece prin gînd să-i jefuiți în numele sfintei treimi, ei, în numele familiilor lor, al brazdelor, al turmelor lor, vor trage în dumneavoastră cu pușca!"

Făcînd, mai departe apologia progresului, el spune că industria și comerțul, în plină dezvoltare, ar putea asigura poporului o viață mai bună dacă n-ar interveni la tot pasul abuzul autorității. „Incontestabil — spune el — poporul crește văzînd cu ochii, și, mîndru că a făcut revoluția, ar vrea să se bucure de roadele ei. Nu-i lăsat însă. El este silit să plătească curtenilor, ofițerilor, judecătorilor, preoților tot soiul de lefuri, de sinecure, de gratificații și pensii."

Preamărind vitejia poporului, el relevă că revoluția e opera poporului, că soldații ei, care, sub monarhie, nu puteau depăși gradul de subofițeri — gradele superioare aparținînd exclusiv nobilimii de sînge — au constituit armatele patriotice ale Franței. Fostul ofițer al imperiului vorbește în aceste *Scrisori* fără nici o simpatie despre regimul imperial, fără umbră de respect pentru proscrisul de la Sfînta Elena și pentru nobilime. Curtea — socoate el — este un loc de pierzanie, o mocirlă unde sînt răsplătite numai delațiunea, corupția și slugărnicia. Cît privește mănăstirile, ar fi fericit să le vadă dispărînd, întrucît ele sînt

adevărate lăcaşuri de murdărie şi de pervertire a conştiinţelor. Instituindu-se apărător al democraţiei şi al sufragiului universal, Courier cere guvernului să respecte constituţia şi să conducă statul „ca un birjar cu plată, care trebuie să meargă nu unde vrea el, nici cum i se năzare, ci unde vrem noi să mergem şi pe drumul care ne convine", arătîndu-şi totodată convingerea că va veni timpul cînd poporul va vorbi autorităţii „aşa cum vă vorbesc şi se va şi plînge, dacă trebuie, fără să rişte, pentru aceasta, pedeapsa cu închisoarea".

Courier a fost, în tot cursul vieţii sale, un sincer apărător al libertăţilor democratice, situîndu-se însă tot timpul pe poziţii burghezo-liberale, dincolo de care i-a fost cu neputinţă să treacă. Lucru destul de explicabil dacă ţinem seama de faptul că epoca în care şi-a scris el pamfletele coincide cu o perioadă de restaurare a forţelor reacţionare şi că proletariatul din vremea aceea nu devenise încă o „clasă pentru sine", conştientă de drepturile şi misiunea lui istorică; iar prin retragerea lui în Touraine, prin transformarea lui în „agricultor şi podgorean", Paul-Louis Courier devenise un exponent al micilor producători.

Poziţia lui ideologică reflectă ura acestei categorii sociale faţă de marii latifundiari, faţă de reacţiunea clericalo-feudală, iar, pe de altă parte, teama faţă de „extremismul" iacobin, îmbrăţişînd cu căldură perspectivele unei monarhii constituţionale, burgheze, pavăză — după părerea lui Courier — a micii proprietăţi.

Satira lui Courier, avînd un profund caracter social, atacă instituţiile fundamentale ale regimului, fără a ţine seama de sensibilităţile nimănui. Courier spune lucrurilor pe nume, într-un grai simplu, pe înţelesul tuturor, într-un stil de o puritate inegalabilă. După atîţia înaintaşi iluştri, după Pascal şi Diderot, după La Bruyère şi Voltaire, el dă pamfletului o strălucire nouă.

„Paginile acestui artist rar sînt giuvaere fin cizelate. Au agerime de stilet. Scînteie de spirit. Sună ca o muzică în concizi-unea lor clasică, în rotunjimea lor de porţelan. Şi au, în acelaşi timp, ceva cu totul distinct în marea literatură franceză prin înfăţişarea lor proaspătă, naivă şi rurală. Este în ele ceva al poporului de la ţară, nu al Parisului; al podgoriilor, al livezilor

şi al lanurilor, al aerului curat şi sănătos în care şi-a trăit viaţa acest mare meşter al frazei."[1]

*

Regimul autoritar instaurat de Ludovic al XVIII-lea atinge ultima limită a despotismului după asasinarea ducelui de Berry, nepotul regelui, la 13 februarie 1820. Asasinatul era departe de a fi opera unui maniac, curelarul Louvel, cum acredita presa vremii: era expresia unei conştiinţe patriotice, a unui sentiment naţional exacerbat de suferinţele impuse poporului de regimul bourbonic. O imediată consecinţă este înlocuirea guvernului prezidat de Decazes — prototipul curteanului asupra căruia Courier îşi va exercita tăişul ironiei, favoritul regelui — cu un minister condus de Richelieu (20 februarie). La 20 septembrie văduva ducelui de Berry dă naştere unui copil: ducele de Bordeaux, care devenea moştenitorul tronului. Intrigile urzite de ramura familiei d'Orléans, dornică să preia puterea de la Bourboni, comploturile bonapartiste, represaliile împotriva populaţiei bănuite de lipsă de loialism, toate lucrurile astea se succed într-o atmosferă tulbure şi agitată. Cenzura înăspreşte controlul presei. Totuşi, opoziţia reuşeşte să se arate mai departe activă, şi Courier continuă să răspundă atacurilor presei guvernamentale. Demască, cu aceeaşi înverşunare, farsa electorală. Chemat să voteze, trebuie să constate că poporul nu se bucură, nu se va bucura niciodată sub actualul regim de nici un drept. I se atrage atenţia să pună o surdină atacurilor sale. Nu ţine seama de nimic. *Simplu discurs*, pe care îl publică scurtă vreme după *Scrisorile adresate „Cenzorului"*, este unul din atacurile sale cele mai necruţătoare împotriva nobilimii şi a clicilor din anticamerele regale.

Pretextul de la care porneşte pentru a-şi dezvolta teza pamfletului este subscripţia publică pe care contele Adrien de Calonne, mareşal al regelui, o propune pentru achiziţionarea castelului din Chambord şi dăruirea lui, sub egida unei ofrande naţionale, micului duce de Bordeaux. În acest pamflet, Courier se adresează membrilor consiliului comunal din Véretz, cerîndu-le să refuze participarea la subscripţie. *Simplu discurs* e dezvoltat

[1] M. Sadoveanu, *op. cit.*, *Lumea*, 1925.

pe canavaua a trei puncte. Achiziționarea castelului din Chambord este o greșeală gravă : în primul rînd, față de micul principe ; în al doilea rînd, față de locuitorii provinciei Touraine ; în al treilea rînd, față de întregul popor.

Urmaș al enciclopediștilor francezi, Courier creează, în tradiție clasică, un tablou impresionant al moravurilor de la curtea franceză și un portret de o rară ascuțime al curteanului : „Nu există jignire, scîrbă, insultă sau dispreț care să-l poată descuraja. Gonit, el insistă ; îmbrîncit, rămîne pe loc ; dat afară, se întoarce. Îl bați, se culcă la pămînt. De altfel, gata la orice. Încă nu s-a născocit treabă de ajuns de dezgustătoare, faptă de ajuns de lașă pe care omul de la curte, nu zic să le refuze — lucru nemaiauzit, cu neputință — dar din care să nu-și facă o glorie și o dovadă de devotament."

În acest pamflet, Courier demonstrează că asupra acestui domeniu din Chambord prinții nu mai au nici un drept, întrucît el aparține poporului, celor care l-au cîștigat cu prețul sîngelui, prin revoluție. În felul acesta el leagă încă o dată, în mod indiscutabil, problemele de morală de cele politice și economice.

Dacă *Simplu discurs* nu izbutește să împiedice achiziționarea domeniului și a castelului, el stîrnește însă un mare scandal în rîndurile reacțiunii. Courier este trimis în judecată sub învinuirea de „atentat la morala publică și de jignire a persoanei regelui". Procesul intentat lui Paul-Louis Courier se transformă, în instanță, într-un act de acuzare împotriva „curtenilor, trîntorilor, intriganților", care sînt „slugoi tot atît de buni, de josnici, de ticăloși, de lingăi, precît fost-au tații și înaintașii lor".

Cu toată strălucita pledoarie a avocatului său, Courier este totuși condamnat la două luni închisoare și două sute de franci amendă. Dacă în acest proces Paul-Louis și-a atras inimiciția magistraților și a juraților — unelte ale reacțiunii monarhice — el a cîștigat în schimb marea prețuire a publicului, care a apreciat răspunsurile usturătoare adresate de acuzat președintelui, și prin acesta, regimului.

Deși prins de grijile procesului, Courier scrie între „două ședințe" alt pamflet : *Sufletelor drept-credincioase ale parohiei din Véretz*, un fel de pastișă în stil juridic, în care ridiculizează acuzațiile ce i-au fost aduse și-și accentuează și mai mult diatribele împotriva nobilimii.

Succesul obținut cu *Simplu discurs* îl încurajează să publice și *Jalba către camera deputaților pentru sătenii împiedicați să danseze* (1822). În acest pamflet Paul-Louis atacă clerul, a cărui influență nefastă se face tot mai adînc resimțită de popor, cu ajutorul congregației, societate cu caracter mai degrabă politic decît religios. În speță, țăranii din Azay-le-Rideau se arătaseră profund nemulțumiți de o ordonanță a prefectului, care, sezisat de preotul din localitate, le interzicea să danseze în piața satului, duminica și în zilele de sărbătoare, sub pretextul că ar tulbura slujba religioasă și morala publică. În această scriere Courier demască încă o dată ipocrizia, ura înverșunată împotriva poporului, fățărnicia și destrăbălarea caracteristice clerului catolic, creionînd cu acest prilej și o serie de portrete satirice de ecleziaști, portrete de o deosebită virulență.

Întărîtată, congregația, întregul cin al popilor îl acuză pe Courier de a fi jignit nu numai morala publică, dar și religia. Este din nou trimis în judecată. De data aceasta tribunalul se mulțumește să-i aducă numai o mustrare publică, dar are grijă să confiște toate exemplarele pamfletului. Dîndu-și seama că îi este „interzis să stea de vorbă cu guvernul pe cale legală", Courier își va publica lucrările de acum înainte în mod clandestin. Așa au apărut, nesemnate, între anii 1822 și 1824, *Răspunsurile către cititorii săi anonimi.*

În primul (1822), își arată încă o dată decepția în fața nerespectării, de către guvern, a principiilor constituționale.

În cel de-al doilea *Răspuns*, Courier reia campania anticlericală.

*

O trăsătură dominantă a caracterului combativ al lui Courier este curajul. Nimic nu l-a înfricat cînd a crezut că trebuie să intervină pentru a înfiera o ilegalitate, a împiedica o nedreptate, a veșteji o acțiune ce atenta la drepturile poporului cîștigate prin revoluție. A mers pînă acolo încît a îndemnat la nesupunere pe soldații trimiși, în 1823, să reprime răscoala poporului spaniol împotriva restaurării, cu ajutorul armatelor franceze, a regimului absolutist bourbonian în Peninsula Iberică. În *Proclamația* redactată de el în martie 1823, Courier le spune soldaților, printre

altele: „Vă duceţi să restabiliţi în Spania vechiul regim şi să nimiciţi revoluţia. Spaniolii au înfăptuit, la ei acasă, revoluţia; ei au distrus vechiul regim şi, din această pricină, sînteţi trimişi împotriva lor; şi după ce veţi fi restabilit vechiul regim în acea ţară, veţi fi readuşi aici ca să faceţi acelaşi lucru. Ştiţi voi, prietenii mei, ce înseamnă vechiul regim? Înseamnă pentru popor impozite, pentru soldaţi pîine neagră: iată ce se cheamă vechiul regim. Iată ce aveţi voi a restabili mai întîi acolo şi pe urmă la noi."

În anul 1824 îi apare ultima lucrare, *Pamfletul pamfletelor*, în care se vădeşte cu deosebită strălucire întreaga originalitate a spiritului său, maturitatea şi vigoarea deplină a pamfletarului şi stilistului, mînuitor al celor mai bune unelte ale prozei clasice franceze.

În *Pamfletul pamfletelor* autorul pledează pentru însemnătatea socială a acestui gen literar, demonstrînd influenţa pe care îl are în politica ţării. Paul-Louis Courier socoate pamfletul un aliat de nădejde în lupta împotriva unui regim corupt, întrucît această formă de scriere este populară şi accesibilă maselor largi datorită tocmai conciziei sale. Pamfletul este genul cel mai apropiat, mai drag milioanelor de oameni cinstiţi, care vor să afle *adevărul*, rolul pamfletarului fiind tocmai acela de a-l rosti răspicat. Pamfletul — arată Courier — operează un adevărat proces chimic în conştiinţe, el are virulenţa unei otrăvi în sufletele bolnave de măriri şi de putere: „Un bob de acetat de morfină într-un hîrdău se pierde, nu se simte; într-o ceaşcă provoacă vărsături; într-o linguriţă ucide! Iată pamfletul!" exclamă Paul-Louis Courier.

„Ca să-şi atingă scopul — spune Tudor Arghezi — pamfletul trebuie neapărat să concretizeze vizual şi să corespundă egal cu obiectul; el se lucrează în adîncime, cu intuiţia şi cu imaginea. Pamfletul se învîrteşte în jurul obiectului cu oarecare frumuseţe de corb; între două zboruri circulare ciupeşte, zgîrie, înţeapă, rupe. Pamfletul se lucrează cu undreaua, cu peria de sîrmă, cu răzătoarea sau cu fierăstrăul bijutierului; şi, uneori, în clipele supreme, cu uneltele de măcelărie.

Un pamflet îşi atinge scopul cînd izbuteşte să strecoare otrava îndoielii în însul însuşi al celui *pamfletizat*. Şi această victorie,

eminamente morală, o cîştigă orice pamflet bine echilibrat şi scris cu văz.

În pamflet, ca şi în comedie, şi ca în toată satira, rezidă puterea imbatabilă a surîsului. Scriitorul îşi domină subiectul. În proza dogmatică şi banal afirmativă scriitorul suferă disciplina greoaie a dramaturgiei, a tragicului, copleşit. Pamfletul e tifla, şi acestui gest i se cuvine o mînă curată, elegantă, şi chiar o bijuterie pe degetul mic. Pamfletul frumos, animat şi stropit cu lumină, reuneşte toate însuşirile care fac preţul lucrărilor de artă şi-i lectura cea mai plăcută unui intelectual. Pamfletul e pumnul profetului iritat de rîvna de stăpînire a stupidităţii." [1]

Courier cunoaşte valoarea socială a pamfletului. Familiarizat cu istoria antică, el ştie cît a contribuit opera fulminantă a unor Juvenal, Cicero, Petronius, Martial, aceşti dezvăluitori ai viciilor şi corupţiei Romei „eterne", la grăbirea destrămării imperiului cezaric. Martor şi participant, în adolescenţă, la iureşul revoluţionarilor din 1789, el detectează în acest fenomen zguduitor explozibilele puse la temelia edificiului monarhiei absolutiste de libeliştii, satiricii şi enciclopediştii veacurilor al XVII-lea şi al XVIII-lea. El însuşi constată, experimental, efectul propriului său pamflet în ambianţa epocii sale. Constatîndu-i astfel importanţa, nu-i de mirare să-l auzim pe Courier susţinînd că : „Pamfletul, din toate timpurile, a schimbat faţa lumii" şi că „a dovedit-o şi Pascal, prea bine, la timpul său, dezvăluind prin virulenţa zeflemelii şi batjocurii adevărata faţă a tagmei iezuite".

Pamfletul pamfletelor arată net cît de evoluate erau concepţiile lui Paul-Louis Courier, cît de puternică credinţa lui în progres : „Omenirea merge înainte, scumpi prieteni, şi nu stă locului. Dacă paşii ei ni se par înceţi, este fiindcă nu trăim decît o clipă. Dar cît drum am străbătut de cinci sau şase veacuri încoace ! La ora asta, în plin avînt, nimic nu o mai poate opri."

Scurt timp după publicarea *Pamfletului pamfletelor*, Courier se retrage definitiv la ţară, unde îşi împarte timpul între îngrijirea proprietăţii sale de la Chavonnière şi traducerile din Herodot. Nu i-a fost dat să se bucure de tihna acestor plăcute îndeletniciri. În ziua de 25 aprilie 1825, în plină maturitate a geniului său, Courier moare. Este găsit împuşcat în pădurea din vecină-

[1] *Pamfletul*, *Lumea*, 18.I.1925.

tatea casei sale. Împrejurările morții sale n-au fost niciodată pe deplin lămurite. Ancheta s-a mulțumit să vadă în această sinistră întîmplare o cauză de natură familială. S-ar părea însă, cum lasă să se înțeleagă Armand Carrel, vigurosul și combativul publicist[1], precum și alți biografi de mai tîrziu, că pamfletarul ar fi căzut victimă „boaitelor"[2] *(les cagots)*, pe care nu i-a cruțat în scrierile sale. De altminteri, această presupunere a fost sugerată nu o dată, pe cînd trăia, chiar de Courier, care declara că popii i-au pus gînd rău. În această privință, este grăitor un pasaj din acel *Jurnal* al său, în care nota felurite întîmplări din actualitate și pe care-l publica sub formă de mici broșuri.[3]

*

Atîta timp cît a trăit, dar și mai tîrziu, istoriografii și criticii burgheziei s-au străduit să denatureze adevăratele sensuri ale operei lui Courier. Ei l-au înfățișat posterității ca pe un diletant al erudiției, mînat de capricii și curiozități de estet. I-au concedat doar merite deosebite stilistului preocupat de cizelarea pînă la minuție a formei literare. Scriitorului i-au reproșat însă absența ideilor, îngustimea vederilor, inconsistența caracterelor, aluziile la fapte secundare, de un interes politic redus. Ei l-au înfățișat ca pe un teoretician minor, cu vederi înguste, lipsite de pătrundere, un înregistrator al faptului mărunt, cotidian.

Văzute prin dioptriile istoriografilor burghezi, pamfletele lui Courier n-ar conține decît aluzii la fapte secundare : cîțiva țărani sînt împiedicați să danseze, duminica, în piața satului, sub pretextul că ar atenta la morala publică și la cea religioasă ; cîțiva curteni, din slugărnicie, vor să ofere unui prunc de stirpe regească un castel, și Paul-Louis, reprezentantul bunului-simț popular, spune că rău se face ; și altele la fel.

---

[1] *Eseu despre viața și scrierile lui Paul-Louis Courier* (1829).

[2] „Azi-dimineață, pe cînd mă plimbam în galeriile din Palais Royal, domnul G. întîlnindu-mă îmi spune : «ferește-te, Paul-Louis, ferește-te, boaitele o să-ți vină de hac». Cum să mă feresc ? i-am spus, «Boaitele au ucis regi. Erau cît pe-aci să-l răpună pe fratele Paul, pe celălalt frate, din Veneția, Fra Paolo Sarpi. A scăpat ca prin urechile acului.»"

[3] Publicațiile aveau următorul titlu : *Catastiful lui Paul-Louis, podgorean, din timpul șederii sale la Paris*, 1823.

Teoretician cu vederi înguste ? Fiindcă a preferat teoriei documentul material, realitatea ? Metoda lui Courier este, în fond, metoda dialecticianului, a istoriografului modern, posedînd într-un grad superior simţul actualităţii şi al desfăşurării istoriei. Acest simţ al său pentru evenimentul zilei, pentru actualitatea imediată, cotidiană, revelează însuşirea sa principală : aceea de a prevedea consecinţele faptelor sociale, discernînd originea, direcţia şi importanţa lor, pe măsură ce se produc. Courier este, în politică, un realist. Cel ce socotea că în toate clipele vremii „germinează un progres" şi refuza să accepte o orînduire condamnată de istorie, cel ce vedea în revoluţie nu un accident la o cotitură a veacului, ci o consecinţă logică a unui proces social, avea un larg orizont de idei.

Inconsistenţă a caracterelor ? Eroare ! Nimeni nu poate uita profilul celor striviţi între paginile operei sale. Şi apoi nu avem dreptul să uităm că pamfletul nu este ca romanul, de pildă, arta de a da viaţă caracterelor în toată bogăţia lor. Pamfletul rezumă şi reliefează.

„Mojicii copilăreşti ale unei polemici poznaşe" — numeau iuncherii, papistaşii, juriştii şi adversarii din orice altă breaslă polemicile caustice ale lui Voltaire, Beaumarchais, Paul-Louis Courier, şi totuşi lucrul acesta nu le-a împiedicat să fie considerate astăzi ca modele şi capodopere." [1]

*

Revendicat de revoluţionarii de la 1830 şi de cei de la 1848, preţuit de Stendhal şi de Balzac, de Goethe şi mai tîrziu de Gorki, considerat şi astăzi de poporul francez ca unul din părinţii democraţiei, numele lui Courier, încă de la început, a depăşit hotarele Franţei, străbătînd Europa şi ajungînd pînă în ţara noastră. În privinţa aceasta avem mărturia lui Alecu Russo, care, vorbind într-o pagină a amintirilor sale tipărite în 1855 despre pamfletistul romîn Ionică Tăutu, îl asemuieşte lui Paul-Louis Courier :

[1] K. Marx — Fr. Engels, *Despre artă şi literatură*, E.P.L.P., 1953, p. 183.

„Ionică Tăutu e Romînia reînviată, mișcată de toate patimile patriotice și giucînd tot același rol prin condei și stăruințî în politică, care îl giuca Vladimirescu cu pușca plăieșească. Pamfletist călduros și convins, în corespondențe cu toate partizile și căutat de toate căpiteniile partizilor, giudecîndu-le toate, și iar singur de o partidă... partida țării, Tăutul se poate asemălui numai cu un om în istorie: cu P.-L. Courier. Precum P.-L. Courier se fălește că este un simplu vier, asemine și Tăutu se mîndrește că este numai moldovan; și unul și altul se luptă pentru aceleași principuri, unul în contra emigrației de la Coblenz, ce se aruncasă peste Franția cu furia nesățioasă de putere și de averi a fanarioților, celălalt în contra bejăniei, ce rîvnea privilegii care nu se pot înțălege măcar astăzi, așa sînt de dizbracate de dreptate și de cumpănire. Tot cu acea iuțeală, cu acel duh mușcător, și tot într-o vreme scriu, și pentru întreaga asemuire, dacă hronica este adivărată, amîndoi mor de moarte silnică politică, unul din mrejele unei dragoste veninoase, iar Courier împușcat."

Precum se vede, există o tradiție a pamfletului în țara noastră. A continuat-o, după cîteva decenii, cel ce a dat pamfletului o strălucire inegalată: Tudor Arghezi.

Întocmai ca și Courier în Franța, el i-a infuzat o largă forță generalizatoare, impunîndu-l literaturii ca un gen aparte, armă teribilă de înfierare a tot ceea ce societatea burgheză generează odios: vicii, turpitudini, crime, venalitate.

Între „le bonhomme Paul" — cum îi plăcea lui Courier să se denumească, identificîndu-se cu omul simplu din popor — și cel care, pentru „întîia oară", a „schimbat sapa în condei și brazda-n călimară", proslăvind astfel obîrșia lui de rînd, țărănească, s-ar putea stabili interesante analogii. Amîndoi au fost exponenții poporului oprimat, unul al țăranului clăcaș, iobag pe latifundiile nobililor din Franța, celălalt al pălmașului oropsit de pe ogoarele moșierilor romîni, pe care îi va fi dat să-l răzbune abia astăzi, în zilele socialismului. Amîndoi au mînuit cu o neîntrecută măiestrie peniță corosivă a satirei, neținînd seama nici de amenințări, nici de rigorile sălbatice ale justiției bur-

gheze. Amîndoi au ştiut găsi, pentru a slăvi munca şi îndemînarea omului, o infinită gamă de expresii originale. Mereu prezenţi în actualitatea vie, încrustînd pe răboj cronica evenimentelor şi deci istoria unei epoci ai cărei martori au fost, totdeauna aproape de popor, totdeauna apărătorii lui, ei au urît deopotrivă politicianismul, demagogia, falsa cultură, slugărnicia, cazoneria. Regii şi curtenii; miniştrii şi lacheii lor; clerul obscurantist şi făţarnic; aparatul administrativ corupt; justiţia de clasă şi uneltele acesteia: procurorii, jandarmii, poliţaii — iată ţintele atacului lor pamfletăresc. Amîndoi au ridicat limba literară pe culmile cele mai înalte ale frumuseţii, şlefuind pînă la străluciri cristaline fraza şi cuvîntul. Fireşte, opera, cu atît mai vastă a poetului, prozatorului, dramaturgului şi pamfletarului Arghezi are alte dimensiuni decît aceea a lui Courier sub raport cantitativ şi al diversităţii genurilor literare.

Ne mai vine în minte încă o asociaţie de idei, de data aceasta de ordin cronologic. Ea exprimă aspiraţiile ideologice ale acestor doi mari maeştri ai pamfletului şi, în acelaşi timp, ale acestor doi luptători. Amîndoi au crezut şi au nădăjduit într-o societate mai bună, amîndoi au întrezărit-o. Pe cîtă vreme însă Courier s-a înşelat asupra sorocului ei, bănuind-o, vag, peste cinci sute de ani, Arghezi, ale cărui unelte s-au exercitat, în prima tinereţe, la şcoala socialismului, a văzut-o înfăptuindu-se în chiar zilele sale şi în patria sa, în epoca de construcţie socialistă. Courier a murit cu arma pamfletului în mînă; Arghezi, astăzi cu fruntea încununată de glorie, sărbătorit şi onorat de poporul recunoscător, şi-a atîrnat-o în panoplie, ca pe un trofeu al trecutului. Condeiul poetului cîntă astăzi o societate care, sfărîmînd cătuşele exploatării omului de către om, i-a redat acestuia demnitatea.

*

Ne despart, de epoca în care şi-a scris Courier pamfletele sale, mai bine de un veac şi jumătate; dar cine citeşte astăzi paginile lui Paul-Louis Courier întîlneşte oameni vii, idei limpezi şi adînci, sentimente puternice. Acest artist al pamfletului

este istoricul pasionat al unei epoci pe care o descrie cu o vigoare şi cu o finețe ce se scaldă amîndouă în unda unei ironii reci şi pătrunzătoare. Toată viaţa sufletească a scriitorului nostru e orientată spre cîmpul magnetic al problemelor sociale. Un om de o mare inteligenţă, sensibil, deschis vieţii şi curgerii ei progresive îşi strigă deschis revolta împotriva claselor exploatatoare, reprobă exerciţiul abuziv şi bestial al puterii, condamnă obscurantismul, pledează pentru ideea de pace între popoare, solidarizîndu-se astfel cu unul dintre cele mai nobile idealuri ale omenirii.

F. BRUNEA—FOX

SCRISOARE
către domnul M. RENOUARD, editor, cu privire la o pată făcută pe un manuscris din Florența
(1810)

AVERTISMENT

Pentru înțelegerea celor ce urmează trebuie, mai întîi, să se știe că Paul-Louis, autorul acestei scrisori, descoperind în Florența, la călugării de la Muntele Cassino [1], un manuscris întreg al *Pastoralelor* lui Longus [2], pînă atunci apărute ciuntit în toate tipăriturile, se pregătea tocmai să publice textul grecesc și traducerea acestei frumoase lucrări, cînd se pomeni cu încuviințarea de a o dedica prințesei: așa i se spunea, în Toscana, surorii lui Bonaparte, Elisa [3]. Această încuviințare, comunicată lui Paul-Louis chiar de către prefectul Toscanei [4], îl uimi. Numai la asta nu se aștepta, așa că refuză să profite de asemenea încuviințare, motivînd că publicul rîde totdeauna de aceste dedicații. Scuza păru neserioasă, căci în acea vreme publicul nu însemna nimic, iar Paul-Louis lăsă impresia unui om nu prea devotat dinastiei ce urma să ocupe toate tronurile. Iată-l încondeiat filozof, independent, ba și mai rău

[1] Mănăstire benedictină de lîngă Neapole, fondată în secolul al VI-lea, cunoscută pentru colecția ei de manuscrise greco-latine (n.r.).

[2] Scriitor grec, (secolul al III-lea sau al IV-lea), autorul celebrului roman pastoral *Daphnis și Chloe* (n.r.).

[3] *Elisa Bonaparte* (1777—1820) — care se căsătorise cu un ofițer corsican, F. Bacciochi — primește de la Napoleon, în 1809, titlul de mare ducesă de Toscana (n.r.).

[4] Baronul Fauchet (n.r.).

încă, şi scos de sub ocrotirea ocîrmuirii. Atacurile pornesc numaidecît ; ziarele îl denunţă filozof mai întîi, hoţ de hrisoave greceşti după aceea. *Un signor Puccini*, şambelan italian al augustei Elisa, *puţintel clănţău* [1], bate scrisori în Franţa, în Germania. Virtuoasa prinţesă însăşi comunică la Paris că un om, găsind întîmplător şi dezgropînd o preţioasă lucrare elină, şi-a însuşit-o ca s-o vîndă englezilor. Cu alte cuvinte, insul trebuia împuşcat, iar pergamentul grecesc confiscat, dacă se mai putea ; căci savanţii se şi găseau în posesia fragmentului deshumat care îl completa pe Longus, a acestui nou fragment într-adevăr foarte preţios, tipărit şi împărţit gratis o dată cu versiunea lui Paul-Louis.

Un alt florentin, un profesor de greacă pre nume Furia, tare ignorant în ale elinii şi în ale oricărei alte limbi, supărat de vîlva pe care această descoperire o stîrnise printre oamenii de cultură ai Italiei, pune mîna pe condei, ca răsposatul Janotus [2], şi compune o broşură. Broşurile erau rare pe vremea marelui Napoleon ; aceasta fu citită dincolo de munţi şi ajunse chiar la Paris. Domnul Renouard, editor, învinuit în acest pamflet că s-ar fi înţeles cu Paul-Louis ca să fure din manuscrisele greceşti ale călugărilor, răspunse singur ; Paul-Louis avea pe cap altele.

Apărură şi stampe, din care una îl înfăţişa într-o bibliotecă, vărsînd toată cerneala din călimară pe o carte deschisă ; iar cartea aceasta era manuscrisul lui Longus. Căci, copiindu-l — aşa cum vi se va explica în rîndurile de faţă — el făcuse o pată, unicul pretext al persecuţiilor şi al zarvei stîrnite împotriva lui. Ţipau că voise să distrugă textul original, pentru ca să-l aibă pe Longus numai el. O excelenţă cu portofoliu găseşte acest raţionament admirabil şi, socotindu-se pe deplin lămurit, porunceşte să fie confiscate atît textul grecesc, cît şi cel tipărit de Paul-Louis în franţuzeşte la Roma şi la Florenţa. Şi atunci s-a petrecut o nostimadă. Căci,

[1] La Fontaine, *Fabule*, VII, 1, E.S.P.L.A., 1958, p. 272 (n.r.).

[2] Tip comic, personificînd prostia cea mai jalnică şi mai grotescă (n.r.).

vedeţi dumneavoastră, vizirul editurilor [1], temîndu-se că n-o să fie unicul posesor al unei tipărituri ce ajunsese în toate mîinile, neavînd habar nici de greacă, nici de manuscris, cunoscînd tot atît de puţin pe Longus ca şi pe traducător, dăduse dispoziţie, la început, să se suspende vînzarea lucrării, oricare ar fi fost ea. Aflînd însă că acest text, în limbile greacă şi franceză, nu fusese pus în vînzare, ci dăruit unui mic număr de eruditi, amatori de asemenea documente vechi, confiscă tot stocul pentru a-l împiedica pe Paul-Louis să şi-l însuşească. Acesta nu se prea impresionă şi o lăsă pe Chloe a sa în mîinile poliţiei, hotărît a nu face nici un demers pentru a o scoate de acolo. Ceva mai tîrziu îi ajunse la ureche că el însuşi va fi înhăţat şi arestat. Asta îl făcu mai prudent şi chibzuia tocmai la un mijloc de a ieşi din încurcătură, cînd fu chemat de prefectul Romei [2], unde se afla atunci, pentru a da lămuriri asupra conduitei sale, a legăturilor, asupra situaţiei, averii, naşterii şi petei sale de cerneală — totul din înalt ordin. Scrise prefectului cu vădită nemulţumire. Iată scrisoarea :

„Domnule, am refuzat să răspund calomniilor îndreptate, de aproape un an, împotriva mea, socotind că prostiile astea nu vor impresiona pe oamenii de bun-simţ ; dar, de vreme ce ministerul le dă importanţă şi fiindcă, la urma urmelor, trebuie să aduc unele lămuriri asupra acestui subiect penibil, voi da publicului, în faţa căruia sînt acuzat, o explicaţie precît cu putinţă mai clară şi mai precisă. Veţi primi, domnule, primul exemplar al acestui memoriu foarte succint, în care excelenţa-voastră va găsi informaţiile dorite".

Prefectul răspunse :

„Domnule, nu încercaţi să publicaţi ceva în legătură cu afacerea despre care este vorba ; v-aţi expune la lucruri neplăcute, iar tipograful care v-ar ajuta ar ieşi la fel de compromis."

[1] Contele Portalis, directorul editurilor (n.r.).
[2] Domnul de Tournon (n.r.).

Era vorba despre o pată de cerneală, şi, luaţi aminte, căci în orice poveste există o morală, orice poate fi prilej de învăţăminte pentru cel ce ştie să cugete. Admiraţi în cea de faţă doctrina stăpînirii : calomniile sînt tipărite, dar răspunsul nu. Fiecare poate spune slobod publicului, prin pamflete, prin ziare, că Paul-Louis e hoţ ; lui însă nu i se îngăduie să se adreseze aceluiaşi public spre a-i dovedi că e un om cinstit. Ministrul aduce afacerea înaintea cabinetului său, dar el singur va hotărî dacă Paul-Louis e om de treabă sau pungaş, după cum va socoti că serveşte mai bine interesele majestăţii-sale, sau după bunul-plac al alteţei-sale imperiale, doamna Bacciochi.

Deşi împiedicat s-o facă, Paul-Louis scrie din nou prefectului :

„Domnule, nu ştiam că am nevoie de autorizaţia dumneavoastră pentru a tipări micul meu memoriu justificativ ; fiindu-mi însă necesară, vă implor să mi-o trimiteţi."

N-a primit nici un răspuns şi, de altfel nici nu se aştepta la aşa ceva. Din fericire şi-a amintit de un biet tipograf, pre nume Lino Contadini, care locuia lîngă Sapience, tipărea numai almanahuri şi, de bună seamă, era în regulă cu noua cenzură. Se duce la el şi-i spune : *„Or sù presto, sbrighiamola e si stampi questa cosa per l'excellentissimo signor prefetto di pulizia"*, adică : „Tipăreşte repede asta pentru excelenţa-sa domnul prefect al poliţiei" (sau al curăţeniei, fiindcă, în italieneşte, cuvîntul e acelaşi). Auzind aceasta, omul nostru răspunde : *„Padron mio riverito, come faro ? Non capisco parole di francese : che vuol ella ch'io possa raccapezzar mai in questo benedetto straccio pieno di cossature ?"* „Preastimate domn, cum să fac ? Nepricepînd boabă franţuzească, cum pot înţelege ce scrie în fiţuica asta plină de ştersături ?" „Nu-i nimic, i-a răspuns Paul-Louis, o să lucrăm împreună ; haide, repede, prefectul aşteaptă !"

Iată-i aşadar pe amîndoi la treabă şi pe Paul-Louis zeţar, corector, maşinist şi celelalte. Straşnică lucrare,

tipăritura asta! De fiece rînd, zece greşeli, dar, la o adică, se putea citi. Treaba isprăvită, bietul tipograf are mustrări de cuget. „N-ar trebui, spune el, să avem pentru ceea ce facem o patalama la mînă, *un permesso?*" „Nu", răspunde Paul-Louis. „Ba da", zice celălalt". „Ce, pentru prefect?" „O clipă, glăsuieşte Lino, mă întorc numaidecît!" Se duce la prefect şi, în timpul ăsta, Paul-Louis împachetează vreo sută de exemplare, pe care le ia cu el. Un sfert de oră mai tîrziu, tipografia se umple de zbiri: jandarmii din partea locului.

Obţinînd aproape tot ce voise, Paul-Louis trimise prefectului o ultimă scrisoare:

„Domnule, l-am înşelat pe tipograful Lino. L-am făcut să creadă că lucra pentru dumneavoastră, i-am vorbit în numele dumneavoastră şi ca mandatar al dumneavoastră. I-am cerut să se zorească, încredinţîndu-l că aşteptaţi cu nerăbdare rezultatul muncii sale; în sfîrşit, am pus la bătaie toate mijloacele de care dispuneam ca să-l păcălesc pe bietul om; iar el, crezînd că vă serveşte, habar n-avea ce face.

După această mărturisire, domnule, cred că sînteţi prea înţelept ca să-l învinovăţiţi pe el, şi nu pe mine singur, de tipărirea *factum*-ului[1] meu literar. Nu vă mai rog altceva decît să-l adresaţi, împreună cu această scrisoare, ministrului, care e curios să ştie cu ce mă ocup şi cine sînt."

Bietul Lino fu arestat, interogat, dojenit şi trimis acasă. Prefectul nu înmînă ministrului nici scrisoare, nici broşură, însă, puţin după asta, încasă un perdaf straşnic de la stăpînii săi. Să laşi să se tipărească şi să se publice plîngerea unui om nedreptăţit, ce prostie pentru ditai prefectul! Înşelătoria căreia îi căzuse victimă nu găsea scuză în ochii unui guvern de mînă forte. Era răspunzător, plîngerea apăruse; iar vina era a lui. Şi doar primea simbrie ca să împiedice asemenea lucruri. Cît pe ce să-şi piardă postul, şi, zău aşa, ar fi fost păcat: n-ar mai fi ceea ce este şi azi (consilier de stat) dacă atunci înceta de-a mai sluji dinastiile.

[1] Memoriu (în limba latină în original) (n.r.).

De la întîmplarea aceea Paul-Louis trăi mai departe la Roma, liniştit, şi nu mai auzi vorbindu-se nici de prefect, nici de ministru. Scrisoarea lui stîrni vîlvă, mai ales în Italia. Lombarzii se bucurară că Florenţa e luată în rîs şi tratată ca ignorantă. În favoarea lui Paul-Louis apărură chiar cîteva scrieri ; acesta vru să răspundă, dar guvernul îl opri, închizînd gura la toţi. Îi era teamă de orice discuţie asupra căreia şi-ar fi putut da părerea şi publicul. Discuţia, la început neroadă şi ridicolă numai, avu urmări serioase, supărătoare, tragice chiar. Domnul Furia căzu la pat. Lui Puccini i se trase moartea, căci, prînzind într-o zi la contesa de Albani, văduva pretendentului Angliei, se luă la harţă cu unul din comeseni, care-l apăra pe Paul-Louis, şi aşa de tare se înfierbîntă, că, întors seara acasă, scrise o epistolă de scuze doamnei de Albani, se băgă în pat şi-şi dădu duhul, regretat de fitecine, căci era om bun cînd nu se mînia. Nu Paul-Louis fu pricina acestei morţi, după cum i s-a reproşat ; dar chiar dacă ar fi putut preîntîmpina nenorocirea, teama de a ucide un şambelan nu l-ar fi împiedicat, pare-se, să scrie, atunci cînd a crezut că trebuie s-o facă, pentru a se apăra.

Ceea ce nu plăcuse în lucrarea sa era tonul liber, o expresie de nemulţumire, cu totul neobişnuită pe atunci, felul puţin respectuos cu care se vorbea despre simbriaşii guvernului ; însă, mai presus de orice, displăcu faptul că se făcea cunoscută ura Italiei împotriva guvernului, împotriva a tot ceea ce se cheamă francez. Bonaparte credea că e adorat pretutindeni, poliţia îl încredinţa în fiece dimineaţă de acest lucru. Un glas care exprima contrariul punea în mare încurcătură poliţia, căci putea atrage atenţia lui Bonaparte, ceea ce se şi întîmplă de altminteri ; căci într-o bună zi aduse vorba şi despre asta şi vru să ştie ce e cu ofiţerul acela retras la Roma, care tipăreşte texte greceşti. După ştirile ce i s-au dat, îl lăsă în pace.

Am văzut, domnule, însemnarea făcută de dumneavoastră pe marginea unui fragment din Longus, recent

descoperit, adică propria dumneavoastră apologie privind această descoperire, în care aţi fost învinuit că aveţi un oarecare amestec. Mi se pare că aţi fost scos din cauză şi m-aş bucura, dacă mi-ar fi îngăduit să mă bucur. Dar afacerea asta, din care dumneavoastră ieşiţi basma curată, ia o altă întorsătură pentru mine şi, pe cînd dumneavoastră scăpaţi de duşmanii noştri comuni, cu mine, adevăr grăiesc, nu ştiu ce-o să se întîmple.

Mi se comunică din Florenţa că acea sărmană traducere, a cărei existenţă aţi adus-o la cunoştinţa publicului, a fost confiscată de editură, că traducătorul ei e căutat şi că, pînă ce va fi găsit, procesul îşi urmează cursul. Se vorbeşte de informaţii, de martori, de urmărire, *dar despre rest, nici un cuvînt.* [1]

Vedeţi, domnule, în ce dandana m-aţi băgat, căci, dacă vă aduceţi aminte, dumneavoastră aţi avut ideea să publicaţi acest nefericit fragment. Eu, care îl cunoşteam de doi ani, de cînd vă vorbisem despre el la Bologna, nici nu mă mai gîndisem să-l citesc.

> Fără fragment, ce-mi strică tihnitul vieţii curs,
> În pace-a'mele zile puteau să se fi scurs ; [2]

şi n-aş fi avut nimic de descurcat cu savanţii florentini, nimeni nu şi-ar fi dat seama cît de puţin îşi cunosc ei meseria, iar ignoranţa acestor domni, apărînd numai în lucrările lor, ar fi trecut neobservată.

Căci, vedeţi dumneavoastră, aici e buba ; cît despre pată, care a stîrnit atîta vîlvă, nimeni nu se sinchiseşte de ea. Dumneavoastră, fiind om cu judecată, aţi tăcut. Vă închideţi în limitele stricte ale propriei dumneavoastră justificări şi, cu o prudenţă fără seamăn, răs-

1 Corneille, *Cinna*, IV, 4 ; aluzie îndrăzneaţă la intervenţia prinţesei atunci cînd a aflat că Paul-Louis Courier a refuzat să-i dedice lucrarea, cît şi la alte fapte cunoscute atunci de toată Florenţa (n.r.).

2 Boileau, *Satire*, II, 57—58 :

> *Sans ce métier fatal au repos de ma vie,*
> *Mes jours pleins de loisir couleraient sans envie.*
>
> (Fără-*acest dar*, ce-mi strică tihnitul vieţii curs,
> În voie-a' mele zile puteau să se fi scurs.)

punzînd minciunilor publicate împotriva dumneavoastră, tăinuiţi adevărurile ce ar fi putut căşuna oarecare supărări calomniatorilor dumneavoastră. Încredinţat că, în felul acesta, vă dezvinovăţiţi, la ce-ar fi servit, într-adevăr, să mîniaţi nişte oameni care, oricît de vrednici de dispreţuit ar fi, au totuşi patente, simbrii, lachei şi care, deşi nu înseamnă cine ştie ce, au totuşi multe legături şi a căror ură poate vătăma? Şi-apoi dumneavoastră ştiaţi că ceea ce treceaţi sub tăcere eu aveam să dezvălui, că în ăst fel veţi fi răzbunat fără să vă osteniţi şi că dracul — vorba aia — nu va fi păgubit cu nimic.

Cît mă priveşte, atîta vreme cît totul se mărginea numai la nişte articole publicate în ziarele italiene, la nişte pamfleţele obscure, semnate de cîţiva ignoranţi, am rîs, împreună cu prietenii mei, ştiind — cum prea bine spuneţi — că puţini oameni le acordă vreo importanţă şi că aceştia nu se vor lăsa amăgiţi asupra motivelor ce provoacă atîta turbare şi atîtea calomnii grosolane. De opt luni de cînd domnii ăştia ne onorează cu injuriile lor, ştiţi în ce termeni vă scriam despre ei. *E vorba*, spuneam, *de-o haită*[1] *ce trebuie lăsată să latre*. Aveam dreptate să-i dispreţuiesc; însă greşeam nefiindu-mi teamă de ei, şi acum, cînd aş vrea să mă pun în gardă contra lor, poate că e prea tîrziu.

Uneori mă străbate un gînd ce mă linişteşte un pic: Columb a descoperit America, şi n-a fost băgat decît în temniţă. Galileu a găsit adevăratul sistem al universului, şi a scăpat numai cu închisoare. Eu am găsit cinci sau şase pagini în care e vorba de a se şti cine o să se culce cu Chloe; pentru atîta lucru să mi se întîmple ceva mai rău decît lui Columb şi Galileu? Ar trebui cel mult să fiu *blamat de curte*. Pedeapsa însă nu e totdeauna proporţională cu delictul, şi asta mă nelinişteşte.

Dumneavoastră spuneţi că faptele sînt cunoscute de toată lumea; totuşi, între ceea ce afirmaţi dumneavoastră şi ceea ce afirmă domnul Furia nu prea există

[1] Şambelanii sînt asemuiţi cu o haită. Unii cerură autorului să renunţe la această îndrăzneală (n.r.).

concordanţă. În afirmaţiile lui sînt multe falsuri, în ale dumneavoastră multe omisiuni. Dumneavoastră nu spuneţi ceea ce ştiţi, şi poate că nici nu ştiţi totul. Eu, care sînt mai puţin prevăzător, dar mai bine informat şi tot atît de bine intenţionat, voi completa tot ceea ce-a omis tăcerea dumneavoastră.

Acum trei ani, fiind la Florenţa, m-am dus cu unul din prietenii mei, domnul Akerblad, membru al institutului, să vizitez biblioteca mănăstirii oraşului. Acolo, printre alte manuscrise străvechi, ni s-a arătat un Longus. L-am frunzărit cîtva timp, şi cartea întîi, despre care toată lumea ştie că era ciuntită în toate ediţiile, mi s-a părut completă în manuscrisul acesta. L-am restituit şi nu m-am mai gîndit la el. Pe atunci eram prins de cu totul alte îndeletniciri. Ceva mai tîrziu, după ce am colindat Franţa, Germania şi Elveţia, m-am întors în Italia şi, împreună cu dumneavoastră, ne-am dus la Florenţa, unde, avînd răgazul necesar, am copiat din pomenitul manuscris tot ceea ce lipsea în toate tipăriturile anterioare. Am fost ajutat în această muncă de domnii Furia şi Bencini, amîndoi funcţionari ai Bibliotecii Sfîntul Laurenţiu, unde se afla pe atunci manuscrisul. În timp ce lucram, am făcut, din nebăgare de seamă, o pată de cerneală, care a acoperit vreo douăzeci de cuvinte din pasajul inedit, deja transcris de mine. Pentru a repara într-un fel această mică nenorocire, am oferit, fără ca să mi se fi cerut, copia mea, adică aceea pe care o făcusem, împreună cu domnul Furia şi cu ajutorul său, cu trei luni în urmă ; ea fiind conformă cu originalul şi revăzută de trei persoane înaintea accidentului, prezenta o exactitate şi o autenticitate care ar fi lipsit oricărei alteia. La început a fost respinsă, sub motiv că nu poate înlocui originalul. Mai tîrziu mi-a fost cerută, dar atunci aveam anumite socoteli, aşa c-am refuzat să le-o înmînez. Am plătit acestor domni cele cuvenite şi am plecat din Florenţa la Roma, unde, găsind, aşa cum nădăjduiam, alte manuscrise din Longus, am tipărit, pe cheltuiala mea, textul acestui autor, cu

variantele din Roma şi Florenţa. Ediţia aceasta nu-i de vînzare, ci o dau cui cred eu de cuviinţă ; însă fragmentul din Florenţa, tipărit separat, se dă gratis cui vrea să-l aibă.

Pentru astea toate n-am să invoc, domnule, mărturia dumneavoastră, de care, slavă domnului, mă pot dispensa. Îmi dau seama de prudenţa dumneavoastră, înţeleg menajamentele dumneavoastră şi nu vreau să vă pun rău cu cei mari, silindu-vă să vă explicaţi asupra unor atît de înalte interese. Dacă vi se vorbeşte de ele, ridicaţi din umeri, înălţaţi ochii la cer, oftaţi sau zîmbiţi şi spuneţi că afară e timp frumos.

Însă, înainte de a merge mai departe, îngăduiţi-mi să mă plîng, domnule, de felul în care mă recomandaţi publicului. Mă prezentaţi ca pe autorul unei traduceri din Longus cu desăvîrşire necunoscută, o broşură anonimă, din care există numai cîteva exemplare în mîinile cîtorva amici ; şi, fiindcă sînt tot atît de puţin cunoscut ca şi traducerea mea, îi informaţi pe cititori că sînt un *elenist* foarte iscusit. Nici nu se putea s-o brodiţi mai rău. Că sînt iscusit n-am prea dat dovadă în împrejurarea de faţă. Aţi văzut ce foloase am ştiut să trag din descoperirea acestei bagatele ce completează o frumoasă lucrare de atîtea veacuri mutilată. Am oferit-o publicului şi sînt învinuit nu numai că am furat-o, dar că am şi distrus-o. Chiar dumneavoastră, domnule, deplîngeţi pierderea ei. Ziarele italiene mă denunţă c-aş fi distrus unul din cele mai frumoase monumente ale antichităţii. Domnul Furia îmbracă haine cernite. Cabala sa cere răzbunare, şi, în timp ce suplimentul acesta se află, datorită mie şi pe cheltuiala mea, în mîinile celor capabili a-l citi, se răspîndeşte pretutindeni un pamfleţel scris împotriva mea, purtînd următorul titlu : *Istoria descoperirii şi a pierderii subite a unui fragment din Longus.* Vedeţi, deci, cît sînt de iscusit ! Acolo unde un altul ar fi cîştigat măcar niscai onoruri, eu am pierdut şi bani, şi reputaţie. Şi încă m-aş socoti un om norocos dacă aş scăpa numai cu atîta. Credeţi-mă,

domnule, cei iscusiţi în literatură sînt cei care, ca şi iezuiţii lui Pascal [1], *nu citesc nimic, scriu puţin şi uneltesc mult.* [2]

Nici *elenist* nu sînt, sau nu mă cunosc ca atare. Dacă înţeleg bine cuvîntul acesta, care, mărturisesc, e nou pentru mine, dumneavoastră spuneţi un *elenist* aşa cum se spune un *dentist,* un *droghist,* un *ebenist ;* şi, potrivit acestei analogii, *elenistul* ar fi un ins care-şi aşterne greaca pe tarabă, trăieşte din ea, o vinde publicului, editorilor, guvernului. Cît de departe sîntem de ceea ce fac eu ! Doar dumneavoastră ştiţi că mă ocup cu aceste studii numai din plăcere sau, mai bine zis, din capriciu, sau cînd nu-s prins de altă fantezie ; că nu le acord nici o importanţă şi că nu trag nici un profit de pe urma lor ; că niciodată numele meu n-a figurat pe frontispiciul vreunei cărţi ; că nu jinduiesc la nici unul din ghelirurile la care se poate ajunge pe calea asta şi că, fără întîmplarea ce m-a îndemnat să dau publicului un text de cîteva pagini, niciodată n-ar fi existat o dovadă a iscusinţei mele ; că, în sfîrşit, dacă nu m-aţi fi demascat, contrar oricărei bune-cuviinţe şi fără nici o necesitate, această iscusinţă, pe care vă place să mi-o bănuiţi, sau nu mi-ar fi fost atribuită, sau ar fi rămas o taină între cîţiva oameni capabili s-o judece.

Ce valoare are, rogu-vă, o notiţă despre o carte care nu se vinde, pe care am oferit-o cîtorva inşi şi pe care nici n-o mai pot oferi ? Şi ce-l importă pe cititor dacă această carte este bună sau rea, de vreme ce n-o poate avea ? Că vă apăraţi de o faptă ce vi se impută, numindu-l pe cel care a săvîrşit-o, e ceva firesc ; dar nimeni nu vă învinovăţea că aţi făcut această traducere. Nu vreau să insist prea mult, nici să par mai supărat decît sînt în realitate. N-aţi crezut că lucrurile vor ajunge chiar atît de departe şi aţi avut dreptate gîndind

[1] *Pascal, Blaise* (1623—1662) celebru matematician, fizician şi filozof francez ; cele optsprezece *Scrisori scrise de Louis de Montable, unui provincial...*, cunoscute mai cu seamă sub numele de *Provinciale*, sînt, de fapt, nişte admirabile pamflete îndreptate împotriva iezuiţilor (n.r.)

[2] Pascal, *Provinciala a III-a* (n.r.).

că o astfel de lucrare nu-mi putea aduce nici prea multe onoruri şi nici prea multe prejudicii. Totuşi, vă puteţi abţine de-a mă numi, cel puţin în calitate de traducător, şi, dacă vă gîndeaţi mai bine, n-aţi fi spus nici că sînt iscusit, nici elenist.

Nu sînteţi mai exact nici cînd vorbiţi de domnul Furia. Fără nici o altă explicaţie, îl prezentaţi numai ca bibliotecar, custode al unui depozit literar celebru în întreaga Europă. Vă daţi seama, domnule ? Dumneavoastră scrieţi la Paris, vă adresaţi francezilor, care, ştiind că funcţiile acestea sînt ocupate de oameni cu merite recunoscute, printre care unii chiar italieni, vor crede că domnul Furia e un om celebru prin ştiinţa sa şi prin locul pe care îl ocupă. Îmi dau seama că această eroare vă lasă rece şi că, după cît se pare, avînd mai degrabă motive de a-l menaja decît de a vă plînge de el, îi acordaţi bucuros stima care, în ţara dumneavoastră, este legată de titlu. Însă pe mine, pe care domnul Furia mă atacă sprijinit de o clică de pedanţi, mă interesează ca el să fie preţuit la justa lui valoare, şi, de asemeni, nu mă rabdă inima să-l văd confundat cu oameni al căror gust şi erudiţie fac cinste Italiei.

Dacă aţi fi vrut, domnule, să puneţi în adevărata lor lumină personaje puţin cunoscute despre care aveaţi a vorbi, după ce aţi spus că sînt *fost militar, elenist* — şi deoarece ţineaţi cu tot dinadinsul — şi *foarte iscusit*, trebuia să adăugaţi : *Domnul Furia este un pedant ridicol şi grosolan, fost ciubotar, ca şi tatăl său, paznic al unei biblioteci, pe care încă ar mai trebui s-o mături, care face astăzi cărţi proaste, fiindcă nu putea face ghete bune, un elenist foarte puţin priceput, cu o leafă de opt sute de franci ; care copiază texte greceşti pentru cine îl plăteşte ; elev şi urmaş al domnului Bandini, despre a cărui ignoranţă s-a dus vestea.* Nu trebuia spus numai, cum faceţi dumneavoastră, că *omul ăsta caută price în accidentele cele mai simple*, ci, dimpotrivă, că e interesat să le găsească cu tot dinadinsul, fiindcă e un pedant furios, a cărui turbare şi vanitate adînc rănite

servesc drept unelte urii [1] ce nu îndrăzneşte să izbucnească altminteri. Acestea sînt lucruri asupra cărora dumneavoastră păstraţi o tăcere prudentă. *Fontenelle* [2] — spunea undeva Voltaire — *era plin de menajamente de acest fel. Pentru nimic în lume n-ar fi îndrăznit măcar să şoptească la urechea cuiva că F... este un şoltic.*

Voltaire îşi ascundea mai puţin gîndurile. E mai sigur însă să-l imiţi pe Fontenelle. Din păcate, alegerea nu e în puterea mea şi sînt obligat să spun totul.

Ca să încep cu motivele ce le poate avea domnul Furia de a nu fi atît de dezinteresat în această afacere precît s-ar crede, se cuvine a se şti că preţiosul fragment din Longus a fost descoperit într-un manuscris pe care el, Furia, lucrase ani îndelungaţi şi pe care îl socotea, într-un fel, proprietatea sa. Această descoperire a fost făcută în chiar clipa în care domnul Furia publica o dare de seamă foarte amplă şi *foarte exactă*, după părerea sa, asupra aceluiaşi manuscris, în care se arăta, pagină cu pagină şi de-a fir-a-păr, tot ceea ce domnul Furia putuse observa. Se cuvine a se şti că munca lui la acest mic volum, anunţat cu mult înainte, a durat şase ani, în răstimpul cărora nu a contenit să-l purice şi să-l descrie cu o răbdare rar întîlnită ; că, după cît se spune, a extras chiar din el multe variante ale unor pretinse fabule de Esop, retipărindu-le la sfîrşitul dării de seamă ; căci aceste inepţii ale vreunui călugăr, cu care se începe la colegiu studiul limbii greceşti, se află în manuscris la sfîrşitul lucrării lui Longus, iar domnul Furia nu s-a sfiit să profite de ele ; că, în fine, abia isprăvită lucrarea pe care şi-o vindea singur şi în care credea că a epuizat tot ceea ce s-ar fi putut spune despre divinul manuscris, iată că se iveşte din întîmplare cineva, care, de la prima ochire, vede şi arată publicului singurul lucru cu adevă-

[1] Pe atunci francezii erau urîţi în Italia, dar guvernul se prefăcea că nu ştie nimic. Pasajul acesta şi altele asemănătoare au stîrnit vîlvă în Italia şi displăcură autorităţilor (n.r.).

[2] *Fontenelle, Bernard Le Bovier de* (1657—1757), om de litere francez, cunoscut mai cu seamă pentru operele sale satirice şi de popularizare ştiinţifică (n.r.).

rat interesant în acest manuscris, singurul pe care domnul Furia nu-l observase.

Astăzi se scrie în mod destul de curent despre lucruri pe care le înţelegi cel mai puţin. Nu există cercetător oricît de mic care să nu se proclame doctor. Cînd vezi ce se tipăreşte în fiece zi, ai zice că oricine se crede obligat să dea dovezi de ignoranţă. Acestea sînt însă dovezi de un calibru ce iese din comun, pe care nici chiar domnul Bandini, maestrul şi predecesorul domnului Furia, vestit în prostii de acest soi, nu le-a atins.

Avem descrieri de călătorii ale căror autori sînt bănuiţi că n-au ieşit niciodată din biroul lor ; şi, în alt gen :

Cîţi nu vorbesc de lupte, deşi au stat în coate,
Culcaţi la adăpost ! [1]

Însă o recenzie a cuiva despre o carte pe care n-a citit-o e o bufonerie nou-nouţă, pentru care publicul trebuie să-i fie recunoscător domnului Furia.

Nu pretind să spun, prin aceasta, că el n-ar fi studiat-o cu multă atenţie. Dimpotrivă, îl admir că a fost în stare să pătrundă în toate amănuntele şi că a publicat două volume despre ea. Lucrarea sa, pe care n-am citit-o (vorbesc despre ea aşa cam cum vorbeşte el despre manuscris), va fi utilă într-o zi legătorului de cărţi, ca să evite vreo greşeală în ceea ce priveşte paginaţia. Pe scurt, în darea sa de seamă despre această carte — după el atît de interesantă — care i-a luat şase ani de zile, s-a gîndit la toate, numai la a o citi nu.

Păcat, domnule, că n-aţi fost martor la efectul produs asupra lui de prima constatare a lacunei din cartea tipărită şi de fragmentul inedit care o completa în manuscris. A fost pur şi simplu uluit. Iar cînd recunoscu că fragmentul cu pricina nu era de cîteva rînduri, ci de mai multe pagini, credeţi-mă că, privindu-l, m-a cuprins mila. La început a rămas *cu gura căscată*. [2] Poate că dumnea-

[1] Molière *(Amfitrion)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 222 (n.r.).
[2] Corneille, *Cinna*, V. 1 (n.r.).

voastră aţi fi pufnit în rîs, curînd însă v-ar fi cuprins frica, căci, brusc, îl apucă furia. Niciodată pînă atunci nu văzusem un pedant turbat; nici nu vă puteţi închipui ce înseamnă aşa ceva:

Şi spumegînd, scrîşnind ca un nebun...[1]

Şi dacă ochii ar putea muşca,[2] ar fi fost vai şi amar de mine.

De atunci domnul Furia se socoate un om dezonorat. Ştiţi că Vatel[3] s-a sinucis fiindcă la supeul stăpînului său a lipsit friptura. Avea — cum spuse regele cînd i se aduse la cunoştinţă moartea bucătarului — în felul lui, un anumit simţ al onoarei. Domnul Furia nu s-a sinucis, fiindcă a început numaidecît să nădăjduiască că-şi va restabili puţintel reputaţia, în dauna reputaţiei mele; căci peste trei zile, mi se pare, am făcut acea pată pe manuscris, pentru care domnul Furia îmi este, în sinea lui, foarte recunoscător, cu toate că se plînge în gura mare. După ce am copiat fragmentul inedit în întregime, am isprăvit colaţionarea, împreună cu aceşti doi domni. Pentru a însemna în volum locul unde se afla suplimentul, am pus înăuntru o foaie de hîrtie, fără să bag de seamă că era feştelită cu cerneală pe dos. Această hîrtie, lipindu-se de pagină, a făcut o pată, care a acoperit cîteva cuvinte din cîteva rînduri. Domnul Furia a descris într-o proză poetică istoria acestui eveniment. Ea ar fi, zice-se, cea mai bună lucrare a sa, şi de altminteri singura ce a fost citită. A pus mult de la dînsul, atît în ceea ce priveşte faptele, cît şi stilul; dar fondul este împrumutat din *Farsala*[4] şi tragediile lui Seneca[5].

[1] La Fontaine *(Leul şi tăunul)*, *Fabule*, E.S.P.L.A., 1958, p. 102 (n.r.).

[2] Molière *(Amfitrion)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956 p. 280 (n.r.).

[3] Majordomul prinţului Louis II de Condé; în timpul unui mare dineu, oferit de prinţ regelui Ludovic al XIV-lea, văzînd că meniul nu e complet, Vatel se socoti dezonorat şi se străpunse cu o sabie (n.r.).

[4] Poem epic de *Lucanus* (39—65), poet latin în care se descrie lupta de la Farsala (anul 48 î.e.n.), în cursul căreia Cezar l-a învins pe Pompei (n.r.).

[5] *Lucius Annaeus Seneca* (2—66), filozof latin, autor al mai multor tragedii, scrise într-un stil plin de emfază (n.r.).

Mărturisesc că această nenorocire mi s-a părut foarte măruntă. Habar nu aveam că volumul era *palladium* [1]-ul Florenței, că soarta orașului atîrna de cuvintele pe care le pătasem. Ar fi trebuit totuși să-mi dau seama că lucrurile astea erau sacre pentru florentini, de vreme ce nici nu se atingeau de ele. În sfîrșit, n-am simțit că-mi îngheață sîngele în vine, nici că mi se ridică părul măciucă ; n-am amuțit nici o clipă și nici nu mi s-a tăiat respirația. Domnul Furia pretinde că toate astea i s-au întîmplat lui. Eu, însă, care mă uitam bine la el, n-am observat, v-o jur, nici unul din semnele îngrijorătoare ale unui leșin apropiat, afară de clipa cînd i-am pus sub nas — cum se zice — acel fragment grecesc pe care el nu știuse să-l vadă singur.

Expresiile folosite de domnul Furia ca să-și descrie groaza pricinuită de pata ce acoperea, după cum v-am spus, vreo douăzeci de cuvinte sînt de mare stil și de un patetism rar întîlnit chiar și în Italia. Și dumneavoastră ați fost impresionat, domnule, și le-ați citat, fără a îndrăzni însă a le și traduce. Poate că v-ați gîndit că slăbiciunea limbii noastre n-ar fi putut atinge acele culmi. Eu sînt mai cutezător și cred, orice ar spune Horațiu [2], că putem încerca a-i traduce atît pe Pindar [3], cît și pe domnul Furia.

Iată versiunea mea, cuvînt cu cuvînt :

În fața unui spectacol atît de cumplit (vorbește de pata pe care o făcusem pe cărticica lui), *sîngele mi-a înghețat în vine : am vrut să țip, am vrut să vorbesc, dar vocea, vreme de cîteva minute, mi s-a oprit în gîtlej ; un fior de gheață îmi cotropi mădularele-mi stupide...* Ve-

[1] Mică statuie de lemn a zeiței Palas Atena, care, potrivit legendei, proteja cetatea Troia ; prin extensiune, obiect sacru care asigură securitatea unui oraș, a unui stat etc. (n.r.).

[2] *Quintus Horatius Flaccus* (64—8 î.e.n.), celebru poet latin ; în *Arta poetică*, Horațiu dă prețioase indicații de critică literară. Courier se referă aici la următorul vers din *Ode* (IV, II, 1) : „*Pindarum quisquis studet aemulari*" („Un oarecare se străduiește să se ia la întrecere cu Pindar") (n.r.).

[3] *Pindar* (521—441 î.e.n.), poet liric grec, ale cărui ode au rămas adevărate modele în ceea ce privește frumusețea stilului (n.r.).

deți, domnule, pata asta e pentru el capul meduzei. Iată-l stupid, cum singur mărturisește, și e unica afirmație confirmată de cartea sa. Există însă în această mărturisire tot atîta răutate cîtă prostie; el lasă să se creadă că eu l-am adus în halul acesta, spre imensa pagubă a literaturii. Eu susțin, dimpotrivă, că, mult înainte ca el să fi văzut această pată oribilă, *a cărei aducere-aminte numai îl umple de groază și de indignare*, el era stupid de-a binelea, de vreme ce, răsfoind, cercetînd, descriind și însemnînd cu de-amănuntul fiece pagină a volumașului cu pricina, nu și-a dat seama ce conținea.

Cînd directorul, sau custodele, cum îl numește el uneori, domnul Thomas Puzzini [1], află despre *acest straniu accident prin trompeta sonoră a zvonului, care, veșnic neobosit... i-a șoptit la ureche...* pe scurt, cînd i s-a povestit aventura cu pata, *s-a îngrozit și s-a cutremurat la auzul unei fapte atît de cumplite*. E adevărat, există și crime mai mari, mai negre însă nu. În altă parte domnul Furia arată că *Florența e deznădăjduită, că întregul oraș plînge, că cetățenii sînt consternați*. În jalea asta generală, cînd toată lumea era zguduită de plîns, vă dați seama că nici el nu se cruța. De cînd *vocea i s-a oprit în gîtlej*, n-a mai rostit nici un cuvînt și, bineînțeles, nici n-a mai fost în stare să gîndească, căci devenise stupid. Dar *noaptea, în vis, această imagine cumplită* (n-a îndrăznit să spună sîngeroasă) *i s-a ivit din nou înaintea ochilor*. Și el arată, în preambul, că obligația de a povesti *fapta îl covîrșește, este pentru el o povară deosebit de grea, căci ea* (obligația) *îi recheamă și mai viu amintirea crîncenului eveniment, pe care, deși timpurile nu vor izbuti să-l acopere cu uitarea, el* (Furia) *nu-l poate evoca fără să nu fie năpădit din cap pînă-n picioare de groază*. Traduc cuvînt cu cuvînt. Îl regăsim aici pe Virgiliu, amplificat la proporțiile subiectului. Căci tot ceea ce spusese poetul despre masacrarea unui popor întreg [2]

[1] Numele lui adevărat era Puccini. Autorul l-a transformat în Puzzini, poreclă italiencască ce înseamnă dihor, animal rău mirositor. (n.r.).

[2] Cf. Cartea a treia din *Eneida* (n.r.).

domnului Furia i s-a părut prea puţin pentru o pată de cerneală.

Nu vă minunează faptul că un om, care scrie într-un asemenea stil, acordă atîta importanţă textului lui Longus, care este însăşi simplitatea ? Zelul pentru manuscripte îl înflăcărează pe domnul Furia şi-l face să vorbească ca un profet. De altminteri, hiperbola îi este familiară, şi în acest gen izbuteşte cel mai bine. Vreţi să vă dau un exemplu de toată frumuseţea ? Unul din protectorii săi (căci are mulţi, arzînd cu toţii de acelaşi zel şi înverşunaţi împotriva mea) se obligă — în faţa refuzului editorilor — să tipărească una din cărţile sale ; imediat domnul Furia, în dedicaţia sa, îl proclamă cel mai mare bărbat al secolului şi-l asigură *că va fi de-a pururea, în veacul-veacurilor, lăudat.* La fel spunea, odinioară, Cicero cuceritorilor lumii.[1] Aşadar, dacă un om care cheltuieşte cincizeci de galbeni ca să tipărească bazaconiile domnului Furia merită să i se ridice altare, e limpede că cel ce dă oricui putinţa, deşi involuntar, de a vedea şi pipăi ignoranţa sus-numitului domn e vrednic de toate caznele. Acesta este, în esenţă, pamfletul pe care l-a publicat împotriva mea.

Asupra faptelor sîntem de acord, iar cît priveşte împrejurările istorisite de el, cele mai multe născocite, ele n-au, la urma urmei, nici o importanţă. Într-adevăr, ce importă faptul că el a zărit primul pata — aşa cum afirmă — sau că eu i-am arătat-o de îndată ce am observat-o, ceea ce şi corespunde adevărului ? Că el mi-a recomandat manuscrisul lui Longus, sau că îl cunoşteam cu mult înaintea lui, precum o ştiţi şi dumneavoastră, domnule, şi atîtea alte persoane cărora le-am scris şi le-am vorbit despre el ? Că am copiat — aşa cum afirmă el — întreg suplimentul sub dictarea lui, sau că eu i-am descifrat şi tălmăcit pasajele pe care el nu le putuse citi,

[1] *Marcus Tullius Cicero* (106—43 î.e.n.), om politic, scriitor şi orator latin ; şi-a cîştigat celebritatea datorită discursurilor sale politice şi juridice. Courier face aluzie la următoarea frază : „*Nulla aetas de tuis laudibus conticescet*" („Toate epocile te vor lăuda") din *Pro Marcello* (n.r.).

neînțelegîndu-le sensul, lucru dovedit chiar cu copia asta ? Toate acestea nu au nici o legătură cu afacerea care ne preocupă.

Am făcut pata, *oribila pată*, și i-am dat domnului Furia o declarație, pe care nici nu i-a trecut măcar prin minte să mi-o ceară, orice ar spune. După ce i-am oferit copia mea, pe care de asemenea mi-a cerut-o tot așa de puțin stăruitor, mai tîrziu i-am refuzat-o. Departe de mine gîndul pocăinței, și veți vedea de ce.

La început, după cum am spus, i-am oferit domnului Furia, din proprie inițiativă, această copie, iar el a acceptat oferta mea fără să facă, aparent, prea mult caz de ea, remarcînd foarte judicios că nici o copie nu poate repara stricăciunea făcută manuscrisului. Și mi-am văzut mai departe de treabă. Dumneavoastră ați sosit două zile mai tîrziu și ați constatat *dezastrul*, cum îl numește domnul Furia. În acea zi — după cîte îmi aduc aminte — domnul Furia nu se prea gîndea la copia făgăduită. Totuși, din notița dumneavoastră văd că a fost vorba despre ea și, bineînțeles, i-am repetat făgăduiala. Abia a doua zi, cînd dumneavoastră nu mai erați în Florența, mi-a cerut domnul Furia, în termeni foarte vii, această copie. I-am răspuns că nu am destul timp ca să fac încă una, care să-mi rămînă mie, dar că, îndată ce voi termina colaționarea manuscrisului, mă voi strădui să-l satisfac. În aceeași zi, privind pata din manuscris, mi s-a părut că-i mai mare, și am început să am bănuieli. Seara, ieșind din bibliotecă, domnul Furia a insistat mult de tot să mergem împreună la mine acasă, ca să-i dau copia. O voia imediat, fiindcă — zicea el — la mine s-ar fi putut rătăci. Insistențele sale, adăugîndu-se bănuielilor mele, m-au făcut să-i răspund că, gîndindu-mă mai bine, aș prefera să păstrez eu copia, care, fiind scrisă de trei mîini, era singura autentică și unica dovadă ce-aș fi putut-o aduce în legătură cu textul ce urma să-l public cu privire la părțile șterse. Pentru același motiv, mi-a răspuns el, ea era singura ce convine bibliotecii, unde, de altminteri, rămînînd în mîinile sale, era ferită de orice

risc. Nu i-am spus ce gîndeam, dar l-am refuzat în mod răspicat. El s-a supărat, eu mi-am ieşit din sărite şi l-am trimis la plimbare în termeni ce nu se pot reda.

Au nu v-am atras atenţia, domnule, cînd aţi vrut să desprindeţi hîrtia lipită de manuscris ? Au n-am strigat : *Băgaţi de seamă, nu vă atingeţi de nimic ! Nu puteţi şti cu ce fel de oameni aveţi a face* ? Poate că am întrebuinţat şi alte cuvinte dictate de împrejurare şi de dispreţul pe care-l nutream pentru ei, însă, în linii mari, vă amintiţi doar, acesta era sensul lor. Nu vă fie teamă, domnule, asta nu vă poate compromite. Nu m-aţi ascultat : v-aţi atins de pata fatală, şi rău aţi făcut ! Ce mai încolo, încoace, purtarea dumneavoastră a dovedit simpatia pe care dintotdeauna o aveaţi pentru oamenii ce ocupă funcţii publice, oricare ar fi funcţia aceasta. Trebuie să admiteţi, aşadar, fără a vă supăra pe cineva, că v-am prevenit de ce o să vi se întîmple, fiindcă iubim adevărul cînd el nu ne poate vătăma cu nimic.

Vedeţi, domnule, încă de atunci ghicisem gîndurile lor viclene ; nu ştiam ce plănuiau, dar, aflînd, am refuzat să-i dau domnului Furia copia.

Ca să înţelegeţi importanţa pe care i-o acordau şi unul şi celălalt, e nevoie să se ştie cum a fost făcută această copie. Slova manuscrisului mie îmi era cu totul nouă ; avîndu-l destul timp la îndemînă pentru ca să se fi obişnuit cu ea, domnii Furia şi Bandini îmi dictau, iar eu scriam ; scriind, lăsam în locurile pe care ei nu le puteau desluşi în original — caracterele fiind şterse sau confuze — spaţii albe. Cînd am isprăvit de scris tot ceea ce lipsea în textul tipărit, am controlat şi eu la rîndul meu manuscrisul şi, călăuzindu-mă mai degrabă după sens, am dedus, pretutindeni, cuvintele pe care aceşti domni nu le putuseră descifra. Ei, care în acel timp aveau condeiul în mînă, scriau ce le dictam eu, umplînd în copia făcută de mine spaţiile pe care le lăsasem albe. Mai mult, fiindcă în ceea ce scrisesem eu după dictarea lor mai rămăseseră greşeli, le cerui să le îndrepte după manuscris, din care pricină rezultă numeroase ştersături.

Astfel, la fiecare pagină şi aproape la fiecare rînd, printre cuvintele scrise de mîna mea se găsesc şi cuvinte scrise de unul din ei, ceea ce întăreşte autenticitatea întregii lucrări. E de menţionat că domnul Furia, în diatriba îndreptată împotriva mea, atestă exactitatea acestei copii, pe care n-ar putea-o nega fără să-şi facă sieşi un rău.

Numeroase persoane din Florenţa, vorbindu-mi atunci despre pata de pe manuscris, mi se părură încredinţate că ea nu era altceva decît un tertip menit a-mi înlesni să schimb textul în părţile lui obscure şi să înlătur astfel dificultăţile. Zvonurile astea erau împrăştiate de domnul Furia, care ţinea din răsputeri să discrediteze ediţia anunţată de dumneavoastră, cu care, gîndea el, dumneavoastră şi cu mine urmărim a realiza o afacere din cele mai bănoase ; căci el nu putea nici crede, nici înţelege că eu fac toate astea în mod dezinteresat ; astăzi, deşi nevoit să creadă, tot nu înţelege.

Tot pe atunci aţi fi putut citi în *Gazeta Milanului* un articol, redactat de cineva din clica domnului Furia, prin care publicul era povăţuit *să nu dea nici un fel de crezare unui supliment din Longus, ce urma să apară la Paris, avînd în vedere distrugerea manuscrisului original* etc. Vă închipuiţi că în asemenea împrejurări domnul Furia era ultimul om căruia i-aş fi putut încredinţa spre păstrare materialul cerut. Cum puteam îndrepta altfel răul făcut manuscrisului decît oferind publicului un text tipărit după o copie autentică ? Iar această unică dovadă a autenticităţii textului ce urma să-l public o puteam înmîna omului care mă acuza că vreau să-l măsluiesc ?

Reţineţi că această piesă, mie atît de necesară, e cu totul inutilă bibliotecii ; ea nu poate avea, în ochii savanţilor, autoritatea manuscrisului original şi, în consecinţă, nici nu poate să-i ţină locul. Dacă s-a strecurat vreo eroare în ediţia mea, asta înseamnă că eu am citit prost originalul şi că, deci, copia mea n-o poate îndrepta. Ea e inutilă acelora care ar putea să se îndoiască de fidelitatea textului tipărit, a cărui sursă nu este ; dar mie

îmi este necesară împotriva infidelității și a relei-credințe ale domnului Furia, care, dacă ar avea-o în mîini, ar fi de ajuns să denatureze un singur cuvînt pentru ca tot restul să devină suspect. Pe cînd așa, propriul său scris îl obligă acum să recunoască autenticitatea textului, pe care sînt sigur că l-ar dezavua dacă i-ar da mîna.

Dacă domnul Furia ar fi intrat în posesia acestei copii, înainte de orice ar fi publicat lungi disertații asupra ștersăturilor cu care este înțesată. Nu e greu de ghicit la ce concluzii ar fi ajuns, iar neghiobia raționamentelor sale n-ar fi fost cunoscută decît de oamenii pricepuți, care sînt totdeauna puțini la număr și n-au ultimul cuvînt. Așadar, nu numai că nu i-am încredințat-o, dar chiar am și refuzat să i-o arăt. Căci ar fi fost suficient să știe care sînt cuvintele scrise de mîna lui ca să umple gazetele cu noi obrăznicii. Pe scurt, orice revendicare a lui trebuia suspectată, iar insistența lui a fost primul motiv al refuzului meu.

Firește, mînia acestor domni se manifesta în mod prea public ca să mă pot înșela asupra intențiilor lor. Puțin timp după plecarea dumneavoastră, directorii, inspectorii, arhivarii domnului Furia s-au întîlnit la domnul Puzzini, șambelanul, custodele muzeului, iar sfîntul manuscris fu transportat acolo cu mare pompă, condus *de cele patru facultăți.* [1] Chimiștii, convocați acolo ca să-și dea avizul asupra petei, declarară într-un glas că își declină orice competență ; că pata era de la o cerneală cu totul neobișnuită, a cărei compoziție, născocită de mine în vederea acelui scop grozav, depășește priceperea lor, rezistă oricărei analize și nu poate fi înlăturată prin nici unul din mijloacele cunoscute. S-a întocmit un proces-verbal, care a fost publicat în ziare. Domnul Furia a descris pe larg tot ce s-a petrecut în această memorabilă ședință ; e cel mai frumos episod din marea sa istorie a petei de cerneală și o lucrare meșteșugită în stilul lui

[1] Boileau, *Satire*, III, 152 (n.ed.fr.).

Diafoirus[1] sau al lui *Chiampot la Perruque*. În ceea ce mă priveşte, nimic nu mă poate împiedica să spun, chiar dacă mi-aş face şi alţi duşmani, că asta nu dovedeşte decît că profesorii din Florenţa se pricep tot atît de puţin la chimie ca şi la literatură, şi aceasta fiindcă orice legător de cărţi din Paris le-ar fi putut arăta că era vorba de o cerneală *obişnuită* şi ar fi făcut-o să dispară prin procedee folosite, după cum ştiţi, în mod curent.

Dar cum vi se pare, domnule, evlavia aceasta pentru manuscripte ? Ţinînd seama de importanţa pe care domnii aceştia o acordă manuscriselor lor, n-aţi spune că le şi citesc ? Veţi zice că, fiind plătiţi ca să dirijeze, să inspecteze şi să conserve literatura şi artele din Florenţa, ei au în grijă — fără să ştie prea bine despre ce e vorba — depozitul ce li s-a încredinţat şi îşi fac din această treabă un merit, singurul la care pot rîvni. Însă acest zel pentru lăcaşul domnului este, vă rog să mă credeţi, ceva cu totul nou la dînşii. Zelul acesta n-a izbutit să se aprindă într-o împrejurare foarte recentă şi mult mai importantă decît cea a petei de cerneală, după cum veţi vedea.

Mănăstirea din Florenţa, de unde-i originar textul lui Longus, e cunoscută în întreaga Europă ca fiind depozitara celor mai preţioase manuscrise existente. Puţini oameni le-au văzut, fiindcă veacuri de-a rîndul această bibliotecă a rămas inaccesibilă. Înăuntru nu puteau pătrunde decît călugării, adică nimeni. Colecţia aflătoare acolo — cu atît mai interesantă, cu cît mai puţin cunoscută — era o mină virgină pentru savanţi. Se puteau găsi acolo nu numai un Longus, dar şi un Plutarc[2], un Diodor[3], un Polyb[4], mai compleţi decît îi avem. Am

[1] *Thomas Diafoirus*, unul din personajele comediei lui Molière *Bolnavul închipuit*, prototipul tinerilor proaspăt ieşiţi din şcoli, care se exprimă într-un stil încărcat, pedant şi ridicol (n.r.).

[2] *Plutarc* (n. între 45—50 şi mort către 125), istoric şi moralist grec, cunoscut pentru *Vieţile paralele ale oamenilor iluştri ai Greciei şi Romei* (n.r.).

[3] *Diodor din Sicilia*, istoric grec, contemporan cu Cezar şi August, autorul unei preţioase lucrări intitulate *Biblioteca istorică*, un fel de istorie universală (n.r.).

[4] *Polyb* (n. între 210—205 şi mort către 125 î.e.n.), istoric grec, autorul unei *Istorii generale* a timpului său (n.r.).

pătruns în sfîrşit înăuntru, după cum v-am spus, împreună cu domnul Akerblad, — atunci guvernul francez ocupase Toscana — şi într-o oră văzurăm acolo lucruri în stare să minuneze pînă la extaz pe toţi *elenişti* din lume, ca să folosesc termenii dumneavoastră, adică optzeci de manuscrise din veacurile nouă şi zece. Ne-a atras în mod deosebit atenţia acel Plutarc, despre care v-am vorbit de atîtea ori. Ceea ce am putut citi la repezeală părea să se refere la viaţa lui Epaminonda [1], care lipseşte din textele tipărite. Cîteva luni mai tîrziu, această carte dispăru, şi, o dată cu ea, şi ceea ce era mai bun şi mai frumos în bibliotecă, afară de manuscrisul lui Longus, prea cunoscut prin recenta comunicare a domnului Furia pentru ca să fi îndrăznit cineva să-l vîndă. La reclamaţiile noastre, ale domnului Akerblad şi a mea, Junta porunci ca manuscrisele să fie recuperate. Se ştia unde sînt, cine le vînduse, cine le cumpărase. Puteau fi regăsite uşor şi era un prilej de a pune la încercare zelul custozilor, şi noi insistarăm mult pe lîngă aceşti domni pentru a acţiona cît mai repede ; dar *ei nu voiau* să supere pe nimeni, ne-au spus. Lucrurile s-au oprit aici. Am păstrat ciorna unei scrisori pe care am trimis-o domnului Chaban, membru al Juntei :

„Livorno, 30 septembrie 1807

Domnule, ordinul primit m-a obligat să plec atît de precipitat, încît abia am avut timp să vă depun cartea mea de vizită la o oră cînd puteam nădăjdui a vă vorbi. Era un mod de a-mi lua rămas bun de la dumneavoastră cu totul contrar proiectelor mele. Căci, după dovezile de simpatie pe care mi le-aţi dat, aveam de gînd să vă arăt afecţiunea mea şi să profit de bunele dumneavoastră intenţii pentru a aduna şi salva ceea ce a mai rămas de preţ în bibliotecile dumneavoastră mănăstireşti. Dar fiindcă serviciul mă împiedică să iau parte la această acţiune, vreau, cel puţin, să contribui la ea prin rugăminţile mele. Vă conjur, aşadar, să binevoiţi a ordona ca toate manu-

[1] *Epaminonda* (n. între 420—410 şi mort în 362 î.e.n.), vestit general şi orator teban (n.r.).

scrisele mănăstirii să fie transportate la Biblioteca Sfîntul Laurenţiu, iar cele ce lipsesc să fie căutate după catalogul existent. Am constatat de curînd că unele din cele mai importante au dispărut ; va fi însă uşor să le dăm de urmă şi să împiedicăm ca aceste monumente să ia calea străinătăţii, care jinduieşte după ele, sau să se prăpădească în mîinile celor care le ascund, cum deseori s-a şi întîmplat etc." [1]

Atunci s-a dat un ordin ca manuscrisele să fie căutate. Junta ne-a numit, pe mine şi pe domnul Akerblad, comisari, onoare pe care am declinat-o şi unul, şi altul : el ca străin, eu fiindcă eram prins cu alte treburi. Această misiune a fost aşadar încredinţată domnilor Puzzini şi Furia, pe care nimic nu i-ar fi putut hotărî s-o ducă la bun sfîrşit ; în acea vreme *ei nu voiau să supere pe nimeni.* Cei ce deţineau manuscrisele au rămas cu ele şi le mai au şi astăzi.

Cum se explică atunci că oamenii ăştia, cărora nu le pasă de pierderea unei colecţii cuprinzînd toţi autorii clasici, astăzi, pentru patru cuvinte dintr-o pagină de roman, pentru patru cuvinte pe care fără mine nu le-ar fi descifrat niciodată, pentru patru cuvinte care sînt tipărite şi pe care le-ar putea citi dacă ar şti să citească, depun atîta zel ca să asmută împotriva mea publicul şi guvernul, umplu gazetele cu injurii şi calomnii ridicole şi, prin circulare, făgăduiesc trepăduşilor literari din Italia plăcerea de a mă vedea curînd tratat ca un criminal de stat ? De acest lucru e răspunzător domnul Puzzini. Fără îndoială, el ştie ce spune şi, zău aşa, *încep şi eu să-l cred puţin* [2], cum zise Sosie [3].

Ceea ce o să vă mire, domnule, este că nici unul din ei nu mă cunoaşte. Nici unul, în afară de domnul Furia, nu a avut cu mine vreo legătură, vreo ceartă sau vreun raport de un fel sau altul. Am stat de vorbă un sfert de

[1] Vezi P.-L' Courier, *Lettres écrites de France et d'Italie (Scrisori scrise din Franţa şi Italia)* (n.ed. fr.).

[2] Molière *(Amfitrion)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 234 (n.r.).

[3] Unul din personajele comediei lui Molière, *Amfitrion* (n.r.).

oră cu domnul Pulcini [1] şi nici nu-mi amintesc măcar cum arăta la faţă ; deci ura lor împotriva mea nu e de ordin personal. Ca să-mi declare un război atît de necruţător, şi pentru o vină atît de mică, ei, care, *în mod obişnuit, nu vor să supere pe nimeni,* înseamnă că aveau un cu totul alt motiv decît o simplă animozitate — dacă o putem numi aşa — individuală. Jignirea pe care i-am adus-o involuntar domnului Furia e de ordin particular ; turbarea întregii sale clici are o cauză mai generală.

Vă aduceţi aminte deviza spaniolilor : *Nu ca francezi, ci ca eretici.* [2] Cam aşa ceva au spus şi respectivii domni. Vă asigur însă că ei sulemenesc destul de prost adevăratul motiv al urii lor : toată lumea ştie asta. Crima mea dintîi este că am dat în vileag ignoranţa lor ; dar asta n-ar fi nimic, căci, dacă ar fi să-i persecute pe toţi oamenii care sînt mai învăţaţi decît ei, *atunci pe cine ar mai putea ierta ?* A doua crimă a mea, ce mă face nedemn de orice izbăvire, e că nu pronunţ ca ei cuvîntul *ciceri* [3]. Acesta-i un fel de păcat strămoşesc pe care nimic nu-l poate şterge.

Dacă aş avea un cît de mic credit, o slujbă cît de neînsemnată, vreun cîştig a le făgădui, niscai firimituri a le arunca, ar fi cu toţii la picioarele mele şi ar născoci tot atîtea slugărnicii ca să-mi facă curte, cîte calomnii scornesc astăzi ca să-mi facă rău. Fiţi încredinţat, domnule, că, înainte de a se hotărî să mă dea — cum se spune — în tărbacă, s-au informat dacă nu am cumva vreun protector şi, aflînd că nu sînt al nimănui, că trăiesc izolat, că am doar cîţiva prieteni tot atît de

[1] Courier estropiază acelaşi nume, dar în alt fel. *Pulcini* înseamnă în limba italiană pui ; de aici s-a format *Pulcinella, Polichinelle* la francezi. Aceste glume l-au supărat mai mult ca orice pe şambelan (n.r.).

[2] In Florida, spaniolii au dat ordin ca francezii de confesiune protestantă să fie spînzuraţi şi arşi de vii, sub deviza : *Nu ca francezi, ci ca eretici,* la care corsarii au răspuns mai tîrziu, masacrîndu-i pe spanioli : *Nu ca spanioli, ci ca asasini* (n.r.).

[3] Aluzie la masacrarea francezilor de către sicilieni, în lunea paştilor 1282, eveniment cunoscut sub numele de *Vêppres siciliennes* (Denii siciliene) ; francezii, pentru a fi identificaţi, erau obligaţi să rostească cuvîntul *ciceri* ; cei ce nu-l pronunţau corect erau masacraţi (n.r.).

obscuri ca şi mine, că mă ţin departe de puternicii zilei şi că nici un om cu vază nu se interesează de mine, mi-au declarat război. Recunoaşteţi că sînt oameni dibaci ; ca bunii spanioli să facă un autodafeu din francezi în Florida era, desigur, ceva, aveau de ce-i mulţumi lui dumnezeu ; dar dac-ar putea face ca un francez să fie ars pe rug chiar de francezi, ce triumf, ce bucurie ! Şi văd oameni care, citind acea jalnică rapsodie a domnului Furia împotriva mea, spun : *Stilul său e prost, intenţia sa e bună.*

Descoperirea pe care am făcut-o în manuscris n-are nici o valoare, afirmă aceşti domni ; e lucrul cel mai mărunt ce putea fi vreodată găsit ! Răul pe care l-am pricinuit însă e *uriaş*. Luaţi aminte, domnule : fragmentul întreg e un lucru de nimic, însă cîteva cuvinte din acest fragment, din nenorocire şterse, sînt o pierdere uriaşă, chiar dacă totul este tipărit. Domnul Furia a umflat această pierdere cît a putut, căci pata este astăzi de cel puţin două ori mai mare decît cea pe care am făcut-o, dacă reproducerea publicată de domnul Furia este exactă. A mărit-o în aşa fel, încît să poată avea dreptul de-a spune că e uriaşă ; fiindcă el potriveşte nu epitetul la obiect, ci obiectul la epitetul pe care-l utilizează. Avînd în vedere toate acestea, era nevoie ca paguba să fie uriaşă, deşi, dacă aş fi înecat în cerneală toate cărţile vechi, şi pe el pe deasupra, nenorocirea tot n-ar fi fost aşa de mare.

Vedeţi însă că, oricît de lipsită de însemnătate ar fi această descoperire, domnul Furia are pretenţia să aparţină amîndurora sau, mai bine spus, consimte la aceasta ; mai mult, ea îi aparţine cică în întregime, de vreme ce afirmă — el mi-a recomandat, mi-a indicat şi mi-a tălmăcit manuscrisul, pe care, chipurile, fără el nici nu l-aş fi găsit şi nici nu l-aş fi citit. La urma urmelor, acesta este, de altminteri, şi scopul principal al pamfletului său, ţinta spre care se îndreaptă toate calomniile sale. Fără să folosească vreun meşteşug artistic, el a găsit totuşi cititori dispuşi să-l creadă şi să-i atribuie jumătate din

această cinste, fiindcă a da totul unui singur ins ar fi prea mult.

Cît de scump plătim gloria ! Cît de greu scăpăm de uitare, de invidie ! Dintre toate căile ce duc la templul Memoriei, eu am ales-o pe cea mai obscură : opt pagini de elină alcătuiesc toată gloria mea, şi, iată, îmi sînt disputate. Domnul Furia vrea partea lui ; urlă prin gazete, complotează, tipăreşte pe seama mea o urzeală de minciuni ca să ajungă la următoarele cuvinte : *descoperirea noastră comună*. Dumneavoastră, domnule, vedeţi mîrşăvia, şi, departe de a o da în vileag, căutaţi să profitaţi, băgîndu-vă între noi doi. Parcă aţi vrea să spuneţi fiecăruia din noi : *Lasă-mă, barem, să fiu umbra ta*. Furia ar consimţi ; eu însă sînt neînduplecat ; vreau să mă prezint posterităţii singur.

Astăzi gloria este foarte rară. Aproape că nici nu-ţi vine să crezi : în ăst veac de lumini şi de triumfuri nu găseşti doi oameni convinşi că lasă în urma lor un nume. În ceea ce mă priveşte, întrucît am completat textul lui Longus, atîta vreme cît se va citi elina, se vor găsi totdeauna patru sau cinci *elenişti* care vor şti că am existat. Peste o mie de ani, un savant oarecare va dovedi, într-o disertaţie, că mă numeam Paul-Louis, că m-am născut în locul cutare, în anul cutare, că am murit în ziua cutare a anului de graţie... fără ca nimeni să fi ştiut vreodată acest lucru, şi numai pentru această frumoasă descoperire va fi ales membru al Academiei. Să ne străduim deci a dovedi că eu sînt adevăratul, singurul restaurator al cărţii ciuntite a lui Longus. Lucrul merită osteneală ; e vorba, nici mai mult, nici mai puţin, de nemurire.

Dumneavoastră, domnule, ştiţi despre ce e vorba, cu toate că nu scoateţi nici un cuvînt, ştie de asemenea şi domnul Clavier, căruia i-am scris din Milano următoarele :

„Milano, 13 octombrie 1809

Trimiteţi-mi mai repede, domnule, textele dumneavoastră eline. Voi rămîne la Florenţa o lună, la Roma toată iarna şi am să vă ţin la curent cu manuscrisele lui Pau-

sanias[1]. Nu există cărticică în Italia în fața căreia să nu mă fi oprit, pe care să n-o fi cercetat, cu riscul de a-mi pierde vederea, din afecțiune pentru dumneavoastră și pentru limba elină. Voi cotrobăi mai departe în manuscrisele mănăstirii din Florența. Se aflau acolo lucruri interesante pentru dumneavoastră și pentru mine în cel puțin o sută de volume din veacul al nouălea și al zecelea. Acum n-a mai rămas decît ceea ce n-a fost vîndut de călugări. Poate voi găsi cele ce vă interesează. Împreună cu Chariton[2] se află un Longus, pe care îl cred complet; cel puțin n-am observat nici o lacună cînd l-am cercetat. La drept vorbind, trebuie să fii vrăjitor ca să-l citești. Sper totuși să-i vin de hac *cu o bună provizie de ochelari.*[3] E. într-adevăr, păcat că acest mic roman, de o atît de bogată imaginație, care, tradus în toate limbile, place tuturor popoarelor, a ajuns în halul acesta. Dacă vi l-aș putea oferi în întregime, aș socoti strădaniile mele bine folosite și numele meu destul de recomandabil grecilor de azi și din viitor. N-am nevoie de multă glorie. Sînt mulțumit dacă într-o zi o să se știe că m-am împărtășit din cercetările și prietenia dumneavoastră..."[4]

Domnul Lamberti a citit scrisoarea aceasta în care vorbeam despre el și mi-a făgăduit că va traduce suplimentul, ceea ce o putea face mai bine ca nimeni altul. El își aduce bine aminte de toate aceste lucruri, căci iată ce-mi scrie:

„Della speranza che avevate di scoprire nel codice Fiorentino il frammento di Longo Sofista, voi mi parlaste sino dai primi momenti del vostro arrivo in Milano. Questa cosa fu in quel tempo ancor detta ad alcuni amici, che

---

[1] Geograf și istoric grec din secolul al II-lea, autorul unei importante lucrări, *Periegesis* (n.r.).

[2] Scriitor grec, care a trăit, probabil, după secolul al IV-lea al erei noastre (n.r.).

[3] Rabelais, *Gargantua*, II, 1 (n. r.).

[4] Vezi P.-L. Courier, *Lettres écrites de France et d'Italie (Scrisori scrise din Franța și din Italia)* (n. ed. fr.).

non possono averne (perduta [?] [1]) *la rimembranza. Si parlo ancora della traduzione italiana che sarebbe stato bene di farne, quando non fossero riuscite vane le speranze della scoperta: ed io, per l'infinita amicizia che vi professo, mi vi obligai con solenne promessa per un tale lavoro. A gran ragione adunque mi dovettero sorprendere le ciancie del signor Furia, che nel suo scritto si voleva far credere come cooperatore e partecipe di quello scoprimento...*" [2]

În fine, iată şi o scrisoare a domnului Akerblad, din care rezultă destul de clar cînd am văzut prima oară manuscrisul:

„...Imi aduc într-adevăr aminte că acum trei ani ne-am dus împreună să vizităm biblioteca mănăstirii din Florenţa, unde, printre alte manuscrise, ni s-a arătat şi romanul lui Longus, laolaltă cu alţi erotici greci. Imi aduc de asemenea aminte că, în timp ce eu cercetam catalogul acestor manuscrise, din care cele mai frumoase au dispărut de atunci, v-aţi oprit ceva mai mult asupra lui Longus, acelaşi care v-a procurat interesantul fragment publicat de dumneavoastră."

Aşadar, cu mult înainte ca manuscrisul să fi intrat în Biblioteca Sfîntul Laurenţiu din Florenţa, eu îl văzusem la mănăstire, ştiam că e complet, am spus şi am comunicat acest lucru tuturor acelora pe care îi putea interesa. Mai tîrziu, domnul Furia mi-a *arătat* în bibliotecă volumul pe care i-l cerusem şi pe care îl cunoşteam

[1] In unele ediţii textul italian este incomplet şi dă un sens contrar aceluia pe care-l indică traducerea (n.r.).

[2] Ceea ce înseamnă: „Speranţa pe care o aveaţi de a găsi printre manuscrisele din Florenţa un text complet al lui Longus mi-aţi comunicat-o încă din primele clipe ale sosirii dumneavoastră aici, şi eu am vorbit despre ea cîtorva prieteni, care, cu siguranţă, nu au uitat acest lucru. De asemenea am vorbit să traducem suplimentul în limba italiană: îmi luam această sarcină printr-o făgăduială bazată pe prietenia ce ne leagă. Aşa, încît, nu fără uimire, am asistat la strania sminteală şi la pălăvrăgelile domnului Furia, care pretinde în broşura sa că vă e părtaş la această descoperire".

mai bine ca el, fără să-l fi avut însă atîta vreme în mînă, iar eu *i-am arătat* în acel volum ceea ce el nu băgase de seamă în cei şase ani pe care i-a petrecut ca să-l descrie şi să extragă prostii din el. De aici reiese limpede că toată povestea domnului Furia şi micile incidente cu care a presărat-o ca să arate că ursita voise să facem împreună această descoperire, denumită de el *comună*, sînt o şarlatanie. Dacă, deci, într-un fapt cunoscut de toată lumea domnul Furia minte cu atîta neruşinare, ne putem imagina cît de cinstit poate fi cînd e vorba de lucruri la care a fost singurul martor ; dar minciunii acesteia, destul de neînsemnată în sine, el îi adaugă alte neadevăruri, din care cel mai nevinovat ar merita o sută de beţe. Fără îndoială că pe asta se şi bizuie *ca să se simtă bine* [1], întocmai ca portărelul din *Impricinaţii*. Acum douăzeci de ani mai puteam cădea în capcană ; dar astăzi sînt călit, cunosc şmecheriile astea şi-l sfătuiesc să mai vadă de altul. Am putut foarte bine ca, din nebăgare de seamă, să răstorn sticluţa de cerneală pe cărticică ; lovindu-l însă pe pedant, n-aş fi avut aceeaşi scuză, şi ştiu ce mi s-ar fi tras din asta.

Cînd a apărut articolul din *Gazeta Florenţei*, în care aţi anunţat o ediţie a suplimentului şi a textului integral, eu eram în deplina posesiune a descoperirii mele şi mai interesat ca nimeni altul ca ea să fie păstrată în întregime. Toată lumea ştia că găsisem acest fragment din Longus, că urma să-l traduc şi să-l tipăresc. În modul acesta privilegiul meu, dreptul meu de descoperitor era asigurat ; cine să-şi poată imagina c-am făcut pata pe manuscris înadins, ca să-mi însuşesc un fragment inedit, care, de altfel, îmi aparţinea ? Totuşi, domnul Furia aşa susţine : pata a fost făcută, spune, ca să-l deposedez de partea ce-i revine la mica descoperire (vedeţi, din cele spuse mai sus, la ce se rezumă această parte) şi pentru ca să-l împiedic, pe el sau pe

[1] Aluzie la următoarele versuri din comedia lui Racine, *Impricinaţii* :

V-aş mai cere
Şi cîteva bastoane ! Le sufăr cu plăcere !

Racine, *Teatru*, E.S.P.L.A., 1959, p. 129 (n. r.).

un altul tot atît de capabil, să scoată o ediţie. Acest lucru e dovedit — afirmă el — prin refuzul meu de a-i da copia.

Atare argumente nu pot avea trecere decît la acei ce n-au habar ce înseamnă o muncă ca asta; cine, din Florenţa, o putea întreprinde, chiar dacă dumneavoastră n-aţi fi anunţat publicului descoperirea, şi cui îi aparţinea? Nu vă cer să mă credeţi pe cuvînt. Întrebaţi savanţii pe care îi cunoaşteţi şi vă vor spune cu toţii că nimeni, în Florenţa, n-ar fi fost în stare să scoată o ediţie onorabilă după acest text, după acest unic manuscris. Pentru aşa ceva e nevoie de o cunoaştere a limbii greceşti nu zic extraordinară, ci superioară ştiinţei profesorilor florentini.

Într-adevăr, domnule, închipuiţi-vă opt pagini fără punct şi virgulă, peste tot cuvinte stîlcite, transpuse, omise, adăugate, glosele confundate cu textul, fraze întregi pocite din pricina ignoranţei şi, de cele mai multe ori, a sfruntatelor corecturi ale copistului. Pentru a pune o oarecare ordine în acest haos, Schrivelius [1] nu aduce decît puţine lumini aceluia care nu cunoaşte decît fabulele lui Esop. Nu pot să mă laud că am reuşit întru totul, căci mi-au lipsit ajutoarele necesare. Dar, în afară de unul sau două locuri, pe care oamenii cu carte le vor corecta uşor, am pus totul la punct, aşa încît pînă şi domnul Furia însuşi, sprijinit de traducerea mea şi de lexiconul lui Schrivelius, e în stare să urmărească acum, fără bătaie de cap, intenţia autorului de la un capăt la altul. Toate astea puteau fi făcute şi de alţii, nu numai de mine, ba încă şi mai bine, la Veneţia sau la Milano, dar nu la Florenţa.

Florentinii sînt plini de spirit, dar nu prea cunosc limba greacă. De altfel cred că nici nu se prea sinchisesc de asta. Sînt, printre ei, mulţi oameni merituoşi, foarte învăţaţi şi foarte amabili; vorbesc admirabil cea

[1] *Cornelius Schrevel*, zis *Schrivelius* (1615—1664), grămătic olandez, autorul unui *Lexicon manual greco-latin şi latino-grec* (n.r.).

mai frumoasă dintre limbile vii, din care pricină te poţi dispensa cu uşurinţă de greacă.

Ce prefaţă putea scrie — rogu-vă — domnul Furia la fragmentul acesta dacă l-ar fi editat ? Iată cam ceea ce ar fi spus :

„În munca îndelungată pe care am depus-o la acest manuscris, din care am scos lucruri atît de puţin interesante, am uitat să spun că lucrarea lui Longus era completă ; tocmai acum mi s-a atras atenţia asupra acestui lucru." Şi, circumstanţial, ar fi citat articolul dumneavoastră din gazetă.

Vedeţi, domnule, cît de puţine motive aveam să mă tem că el sau un altul ar fi putut să-mi conteste drepturile asupra acestui fragment blagoslovit. I-am refuzat domnului Furia nu o copie oarecare, ce-i era utilă în calitatea sa de bibliotecar, ci o anumită copie, de care voia să se servească în calitatea lui de duşman declarat al meu ; şi abuzul nu consta în publicarea copiei — lucru pe care nu l-ar fi putut face în nici un caz — ci în alterarea ei, pentru ca astfel să semene îndoială asupra a ceea ce urma să public eu. Cred că totul este destul de limpede.

Chiar dacă se urmăreşte cu tot dinadinsul, în pofida propriului meu interes, să se spună că am mutilat fragmentul pe care eu îl deshumasem şi al cărui posesor eram, spre a se da, pare-se, satisfacţie domnului Furia pentru mica suferinţă pricinuită de această descoperire, admiratorii lui Longus ar trebui totuşi să admită că el îmi datorează mai degrabă mulţumiri decît reproşuri. Dacă textul acesta este atît de sacru, apoi merit o statuie că l-am completat. Pata care a distrus cîteva cuvinte din manuscris nu poate fi socotită o crimă împotriva statului, după cum nici restaurarea textului integral, o binefacere publică. Dacă însă lucrarea întreagă — precum cred oamenii cu judecată — nu este, la urma urmei, decît un fleac, atunci de ce se face atîta zarvă în jurul petei ? Pe bună dreptate procesul lui Figaro, ce se învîrtea, aşijderea, tot în jurul unei pete

de cerneală, sau cauza lui Intimé [1] sînt, faţă de cazul acesta, afaceri grave.

Şi dacă-ntr-adevăr voi fi stricat în parte,
Sau pe de-a-ntregul chiar, acest fragment de carte
Din pură nebunie, să nu uitaţi, vă rog,
C-am dres din plin de-atuncea stupidul pocinog [2],

şi că ediţia suplimentului a fost împărţită gratis, ca şi a cărţii întregi, care a fost *dăruită* savanţilor, şi că, în sfîrşit, traducerea aceasta pe care dumneavoastră o comentaţi aduce textului, fără îndoială, mai multă lumină decît îl întunecă pata. N-o să puteţi fi bănuit că mă părtiniţi! Susţineţi că am completat versiunea lui Amyot [3] cu atîta *dibăcie, încît nici nu se bagă de seamă deosebirea* dintre ceea ce îi aparţinea lui şi ceea ce am adăugat eu şi recunoaşteţi că *munca aceasta a fost anevoioasă.* N-are rost s-o fac aici pe modestul. Cînd un om se află pe banca acuzării şi vede că pricea lui merge prost, se apără cum poate şi caută să profite de orice. Traducerea lui Amyot este îndeobşte admirată şi trece drept una din cele mai frumoase opere de limbă franceză. N-ar încăpea într-un volum laudele ce i-au fost aduse de trei sau patru sute de ani încoace atît în ziare, cît şi în diferite cărţi. Unul o socoate *capodopera genului naiv;* altul îl numeşte pe Amyot *creatorul unui stil ce n-a mai putut fi imitat de atunci;* un al treilea declară, de asemeni, că traducerea e *inimitabilă* şi merge pînă la a-i atribui marea faimă a romanului lui Longus. Şi iată că această capodoperă inimitabilă, acest model

---

[1] Personaj din comedia lui Racine *Impricinaţii*, care apără un cîine acuzat că a ucis un clapon (n. r.).

[2] Courier parodiază aici un pasaj din pledoaria lui Intimé din comedia *Impricinaţii* (*Opere*, E.S.P.L.A., 1959, p. 151) (n. r.).

[3] *Amyot, Jacques* (1513—1593), cunoscut traducător francez; a tradus, printre altele, *Daphnis şi Chloe* de Longus (1559) şi *Vieţile oamenilor iluştri* de Plutarc (1559—1565), care au constituit un eveniment în istoria limbii şi literaturii franceze (n.r.).

pe care nimeni nu l-a putut reproduce, aparţinînd celui mai greu dintre genuri, nu numai că l-am imitat cu destulă *dibăcie,* cum spuneţi dumneavoastră, dar l-am şi corectat, şi nu aveţi îndrăzneala de-a afirma că s-ar fi pierdut ceva. Sarcina era atît de grea, încît, la început, toată lumea ar fi rîs de cel ce s-ar fi încumetat s-o execute. Într-adevăr, puţini ar fi fost în stare s-o îndeplinească. Cei ce ştiu elina sînt cinci sau şase în Europa ; franceza şi mai puţini. Dar nu numai greaca şi franceza m-au ajutat să duc pînă la capăt traducerea, după ce am reconstituit atît de bine originalul ; m-am servit, îndeosebi, de autorii italieni, de la care am luat mai mult decît de la ai noştri şi care sînt adevărata sursă a frumuseţilor lui Amyot ; căci, pentru a desăvîrşi şi a termina munca lui Amyot, era nevoie de înmănuncherea puţin obişnuită a celor trei limbi pe care el le poseda şi care i-au format stilul. Iată de ce bagatela aceasta, căci bagatelă e, şi încă din cele mai neînsemnate, puţini oameni ar fi fost capabili s-o realizeze.

Înţeleg că dumneavoastră, domnule, nu judecaţi ca toată lumea şi că ceea ce v-a plăcut dumneavoastră poate părea altora ridicol. Lucrarea nefiind însă cunoscută decît prin intermediul dumneavoastră, cred că sentimentele publicului îmi sînt deocamdată favorabile. Iar în cazul cînd aceste sentimente favorabile traducerii mele mă pot absolvi de crima de les-manuscris, puţin îmi pasă dacă pe urmă va fi găsită bună sau rea.

Să se cerceteze, aşadar, dacă meritul de a fi completat, corectat şi perfecţionat această versiune pe care toată lumea o citeşte cu deliciu şi de a fi dat savanţilor un text care, curînd, va fi tradus în toate limbile poate răscumpăra crima de a fi şters, fără rea-voinţă, cîteva cuvinte dintr-o bucoavnă pe care nimeni n-o citise înaintea mea şi pe care nimeni nu o va citi de aici înainte. Dacă aş avea elocinţa domnului Furia, aş evoca acum umbra lui Longus şi, povestindu-i păţania, pun rămăşag că ar izbucni în rîs şi m-ar îmbrăţişa că, în sfîrşit, *am scos din nou la lumină opera sa erotică.* Vă daţi seama

cum s-ar uita el la domnul Furia, care-l lăsa să fie mîncat de viermi în venerabilul manuscript.

Am onoarea de-a fi, domnule, etc.
Tivoli, 20 septembrie 1810

P.S. Mai e nevoie să vă spun, domnule, de ce nu v-am trimis nici textul, nici traducerea pe care vi le făgăduisem ? Acuzat, împreună cu dumneavoastră, că vreau să speculez băneşte acest fragment pe care vi-l dăruiam, aşa cum şi recunoaşteţi, singurul lucru ce-l puteam face nu era să-l *dau* eu însumi publicului ? Vă mărturisesc, totodată, că ambiţia dumneavoastră mă îngrijora. Dacă, pentru faptul de a mă fi însoţit într-o bibliotecă, aţi fost în stare să spuneţi şi să publicaţi la Milano : *Noi am găsit şi vom da un Longus integral,* nu era limpede că, devenind stăpîn şi editor al textului, aţi fi strigat ca Arhimede : *Eu l-am găsit* [1] ! ? Dumneavoastră şi domnul Furia vă pregăteaţi să vă împodobiţi cu cele mai frumoase pene ale mele, eu rămînînd cu pata de cerneală, pe care nimeni nu mi-o contesta. Chibzuisem să împărţim lucrurile : cîştigul pentru dumneavoastră, onoarea pentru mine. Dumneavoastră le voiaţi pe amîndouă, mie lăsîndu-mi doar pata. O astfel de pretenţie desfăcea toate angajamentele noastre.

---

[1] În limba elină *Evrika ;* exclamaţie pe care, potrivit tradiţiei, ar fi scos-o ilustrul geometru grec *Arhimede* (287—218 î. e.n.) cînd a descoperit legea care-i poartă numele (n. r.).

SCRISOARE
către domnii de la Academia de Inscripții și Arte [1]

Paris, 20 martie 1819

Domnilor,

Cu adîncă mîhnire și durere nespusă trebuie să mă consider înlăturat din Academia dumneavoastră, de vreme ce nu mă vreți [2]. Totuși, nu mă plîng. S-ar putea să aveți motive tot atît de întemeiate ca acelea care v-au îndemnat să-l refuzați pe Coraï [3] și pe alții de-o seamă cu mine. Punîndu-mă alături de ei, nu-mi faceți nici o nedreptate; pe de altă parte, însă, am ajuns de batjocură. Redactorul unui ziar, din fericire puțin citit, scrie: „Domnul Courier s-a prezentat, se prezintă și se va prezenta la alegerile Academiei de Inscripții și Arte, care-l respinge în unanimitate. Pentru a fi admis în acest ilustru corp, mai trebuie și altceva decît greaca. De curînd au fost primiți vicontele Prévost d'Irai [4], gen-

---

[1] *L'Académie des Inscriptions et Belles-lettres.* Academie fundată în 1663, ai cărei membri, în număr de patruzeci, sînt aleși mai cu seamă dintre filologi, arheologi și istorici (n.r.).

[2] Courier își depusese în 1819 candidatura la Academia de Inscripții și Arte pentru locul rămas vacant prin moartea socrului său, cunoscutul elenist E. Clavier, dar a fost respins (n. r.).

[3] *Coray* sau *Koraïs Adamantinos* (1748—1833), filolog și patriot grec care a trăit la Paris; a lucrat la reconstituirea vechii limbi grecești, făcînd și numeroase traduceri din anticii greci în greaca modernă și în franceză (n.r.)

[4] Vicontele *Le Prévost d'Iray* (1768—1849), autor de comedii și vodeviluri, se consacrase, în cele din urmă, istorici vechi (n.r.).

tilom al camerei, domnul Jomard [1], cavalerul Dureau de La Malle [2], oameni care, ce-i drept, nu ştiu greaca, dar ale căror principii sînt cunoscute."

Iată bobîrnacele pe care trebuie să le înghit. Aş şti eu ce să răspund; dar ceea ce mă necăjeşte cel mai mult este că văd îndeplinindu-se prorocirea făcută cîndva de tata: *„Nu vei fi niciodată nimic"*. Pînă azi mai aveam îndoieli (fiindcă totdeauna există ceva nelămurit în oracole), gîndeam că poate spusese: *Nu vei face niciodată nimic;* ceea ce îmi convenea destul de bine şi mi se părea că e de bun augur pentru reuşita mea în societate; căci, nefăcînd nimic, puteam răzbate oriunde, şi cu osebire la Academie; mă amăgeam. Nu încape îndoială că tata a spus, şi el rar se înşela: *Nu vei fi niciodată nimic,* adicătelea nu vei fi nici jandarm, nici perceptor, nici spion, nici duce, nici lacheu, nici academician. Nu vei fi decît Paul-Louis sadea, *id est* [3] nimic. Cumplită vorbă!

E o nebunie să lupţi împotriva propriului tău destin. Cînd m-am prezentat la Academie, erau trei locuri vacante. Întruneam toate condiţiile; aşa mi se spunea şi, mărturisesc, aşa credeam şi eu. Trei locuri vacante, domnilor! şi, vă rog să luaţi aminte, nimeni ca să le ocupe.

Pe toţi cei cu merite îi dădeaţi la o parte. Coraï, Thurot [4], Haase [5], respinşi o dată, nu s-au mai prezentat. Bietul Chardon de La Rochette [6], care, o viaţă întreagă,

---

[1] *Edmé-François Jomard* (1777—1862), inginer, luase parte la expediţia din Egipt; s-a îngrijit de organizarea învăţămîntului şi a fost administratorul Bibliotecii Regale (n. r.).

[2] *Dureau de La Malle, Adolphe* (1777—1857), fiul traducătorului lui Tacit, se mîndrea cu poeziile sale şi mai ales cu lucrările sale de arheologie (n. r.).

[3] Adică (în limba latină, în original) (n.r.).

[4] *Thurot, Jean-François* (1768—1832), elenist francez, autor al unor lucrări asupra istoriei filozofiei greceşti (n. r.).

[5] *Haase, Karl-Benedikt* (1780—1864), profesor şi filolog german, stabilit la Paris (n. r.).

[6] *Chardon de La Rochette, Simon* (1753—1814), filolog şi bibliograf francez (n. r.).

a fost atît de naiv să creadă că va căpăta, datorită ştiinţei sale, un loc de savant, nici nu apucă să fie dezamăgit de-a binelea, că şi muri. Nu aveam aşadar rivali de care să mă tem. Nefiind candidaţi, nu ştiaţi ce să faceţi, cu toate că aţi mai amînat de două ori alegerile, din lipsă de *persoane acceptabile*. Unii vi se păreau prea isteţi, alţii prea ignoranţi. Căci nu-mi închipui ca dumneavoastră să fi crezut că nu-i nimeni în Franţa vrednic de a sta alături de Gail [1]. Eraţi în căutarea acelei mediocrităţi, pe bună dreptate lăudată de cei înţelepţi. Ce să vă mai spun ? Totul mă favoriza, totul mă chema spre jilţul Academiei. Visconti [2] mă susţinea, Millin [3] mă încuraja, Letronne [4] îmi întindea mîna. Fieştecare părea că-mi spune : *Dignus es intrare* [5]. Nu-mi mai rămînea decît să mă prezint ; mă prezentai, aşadar, şi nu obţinui nici un vot.

Ştiu, domnilor, nu din vina dumneavoastră. Sînt sigur că-mi doreaţi numai binele. M-am încredinţat de asta cu prilejul vizitelor pe care am avut onoarea să vi le fac. M-aţi primit într-un mod ce nu putea înşela ; căci la ce m-aţi fi măgulit ? Mi-aţi recunoscut anumite drepturi. Cei mai mulţi dintre dumneavoastră i-au zeflemisit un pic, împreună cu mine, pe nobilii mei concurenţi ; căci, deşi mi i-aţi preferat, ştiţi cîte parale fac şi nu sînteţi chiar aşa de prost informaţi ca să mă confundaţi cu domnii din anticamera Versailles-ului. În fine, mi-aţi dat dreptate, recunoscînd că eram indicat pentru unul din cele trei locuri de la Academie. Dar ce să-i faci ? Soarta mea e să nu fiu nimic. Oricît ţineaţi să faceţi ceva pentru mine, steaua mi-a fost pururea potrivnică, iar sufragiile domniilor-voastre, înrîurite de

---

[1] *Gail, Jean-Baptiste* (1755—1829), elenist francez, autor a numeroase traduceri din greaca veche (n. r.).

[2] *Visconti, Ennio-Quirino* (1751—1818), arheolog italian, stabilit la Paris, autorul unei preţioase *Iconografii greceşti şi romane* (n.r.).

[3] *Millin, Aubin-Louis* (1759—1818), arheolog şi numismat francez (n.r.).

[4] *Letronne, Jean-Antoine* (1787—1848), geograf şi arheolog francez (n.r.).

[5] Intră, domnule, (în limba latină, în original.) Molière *(Bolnavul închipuit), Opere*, vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 666 (n. r.).

această prorocire, se revărsară, neîndoios şi cu voia lui dumnezeu, asupra gentilomului de duzină.

Nobilimea, domnilor, *nu este o himeră* [1], ci ceva foarte real, foarte solid, foarte bun, a cărei valoare se cunoaşte. Fiecare vrea să guste din ea ; pînă şi cei ce făceau odinioară pe scîrbiţii şi-au schimbat în ultima vreme părerea. Nu există om din rangul de jos care, pentru a i se mai spăla din jeg, să nu umble de la rege la uzurpator şi de la uzurpator la rege, sau care, în lipsă de altceva mai acătării, să nu-şi pună măcar un *de* înaintea numelui, cu cea mai mare îndreptăţire, asta-i drept. Vedeţi, rogu-vă, deosebirea ce se face între un gentilom şi un om de rînd în însăşi ţara egalităţii, în republica literelor. Chardon de La Rochette (l-aţi cunoscut cu toţii), ţăran, ca şi mine, cu tot numele lui pompos, avînd drept unică bogăţie numai ştiinţă de carte, cinste, purtări frumoase, în sfîrşit, un om de nimica, afundat în studii, îşi cheltuieşte avutul pe cărţi, pe călătorii, vizitează monumentele Greciei şi ale Romei, bibliotecile, savanţii, şi, devenind el însuşi unul din oamenii cei mai învăţaţi ai Europei, cunoscut ca atare prin operele sale, se prezintă la Academie, care, într-un glas, îl respinge. Nu, nu m-am exprimat bine ; nimeni nu l-a luat măcar în seamă, nimeni nu i-a dat ascultare. Din asta i s-a şi tras moartea. Ce prostie ! Vicontele Prévost d'Irai îşi petrece viaţa pe moşiile sale, unde, *mergînd prin parfumul înfloritelor cărări,* compune o poezioară, *ca să-şi hrănească dulcile visări.* Aflînd asta, Academia (nu Academia Franceză, unde două versuri sînt privite ca o lucrare, ci a dumneavoastră, domnilor, Academia în *us,* aceea a lui Barthélemy [2], Dacier [3],

---

[1] Vers din Boileau, *Satire,* V : *„La noblesse, Dangeau, n'est pas une chimère"* (n.r.).

[2] *Barthélemy, Jean-Jacques* (1716—1795), erudit şi numismat francez (n. r.).

[3] *Dacier, André* (1651—1722), filolog francez, autor a numeroase traduceri din greaca veche ; a fost secretarul permanent al Academiei Franceze (n. r.).

Saumaise [1]) îi oferă, timid, domnului viconte, un loc în sînul ei. El trimite vorbă că acceptă, şi iată-l numit în unanimitate. Nimic mai simplu : gentilom din naştere, un om ca domnul viconte este militar fără să fi fost la război, membru al Academiei fără să ştie citi. *Datinile din Franţa,* spune Molière, *nu îngăduie ca un gentilom să se priceapă la ceva* [2], şi aceleaşi datini vor ca să poată ocupa, de drept, orice loc, chiar şi la Academie.

O, Napoleon ! geniu, zeu ocrotitor al raselor antice şi noi, restaurator al titlurilor nobiliare, salvator al pergamentelor ! Fără tine Franţa îşi pierdea ceremonialul şi blazonul ! Fără tine... Da, domnilor, acest mare om iubea, ca şi dumneavoastră, nobilimea ; făcea din gentilomi soldaţi, sau din soldaţi, gentilomi. Ce ar fi devenit, fără el, viconţii ? Nici măcar academicieni.

Luaţi aminte, domnilor, că nu v-o iau în nume de rău. Stau de vorbă cu domniile-voastre. De altminteri, dacă ar fi să mă plîng, de mine m-aş plînge, nu de domniile-voastre. Cine naiba m-a împins să vreau a face parte din Academie şi ce-mi trebuie patalama de erudit, mie, om care *cunoaşte şi elina ; e cineva în Franţa* [3], om cunoscut şi sărbătorit de toţi învăţaţii Germaniei, sub numele de *Correrius, Courierus, Hemerodromus, Cursor,* cu epitete ca *vir ingeniosus, vir acutissimus, vir praestantissimus,* adică *om erudit, cu o înaltă capacitate,* ca doctorul Pancrace [4]. Ca să ştiu ceva, învăţasem şi, după părerea experţilor, izbutisem. Ce-mi mai trebuia ? Ce fantezie ciudată mă îmboldise ca, după ce timp de patruzeci de ani îmi bătusem joc de găştile literare şi trăiam liniştit, departe de orice cabală, să mă arunc în vîltoarea acestor intrigi vrednice de dispreţ ?

---

[1] *Saumaise, Claude de* (1588—1653), erudit francez. Citînd numele lui Saumaise alături de al altor savanţi care făcuseră parte din Academia de Inscripţii şi Arte, Courier face o greşeală, deoarece Saumaise a murit cu zece ani înainte de a lua fiinţă această Academie (n.r.).

[2] Molière *(Sicilianul), Opere,* vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 191 (n.r.).

[3] Molière *(Femeile savante), Opere,* vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 541 (n. r.).

[4] Personaj din Molière, *Căsătoria forţată* (n.r.).

Sincer vorbind, domnilor, aici e punctul supărător al apologiei mele. *Aici e punctul slab pe care mi-ar plăcea să-l trec sub tăcere.* Argumente cu care să-mi acopăr prostia n-am, şi nici chiar vreo scuză temeinică. A invoca exemple nu înseamnă a te spăla de pete, ci a le da în vileag pe ale altora. Destui oameni, aş putea spune, mai înţelepţi decît mine, mai dibaci, mai filozofi (domnilor, nu vă speriaţi), au făcut aceeaşi greşeală şi s-au poticnit pe acelaşi drum, cu tot atîta stîngăcie. Asta ce dovedeşte ? Ce cîştig pot trage decît să dau a înţelege că numai prin asta semăn cu ei ? Dar, domnilor, totuşi Coraï... Printre cei care au luat drept obiect al studiului lor monumentele scrise ale antichităţii greceşti, Coraï e în primele rînduri, nimeni n-a ajuns mai vestit. Nenumăratele lui lucrări, fără să fie scutite de greşeli, sînt admirate de toţi cei în stare să le judece. Coraï, fericit şi senin în fruntea eleniştilor, patriarh, într-un cuvînt, al Greciei savante, pretutindeni respectat de oricine ştie citi *alfa* şi *omega*, Coraï a vrut, într-o bună zi, să intre în Academie. Să nu-mi spui, scumpe maestre, ceea ce eu ştiu, ca şi toată lumea, că n-ai jinduit cu tot dinadinsul şi că niciodată nu ţi-ar fi trecut prin minte un asemenea gînd fără stăruinţele cîtorva prieteni, poate mai puţin zeloşi pentru dumneata decît pentru Academie, care credeau că e spre cinstea ei ca numele dumitale să figureze pe listă şi că, pe cît de greu te-ai lăsat înduplecat, pe atît de repede te-ai retras. Toate astea sînt adevărate şi dumneata semeni leit cu mine, chiar în ceea ce priveşte şi succesul. Ca şi mine, nevrednicul dumitale discipol, ai vrut să intri în Academie. Asta înseamnă, fără doar şi poate, *a năzui să cobori.* [1] Ai păţit-o ca şi mine. Cu alte cuvinte, îşi bat joc de amîndoi. Însă, şi mai şi decît mine, dumneata ai făcut cerere scrisă Academiei, care are scrisoarea dumitale şi o păstrează. Daţi-i-o înapoi, domnilor, vă rog, sau cel puţin n-o arătaţi ! O cochetă arată bileţelele pri-

[1] Corneille, *Cinna*, II, 1 (n.r.).

mite de la un adorator respins, dar nu i se oferă lui Jomard.

Jomard, în locul lui Visconti ! Domnul Prévost d'Irai succedînd lui Clavier ! Iată argumente straşnice împotriva progresului luminii, şi dacă fraţii *ignorantini* [1] nu v-au dictat ei înşişi numirile, trebuie să vă fie foarte recunoscători.

Jomard, în jilţul lui Visconti ! Cred şi eu că acuma, domnilor, v-aţi obişnuit cu asta. Te deprinzi cu toate, şi pînă şi cele mai ciudate contraste încetează cu timpul să mai amuze. Recunoaşteţi însă că la început bufoneria asta v-a înveselit. Merita a fi văzută, îmi închipui, şedinţa de recepţie a lui Jomard. Era aidoma cu aceea a lui Diafoirus, dacă cel care era primit ar fi ştiut latineşte. Încercaţi acum (de, naturii îi place variaţia [2]) a pune în locul unui măgar un savant, un elenist. Cu prilejul primului loc vacant, poate că o să vă distreze asta, numiţi pe unul din cei pe care i-aţi refuzat pînă azi.

Dar acest domn Jomard, desenator, gravor sau aşa ceva, pe care, de altfel, nu-l cunosc şi pe care cred că puţini îl cunosc, cine este, mă rog, ca să se bage aşa între doi gentilomi, cavalerul şi vicontele ? Au este el un gentilom care se abate de la regulă făcînd ceva, sau vreun artist înnobilat, ca marchizul de Canova [3] ? Sau numai un simplu om de rînd care gîndeşte nesupărător ? Oamenii de rînd care gîndesc nesupărător frecventează nobilimea, nu pomenesc niciodată de tatăl lor, dar li se pomeneşte deseori de el.

Totuşi, domnul Jomard ăsta ştie ceva : ştie să graveze, să îndrume, barem, pe alţi gravori, iar planşele uneia din cărţile sale stau mărturie că e meşter bun în mînuirea dălţiţei. Dar vicontele ce ştie ? Îşi ştie genealogia.

---

[1] Aşa îşi spuneau călugării ce aparţineau unei anumite confrerii (Saint-Jean-de-Dieu) în epoca în care se ocupau numai de îngrijirea bolnavilor (n.t.).

[2] *Nature se plaît en diversité* : maximă a lui Ludovic al XI-lea (n.r.).

[3] *Canova, Antonio* (1757—1822), cunoscut sculptor italian. I s-a acordat titlul de marchiz d'Ischia în urma călătoriei făcute în Franţa (imediat după lupta de la Waterloo) pentru a revendica comorile de artă răpite Italiei în timpul lui Napoleon, călătorie încununată, în mare parte, de succes (n. r.).

Şi ce titluri are ? Titluri de noblețe, ca să-l înlocuiască pe Clavier într-o academie ! Uimitor e că, din patruzeci cîți eraţi, domnilor, savanţi sau presupuşi savanţi, întruniți pentru a numi într-un loc de savant, de erudit, de elenist, nici unuia nu-i trece prin minte să propună un elenist, un erudit, un savant. Nimeni nu-şi aminteşte de Coraï, nimeni nu se gîndeşte la Thurot, la Haase, la mine, care prețuim cît oricare altul pentru Academia dumneavoastră. Toți, într-o înțelegere deplină, *dintre atîți eroi îl aleg pe Childebrand* [1], toți îl vor pe viconte. Se ştie că, îndeobşte, clicile nu roşesc, iar cît priveşte academiile !... Ah, domnilor, dacă ar exista o academie de dans din care ar voi să facă parte şi măririle, am vedea într-o bună zi în locul domnului Vestris [2] pe domnul de Talleyrand [3], pe care Academia, în plenul ei, l-ar felicita, l-ar lăuda şi pe care a doua zi l-ar şterge de pe listă dacă ar auzi că s-a sfădit cîtuşi de puțin cu cei de sus.

Lucruri din astea faceți şi domniile-voastre. Domnul Prévost d'Irai nu-i cine ştie ce mare senior, dar e tot atît de apt pentru preocupările domniilor-voastre ca şi Talleyrand pentru o gavotă. Şi ce de Childebranzi, doamne ! aleşi de domniile-voastre şi proclamaţi în unanimitate, cu excluderea oricărui fel de învăţătură : Prévost d'Irai, Jomard, Dureau de La Malle, Saint-Martin [4] nu sînt gentilomi. Printre viconți şi printre cavaleri amestecaţi şi prostime. Cu condiția ca nici unul să nu

[1] Vestit războinic franc, potrivit vechilor legende, dar despre a cărei existență istoria are date foarte nesigure ; poetul *Carel de Sainte-Garde* (+1684), la care face aluzie Boileau în cunoscutele sale versuri din *Arta poetică* :

„O, le plaisant projet d'un poète ignorant,
Qui, de tant de héros, va choisir Childebrand !"
(Oh, ce anost apare poetul ignorant,
Ce din eroii-atîția îl ia pe Hildebrand !) (E.S.P.L.A., 1959, p. 64—65), i-a preamărit vitejia în poemul său epic *Sarazinii alungați din Franța* (n. r.).

[2] *Vestris, Auguste* (1760—1842), dansator al Operei din Paris (n. r.).

[3] Cunoscutul diplomat francez Charles-Maurice de Talleyrand era şchiop (n. r.).

[4] *Saint-Martin, Antoine-Jean* (1791—1832), orientalist francez, cunoscut pentru lucrările sale asupra Egiptului şi Armeniei (n. r.).

fie mai savant decît celălalt, egalitatea academică nu-i ştirbită, iar nobleţea nu-i obligatorie pentru a intra la Academie. Ignoranţa, bine dovedită, ajunge.

E firesc să fie aşa, orice s-ar spune. Într-o adunare de oameni care se laudă cu spiritul sau cu ştiinţa lor, nimeni nu vrea să stea lîngă un altul mai priceput ca el, ci mai degrabă lîngă unul mai nobil, mai bogat. Îndeobşte, într-o tagmă de oameni talentaţi, nici o deosebire nu supără, în afară de aceea a talentului. Un duce şi membru al camerei onorează Academia Franceză, care nu-l vrea însă pe Boileau, îl refuză pe La Bruyère, îl lasă pe Voltaire să aştepte, dar îi primeşte mai întîi pe Chapelain [1] şi pe Conrart [2]. Aşijderea la Academia Greacă, îl vedem pe viconte invitat, pe Coraï respins, în vreme ce Jomard intră ca într-un sat fără cîini.

Minunată este, mai cu seamă, prudenţa asta a Academiei, care, după moartea lui Clavier şi a lui Visconti, stinşi din viaţă aproape în acelaşi timp, chibzuind cum să repare asemenea pierderi, amînă alegerile — ca să poată căuta pe îndelete succesorii — stă pe tînjeală, îşi dă o păsuire de şase luni, precauţie remarcabilă şi nemaipomenit de înţeleaptă. A găsi succesori pentru locurile a doi savanţi atît de vestiţi, asta nu se putea face fără o matură gîndire. Trebuia procedat cu luare-aminte, trebuiau aleşi, dintre învăţaţi, doi din cei mai învăţaţi, fără a nedreptăţi pe ceilalţi. Trebuia mulţumit publicul, arătat străinilor că ştiinţa n-a murit o dată cu Clavier şi cu Visconti şi că dragostea pentru antichitate, pentru studiul istoriei şi al limbilor, al monumentelor spiritului omenesc viiază în Franţa aidoma ca în Germania şi Anglia. Toate astea cereau o profundă chibzuială. Aţi chibzuit şase luni, domnilor, şi la capătul celor şase luni, după ce aţi cercetat îndeajuns, după ce aţi cîntărit me-

---

[1] *Chapelain, Jean* (1595—1674), poet francez satirizat de multe ori de Boileau pentru banalitatea şi pedanteria versurilor sale ; membru al Academiei Franceze încă de la înfiinţarea acesteia, 1635 (n. r.).

[2] *Conrart, Valentin* (1603—1675), mediocru literat francez, care n-a scăpat nici el ironiilor lui Boileau ; cel dintîi secretar permanent al Academiei Franceze (n. r.).

ritele, drepturile fiecărui candidat, la urmă i-aţi numit pe... Dacă m-aş repeta, cu greu v-aţi stăpîni seriozitatea, şi eu nu scriu ca să stîrnesc rîsul. Ştiţi pe cine l-aţi numit în locul lui Visconti. Nici pe Coraï, nici pe mine, nici pe altcineva care s-a făcut cunoscut cultivînd vreun gen literar. Aţi numit un nobil, un viconte, un gentilom al camerei. Acest domn ar putea spune care dintre ele întrece pe cealaltă în josnicie: Academia sau curtea, întrucît aparţine atît uneia, cît şi celeilalte. E o problemă spinoasă, care, în ultima vreme, pare să se fi rezolvat în favoarea domniilor-voastre, domnilor. Adevărul e că n-aţi făcut niciodată altceva decît să vă susţineţi privilegiile şi să păstraţi avantajele dobîndite de înaintaşii domniilor-voastre. Dintotdeauna academicienii s-au arătat vrednici de a cîştiga premiile oricărui fel de josnicii, şi niciodată o curte n-a surghiunit un abate de Saint-Pierre [1] fiindcă, sub Ludovic al XV-lea, a vorbit puţintel cam slobod despre Ludovic al XIV-lea, sau i-a trecut prin minte să cerceteze care din virtuţile regelui merita laudele cele mai sarbede.

În sfîrşit, iată-i pe elenişti izgoniţi din această Academie, care le datorează întreaga sa glorie şi unde deţineau locurile cele mai de frunte. Coraï, La Rochette, eu, Haase, Thurot sîntem cinci, dacă număr bine, care nu lăsam nici o nădejde altora, cu excepţia celor de la curte sau din camarilă. Nu de asta s-a temut fondatorul dumneavoastră, ministrul Colbert [2]. El n-a fixat academicienilor lefuri, de teamă — spun documentele timpului — *ca nu cumva curtenii să-şi numească slugoii.* Din păcate ei fac şi mai rău, se bagă ei înşişi şi pe urmă îi bagă şi pe protejaţii lor, slugoi fără simbrie, aşa că în curînd toată lumea va face parte din Academie, în

---

[1] În anul 1718, abatele *de Saint-Pierre* (1658—1743) a fost exclus din Academia Franceză pentru că în *Discursul* său *asupra polysinodiei* vorbise în termeni aspri despre domnia lui Ludovic al XIV-lea (n.r.).

[2] *Colbert, Jean-Baptiste* (1619—1683), om de stat francez; a dus o politică favorabilă întăririi statului absolutist. Courier face aici aluzie la faptul că Colbert iniţie la un moment dat un mic consiliu „privind tot ceea ce ţine de arte", nucleul viitoarei Academii de Inscripţii şi Arte (n. r.).

afară de savanţi, aşa cum se spunea despre un nobil de odinioară precum că toate slugile sale aveau profituri, în afară de duhovnic.

Dar, domnilor, chibzuit-aţi bine înainte de-a da răvaş de drum ştiinţei eline ? Căci, la urma urmei, ce-o să faceţi fără elină ? Din pricina limbii chineze, a unei biblii copte sau siriene vreţi să vă lipsiţi de Homer şi de Platon ? Vă citesc gîndul : erudiţia, cercetările asupra moravurilor şi legilor popoarelor, studiul capodoperelor antice şi al acelui lanţ de monumente care merg pînă la începuturile civilizaţiei, toate astea vă abat de la scopul instituţiei domniilor-voastre. Colbert a întemeiat Academia de Inscripţii şi Arte *ca să aibă la îndemînă devize pentru tapiseriile regelui*, şi, la nevoie, pare-mi-se, şi pentru zaharicalele reginei. Asta-i menirea dumneavoastră la care vreţi să vă întoarceţi şi căreia vreţi să vă consacraţi pe de-a-ntregul. Pentru asta renunţaţi la greacă ; pentru asta — s-o spunem pe şleau — vicontele e mai nimerit decît Coraï.

La drept vorbind, domnilor, nu aduceţi prejudicii prea mari savanţilor. Savanţii vor să facă numai ei parte din Academie şi nu-i tolerează decît pe cei care pricep cît de cît *latineasca* lui Kempis [1]. Asta mîhneşte şi neliniştеşte pe unii oameni cumsecade dintre dumneavoastră, care n-au pretenţia că au ştiut cîndva *abecedarul latinesc pe dinafară* [2] ; că aceştia exclud pe cei care vor să-i excludă unde-i neajunsul, unde-i nedreptatea ? Dacă ai sta să-i asculţi, ar mai pretinde şi să fie numai ei profesori, sub pretextul că mai întîi trebuie să ştii tu ca să-i poţi învăţa pe alţii, afirmaţie cam îndrăzneaţă, care supără urechea prin aceea că răpeşte clerului învăţămîntul public ; mai ştii la ce poate duce asta ? Curînd, cei ce predică *Evanghelia* vor fi obligaţi s-o şi priceapă. În fine, dacă savanţii vor să fie ceva, să ocupe jilţuri la Academie, atunci să facă ceea ce trebuie

[1] *Kempis, Thomas Hemerken* din (1379—1471), scriitor mistic german care a scris în limba latină (n. r.).

[2] Molière *(Doctorul fără voie), Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 103 (n. r.).

făcut, drumul e bătătorit. Mijloacele sînt cunoscute şi la îndemîna tuturor. Vizite, plecăciuni, o haină croită într-un anumit fel, recomandaţiile unor persoane suspuse. Se ştie, de pildă, că pentru a intra la Academia dumneavoastră nu-i nevoie decît să fii pe placul a doi oameni — al domnului Sacy [1] şi al domnului Quatremère de Quincy [2] — şi cred că şi pe placul unui al treilea, al cărui nume nu mi-l amintesc. De obicei, însă, sufragiul unuia din cei trei ajunge, fiindcă între ei domneşte o înţelegere deplină. Ajunge să fii prieten cu unul singur din aceşti domni — ceea ce nu-i aşa de greu, sînt oameni cumsecade — şi eşti scutit de a avea merite, învăţătură, talent. Există ceva mai lesnicios şi mai ieftin? Şi ce s-ar întîmpla dacă, la preţul acesta, ar mai trebui să cîştigi şi opinia publică? să-ţi faci un nume, o faimă? O dată intrat la Academie, totul merge strună: plouă cu slujbe, cu onoruri. Toate îndatoririle domniilor-voastre se rezumă la două precepte, deopotrivă de uşoare şi de sigure cînd e vorba să le pui în practică, şi pe care călugării, primii autori ai disciplinelor reglementare, le-au enunţat în latineasca lor astfel: *Bene dicere de Priore, facere officium suum taliter qualiter* — iar restul vine de la sine: *Sinere mundum ire quomodo vadit.* [3]

O, fericita idee a marelui Napoleon [4] de a militariza artele, de a organiza ştiinţele ca pe nişte coduri unificate! *Idee cu adevărat regească* — spunea domnul de Fontanes [5] — de a preface în simbrii ceea ce făgăduiesc muzele: *un nume şi o cunună de lauri.* În felul acesta

---

[1] *Sacy, Antoine-Isaac de* (1758—1838), orientalist şi om de stat francez; a deţinut multă vreme funcţia de secretar permanent al Academiei de Inscripţii şi Arte (n. r.).

[2] *Quatremère de Quincy, Antoine* (1755—1849), arheolog francez; deputat în anii Restauraţiei (n. r.).

[3] În limba latină, în original: „Să-l lauzi pe superior, să-ţi îndeplineşti de bine, de rău datoria... şi lasă lumea să meargă aşa cum merge" (n. r.).

[4] Printr-o dispoziţie din ianuarie 1803, Napoleon hotărîse reorganizarea institutului (n. r.).

[5] *Fontanes, Louis de* (1757—1821), literat şi om politic francez în timpul imperiului şi al Restauraţiei (n. r.).

totul se netezeşte în literatură ; în felul acesta, o carieră, odinioară atît de anevoioasă, devine uşoară şi simplă. Un tînăr îşi croieşte un drum în cîmpul literelor ca în acel al accizelor, la sare sau la tutun. Cu o bună purtare, cu o fire blîndă, o îmbrăcăminte elegantă, e sigur că izbuteşte ; la rîndul lui va avea slujbe, lefuri, pensii, locuinţă, cu condiţia de-a nu proceda altfel decît toţi ceilalţi, adică să se evidenţieze, să studieze. Tinerii, uneori, se înflăcărează pentru învăţătură ; pentru cine năzuieşte la gloria literară, asta-i pierzanie sigură, e moartea oricărei avansări. Învăţătura duce la lenevie ; te îngropi în cărţi, începi să visezi, să fii cu gîndul aiurea ; uiţi de îndatoriri, de vizite, de sindrofii, ospeţe, ceremonii şi, ceea ce-i şi mai rău, învăţătura te face trufaş. Cine învaţă îşi închipuie curînd că ştie mai mult decît un altul, vrea succese, îşi dispreţuieşte semenii, nu-şi respectă superiorii, uită de protectori şi nu va însemna niciodată nimic în tabăra literară.

Dacă Gail ar fi studiat, dacă ar fi învăţat elina, ar mai fi ajuns azi profesor de limba greacă, membru al Academiei Greceşti, în sfîrşit *omul cu cele mai grase venituri dintre toţi eruditii* ? [1] Prostia asta a făcut-o Haase. S-a străduit să fie învăţat, şi iată-l îndrituit să deţină orice loc destinat savanţilor, dar nu să-l şi obţină. Mult mai înţelept s-a arătat domnul Raoul Rochette, acest galant apărător al bisericii [2], acest tînăr campion al vremilor trecute. Ar fi putut, ca oricare altul, să înveţe, studiind, dar îşi dădu curînd seama că în felul acesta nu va ajunge la nici un rezultat, şi atunci preferă să facă paradă de savantlîc decît să studieze, să aibă zece posturi de om învăţat decît să facă faţă unuia singur, pe care nici nu l-ar fi căpătat dacă i-ar fi trecut prin minte să-l şi merite, aşa cum s-a întîmplat cu bietul Haase, după mine om învăţat, dar nedibaci, care se

[1] Boileau, *Satire*, IX, 218 (n. r.).

[2] Courier se referă aici la lucrarea lui Rochette *Discurs asupra fericitelor rezultate obţinute de puterea pontificală în evul mediu*. Numit membru al Academiei de Inscripţii, în 1816, el devine conservatorul medaliilor în 1818 şi cenzor regal (n. r.).

ofileşte deasupra cărţilor, îşi prăpădeşte vremea şi greaca, cu toate că are în faţa ochilor ceea ce ar fi trebuit să-l ferească de o asemenea greşeală, pe Gail adică, un model de conduită, un literat desăvîrşit. Gail habar nu are de nici o ştiinţă, nu cunoaşte nici o limbă :

> Şi dacă, prin tertipuri, e-un rang de cucerit,
> Îl dobîndeşte dînsul, şi nu un om cinstit. [1]

Slujba de custode al manuscriselor o cereau oameni pricepuţi ; i se dă lui Gail, care nu ştie citi nici litera de tipar. E vacantă o catedră de elină, unica pe atunci în Franţa, e numit Gail, a cărui ignoranţă în ale elinii e proverbială [2]. E liber un jilţ la Academia de Inscripţii şi Arte ? E înscăunat Gail. Şi astfel, fără să ştie boabă greceşte, obţine toate premiile erudiţiei greceşti, adună toate recompensele distribuite odinioară oamenilor celor mai merituoşi în domeniul acesta. Haase nici n-ar îndrăzni să ceară ceva din toate astea, pentru că el studiază greaca, pentru că el descifrează, tălmăceşte, publică manuscrise greceşti, scrie cărţi pentru cei ce citesc greaca, pentru că, în sfîrşit, el ştie tot, afară de ce trebuie să ştii ca să devii savant patentat de guvern. O, precît mai priceput e Gail ! Niciodată nu s-a înşelat, niciodată n-a orbecăit, niciodată nu s-a gîndit să înveţe ceva ce trebuie să predea. Un lucru e sigur : un om ca Gail îşi rîde în barbă cînd încasează cinci sau şase lefuri de savanţi, iar pe aceştia îi vede sleindu-se.

Asta se cheamă, domnilor, să ai scaun la cap. Cînd, odinioară, i se trăgea unui *pair* sau duce un gîrbaci, să recunoaştem, asta folosea insului, îl împingea furtunos înainte şi, cum spune poetul :

> Acest drum, spre onoruri, din totdeauna paşii a călăuzit. [3]

---

[1] Molière *(Mizantropul)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A. 1956, p. 18 (n.r.).

[2] *Te pricepi ca Gail la limba greacă*, proverb care circula pe atunci în şcoli (n. r.).

[3] Raçine, *Baiazid*, II, 1 (n.r.).

Îmbîcsitul dascăl al lui Carol Quintul a ajuns papă [1], al lui Carol al IX-lea, primat al Franţei [2], dar cel puţin amîndoi ştiau să citească, pe cînd Gail nu ştie nimic, şi o lume întreagă ştie că habar nu are de nimic, aşa că e cu atît mai vrednic de admirat pentru succesele obţinute ca savant.

Nici nu vă daţi seama cît de dezinteresate sînt laudele ce i le aduc. N-am nici un motiv să-l măgulesc şi sînt cu totul străin de acest gingaş comerţ de laude pe care îl practicaţi între dumneavoastră. Domnul Gail nu înseamnă pentru mine nimic, nu-mi este nici prieten, nici duşman, nu va fi niciodată nimic pentru mine şi nici nu-mi va putea folosi sau dăuna vreodată. *Numai dragostea pură pentru greacă* mă îndeamnă să proslăvesc într-însul pe cel mai de frunte dintre eleniştii noştri, pe cel mai considerabil vreau să spun, avînd în vedere gradele sale literare. Publicul ştie cîte parale face, dar nu-l cunoaşte încă destul de bine. Eu îl judec fără părtinire şi *nu prea văd mulţi oameni de-asemenea valoare* [3] chiar printre domniile-voastre, domnilor. În Germania, unde ştiţi că înfloresc tot soiul de erudiţii, nu văd pe nimeni care să i se asemene, pe nimeni care să se apropie cît de cît de el. Acolo toate jilţurile academice sînt atribuite oamenilor care fac dovada ştiinţei lor. Acolo Coraï ar fi preşedinte al Academiei de Inscripţii, Haase, custode al manuscriselor, un altul ar avea catedra de greacă. Dar cu Gail ce s-ar întîmpla ? Nu ştiu, într-atît e de puţin gustată în ţara aceea iscusinţa ce-l distinge. Oamenii aceştia, pare-se bolovănoşi, nu recunosc decît un singur drept îndeletnicirilor literare : capacitatea de a le îndeplini, care la noi înseamnă excludere.

Totuşi, ceea ce spun aici se referă numai la Academia domniilor-voastre, domnilor, la Academia de Inscripţii şi Arte. Celelalte pot avea principii diferite. Nici

---

[1] E vorba de Adrian al VI-lea, papă între 1522—1523 (n.r.)

[2] Se referă la Jacques Amyot.

[3] Molière *(Femeile savante)*, *Opere*, vol. IV, E.S.P.L.A. 1958, p. 505 (n.r.).

prin gînd nu-mi trece să susţin că la Academia de Ştiinţe, bunăoară, s-ar fi refuzat vreun candidat numai fiindcă ar fi un bun naturalist sau un matematician destoinic. Vreau să spun că acolo nu prea sînt scrupuloşi cu certificatele de împărtăşanie, şi un prieten al meu a fost primit anul trecut fără să fi fost măcar întrebat dacă a ţinut paştile, lucru scandalos, care nu se întîmplă la dumneavoastră.

Dar, domnilor, ne-am depărtat prea mult de la subiectul scrisorii mele. Şi ce voiam a spune nu-mi mai aduc aminte [1], iar plăcerea de a cuvînta mă abate de la obiect. Voiam să răspund glumelor răutăcioase ale ziarului aceluia care spune că *m-am prezentat, mă prezint şi mă voi prezenta mereu* pentru a fi cooptat în rîndurile domniilor-voastre. Din aceste trei aserţiuni, numai una este adevărată : anume aceea că m-am prezentat. Dar numai o dată, domnilor. Ca să mă prenumăr printre domniile-voastre n-am făcut decît patruzeci de vizite şi optzeci de plecăciuni, cîte două de vizită. O nimica toată pentru un aspirant la îndeletnicirile academice, dar mult pentru mine, care sînt cam ţeapăn din fire şi ageamiu în atare exerciţii. Încă nu mi-am revenit. De ambiţie însă m-am lecuit şi declar, domnilor, că, chiar de aş fi sigur că reuşesc, nu mai reîncep.

Cît priveşte aluziile ziaristului la principiile celor admişi, principii despre care zice că sînt cunoscute, fraza asta, urmărind să insinueze că ale mele nu sînt cunoscute, mă nelinişteşte. Dacă vreodată izbutiţi să instauraţi, în Franţa, Sfînta Inchiziţie, cum se spune că aveţi de gînd, n-aş vrea să mi se impute într-o zi că am lăsat fără răspuns o afirmaţie de felul acesteia. Trebuie, aşadar, să vă spun că principiile mele sînt cunoscute de cei ce mă cunosc, şi cu asta am pune capăt discuţiei. Dar, ca să nu mi se mai amintească de ele, le voi enunţa în cîteva cuvinte :

Principiile mele sînt : *drumul cel mai scurt între două puncte este linia dreaptă ; întregul este mai mare decît*

[1] Racine *(Fedra)*, *Opere*, E.S.P.L.A., 1959, p. 151 (n. r.).

o cîtime ; două cantităţi egale cu a treia sînt egale între ele.

Tot astfel cred că doi şi cu doi fac patru, deşi nu sînt foarte sigur.

Iată, domnilor, principiile în care, slavă domnului, am fost crescut şi în care vreau să trăiesc şi să mor. Dacă-mi cereţi şi alte lămuriri (fiindcă ştiu că există principii diferite asupra unor probleme diferite, cum ar fi, bunăoară, principiile de gramatică, dar nu despre ele e vorba, domnii de care pomeneam mai sus neştiind, după cît se spune, nici greaca, nici latina, ci despre principii de religie, de morală, de politică), vă voi răspunde cu aceeaşi sinceritate.

Principiile mele religioase sînt aceleaşi ca şi ale doicii mele, răposată creştină şi catolică, fără nici o bănuială de erezie. Credinţa sutaşului biblic [1], credinţa cărbunarului [2] au intrat în proverb. Sînt soldat şi pădurar, ceea ce înseamnă cărbunar. Dacă s-ar găsi cineva să pună la îndoială credinţa mea, mă voi adresa viitorului sobor.

Principiile mele de morală sînt incluse în regula următoare : ce ţie nu-ţi place altuia nu face.

Cît despre principiile mele politice, ele sînt un simbol ale cărui elemente pot fi materie de controversă. Dacă aş încerca să vi le explic, n-aş izbuti prea bine şi v-aş obliga să mă asemuiţi cu oamenii pe care nu-i prea am la inimă. Mai bine vă spun, pe scurt, ceea ce mă deosebeşte de alţii, mă desparte de toate partidele, ceea ce mă face un om rar întîlnit în veacul în care trăim : anume că nu vreau să fiu rege şi că evit cu străşnicie tot ce m-ar putea duce într-acolo.

Aceste explicaţii vin cam tîrziu şi pot părea de prisos, de vreme ce renunţ la onoarea de a mă număra printre domniile-voastre, domnilor, şi, fără îndoială,

---

[1] După legenda biblică, exemplu al credinţei naive (n.r.).

[2] *Foi de charbonnier*, proverb francez, citat ori de cîte ori se face aluzie la credinţa naivă a „sufletelor simple" (n.r.).

nici dumneavoastră nu mai aveţi dorinţa să mă primiţi, după cum nici eu nu voi mai încerca să fiu primit în nici o altă instituţie literară. Totuşi, nu-mi pare rău să dezamăgesc pe unii care pot crede, pe baza celor spuse de ziaristul acela, că mă încăpăţînez, ca atîţia alţii, să birui refuzul domniilor-voastre prin insistenţele mele. Vă rog să credeţi că nimic nu e adevărat. Recunosc sincer că dumnezeu nu m-a făcut pentru Academie şi că rău am fost sfătuit prezentîndu-mă o dată.

SCRISORI
către redactorul ziarului CENZORUL[1]
1819—1820

SCRISOAREA I

Véretz, 10 iulie 1819

Vă înşelaţi, domnule, greşit credeţi că jalba mea tipărită[2], despre care faceţi menţiune în unul din ziarele dumneavoastră, nu a produs nici un efect. Plîngerea mea este ascultată. Fără îndoială — cum spuneţi — e neplăcut pentru mine că o viaţă curată ca a mea nu-mi asigură liniştea. Vina e a legilor, nu a miniştrilor. Ei au scris reprezentanţilor lor aşa cum doream eu să scrie, şi nu era rău dacă scriau tot aşa judecătorilor cînd aveam procese, şi Academiei cînd eram candidat. Mi-ar fi fost mai de folos decît toate drepturile din lume la obţinerea fotoliului şi pentru a-mi păstra avutul. Fapt e că din cele trei categorii de oameni cu care am avut de-a face în timpul din urmă — savanţi, judecători, miniştri — numai cu aceştia din urmă m-am putut înţelege. Miniştrii s-au arătat incomparabil mai prieteni ai *artelor* decît Academia cu acelaşi nume şi mai juşti decît *justiţia*. Spun aceasta fără a deroga de la principiile mele de opozant.

Mult ne mai compătimiţi pe noi, ţăranii, şi aveţi dreptate, în sensul că soarta noastră ar putea fi mai bună.

---

[1] *Le Censeur*, ziar de opoziţie (1814—1820) în care au apărut primele opt scrisori, din cele zece, ale lui Courier ; *Scrisorile către redactorul ziarului Cenzorul* au apărut în ediţie separată în 1820 (n. r.).

[2] *Jalba către miniştri* (n. r.).

Sîntem la cheremul unui primar şi al unui pădurar, care se mînie cu uşurinţă. Amenda şi închisoarea nu-s fleacuri. Gîndiţi-vă, însă, domnule, că odinioară ni se lua viaţa pentru o para chioară. Aşa era legea. Un nobil, dacă ucidea un om din popor, trebuia să arunce cinci parale pe groapa mortului. Însă legile liberale nu se aplicau de loc, şi mai totdeauna eram ucişi pe nimica. Astăzi, pentru ca un primar să bage la gherlă un muncitor, trebuie să cheltuiască şapte parale şi jumătate pe timbre, şi-apoi se mai amestecă şi judecătorii. Se trag concluzii, pe urmă se dă o hotărîre conformă cu bunul-plac al primarului şi prefectului. Vi se pare că am cîştigat puţin, domnule, în cinci sau şase sute de ani ? Eram gloata *bună de dijmă, de clacă şi de streang.* Acuma sîntem buni numai *de gherlă.* Ajunge atîta ? o să vă întrebaţi. Răbdare. O să vină timpul. Încă cinci sau şase secole, şi o să vorbim primarului *aşa cum vorbesc eu cu dumneata.* [1] O să-i putem cere şi bani, dacă ne datorează, şi să ne şi plîngem de el, dacă ne-o veni cheful, şi asta fără a ne atrage pedeapsa cu închisoarea.

Toate lucrurile conţin în ele germenele progresului. Pe vremea lui Montaigne [2], un senior vrînd să-şi ucidă iobagul, acesta se încumetă să se apere. Lumea rămase uimită şi îndeosebi seniorul, care nu se aştepta la una ca asta, iar Montaigne, care povesteşte întîmplarea, de asemenea. Coate-goale ăsta presimţea drepturile omului. El fu spînzurat, căci aşa trebuia să se întîmple. Nu-ţi este îngăduit să-ţi depăşeşti secolul.

Sub Ludovic al XIV-lea se descoperi că ţăranul e şi el om, sau, mai exact, descoperirea făcută cu mult înainte în unele mănăstiri de nişte tinere călugăriţe fu abia atunci cunoscută şi apăru, la început, ca o fantezie a bunelor măicuţe, după cum ne spune La Bruyère [3].

[1] Molière *(Burghezul gentilom), Opere,* vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 266, (n.r.).

[2] *Montaigne, Michel Eyquem de* (1533—1592), celebru scriitor şi moralist francez, autorul cunoscutelor *Essais (Eseuri)* (n. r.).

[3] *La Bruyère, Jean de* (1645—1696), eminent scriitor şi moralist francez, cuposcut pentru volumul său satiric *Les caractères (Caracterele)* n.r.).

Pentru fetele din mănăstiri — zice el — *un ţăran este un bărbat.* El mărturiseşte cît de ciudată i se pare această opinie, comună azi multor oameni care gîndesc asupra acestui fapt aidoma cu măicuţele, fără să aibă însă aceleaşi motive. Îndeobşte admitem că ţăranii sînt oameni. De aici şi pînă la a-i trata ca atare mai e cale lungă. O să mai trebuiască multă vreme pînă cînd ne vom obişnui să vedem, în toate provinciile noastre, un ţăran înţolit, semănînd şi recoltînd pentru el, să vedem un om de ispravă că posedă ceva. Aceste inovaţii îi scot din sărite pe proprietari, eu înţelegînd prin aceştia pe cei care, pentru a deveni ceea ce sînt, nu s-au ostenit decît să se nască. [1]

SCRISOAREA II

PROIECT PENTRU AMELIORAREA AGRICULTURII
de J. Bujault, avocat la Melle,
în departamentul Deux-Sèvres

Broşură de cincizeci de pagini, în care găsim calcule, observaţii, idei demne de atenţia tuturor acelora care au studiat această materie. Autorul e îndrăgostit de subiectul său, îl tratează cu competenţă; cunoştinţele sale depăşesc cadrul temei. N-ar depinde decît de el ca să aprofundeze chestiunile pe care le atinge doar în treacăt. De altminteri, plin de osîrdie pentru fericirea poporului şi gloria statului, el sfătuieşte guvernul să *încurajeze agricultura* şi vrea *ca naţiunea să fie dirijată spre economia rurală, să se dea cultivatorilor instrucţiune,* indicînd şi mijloacele. Nimic mai bine gîndit şi mai vrednic de laudă. Însă toate astea nu vor mul-

[1] Aluzie la cunoscutele cuvinte pe care scriitorul francez *Beaumarchais* (1732—1799) le pune în gura popularului său erou Figaro (vezi *Nunta lui Figaro)* (n. r.).

ţumi pe oamenii foarte numeroşi care sînt convinşi că orice acţiune a guvernului dăunează multor îndeletniciri şi care consideră, în ceea ce priveşte meşteşugurile, că *stăpînire* e sinonim cu *stăvilire*. Ei îi vor spune domnului Bujault: „Lăsaţi guvernul să perceapă impozite şi să împartă hotărîri, dar, pentru numele lui dumnezeu, nu-l încurajaţi să se amestece în treburile noastre. Îngăduiţi, dacă nu ne poate da uitării, să se gîndească cît mai puţin la noi. Intenţiile sale, în ceea ce ne priveşte, sînt, fără îndoială, cele mai bune din lume, vederile sale totdeauna perfect înţelepte şi mai ales dezinteresate. Însă, prin nu ştiu ce fatalitate care nu se dezminte niciodată, tot ceea ce guvernul încurajează tînjeşte, tot ceea ce dirijează se duce de rîpă, tot ceea ce apără piere, afară de tripouri şi de bordeluri. Poate că Operei i-ar veni greu să se dispenseze de guvern. Noi însă nu sîntem certaţi cu publicul. Plugari, meşteşugari, noi nu-l sîcîim cu nimic, nici chiar cînd cîntăm. Celui care munceşte nu-i trebuie decît libertatea."

Iată ce i s-ar putea spune şi ceea ce, cu siguranţă, îi vor spune domnului Bujault partizanii liberei exercitări a meseriei. Însă aceiaşi oameni vor aproba mustrările pe care le face trîntorilor ce inundă oraşele şi satele, tinerilor şi — lucru într-adevăr remarcabil — marilor moşieri pentru dispreţul arătat agriculturii. E o consecinţă a acelei goane nebune după slujbe, racilă veche la noi, de care la fel se plîngea, cu trei sute şi mai bine de ani în urmă, şi Philippe de Commines[1]. Iată ce spune, vorbind despre francezii epocii sale: *Singurele lor griji sînt căpătuielile şi procopselile, pe care prea bine se pricep a le pune la preţ şi care sînt pricina cea mai de seamă a stîrnirii războaielor şi răzmeriţelor.* Lucrurile s-au schimbat prea puţin de atunci; numai că setea de *căpătuieli şi procopseli* (ciolane grase rezervate odinioară copoilor de rasă) a devenit şi mai aprigă de

[1] Cronicar francez (1444—1509), autorul unor preţioase memorii asupra domniilor lui Ludovic al XI-lea şi Carol al VIII-lea (n.r.).

cînd le poate revendica oricine şi dau destulă bătaie de cap guvernului. Oricît a crescut azi, pare-se, numărul slujbelor — număr ce nu poate fi comparat decît cu stelele de pe cer şi nisipul mării — el este încă disproporţionat faţă de cel al solicitanţilor şi e departe de a satisface pe toată lumea. După un calcul moderat al domnului Bujault, există astăzi, în Franţa, pentru fiecare post cîte zece aspiranţi. Presupunînd că avem disponibile numai două sute de mii de posturi, ajungem la un efectiv de două milioane de solicitanţi prezenţi în anticamere, *cu pălăria în mînă şi proţăpiţi pe picioare*, cum spune un poet [1] ; admiţînd că nu fac nici un rău (aşa ne obligă caritatea să credem), ei ar putea face ceva bun, evitînd prin meşteşug cinstit ispitele diavolului. E ceea ce domnul Bujault doreşte, dar nu va obţine, după toate aparenţele : căci spiritul veacului se împotriveşte ! Astăzi fiecare aleargă să se căpătuiască, sau, dacă se căpătuieşte, s-o ia înaintea celuilalt. Fiecare vrea să ajungă ceva. Îndată ce un tînăr, bogat sau nu, puţin importă, ştie să facă o reverenţă, se aşază la rînd ; cere lefuri, îndoind graţios un picior îndărătul celuilalt : asta se cheamă a te „prezenta" ; toată lumea se „prezintă" pentru a fi ceva. Eşti ceva în raport cu răul ce-l poţi face. Un plugar nu e nimic ; un om care cultivă, care clădeşte, care munceşte cu folos nu e nimic. Un jandarm este ceva ; un prefect este mult ; Bonaparte era totul ! Acestea sînt treptele stimei publice, scara consideraţiei, conform căreia fiecare vrea să fie Bonaparte, dacă nu prefect sau barem jandarm. Aceasta e direcţia generală a spiritelor, aceeaşi dintotdeauna şi de loc hotărîtă să se schimbe. Fără asta, cine poate spune pînă unde s-ar avînta geniul invenţiei ? Unde va răzbi, cu timpul, inteligenţa umană, căreia dumnezeu a vrut, fără îndoială, să-i pună stavili, cîrmuind-o către arta

[1] *Mathurin Régnier* (1573—1613), poet satiric francez ; aluzie la versul : *„Faire la cour aux grands, et dans leurs antichambres, / Le chapeau dans la main, te tenir „sur tes membres"* (*Satira IV*, 20) (n. ed. fr.).

de-a te face mic pentru a place altora, de-a te înjosi, de-a îngenunchea înaintea superiorului, de a-ţi contesta ţie însuţi orice merit, orice virtute şi, în sfîrşit, de-a te nimici — unicul mijloc de a fi ceva ?

SCRISOAREA III

Véretz, 10 septembrie 1819

Domnule,

Cineva se plînge, în una din foile dumneavoastră, că, sub pretextul vacanţei, i s-a refuzat intrarea în Biblioteca regală. Ştiu : a fost luat drept unul din acei vizitatori care vin deseori pe acolo din curiozitate, numai ca ca să se uite la cărţi şi să stingherească oamenii studioşi. Aceştia nu au a se teme de un atare refuz, şi pentru ei biblioteca nu-i niciodată închisă. Altora li se hotărăsc zile anumite, ore anumite — orînduială foarte cuminte. Colaboratorul dumneavoastră, dacă vrea cîtuşi de puţin să mediteze la toate astea, va admite că aşa stau lucrurile. Dacă vrea să mă asculte pe mine, să se ducă înapoi la bibliotecă. Acolo, adresîndu-se unui custode, să arate că face parte din categoria cetăţenilor care, o dată cu cărţile, au nevoie de linişte, de tihnă, de libertate. Nu greşesc spunînd c-o să întîlnească acolo oameni gata nu numai să-l servească, dar şi capabili să-l ajute şi să-l îndrumeze în tot felul de cercetări. Eu însumi am făcut această experienţă, iar alţii o fac zilnic, spre marele lor folos. Şi apoi, dacă a călătorit, dacă a văzut în Germania cărţi prinse în lanţuri, în Italia, *cenzurate*, adică ciuntite, şterse, mutilate de tagma boaitelor, mai totdeauna puse sub lacăt, consultabile numai cu patalama de sus, amicul va înceta să se mai plîngă de bibliotecile noastre şi, mai ales, de aceasta. El va recunoaşte, în sfîrşit, dacă este de bună-credinţă, că această instituţie n-are pereche în lume

pentru înlesnirile pe care le aduce celor ce vor, într-adevăr, să studieze.

Cît priveşte santinela elveţiană [1] pe care a văzut-o la poartă, neîndoios că nu administratorii au plasat-o acolo. Savanţii rareori folosesc santinele, poate că numai în bătăliile de la Facultatea de drept. Nu-i cunosc destul de bine pe domnii de la bibliotecă pentru a vă putea spune ceva despre simţămintele lor ; îi socot însă francezi şi vreau să cred că, dacă ar depinde de ei, *ar aduce oameni din Amiens ca să-i facă elveţieni* [2], din moment ce e nevoie de ei pentru garda regelui.

SCRISOAREA IV

Véretz, 18 octombrie 1819

Domnule,

Întîmplarea face să-mi cadă în mînă scrisoarea unui procuror regal, adresată unui comandant de jandarmi. Iată copia, din care am suprimat numele proprii.

Domnule comandant, binevoiţi a aresta şi a trimite la închisoare, pe cutare, *din* locul cutare.

Asta e toată scrisoarea. Cred că, tipărind-o, lumea v-ar fi recunoscătoare. Publicul se interesează de o astfel de corespondenţă, însă, îndeobşte, nu cunoaşte decît rezultatele. Cea de faţă e scurtă, concisă : stil imperial, duşman al lungimilor şi al explicaţiilor. *Binevoiţi a trimite la închisoare* spune tot. Nu se adaugă : *căci acesta e bunul nostru plac.* Ar însemna să dai socoteală, să invoci un motiv şi, în stilul imperial, nu se dă socoteală de nimic. Cît mă priveşte, *sînt încîntat de acest mic document.* [3]

---

[1] Soldaţii din garda regală şi portarii caselor aristocratice erau recrutaţi, odinioară, în Franţa, dintre elveţieni (n. r.).

[2] Racine *(Împricinaţii), Teatru,* E.S.P.L.A., 1959, p. 97 (n. r.).

[3] Molière, *Mizantropul,* I, 2 : *„Je suis déjà charmé de ce petit morceau"* (n.r.).

Cineva ar putea întreba (căci lumea devine curioasă, pune întrebări care, odinioară, nu se puneau), s-ar întreba, poate, cîți oameni au, în Franța, dreptul sau puterea de a azvîrli la închisoare pe cine li se năzare și fără a fi obligați să spună de ce ? Să fie aceasta o prerogativă a procurorilor regali și a substituților lor ? Îmi vine a crede că da. Posturile astea sînt foarte căutate, dar nu pentru bani. Odinioară se plătea bine, se plătea din gros ca să fii procuror regal. Fouquet [1] și-a vîndut dregătoria cu un milion opt sute de mii de franci, în banii de azi cinci milioane, ceea ce reprezintă în prezent mult mai mult decît acești bani. Ceea ce unii *oameni cinstiți* cumpără atît de scump este onoarea *(numai onoarea poate măguli un suflet generos)*, sînt privilegiile legate de aceste posturi. Într-adevăr, există ceva mai frumos, mai măreț decît să poți spune : Jandarmi, arestați-l, duceți-l la închisoare ! Ăsta nu mai miroase a jude, a om al legii. Nu se mai vede nimic din migăloasele și greoaiele formalități judiciare pe care cardinalul de Retz [2] le reproșează, pe drept cuvînt, magistraturii și care, de atîtea ori, l-au scos din sărite, așa cum singur povestește.

Astăzi n-ar mai avea a se plînge. Totul s-a schimbat, chiar peste dorințele sale de atunci. Jurisprudența noastră, legile noastre au devenit prevotale [3], fără drept de apel. Magistrații noștri trebuie, de asemenea, să fie expeditivi, și sînt. Repede, imediat ; întemnițați, ucideți ; nu s-ar mai face niciodată nimic dac-ar trebui atîtea chițibușuri și perifraze. La noi totul poartă pecetea caracterului acelui erou, geniul puterii, care făcea într-o oră o constituție, în cîteva zile un cod pentru toate națiile, guverna de pe cal, administra din poștalion și

---

[1] *Fouquet, Nicolas* (1615—1680), ministru de finanțe al lui Ludovic al XIV-lea ; a deținut și funcția de procuror al regelui (n. r.).

[2] *Retz, Jean-François-Paul de Gondi* (1613—1679), om politic și scriitor francez, autorul unor *Memorii* asupra epocii în care a trăit (n. r.).

[3] Aluzie la „curțile prevotale" *(cours prévôtales)*, instituite în anul 1815, pe vremea Restaurației, pentru judecarea delictelor politice ; judecarea se făcea fără a se mai respecta formele juridice (n. r.).

întemeia, cît îşi trăgea cizmele din picioare, un imperiu care mai durează şi azi.

Chibzuind bine, cel mai sigur lucru este să-i respecţi adînc pe procurorii regelui, pe substituţii lor şi pe secretarii lor; să-i eviţi, să fugi de orice întîlnire cu ei, de orice ciondăneală cu dînşii; să le cedezi nu numai trotuarul, dar şi strada întreagă dacă se poate. În sfîrşit, ştim doar că ei sînt oameni cu scaun la cap, care nu bagă la închisoare decît pentru vini întemeiate, nu au pasiuni, sînt calmi, senini, şi-au făcut stagiul sub marele Napoleon, *care de o sută de ori în decursul gloriei apuse / le-a încercat răbdarea şi dezamăgit nu fuse.*[1] Totuşi, nu sînt nici ei sfinţi; sînt în stare să se şi supere. Un cuvînt întărit cu parafă, şi comandantul e la uşă. *Binevoiţi a...;* ca la un semn, jandarmii se năpustesc, închisorile îşi cască porţile. O dată intrat acolo, nici Carta[2] nu te mai scoate. Nu-ţi mai rămîne decît să visezi în voie la libertatea individuală. Să-i respectăm atunci pe oamenii regelui sau pe oamenii împăratului, care înhaţă în numele regelui. E un sfat pe care mi-l însuşesc şi pe care îl dau şi prietenilor mei.

Dar bag de seamă, domnule, că m-am înşelat; asta nu-i întreaga scrisoare a procurorului regal. În afară de ceea ce am transcris, mai e ceva. Întîi asta: *Procurorul regelui, către comandantul jandarmerici. Domnule comandant...* şi-apoi: *Am onoarea de a fi, domnule comandant, cu stimă, preaumilul şi supusul dumneavoastră servitor.*

Totul se asortează foarte bine cu: *Binevoiţi a aresta. Binevoiţi* e ca şi cum ai spune: fii aşa de amabil, îndatorează-mă, fă-mi acest serviciu, sînt oricînd gata la contraserviciu. *Sînt servitorul dumneavoastră,* asta se înţelege. El este servitorul jandarmului care, la nevoie, va fi servitorul lui. Ei sînt servitori unul altuia, împotriva *administratului,* care îi plăteşte pe amîndoi. Căci

[1] Racine, *Britannicus,* IV, 4 (n. r.).

[2] Aluzie la actul prin care Ludovic al XVIII-lea a fost obligat să dea poporului francez oarecare libertăţi (*La Charte constitutionnelle de France*); în 1830, această „cartă" a fost revizuită într-un sens ceva mai liberal (n.r.).

omul băgat la gherlă e un plugar. E un ţăran de treabă, care nu i-a mai plăcut primarului fiindcă i-a cerut banii săi munciţi. Primarul, prin mijlocirea procurorului regelui, al cărui servitor este, a obţinut ca clonţosul mocofan să fie judecat şi condamnat, după ce mai întîi numitul procuror al regelui, prin servitorul său, jandarmul, l-a condus la închisoare. E o poveste banală ; o întîlneşti peste tot.

O, ce pilde măreţe ne dau magistraţii noştri ! Ce severitate ! Ce scrupuloasă exactitate în păstrarea tuturor formelor politeţii ! Cutare poate că uită ceva în scrisoarea sa, bunăoară să pomenească de judecată, însă nu va uita pe „umilul dumneavoastră servitor", „am onoarea de a fi" şi restul, mult mai important decît judecata, şi totul pentru „domnul jandarm". Gîdelui, desigur, îi scrie : „Domnule gîde, binevoiţi a ucide şi sînt servitorul dumneavoastră". Procurorii regelui nu sînt numai nişte oameni oneşti, ci nişte oameni foarte oneşti. Corespondenţa procurorilor e politicoasă, ca şi discursurile domnului Fleurant [1]. Dar li s-ar putea spune şi lor, întocmai ca şi bolnavului închipuit : *Nu-i totul să fii politicos* [2]. Pentru un magistrat nu e totul să fie servitorul jandarmilor ; ar mai trebui să fie şi bun, şi prieten al dreptăţii.

SCRISOAREA V

Véretz, 12 noiembrie 1819

Domnule,

Avem şi noi, în ţinuturile noastre, bandele noastre negre [3], ca şi dumneavoastră la Paris, după cîte aud. Sînt oameni care nu ucid, dar distrug totul. Cumpără

[1] Personaj din comedia lui Molière *Bolnavul închipuit* (n.r.).

[2] Molière *(Bolnavul închipuit), Opere,* vol. IV, E.S.P.L.A. 1958, p. 606 (n. r.).

[3] *Bande noire,* asociaţie de speculanţi, care cumpărau, în vremea Restauraţiei, castele, mănăstiri şi moşii ; clădirile erau dărîmate şi materialele de construcţie vîndute, iar pămînturile împărţite în loturi mici şi vîndute micilor proprietari (n. r.).

întinse bucăţi de pămînt ca să le revîndă în loturi şi-şi fac o meserie din îmbucătăţirea marilor proprietăţi. Ne prinde mila văzînd ce devine o moşie cînd începe pe mîinile oamenilor acestora : se fărîmă, dispare. Castel, capelă, donjon, praful se alege de ele, totul cade în paragină. Din aleile distruse, arate ici şi colo, nici urmă. Pe locul naramzeriei se află o fermă, hambare, staule înţesate de vaci şi de porci. Adio boschete, răzoare, pajişti, alei mărginite cu arbuşti şi cu flori ; totul a fost parcelat la zece ţărani : unul plantează fasole, celălalt măzăriche. Castelul, dacă e vechi, se pierde într-o duzină de case cu uşi şi ferestre ; însă nici tu foişoare, nici tu creneluri, nici tu *ponts-levis*-uri [1], tainiţe, arhaice suveniruri. Singur parcul rămîne întreg, apărat de legi străvechi, care mai rezistă încă la spiritul de inventivitate al omului ; căci şi în cantoanele cele mai bine lucrate din Franţa e interzisă desţelenirea pădurilor, de teamă să nu trebuiască să se deschidă drumuri în altă parte şi să se sape canaluri pentru exploatarea forestieră. În fine, oamenii despre care vă vorbesc pot fi denumiţi flagelurile proprietăţii. Ei o nimicesc, o pulverizează, o fărîmiţează încă, şi asta îndată după revoluţie, lucru pentru care sînt rău văzuţi de toată lumea. Li se dă cu împrumut fiindcă restituie şi trec drept punctuali ; dar sînt urîţi fiindcă se îmbogăţesc din aceste speculaţii ; se pare că şi lor li-e ruşine de ceea ce fac şi aproape că nici nu îndrăznesc să scoată capul afară. În toate părţile sînt luaţi cu : Huo ! Huo ! Nu există autoritate cît de mică care să nu-şi facă un merit în a-i *supraveghea*. Procesele lor nu sînt niciodată îndoielnice ; judecătorii se constituie parte împotriva lor. Oamenii ăştia mi se par vrednici de compătimit, oricîte succese ar avea, zice-se, operaţiile lor, oricîte profituri ar trage de pe urma lor.

Unul din vecinii mei — om ciudat, care are pretenunde au pierit oamenii, la Balbek [2], la Palmyre [3] şi sub

---

[1] Pod care se poate ridica şi lăsa după dorinţă, pentru a împiedica sau permite accesul prin poarta unei fortificaţii sau a unui castel (n. r.).

nea : „Nu fac rău nimănui, dimpotrivă, fac bine la toată lumea ; unuia îi dă bani pentru pămînt, altuia, pămînt pentru bani, aşa că fitecine profită şi norodul e în cîştig. Se lucrează mai bine şi mai mult. Or, cînd se munceşte mai mult, sînt mai multe produse, adică mai multă avuţie, mai multă bunăstare obştească şi — luaţi notă — moravuri mai sănătoase, mai multă ordine în stat şi în familie. Viciul se naşte din trîndăvie, dezordinea publică din lipsă de activitate. Oamenii ăştia, aşadar, ori de cîte ori cumpără o bucată de pămînt şi o revînd cu profit fac un lucru util ; foarte util şi foarte bun cînd cumpără de la unul singur ca să revîndă la mai mulţi. Căci, rostuind oameni mai mulţi, ei fac să sporească munca, produsele, bogăţia, ordinea publică, bunăstarea tuturor şi a fiecăruia. Cînd însă revînd şi împart pămînt unor oameni care nu au de loc pămînt, atunci binele pe care îl fac e foarte mare, căci creează proprietari, adică oameni cinstiţi, după părerea lui Cosimo dei Medici [1]. *Cu trei coţi de postav fin,* spunea acesta, *fac un om cinstit ;* cu trei prăjini de pămînt el ar fi făcut un sfînt. Într-adevăr, orice proprietar doreşte ordinea, pacea, dreptatea, dacă nu care cumva e funcţionar sau are de gînd să devină. Să-l faci proprietar, fără să despoi pe nimeni, pe omul care nu e decît un năimit, să dai pămînt plugarului este cel mai mare bine ce se poate face în Franţa de cînd nu mai sînt iobagi de dezrobit. E ceea ce şi fac oamenii aceştia.

Dar s-a nimicit o moşie ; iar castelul, suvenirurile, monumentele, istoria... Monumentele se conservă acolo unde au pierit oamenii, la Balbek [2], la Palmyre [3] şi sub

[1] *Cosimo dei Medici* (1389—1464), unul dintre cei mai de seamă reprezentanţi ai cunoscutei familii de bancheri florentini dei Medici (n. r.).

[2] Mic oraş în Siria, aşezat pe locul vechiului Heliopolis, ale cărui ruine se mai văd şi astăzi (n. r.).

[3] „Oraşul palmierilor", situat în Siria, ale cărui vestigii au fost descoperite pe la sfîrşitul veacului al XVII-lea (n. r.).

cenuşa Vezuviului [1] ; însă, în alte părţi, duhul hărniciei, care reînnoieşte totul, duce o luptă necruţătoare împotriva trecutului. Roma singură şi-a distrus anticele sale edificii — şi se mai plînge de barbari ! Goţii şi vandalii voiau să păstreze tot. Nu de ei a depins ca Roma să fi dăinuit, să fi fost şi azi aşa cum au găsit-o ei. Dar, în ciuda edictelor care pedepsesc cu moartea pe oricine strică statuile şi monumentele, totul a dispărut, totul a luat o înfăţişare nouă. Şi ce s-ar face, ce-ar deveni lumea dacă fiece ev ar respecta, ar venera, ar consacra cu titlu de antichitate operele evurilor trecute, neîndrăznind să se atingă de ceva, să mute din loc sau să desfiinţeze ceva ? Mă gîndesc la scrupuloasa doamnă de Harlai, care, decît să urnească fotoliul şi papucii răposatului său bunic, cancelarul, a trăit toată viaţa în casa ei veche, incomodă şi insalubră. Domnul Marcellus [2], care îndrăgeşte, în codri, amintirea druizilor, refuză, din cauza asta, să fie exploatată vreo pădure, să fie doborît un copac, chiar găunos şi tare bătrîn, de teamă că jertfele umane şi zeii mînjiţi de sîngele bunilor gali, strămoşii noştri, ar putea fi daţi uitării. El apără din răsputeri, în amintirea evului străvechi, spinii, mărăcinii, pustietăţile feudale, pe care le cotropesc zi de zi barăci hîde. Suvenirurile ! se spune. Au prin suveniruri se vădesc aceste castele şi mănăstiri gotice care se află toate în jurul nostru ? Chenonceaux, Plessis-les-Tours, Blois, Amboise, Marmoutiers [3] ce ne trezesc în minte ? Desfrîuri ruşinoase, trădări infame, asasinate, masacre, suplicii, torturi, crime odioase, luxul şi luxura, crasa ignoranţă a popilor şi a călugărilor şi — mai rău încă — ipocrizia. Monumentele, cele mai

[1] Aluzie la erupţia Vezuviului, vulcan de pe ţărmul golfului Neapole, care a acoperit cu lavă, în anul 79, bogatele oraşe Herculanum şi Pompei (n. r.).

[2] *Marcelle, Louis de* (1776—1841), monarhist francez, care spera în refacerea averilor mănăstireşti (n. r.).

[3] Castele istorice, cele mai multe reşedinţe regale ; Chenonceaux, Blois, Amboise mai există şi azi. Plessis-les-Tours, clădit de Ludovic al XI-lea, care a şi murit acolo, este o ruină ; la fel şi Marmoutiers (n. r.).

multe dintre ele — trebuie să mărturisim — nu evocă decît crime şi superstiţii, a căror amintire dăinuie şi fără ele. Şi dacă sînt inutile artelor ca modele — ceea ce nu se poate spune decît despre un număr redus din ele — întrucît cîştigăm păstrîndu-le, cînd s-ar putea trage foloase de pe urma lor, spre binele tuturor, sau al cîtorva numai ? Se profanează pietrele unei mănăstiri, nu se purifică mai degrabă însă servind ridicării zidurilor unei case ţărăneşti, unei sfinte şi neprihănite locuinţe, unde munca nu conteneşte niciodată şi, în consecinţă, nici rugăciunea ? Cine munceşte se închină.

Nici moşia nu se nimiceşte, contrariul e numai un fel de a spune. Un marchizat, un titlu nobiliar pot fi desfiinţate cînd pămîntul trece la clăcaşi. Ni se mai spune că şi titlul se păstrează, rămîne legat de sînge, de rasă, atîta vreme cît dăinuie rasa ; mă gîndesc la... *Luaţi titlul,* a spus La Fontaine, şi *lăsaţi-mi renta.* [1] Este, cred, tocmai împărţeala ce are loc cînd se degradează un domeniu, nenorocire atît de obişnuită în zilele noastre. Gentilomul îşi păstrează titlul ca să-l pună în valoare la curte. Pălmaşul capătă doar pămîntul şi nu mai cere nimic pe deasupra, mulţumit că posedă glia de care e legat ; o pune în valoare în felul lui, adică prin muncă. Cu cît glia e mai împărţită, cu atît devine mai rodnică şi înfloritoare. Experienţa a dovedit acest lucru. Un pămînt vîndut acum douăzeci şi cinci de ani şi împărţit azi în zece mii de loturi, care, de la prima înstrăinare, au trecut de douăzeci de ori din mînă în mînă, e din ce în ce mai bine lucrat (se ştie că un proprietar nou înseamnă muncă nouă, experienţe noi), produsul de odinioară n-ar acoperi nici impozitul de azi. Comasaţi din nou vechiul domeniu prin procedeele indicate în *Conservatorul* [2], în aşa fel ca fiecare lot să se întoarcă de la proprietarul plugar la bunul senior adorat la castel de vasalii săi, *pentru a fi substituit lui*

[1] La Fontaine, *Povestiri (Şoimul)* (n.r.).

[2] *Le Conservateur,* ziar reacţionar, organ al ultraregaliştilor în timpul Restaurării (n. r.).

şi erezilor săi direcţi, din parte bărbătească în parte bărbătească, în vecii vecilor; erezii săi nu vor munci pămîntul, iar vasalii săi foarte puţin. S-a isprăvit cu lucrul. Şi toţi cei care astăzi muncesc se vor face lachei, cerşetori sau călugări, soldaţi sau hoţi. Monseniorul îşi va căpăta izlazurile sale şi dijmele de la strămutările petrecute pe moşiile domeniale, împreună cu favorurile curţii. Curînd vor apare din nou crenelurile, apoi mărăcinii şi spinii, şi pe urmă pădurile, şi druizii domnului Marcellus; iar pămîntul va fi nimicit.

Nu se gîndesc bunii oameni care vor să păstreze toate lucrurile neatinse că numai dumnezeu, singur, are căderea să creeze? Că nimic nu faci fără să desfaci? Că a nu distruge niciodată înseamnă a nu reînnoi niciodată? Cutare, ca să-şi păstreze pădurile, nu îngăduie să se taie nici o creangă măcar, altul nu clinteşte o piatră din cariera sa; poftim de mai clădeşte! Abatele de Lamennais [1] păstrează ruinele, rămăşiţele de turnuri, foişoarele de izbelişte, tot ceea ce putrezeşte şi se năruie. Să se încumete cineva a construi un pod din dărîmăturile uitate ale acestor vechi clădiri, să repare o uzină, şi-o să-l vedeţi înfuriindu-se şi ţipînd: *Spiritul revoluţiei este eminamente distrugător!* La facerea lumii ce zarvă ar mai fi iscat şi cum ar mai fi strigat: Doamne-dumnezeule, trebuie să păstrăm haosul!

În rezumat, aceşti oameni, aceşti nimicitori de pămînturi, fac un mare bine pămîntului: împart munca, ajută producţiei şi, făcîndu-şi propriile lor afaceri, fac mai mult în folosul industriei şi agriculturii decît au făcut vreodată miniştrii, prefecţii sau societăţile de încurajare autorizate de prefect. Poporul nu-i prea are la inimă, în schimb onorează pe cei care-l despoaie şi-l strivesc; orice avere cîştigată pe spinarea lui i se pare dobîndită în mod cît se poate de cinstit."

---

[1] *Lamennais, Félicité-Robert de* (1782—1854), publicist şi filozof catolic francez; a devenit, după grave neînţelegeri cu papa, unul din propovăduitorii aşa-numitului „socialism creştin"; în scrisoarea de faţă Courier se referă la cunoscutul eseu intitulat *Essai sur l'indifférence en matière de religion (Eseu asupra indiferenţei în problemele religiei)* (n. r.).

Iată ce-mi spunea vecinul meu. Pe mine însă discursurile astea nu mă prea conving. Nu m-am născut de ieri şi am şi eu amintirile mele. Am apucat marile moşii, mănăstirile bogate. Era pe vremea operelor de milostenie. Am văzut mii de milogi primindu-şi strachina de sorbitură la poarta mănăstirii Marmoutiers. Mănăstirea şi pămînturile o dată vîndute, n-am mai văzut, timp de cîţiva ani, nici străchini, nici sorbitură, nici milogi, pînă la strălucita domnie a împăratului şi regelui care a repus în cinste toate soiurile de cerşetorie. Cîndva am văzut-o pe doamna ducesă, naşa clopotelor noastre, dăruind atelierului, la hramul sfîntului Andoche [1], cincizeci de ludovici de aur, iar calicilor numai zece. Calicii i-au cumpărat pămînturile şi castelul şi nu dau nimănui nimic. Milostenia se stinge pe zi ce trece de cînd oamenii n-au alt gînd decît să muncească, şi-o să dispară pînă la urmă cu totul, dacă n-o să-şi vîre nasul Sfînta Alianţă [2].

SCRISOAREA VI

Véretz, 30 noiembrie 1819

Domnule,

Mai multă grijă la cerneală şi imprimare. Vă rog să spuneţi acest lucru tipografului dumneavoastră din partea mea, dacă vrea cîtuşi de puţin ca foile să iasă citeţe din presă. Vedeţi, abia dacă descifrez o jumătate dintr-un paragraf al unui articol al dumneavoastră, apărut în 22 noiembrie. Observ totuşi că aduceţi laude francezilor — popor plin de simţăminte creştine — şi că faceţi un meritat elogiu evlaviei noastre, conduitei şi smereniei noastre faţă de păstorii bisericii. Vă sîntem foarte îndatoraţi ; acesta e un act de mărinimie din partea dumnea-

[1] În ziua de 24 septembrie (n. r.).

[2] Coaliţie reacţionară, încheiată după prăbuşirea definitivă a lui Napoleon I (1815) între Rusia, Austria şi Prusia, cu scopul de a reprima mişcarea revoluţionară şi de eliberare naţională a popoarelor (n. r.).

voastră într-un moment cînd atîţia spun despre noi că sîntem un soi rău de oameni şi cheamă puterile străine să ne înveţe minte. Dacă nu mă înşel, intenţia dumneavoastră este de a arăta că ne putem lipsi de misiuni străine şi că la noi sfinţii părinţi predică unor oameni gata convertiţi. Chiar de la început spuneţi, atît de minunat: *Religia este onorată;* adăugaţi apoi mai departe ceva ce mi-ar fi fost plăcut să citesc, căci subiectul mă interesează. Însă în exemplarul meu deosebesc numai literele următoare: *p.p.r.l. c.e.e.* şi *se r.a.gă.* Oricît ne-am căznit, eu şi prietenii mei, *folosind mari provizii de ochelari,* cum spune meşterul François [1], încă n-am izbutit să ghicim dacă aţi scris în stilul folosit în *Atala* [2]: *Poporul crede şi se roagă,* sau, mai puţin poetic: *Poporul creşte şi plăteşte.* [3] Iată pricina pentru care ne ciondănim, de două zile, eu şi aceşti domni. Ei susţin prima teză, eu o apăr pe a doua, fără să mă necăjesc, căci *opinia mea este probabilă.* [4] Dar, cum zic iezuiţii, contrariul este, de asemenea, probabil.

Argumentele mele sînt totuşi temeinice. Vreau însă mai întîi să vi le înfăţişez pe cele ale adversarilor mei, fără a ascunde sau a scădea nimic din forţa lor logică. Poporul crede, zic ei, şi aceasta e evident. El crede că se va traduce în fapt ceea ce i s-a făgăduit, că foarte curînd are să fie aplicată carta; el se roagă de cei ce deţin puterea ca să se grăbească, căci îşi aduce aminte de găina din oală [5] ce i se făgăduise odinioară şi care-i fusese răpită printr-o boscărie, una din boscăriile acelea

---

[1] Rabelais, *Gargantua,* I, 1 (n. r.).

[2] Una din povestirile scriitorului francez *René de Chateaubriand* (1768-1848), în care face apologia religiei creştine (n. r.).

[3] P.-L. Courier a luat ca pretext pentru disertaţia lui satirică fraza: *„Le peuple croit et prie"* (Poporul crede şi se roagă); verbul *croire* (a crede) are similitudini cu verbul *croître* (a creşte); pentru *prie* (se roagă), autorul a găsit un alt cuvînt apropiat ca grafie, *paye* (plăteşte), ceea ce a fost cu neputinţă de redat în limba romînă (n. t.).

[4] Pascal, *Provincialele,* V (n. r.).

[5] Aluzie la faptul că Henric al IV-lea îşi exprimase dorinţa ca fiecare francez să aibă duminica o găină în oală (n. r.).

pe care *mielul îi învaţă pe cei din societate* [1] (frumoasa expresie a părintelui Garasse [2]). Însă, în acelaşi timp cu carta, care i se flutură pe dinaintea ochilor, poporul zăreşte într-un colţ „Societatea mielului", şi asta îl neliniştește.

El crede că mandatarii săi vor avea grijă de interesele lui. Mai crede şi multe altele, căci e foarte credul. Se roagă de guvernanţi să-l mai cruţe puţin, şi crede că e ascultat. Într-un cuvînt, poporul se roagă tot timpul şi crede. A crede şi a se ruga constituie o stare a sa, felul său de a fi dintotdeauna ; aşa că ziaristul, om de spirit, nici că putea să se fi gîndit la altceva. În acest mod explică şi comentează prietenii mei pasajul cu pricina. *Cu pricepere !* [3]

Dar eu zic : poporul creşte. Creşte văzînd cu ochii, ca fiul lui Gargantua [4], şi plăteşte : două adevăruri pe care ziaristul le-a exprimat atît de fericit în puţine cuvinte. Poporul creşte şi se înmulţeşte ; nici nu s-ar putea să fie altfel. Toată lumea se căsătoreşte. Flăcăii îşi iau nevastă de îndată ce socot că ştiu ce-i aia nevastă. Puţini se juruiesc castităţii, fiindcă o asemenea juruire *miroase-a necredinţă* [5]. De altminteri se ştie astăzi că numai în căsnicie există castitate. Nici fetele nu mai adastă. Altădată, aici, pe meleagurile noastre, o mireasă rareori avea mai puţin de 30 sau 35 de ani. Astăzi, la vîrsta asta ele sînt bunici, şi nu le pare rău. Teama de a avea copii a dispărut de cînd părinţilor le dă mîna să-i crească, ba să-i şi răscumpere cînd îi înhaţă stăpînirea. Aproape fie-

---

[1] E vorba de *Société de Jésus* sau *Compagnie de Jésus*, ordin religios numit al iezuiţilor, înfiinţat în 1534 de Ignaţiu de Loyola ; timp de mai multe secole a fost una din armele principale ale papalităţii în lupta acesteia împotriva forţelor sociale progresiste (n. r.).

[2] *Garasse, François* (1585—1631), iezuit francez, cunoscut predicator (n.r.).

[3] Pascal, *Provincialele*, I (n. r.).

[4] Rabelais, *Pantagruel*, I, 4 : *C'était chose difficile à croire comme il crût en corps et en force en peu de temps.* („Căci era lucru anevoie de crezut cum crescu el trupeşte şi în putere în puţină vreme") (n.r.)

[5] Molière *(Tartufe), Opere*, vol. II, E.S.P.L.A., 1955, p. 281 (n.r.).

care ţăran posedă ceea ce numim noi *goulée de benace* [1], adică un pogon, două de pămînt, îmbucătăţit în opt sau zece părţi, care, grăpate, arate, întoarse şi plugărite necontenit, hrănesc o familie. Asta-i tare rău. O să se îndrepte. Marile proprietăţi vor fi refăcute la loc pentru oamenii care nu vor să muncească. Glia se va hodini atunci. Fiecare gentilom sau canonic va avea partea sa de o mie de pogoane, cu obligaţia să doarmă ; şi dublu dacă sforăie.

Ceea ce mai determină ca poporul să crească este faptul că, sub toate privinţele, astăzi trăieşte mai bine decît odinioară. Mănînci, te îmbraci, locuieşti mult mai bine ca înainte, şi chiar şi moravurile se ameliorează o dată cu condiţiile fizice de viaţă. Holtei mai puţini, vicii mai puţine, desfrîuri mai puţine. Nu mai avem mănăstiri. Dezgustătoare prostie, aceea practicată altădată, de a se ţine închişi grămadă, împotriva legilor firii, masculi fără femele şi femele fără masculi, în trîndăvia mănăstirii, unde dospea corupţia care, răspîndindu-se afară, infecta treptat-treptat totul. Sînt sigur că dumnezeu nu va îngădui ca cei ce se gîndesc să reînfiinţeze, la noi, asemenea lăcaşuri de murdărie să izbutească. Oricît de mari ar fi păcatele noastre, n-am merita asemenea pedeapsă ; şi nici orgoliul nostru, această umilinţă. Să recunoaştem însă : ar fi curios ca astfel de lucruri să fie văzute la un popor harnic, muncitor, a cărui industrie sporeşte pe zi ce trece şi a cărui morală se purifică în consecinţă, căci una urmează celeilalte ; ar fi, zic, un contrast bizar ca în mijlocul unui atare popor să existe o societate care s-a juruit în chip public trîndăviei şi cerşetoriei, ca să nu mai adăugăm şi desfrînării.

Dintre cauzele creşterii populaţiei nu trebuie subestimată nici vilegiatura lui Napoleon. Acum acest mare om se află acolo unde l-a dus neasemuitul său geniu [2], pe

[1] Nume dat în Touraine unei mici întinderi de pămînt, care se poate ara într-o singură zi cu un plug numit *benace* (n. r.).

[2] În exil, pe insula Sfînta Elena (n. r.).

care, dacă continua să-l exercite, trei milioane de tineri, astăzi cu neveste şi copii, ar fi murit pentru gloria sa. Un milion de tineri ar fi fost sub arme, fără soţii, ducînd la pierzare pe ale altora. E firesc, deci, ca poporul să crească. Asta şi face, avînd bunuri şi chiverniseli, soldaţi puţini şi călugări de loc.

Acum zic : poporul plăteşte, şi nimeni n-o să mă contrazică. Dacă nu asta aţi scris, domnule ziarist, apoi asta trebuie să scrieţi, ca să nu existe polemică. Poporul se roagă — este o teză discutabilă. Poporul plăteşte — este o axiomă valabilă în toate timpurile, în orice ţară, sub orice guvern. Însă la acest punct poporul francez se deosebeşte de toate celelalte, îi place să plătească cu dărnicie, să întreţină cu strălucire pe cei ce au grijă de interesele lui, de orice naţionalitate, condiţie socială, merit sau calitate ar fi aceştia ; aşa că de oameni de felul acesta nu ducem lipsă niciodată. Cînd, într-o bună zi, guvernanţii se cărăbăniră cu toţii, încredinţaţi că-i joacă poporului o festă şi că-l lasă cu inima zdrobită, au venit alţii, nechemaţi, înscăunîndu-se stăpîni ; mai tîrziu, cei dintîi întorcîndu-se pe nepusă masă (împreună cu cîţiva vecini), se iscă ceartă mare, vorbărie mare, pe care poporul le-a potolit plătindu-i pe toţi, şi pe toţi cei ce s-au amestecat în asemenea daraveră ; căci e tare bun din fire ; popor încîntător, filotim, fluşturatic, nesocotit, schimbăcios, nestatornic, plătind însă totdeauna. Cine a spus asta ? Nu ştiu. Bonaparte sau altcineva ; poporul e făcut să plătească ; în privinţa asta citiţi, dacă sînteţi curios, un capitol din testamentul marelui cardinal Richelieu [1], în care el analizează, ca profund om politic şi bărbat de stat, această importantă chestiune. *Pînă la ce punct trebuie permisă tihna şi îndestularea poporului ?* Prea multă tihnă îl face neobrăzat ; trebuie silit să plătească deci, ca să i se ia preamulta lui tihnă !

[1] *Richelieu, Armand de* (1585—1642), cardinal şi cunoscut om de stat francez, a cărui politică a urmărit consolidarea absolutismului în Franţa. În vestitul său testament politic, despre care vorbeşte Courier, se află expuse principiile de bază ale politicii lui absolutiste. Richelieu a reprimat fără milă mişcările populare provocate de creşterea impozitelor (n. r.).

Prea puţină îndestulare îl împiedică să plătească ; şi e bine să i se lase ceva, cum li se lasă miere şi ceară albinelor. I s-ar mai cădea ceva — fără de care el n-ar mai roboti, n-ar mai strînge bani şi n-ar mai plăti — : oleacă de libertate. Cîtă ? Aici e clenciul. O să ne spună domnul Decazes [1]. Pînă atunci, noi îi plătim, fie anul bun sau rău, nouă sute de milioane, şi, dacă domnia-sa ar plăti ca noi, tot ce i se cere, ar fi mult mai puţine certuri.

La drept vorbind, i se fac şicane cu privire la întrebuinţarea acestor nouă sute de milioane. Cea mai bună folosire a bănetului, după mine, ar fi să-l joace la barbut sau să-l cheltuiască pe nimfele de la Operă, fără ştirea doamnei contese. Asta ar fi leit-poleit maniera de la curte, şi nouă ne-ar conveni mai mult aşa decît să-l vedem pe domnul Decazes dînd banii noştri soldaţilor care primesc sfînta împărtăşanie şi ne *sinucid* pe străzi, care însoţesc procesiunile şi ne taie în trecere nasul ; sau judecătorilor care aplică legea atît de aspru unora şi atît de blajin altora ; sau preoţilor care nu ne înmormîntează decît cînd murim după tipicul lor şi cu ortul cuvenit. Se va întîmpla curînd ca, pierzînd orice încredere în oamenii ăştia, să încercăm să ne lipsim de ei păzindu-ne, judecîndu-ne şi înmormîntîndu-ne unii pe alţii, şi, la o nevoie, apărîndu-ne noi înşine fără oşteni, singurul mijloc — se spune — de a fi bine apăraţi. Şi-or să meargă toate mai bine. Curtea îşi va petrece vremea veselindu-se, fără a se sinchisi de pretenţiile puterilor străine. Iată povaţa pe care o dau domnului Decazes prin mijlocirea ziarului dumneavoastră. Însă domnul Decazes nu citeşte ziarul dumneavoastră. Domnia-sa lucrează cu *Mademoiselle* [2].

De altminteri, e adevărat, domnule, şi aveţi dreptate să afirmaţi că sîntem un popor religios, şi astăzi mai

---

[1] *Decazes, Elie* (1780—1860), om de stat francez, ministru de mai multe ori în timpul Restauraţiei (n. r.).

[2] Titlu dat fiicei celei mai mari a fratelui mai mic al regelui (n. r.).

dihai ca oricînd. Poruncile lui dumnezeu le respectăm mult mai bine de cînd ni se predică mai puţin. Să nu furi, să nu ucizi, să nu rîvneşti nici la muierea, nici la asinul altuia, să-ţi cinsteşti tatăl şi mama — sînt precepte pe care le respectăm mai cu grijă decît părinţii noştri şi mai cu grijă încă decît popii de azi, nu toţi, ci cei cîţiva reîntorşi din ţară străină. *Cutreierînd lumea, rarcori devii om mai vrednic ca înainte.* [1] Un eclezíastic capătă însă ciudate deprinderi dintr-o viaţă hoinară. Cuviosul Jean Chouart [2] era om bun, trăind numai pentru ceaslovul şi enoriaşii săi ; blînd şi umil, el ajuta pe nevoiaşi, îmbărbăta pe cel gubav, veghea pe cel ce trăgea să moară, potolea gîlcevile, împăca familiile. Iată-l reîntors din Germania sau din Englitera, un fel de husar cu antereu, a cărui căutătură ştrengărească face să roşească obrajii codanelor noastre şi a cărui limbă samănă tulburare şi zavistie ; obraznic, certăreţ, căutînd cioanda cu lumînarea. De nimeni n-are frică, pramatia, şi e oricînd gata să tragă în „albaştri“ [3] la primul semn al episcopului. Aşa sînt preoţii noştri întorşi din emigraţie. Ei au nevoie de exemple frumoase şi le vor găsi în lumea noastră. Iar dacă noi sîntem mai tari decît ei în ceea ce priveşte poruncile domnului, ei, la rîndul lor, ne întrec în ceea ce priveşte poruncile bisericii, pe care şi le amintesc mai bine ca noi şi din care cea mai însemnată cred că este : să dai toate bunurile tale cerului. *Mă întrebaţi,* spunea bunul predicator Barletta [4] — *cum se ajunge în rai ? Vă învaţă înseşi clopotele mănăstirii : dînd ! dînd ! dînd !* Monahul întrebuinţează o latinească tare frumoasă. *Vos quaeritis a me, fratres carissimi, quomodo itur ad paradisum ? Hoc dicunt vobis campanae monasterii : dando, dando, dando.*

---

[1] Vers din *Călătoria la München* de Regnier-Desmarets (n.r.).

[2] Numele preotului din fabula lui La Fontaine *Popa şi mortul,* VII, 11 (n. r.).

[3] Republicanii ; regaliştii erau „albi“ (n. r.)

[4] Gabriel Barletta, călugăr italian din veacul al XV-lea, care, în predicile sale, amesteca burlescul cu sacrul (n. r.).

Vêretz, 20 decembrie 1819

Domnule,

Fiecare comentează aici, în felul său, discursul regal de deschidere [1]. Sînt oameni care spun : un cult nu se restaurează. O locuinţă prea dărăpănată, cum zice bunul La Fontaine, *e drept că se mai drege cîteodată* [2], însă ruinele unui cult, nu. Dumnezeu a vrut ca biserica romană să decadă în mod constant de la Leon al X-lea [3] pînă în zilele noastre. Miniştrii noştri sînt însă cei datori s-o reînalţe cu telegraful, sau domnul de Marcellus cu cîteva schime ? Pentru a restaura păgînismul la Roma, împăraţii au făcut tot ce au putut — şi puteau mult ; totuşi, n-au scos-o la capăt. Maria, în Anglia [4], şi alţi suverani au încercat de asemenea să restaureze vechiul cult. N-au izbutit, ba chiar, după cum se ştie, unii au şi păţit-o rău de tot. În materie de religie, ca şi în materie de limbă, legea o face poporul. În toate timpurile poporul a convertit pe regi. I-a făcut creştini din păgîni ce erau. Din creştini catolici, schismatici, eretici ; îi va face raţionabili, dacă el însuşi se va deprinde să raţioneze. Acolo trebuie să ajungem.

Alţii spun : dacă vrem cu tot dinadinsul să aprindem iarăşi în inimi zelul cam răcit pentru adevărata religie, există un mijloc : s-o persecutăm. E o reţetă ce nu dă greş, de mii de ori pusă la încercare, chiar şi în zilele noastre. Religia datorează mai mult oamenilor de la 93 [5] decît celor de la 1815 [6]. Dacă încă tînjeşte, şi cul-

---

[1] E vorba despre discursul regelui Ludovic al XVIII-lea, ţinut cu prilejul deschiderii camerei deputaţilor la 28 noiembrie 1819 (n. r.).

[2] La Fontaine *(Fata moşturoasă), Fabule*, E.S.P.L.A., 1958, p. 281 (n.r.).

[3] *Leon al X-lea*, papă între 1513—1521 (n. r.).

[4] *Maria Tudor*, regină a Angliei între 1553—1558, care a încercat să restaureze catolicismul (n. r.).

[5] Anul 1793, anul teroarei iacobine din perioada revoluţiei burgheze din Franţa (n. r.).

[6] Anul 1815, anul restaurării dinastiei Bourbonilor, care fusese alungată de revoluţie (n. r.).

tului dominant îi trebuie un pic de ajutor — cum susţin miniştrii — lucrul e simplu de tot. În loc să le daţi preoţilor leafă, băgaţi-i la închisoare şi interziceţi liturghia. Mîine poporul va deveni evlavios atît cît poate fi acuma, cînd munceşte. Abatele de Lamennais a rostit un adevăr: racila secolului nostru, în materie religioasă, nu-s erezia, eroarea, falsele doctrine, ci un lucru mult mai grav, indiferenţa. Recea indiferenţă a cuprins toate clasele, toţi indivizii, n-a cruţat nici pe abatele de Lamennais, nici pe alţi oratori ai cauzei sacre, care nu se mai sinchisesc de ea şi lasă să se vadă binişor acest lucru. Aceşti prieteni ai altarului nici nu se mai apropie de el: *Pe la biserici trece cam rar, de mărturie.* [1] Cine-i duhovnicul domnului de Chateaubriand? Desigur, cei care ne ţin predici nu sînt nişte Tartufi, nişte oameni care vor să impună. Judecînd după ceea ce fac, se vede că i-ar supăra rău de tot să treacă drept bigoţi sau să înşele buna-credinţă a cuiva: ei îşi ţin masca în mînă.

Nu ai spus-o chiar tu, învăţatule abate? Beteşugul nostru şi al tău e indiferenţa faţă de religie. Ai scris chiar şi o carte despre asta, ca acei medici care compun tratate despre o boală de care ei înşişi suferă şi asupra căreia discută cu atît mai bine. El spune într-un loc, şi am memorie bună: *Oare fiindcă lipseşte zelul nu se mai fac controverse, sau fiindcă lipsesc controversele nu mai este zel?* Eu găsesc, în ceea ce mă priveşte, că se controversează destul şi că zelul nu lipseşte. Însă de o bucată de vreme el şi-a schimbat obiectivul; căci, chiar în ceea ce se scrie acuma despre religie, despre ce este vorba? Despre prezenţa reală? În nici un caz. Despre frecventa cuminecătură? Aş! Despre lumina de pe muntele Tabor, despre imaculata concepţie, despre accesibilitate, despre consubstanţialitatea tatălui şi a fiului? Mai de loc. Atunci despre ce este vorba? Despre veniturile preoţilor, despre bunurile vîndute, despre zeciuială şi despre pădurile clerului, bătrîne sau crînguri, iată asupra căror lucruri se poartă contro-

[1] Molière *(Tartufe), Opere,* vol. II. E.S.P.L.A., 1955, p. 292 (n. r.).

versele. Mai adăugaţi donaţiile, darurile lăsate prin testament, argintăria şi banii în numerar, feluritele monede ce au curs. Iată ce aprinde zelul teologilor noştri, iată asupra ce se polemizează; însă despre *Charon nici un cuvînt.* [1] Despre dogmă nu se vorbeşte nimic. S-ar părea că asupra acestui lucru toată lumea este de acord. Nimeni nu se sinchiseşte dacă cele cinci teze figurează sau nu în cartea lui Jansenius. [2] S-ar zice că singura problemă ce trebuie cunoscută e aceea de a se şti dacă episcopii vor avea cu ce-şi hrăni caii, lacheii şi...

Cîndva, marele vicar din S... a fost întrebat: „Ce gîndiţi despre harul permanent, despre puterea pe care ne-o dă dumnezeu de a executa comandamentele? Cum împăcaţi liberul arbitru cu *mandata impossibilia volentibus et conantibus* [3]? Ce gîndiţi despre suspendarea sfintelor taine în anumite cazuri şi credeţi că depind de ele ca substanţa de accident? [4]"

„Eu gîndesc, răspunse episcopul cu mînie, gîndesc să-mi recapăt stăreţia, şi cred că o voi recăpăta."

Acest mare vicar din S..., de viţă aleasă şi excelent comesean, merită a fi cunoscut. N-a minţit cine a spus: o mină mulţumită numai în armată se capătă. A umblat atîta prin lume! Viaţa sa e un roman. El e omul a cărui aventură, petrecută la Londra, a făcut atîta vîlvă, cînd tînăra sa penitentă — frumoasă fată, într-adevăr — s-a măritat cu contele D***, ofiţer de cavalerie. La cincisprezece zile după nuntă, iată că face un copil. Soţul se supără — întrebaţi-mă de ce? — iar abatele o tuleşte, din prudenţă, în Boemia, unde e numit duhovnic

---

[1] Lucian, *Charon sau privitorii*: aluzie la barcagiul infernului, care, pogorînd o dată pe pămînt, s-a mirat că oamenii se gîndesc la toate, numai la el, adică la moarte, nu (n. r.).

[2] *Cornelius Jansen*, numit *Jansenius* (1585—1638), teolog olandez, întemeietorul unui curent religios numit jansenism, care, luînd poziţie împotriva iezuiţilor, încearcă să înnoiască tezele fundamentale ale doctrinei catolice, făcînd o serie de concesii calvinismului (n. r.).

[3] Prescripţii ce nu pot fi respectate, cu toată bunăvoinţa şi eforturile depuse (în lb. latină, în original) (n. r.).

[4] Probleme cu caracter scolastic care preocupă teologia catolică (n. r.).

la un regiment de croaţi. Şi felul acesta de viaţă îi pria. Sănătos, berbant şi vesel, ştiind să stea tot aşa de frumos pe cal ca şi la masă, oficia voiniceşte liturghia pe o darabană şi nu suferea ca ofiţerii tineri să nu aibă ibovnică cînd sfinţia-sa cunoştea atîtea fete virtuoase ce nu aveau amanţi. Îndatoritor, la toate priceput, într-o bună zi ofiţerul de intendenţă îl ia ca secretar. Nu trecu mult şi se descoperi că lada de bani a regimentului e într-o situaţie cu totul alta decît cea a penitentei cu pricina. Pe scurt, abatele o luă din loc şi de data asta ; şi, întors de cîţiva ani în Franţa, el predică bunele moravuri şi restituirea moşiilor.

SCRISOAREA VIII

Véretz, 12 februarie 1820

Domnilor,

V-aţi supărat pe domnul Decazes [1] şi cred că greşiţi. Ne dispreţuieşte, spuneţi dumneavoastră. Desigur, asta nu e bine. Dar, mai întîi, rogu-vă, de unde puteţi şti dumneavoastră că domnul Decazes ne dispreţuieşte ? Aveţi vreo probă ? A mărturisit-o chiar el. Ei şi ? Socotiţi că ceea ce spune şi gîndeşte ? Adevărul e că sînteţi nişte naivi. Şi, dacă ar spune contrariul, l-aţi crede ? Da, nu-i nevoie de mai mult pentru a ne convinge că domnul conte ne onorează, ne stimează, ne respectă şi că grija sa de căpetenie e să ne vadă mulţumiţi. Un om de curte face şi vorbeşte cum îi e şi gîndul ? Admit că, în cîteva rînduri, el a mărturisit-o în mod public şi în plină adunare, şi celor de la dreapta, şi celor de la stînga ; dar ce dovedeşte asta ? Că e interesat să întrebuinţeze un asemenea limbaj pentru vreo combinaţie de politică profundă, pe care dumneavoastră şi cu mine o ignorăm, sau pentru a arăta că pe noi nu prea ne ia în

[1] Ministrul Decazes se pregătea să ceară modificarea legii electorale (n. r.).

seamă, că numai de deputaţii noştri, de dumnezeu şi de congres [1] se teme, şi de nimeni altul, că îşi bate joc, deopotrivă, şi de nobilime, şi de mica burghezie, neavînd consideraţie decît pentru cler. Negreşit, asta vrea să se creadă despre el; însă de aici pînă la ceea ce gîndeşte e greu de tras o concluzie sau de formulat măcar presupuneri, chiar de aţi fi prietenul său intim, confidentul său, ori, şi mai mult, valetul său personal. Căci nu-i este dat omului să ştie ceea ce gîndeşte un curtean, şi nici dacă gîndeşte. *O, altitudo!* [2]

Aşadar, nu aveţi nici o dovadă şi nici nu puteţi avea vreuna asupra sentimentelor atribuite de dumneavoastră primului-ministru. Şi chiar dacă aţi avea, chiar dacă am fi siguri că domnul Decazes, în sinea sa, nu nutreşte prea multă consideraţie pentru noi, trebuie să ne plîngem, să ne mirăm? El ne vede aşa de mici din înaltele culmi unde l-au cocoţat favorurile, că abia ne mai zăreşte; nu ne mai cunoaşte; nu-şi mai aduce aminte de lucrurile de aici de pe pămînt, nici că s-a jucat în bile la gropiţă. Şi-apoi, în alt sens, domnul Decazes este de la curte; nu-i din Paris, din Gonesse sau din Rouen, după cum noi, de pildă, sîntem din ţara noastră, fiecare din tîrgul său, şi toţi francezi. Dar el? *O patrie am: curtea, şi nu cunosc o alta.* [3] Şi, de fapt, există alta? Se ştie că în concepţia tuturor curtenilor curtea e universul, iar gaşca lor, lumea toată. Dincolo de aceasta, neantul. Pentru dînşii natura se limitează la anticamera regelui. Favorurile, dizgraţia, ceremonia sculării regelui, aceea a descălţării la culcare, iată fenomenele ei. Toate gravitează în jurul acestei axe. Întrebaţi-i ce ştiu despre ciclul anotimpurilor, despre fluxul oceanului, despre mişcarea planetelor. Tabietul regelui, asta-i cel mai important. Aşa că domnul Decazes, absorbit pe de-a-ntregul în contemplarea etichetei,

---

[1] E vorba de congresul Sfintei Alianţe (n. r.).

[2] „O, profunzime!" (în limba latină în original) (n.r.).

[3] „*O patrie am: templul; şi nu am altă ţară*", Racine *(Atalia) Teatru* E.S.P.L.A., 1959, p. 346 (n. r.).

a prezentărilor, a protocolului, a ierarhiilor, el, propriu-zis, nu ne dispreţuieşte : ne ignoră.

Fie şi cum spuneţi dumneavoastră, ca să vă fiu pe plac, că domnul Decazes şi-a exprimat gîndul ca un om de rînd, cu naivitate, fără ocolişuri, aşa cum ar fi procedat înainte de a fi ceea ce este. În sfîrşit, ne dispreţuieşte în adevăratul înţeles al cuvîntului, avînd pentru noi acel dispreţ pe care l-au arătat pentru ginta guvernată, din acelaşi loc în care stă astăzi domnia-sa, Mazarin [1], Bonaparte, Alberoni [2], Dubois [3] ; îl mai iert o dată şi... îl veţi ierta şi dumneavoastră, domnule, dacă luaţi aminte la ceea ce am să vă spun. Cu ceea ce-i vizibil judecăm ceea ce nu-i vizibil, şi ansamblul, prin fracţiunea ce o avem sub ochi. Slăbiciune a simţurilor noastre şi a înţelegerii umane ! Judeci o naţiune, o generaţie, pe oamenii toţi, după cei cu care iei masa. Ca şi călătorul care, uitîndu-se la hangiţă, zicea : Femeile de-aici sînt roşcovane. Aşa face domnul Decazes, aşa facem cu toţii. Această naţiune pe care el o dispreţuieşte, noi o stimăm. De ce ? Pentru că oamenii ce se înfăţişează privirilor noastre îşi închină viaţa faptelor merituoase şi pentru că traiul lor se întemeiază pe muncă, izvor de bune moravuri, pe cinstea în contracte, pe încrederea publică, pe respectul legilor. Cînd, dis-de-dimineaţă, văd plugari în ţarină, mame prinse de grija familiei, copii învăţînd a munci de la tatăl lor, eu zic (presupunînd că aceştia ţin postul mare) : există oameni cinstiţi. Întîlneşti în oraş savanţi, artişti, fala patriei lor, fabricanţi bogaţi, meşteşugari îndemînatici, a căror activitate rodnică, ajutată şi de natură, are de luptat cu taxele şi cu cei care le încurajează ; întîlneşti un tineret pasionat pentru tot felul de studii şi cunoştinţe frumoase, pe care nu profesorii l-au învăţat despre

---

[1] *Mazarin, Jules* (1602—1661), cardinal şi om de stat francez, de origine italiană (n. r.).

[2] *Alberoni, Giulio* (1664—1752), călugăr italian, mai tîrziu cardinal şi ministru al regelui Filip al V-lea al Spaniei (n. r.).

[3] *Dubois, Guillaume* (1656—1723), cardinal, perceptorul ducelui d'Orléans ; devenind regent, acesta îl numeşte ministru (n. r.).

ceea ce e mai important să ştie un om, el fiind mai bine călăuzit decît instruit asupra adevăratelor îndatoriri; cunoscîndu-i sub acest raport, cred că vă veţi păzi de-a cîrti împotriva francezilor, de-a dispreţui această naţie. Însă contele Decazes prin ce ne cunoaşte? Şi ce vede el? Curtea.

Mazarin, rege fiind [1], spunea cu familiaritate curtenilor ce-l înconjurau: „*Affè* (zicea în limbajul lui *semitransteverin* [2]), rău m-aţi mai înşelat, *signori francesi*, înainte de-a avea cinstea să dau cu ochii de dumneavoastră, cum fac acum. Să fiu *impiso* [3] dacă la început v-am bănuit caracterul. Vă găseam un aer de mîndrie, de curaj, de generozitate. Nu, nu glumesc de loc, eram încredinţat că aveţi o inimă mare. Îmi amintesc foarte bine, deşi e mult de-atunci." Cuvintele acestea sînt de notorietate publică şi pică la ţanc. Julius Mazarini, venind din ţara lui cu un echipaj sărăcuţ, el însuşi pe atunci personaj modest, are consideraţie pentru francezi, deoarece vede în ei naţiunea. Devenit cardinal, ministru, îi dispreţuieşte, deoarece vede în ei curtea. Şi, totuşi, pe atunci curtea avea stil.

Eu pe-acolo nu mă duc, niciodată în viaţa mea n-am văzut-o şi nici n-o voi vedea, nădăjduiesc, dar am auzit oameni informaţi vorbind despre ea. Mărturiile se potrivesc, şi mulţumită datelor acestora, precum şi calculelor făcute prin metoda geodezică şi trigonometrică, am izbutit, domnule, să cunosc curtea mai abitir decît cei care nu se mişcă de acolo. Despre d'Anville [4] se spune că, deşi nu ieşise niciodată din cabinetul său de lucru, cunoştea Egiptul mai bine decît un egiptean. Vreau, mai întîi, să vă declar un lucru care-o să vă mire şi pe care cred că l-am descoperit eu primul: curtea e un loc jos, foarte jos, mult sub nivelul naţiunii. Dacă lucrurile par a sta însă invers, dacă fiecare curtean se

[1] In realitate, regent în timpul minorităţii lui Ludovic al XIV-lea (n. r.).
[2] Pe jumătate italian (n. r.).
[3] Pe cuvîntul meu... domnilor francezi... să fiu spînzurat (n. r.).
[4] *Anville, Jean-Baptiste d'* (1697—1782), geograf francez, cunoscut pentru lucrările sale asupra geografiei antice (n. r.).

crede, prin locul ce-l ocupă, mai mult sau mai puţin sus, asta e o eroare de văz, sau ceea ce se cheamă o *iluzie optică*, lucru uşor de demonstrat: fie *A* punctul unde se găseşte domnul Decazes la această oră (punct înalt după aparenţă, cum ar fi un zmeu a cărui aţă ar avea capătul la Tuileries, la Londra sau la Viena, ceea ce n-are importanţă), iar *B* punctul cel mai de jos, denumit „punct de cădere", unde zace domnul Benoît [1] *împreună cu abatele de Pure* [2], reţineţi bine acest lucru, căci de el depinde restul; raza vizuală trecînd dintr-un mediu rarefiat şi pur — acela în care vieţuim noi — într-un mediu mai dens — atmosfera fumegoasă şi încărcată de miasme a curţii — se produce neapărat o refracţie; ceea ce părea sus este de fapt jos. Înţelegeţi acuma; şi dacă mai aveţi vreo nedumerire, adresaţi-vă savanţilor, marchizului de Laplace [3], cavalerului Cuvier [4]; aceşti gentilomi, dacă n-au uitat toată geometria învăţînd etichetă şi heraldică, ar putea să vă precizeze cu cîte grade este curtea sub orizontul naţional; şi, reţineţi, toţi banii noştri acolo se duc, absolut toţi, pînă la ultimul pitac; nu se mai întorc la noi niciodată; căci banii noştri, materie grea în sine, tind către pămînt. Mă întreb atunci: oricît am bănui că, prin dibăcia şi grija sa, domnul Decazes va trage totul la dînsul, ar izbuti el să meşteşugească atît de iscusit încît să nu-i scape cîteva fărîmiţe printre degete, care fărîmiţe, prin greutatea lor inerentă, să ne revină în chip firesc înapoi, dacă am fi jos? Aşa ceva nu se întîmplă niciodată, nu s-a întîmplat niciodată. Totul se scurge, o ia de la noi către el;

---

[1] Deputat de dreapta (n. r.).

[2] *Pure, Michel de* (1634—1680), predicator şi literat francez, ridiculizat de Boileau. Versul la care face aluzie Courier (Boileau, *Satire*, IX, 28) sună astfel: „Te bălăceşti în mocirlă cu abatele de Pure" (*pure* în limba franceză înseamnă neprihănit, curat) (n. r.).

[3] *Laplace, Pierre-Simon*, marchiz de (1749—1827), astronom, matematician şi fizician francez, autorul unui celebru *Tratat de mecanică cerească* (n. r.).

[4] *Cuvier, Georges* (1769—1832), naturalist francez de seamă, vestit prin lucrările sale în domeniul anatomiei comparate şi paleontologiei; a respins însă posibilitatea mutaţiei speciilor (n. r.).

există deci o veşnică pantă ; noi sîntem deci sus, domnul Decazes jos, consecinţă cît se poate de limpede ; iar curtea nu-i decît o groapă, nu un vîrf, cum apare în ochii prostimii.

Au nu se ştie că-i o mocirlă *ce-năbuşă virtutea cu duhu-i otrăvit* [1] — cum spune poetul — şi unde ea, virtutea, nu poate rămîne niciodată ? Ce se petrece acolo este ştiut ; se pun la mezat tot felul de recompense, al căror total se ridică în fiecare an la mai bine de opt sute de milioane. Iată ce dă imbold rîvnei, de bună seamă ; căci scopul acestor recompense, înfiinţate din vechime şi de curînd reactualizate, sporite, înmulţite de Napoleon cel mare, e acela de a favoriza şi răsplăti cu o regească dărnicie orice fel de viciu, orice soi de corupţie. Se dă pentru minciună şi subdiviziunile ei toate, precum linguşirea, potlogăria, calomnia, înşelăciunea, ipocrizia şi restul. Există multe şi grase recompense pentru slugărnicie, ca şi pentru prostie, inepţie, ignoranţă ; altele pentru adulter şi prostituţie, cele mai jinduite din toate, dintre care una numai şi e în stare să făurească deseori grandoarea unei familii. Însă, aici, concurează femeile ; li se încoronează soţii ; de altminteri, lipsa de merit condiţionează favoarea ; laurii sînt pentru cel mai mîrşav, onorurile pentru cel care se tîrăşte mai mult, fără deosebire de naştere ; aşa vrea carta, şi regele a jurat pe ea. E un drept garantat de constituţie, cîştigat cu tot sîngele revoluţiei ; omul de rînd poate pretinde a trăi şi a se înavuţi ca şi gentilomul fără ocupaţie, fără talent, morală şi probitate, al cărui sînge nobil fierbe de mînie, făcîndu-l să-şi revendice vechile sale privilegii.

Aşa stînd lucrurile, toată lumea profită de dreptul garantat, ca şi cum i-ar fi teamă că n-o să se poată bucura multă vreme. Fiecare dă buzna ; ba nu : la curte te furişezi, te strecori, îmbrînceşti. Nu există fecior de oameni cumsecade care să nu lase totul pentru a fi prezentat la curte, pentru a avea prilejul să facă o reverenţă în nădejdea întemeiată — în caz că ploconeala e bine primită

[1] Racine *(Fedra)*, *Teatru*, E.S.P.L.A., 1959, p. 305 (n. r.).

— de a înşfăca o ciozvîrtă, din buget cum se spune, şi de a fi părtaş la hatîruri. De dimineaţa pînă seara plouă cu hatîruri la curte ; şi, o dată primit acolo, trebuie să fii certat foc cu ursita, să ai prea puţină îndemînare sau o nevastă tare neroadă ca să nu înhaţi cevaşilea dacă eşti sprinten, rezistent la greaţă şi dacă nu te sperie nimic. Fără păsare, fără onoare ! Acesta-i cuvîntul, deviza : *Cine nu ştie să mistuie un afront...*

Sprinten e nevoie să fii. Mulţi îşi închipuie curtea asemeni unei ţări de leneşi unde, de îndată ce pui piciorul, te urmăreşte norocul, iar bunurile îţi pică în somn ; greşeală. Curtenii, adevărat, nu fac nimic : nici tu treabă, nici tu niscai îndeletniciri. Cu toate acestea, ocnaşii se vlăguiesc mai puţin, iar contele de Sainte-Hélène [1] spune că galerele, comparate cu curtea, sînt locuri de odihnă. Plugarul, meşteşugarul, care dau somnului seară de seară şi se odihnesc, noaptea, de oboseala zilei, iată adevăraţii leneşi. Curteanul nu doarme niciodată şi s-a calculat, în mod matematic, că jumătate din eforturile irosite în anticamere, jumătate din caznele, din opintelile, din strădaniile trebuitoare *numai* pentru a grăi unui prost cu stea în frunte ar ajunge, folosite în scopuri practice, să înzecească produsele industriei franceze şi să înalţe toate artele la o culme de perfecţiune pe care nici nu ne-o putem închipui.

Răbdarea, însă, mai ales răbdarea oamenilor de la curte, este ceea ce-i milostenia pentru drept-credincioşi, înlocuieşte orice merit. *Monseniore, am să aştept,* a răspuns abatele de Bernis superiorului său, care ţipa : *N-ai să capeţi nimic !,* alungîndu-l şi împingîndu-l de umeri afară. Ştiu că pe unii o scenă ca asta îi învaţă minte, făcîndu-i să caute niscai mijloace pentru a se lipsi de monsenior, pentru a trăi prin ei înşişi, ca acel birjar de pomină : *Curtea mă dojeneşte. Dă-o-n...* Adicătelea : voi munci. Cuvînt de ocară, limbaj de mitocan, născut să rămînă totdeauna aşa. Gentilomul lui Ludovic al

[1] Autorul unor *Memorii* apărute în timpul Restauraţiei, foarte gustate de contemporani (n. r.).

XVI-lea, de stirpe nobilă, zice : *am aşteptat.* Gentilomul lui Bonaparte, nobil prin graţia împăratului, zice : *am aşteptatără.* Şi se iau amîndoi de mînă, şi se îmbrăţişează : prieteni de curte !

SCRISOAREA IX

Véretz, 19 martie 1820

Domnule,

Tiparul este cel ce duce lumea de rîpă.[1] Litera de plumb este pricina crimelor ce se săvîrşesc de la creaţiune încoace. În paradisul terestru, Cain citea ziarele. Nu există îndoială, căci o spun miniştrii, şi miniştrii nu mint, mai ales la tribună.

Blestemat fie autorul afurisitei invenţii şi laolaltă cu el toţi cei ce i-au perpetuat utilitatea, sau care i-au înînvăţat pe oameni să-şi comunice prin acest mijloc gîndurile ! Pentru asemenea inşi iadul n-are cazane destul de clocotitoare. Luaţi aminte, domnule, la faptul că perversitatea sporeşte din ce în ce mai mult. Omul în starea naturii, proslăvită cu atîta îndreptăţire de Jean-Jacques[2], omul, scutit de orice viciu şi de corupţia epocii în care trăim, nu vorbea, ci răcnea, mormăia sau mîrîia, potrivit impresiilor sale de moment. Atunci era o plăcere să guvernezi. Nici tu pamflete, nici tu ziare, nici tu jalbe pentru cartă, nici tu plîngeri asupra birurilor. Fericit leat, dar care a durat atît de puţin !

Curînd, niscai filozofi zădărîţi de satana să răstoarne o atît de frumoasă ordine, mişcînd limba şi buzele într-un anumit fel, articulară sunete, rostiră silabe. Unde

[1] Asasinarea ducelui de Berry, în februarie 1820, provocase în rîndurile regaliştilor puternice atacuri împotriva presei (n. r.).

[2] *Rousseau, Jean-Jacques* (1712—1778), unul din cei mai mari scriitori şi gînditori francezi din vremea sa ; a jucat un rol de seamă în pregătirea ideologică a revoluţiei burgheze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea. Proslăvea „starea naturală" a omului, demascînd „viciile civilizaţiei" (n. r.).

erai, tu, Séguier [1] ? Dacă s-ar fi înnăbuşit din capul locului aceste vinovate excese ale spiritului anarhic, se băga la secret primul ins căruia i-a venit să bîiguie *ba, be, bi, bo, bu,* şi lumea ar fi fost mîntuită ; cu altarul pe tron sau cu tronul pe altar, şi cu artoforul laolaltă cu ele, consolidate pe veci, n-am fi avut revoluţii niciodată. Pensiile, lefurile s-ar mări pe an ce trece. Religia, moravurile... Ah ! ce bine ar merge toate ! Nimfe de la Operă, voi v-aţi împărtăşi şi acuma din veniturile popilor şi din cutia milelor. Dar facem noi vreodată ceva la timp ? Lipsind măsurile preventive, oamenii s-au apucat să vorbească, au început să bîrfească autoritatea. Aceasta, nemulţumită, socotindu-se ultragiată, înjosită, făuri legi împotriva celor ce abuzau de cuvînt. Libertatea cuvîntului fu suspendată pentru trei mii de ani, şi, în virtutea acestei ordonanţe, orice sclav ce deschidea gura, ţipînd sub lovituri sau cerînd pîine, era răstignit, tras în ţeapă, gîtuit, spre marea mulţumire a tuturor oamenilor onorabili. În modul acesta lucrurile nu mergeau rău, şi guvernul era respectat.

Cînd însă un fenician (îmi închipui că trebuie să fi fost vreun neguţător fără titlu, fără obîrşie nobilă) i-a învăţat pe oameni să încondeieze vorba, să fixeze prin semne vocea fugară a omului, începură neliniştile vagi ale celor ce se săturaseră să muncească pentru alţii, şi în acelaşi timp, se înteţi devotamentul monarhic al celor ce voiau, din răsputeri, ca să se muncească pentru ei. Primele cuvinte aşternute fură *libertate, lege, drept, echitate, raţiune.* Şi din acel moment s-a văzut clar că arta asta ingenioasă năzuia făţiş să taie din stipendii şi din lefuri. De la acea epocă datează grijile dregătorilor, ale curtenilor.

Mai rău a fost cînd omul din Maienţa [2] (tot atît de puţin nobil, cred, ca şi cel din Sidon) a imaginat, la

[1] *Baronul Séguier* (1768—1848), prim-preşedinte al curţii din Paris, a propus regelui, după asasinarea ducelui de Berry, luarea unor măsuri excepţionale (n. r.).

[2] *Gutenberg, Johann* (1397—1468) s-a născut la Maienţa ; creatorul metodei europene de tipărire a cărţilor cu litere mobile (n. r.).

rîndul său, să strîngă între două scînduri foaia de hîrtie pe care un altul o fabricase din cîrpe prefăcute în pastă. Căci iată cît e de mare iscusinţa diavolului de a trage foloase din orice, pentru pierzania sufletelor. Germanul, multiplicînd prin acest mijloc liniuţele figurative născocite de fenician, multiplică în aceeaşi proporţie cuvintele făurite de gîndire. O! teribilă influenţă exercitată de această rasă de oameni ce nu-l serveşte nici pe dumnezeu, nici pe rege, robită ştiinţelor lumeşti, josnicelor profesiuni mecanice! Vătămătoare seminţie! Ce n-ar fi ea în stare să facă, lăsată în voia ei, slobozită fără frîu acelui fatal spirit al cunoaşterii, inventivităţii şi perfecţiunii! Un lucrător, biet om neluat în seamă în atelierul său, face, din cîteva zdrenţe, o pastă, şi, din această pastă, hîrtie, pe care un altul se gîndeşte s-o imprime cu puţin negru. Şi iată lumea răscolită, vechile monarhii zguduite, veniturile canonice în primejdie. Diabolică născocire! Frenezie de a munci, în loc de a prăznui sfinţii, nefăcînd nimic, în loc de a te pocăi! Buni nu sînt decît monahii, nobilimea acreditată şi domnii lachei, cum spune domnul de Coussergue. Restul e pervertit, restul raţionează, sau are să raţioneze curînd. Chiar copiii ştiu că doi şi cu doi fac patru. *O, tempora! o, mores!* [1] O, domnule Clauzel de Coussergue, o, Marcassus de Marcellus! [2]

Nu mai rămînea decît un singur mijloc de a guverna, mai cu seamă de cînd un alt emisar al infernului a venit cu o altă invenţie, aceea de a distribui în fiecare dimineaţă, la douăzeci sau treizeci de mii de abonaţi, o foaie în care citeşti tot ce spune şi gîndeşte lumea, proiectele guvernanţilor şi spaimele guvernaţilor. Dacă acest abuz ar continua, ce-ar mai putea întreprinde curtea care să nu fi fost dinainte controlat, examinat,

1 O, timpuri! O moravuri! (în limba latină, în original.) Cunoscută apostrofă prin care Cicero îşi exprimă indignarea faţă de putreziciunea moravurilor din timpul său (n. r.).

2 Deputaţi de dreapta. Clauzel de Coussergue a propus camerei să-l acuze pe ministrul Decazes de complicitate la asasinarea ducelui de Berry (n. r.).

judecat, criticat, apreciat ? Publicul s-ar amesteca în toate, ar voi să-şi urmărească pretutindeni micul său interes, ar verifica vistieria, ar supraveghea poliţia secretă şi şi-ar bate joc de diplomaţie. Naţiunea, în sfîrşit, i-ar spune guvernului pe unde să meargă, ca unui birjar cu plată, care trebuie să ne ducă nu unde vrea el şi nici cum vrea el, ci unde vrem noi să mergem şi pe drumurile ce ne convin. Ce lucruri îngrozitoare, contrare dreptului divin şi *capitulariilor* [1] !

Dar, ca şi cum toate maşinaţiunile acestea împotriva bunelor moravuri, a marii proprietăţi şi a privilegiilor claselor sus-puse n-ar fi nimica, mai auziţi una. Se comunică din Berlin că doctorul Kirkausen, vestit matematician, a imaginat de curînd noi caractere tipografice şi o nouă tiparniţă, uşor de mînuit, mobilă, portativă, de pus în buzunar, expeditivă mai ales, şi al cărei sistem de utilizare e în aşa fel conceput, încît scrii întocmai cum vorbeşti, adică tot atît de repede şi de lesnicios ; se cheamă *tacheotipie* [2]. Într-un salon poţi, fără a isca vreo bănuială, să imprimi tot ce se spune şi poţi trage acolo pe loc, într-o mie de exemplare, întreaga conversaţie, pe măsură ce oaspeţii vorbesc. În consecinţă, condeiul aproape că nu va mai fi de folos, va deveni inutil. O gospodină, în loc să-şi noteze numărul rufelor pe care le dă la spălat, sau lista de cheltuieli, le va imprima — pare-se — pentru ca totul să meargă mai repede. Vă las să chibzuiţi, domnule, la potopul de tipărituri ce o să ne inunde şi la ce-ar mai putea face cenzura împotriva unei asemenea revărsări. Se mai spune — şi asta e culmea ghinionului pentru cei ce gîndesc slugarnic sau primesc un salariu — că potriveala acestor caractere noi e atît de simplă, de clară, atît de uşor de memorizat, încît omul cel mai necioplit învaţă să scrie şi să citească dintr-o singură lecţie. Doctorul a făcut o demonstraţie publică cu un

[1] *Les Capitulaires* : acte legislative, emanînd de la regii franci (sec. VIII-IX), împărţite în capitole *(capitula)*, (n. r.).

[2] Sistem de imprimare care îngăduie o mare rapiditate în muncă (n. t.)

succes nemaipomenit ; un ţăran, care, în ajun, abia dacă ştia să-şi numere degetele, după o lecţie de opt sau zece minute, a compus şi a împărţit asistenţei un mic discurs foarte bine alcătuit, într-o germană neaoşă şi care începea cu aceste cuvinte : *Despotes ho nomos* [1], adică, aşa cum mi s-a tradus : *Legea trebuie să guverneze.* Unde am ajuns, dumnezeule ! Ce-o să ne facem ? Din fericire, autoritatea, înştiinţată la timp, a luat măsuri pentru securitatea statului. Ordinele au fost date. Toată poliţia din Germania se află pe urmele doctorului, şi un premiu de o sută de mii de florini se va da celui care-l va preda, viu sau mort, autorităţilor : se aşteaptă din moment în moment vestea arestării lui. Faptul nu-i lipsit de importanţă ; o asemenea invenţie, în secolul în care trăim, împrăştiindu-se, s-a zis cu toate bazele ordinii sociale ; n-o să se mai poată ascunde publicului nimic. Adio iţe politice, intrigi, comploturi, note secrete ! Nici un fel de ipocrizie care să nu fie numaidecît demascată, înşelătorie care să nu fie descoperită. Pas de mai guvernează atunci !

SCRISOAREA X

Véretz, 10 aprilie 1820

Sînt de aceeaşi părere cu dumneavoastră, domnule, că oratorii noştri au făcut minuni pentru libertatea presei. [2] Nu se poate imagina ceva mai viguros şi mai bine gîndit decît ceea ce au spus în această privinţă, şi elocinţa lor m-a fermecat, dar în acelaşi timp m-a uimit, în legătură cu multe altele, puţintica lor ascuţime. Unul, răspunzînd miniştrilor ce se plîngeau de libertinajul scrierilor, spune că niciodată nu s-a bucurat familia regală de un mai mare respect, că nu se tipăreşte nimic

[1] În limba greacă, în original : Stăpîn e legea (n. r.).

[2] Aluzie ironică la discuţia legii care supunea autorizaţiei regale şi cenzurii toate scrierile politice apărute în broşuri şi în ediţii pentru abonaţi (n. r.).

împotriva regelui. Trebuie să fii de la ţară, zău aşa, ca să-ţi închipui că e vorba de rege atunci cînd se strigă: *Răzbunaţi pe rege!* Întocmai după cum burghezul acela care, asistînd la reprezentaţia lui *Tartufe*, spunea: „Oare de ce urăsc oamenii bisericoşi atît de tare piesa asta? Nu conţine nimic împotriva religiei!" Oratorul, la fel de naiv, se miră şi el: găseşte că pretutindeni e linişte şi se întreabă unde sînt motivele de îngrijorare? E sigur că oratorul ăsta nu deţine nici o slujbă şi că nu calcă pragul ministerelor, căci altminteri ar vedea că lumea (lumea, precum ştiţi, înseamnă oamenii cu slujbe grase), departe de a fi liniştită, este, dimpotrivă, foarte speriată, temîndu-se de-o mare nenorocire, cea mai cumplită dintre toate, reducerea bugetului, de care lumea e, într-adevăr, ameninţată dacă guvernul nu găseşte o soluţie. Către preîntîmpinarea acestui flagel se îndreptă părinteştile sale griji, de dumnezeu blagoslovite pînă-n ziua de azi. Căci, de vreo cinci sau şase sute de ani încoace, bugetul, cu excepţia cîtorva răstimpuri din domnia lui Ludovic al XII-lea şi Henric al IV-lea, a crescut necontenit, direct proporţional, spun matematicienii, cu lăcomia oamenilor de la curte şi cu răbdarea mulţimilor.

Însă din cîţi au cuvîntat, cel mai amuzant este domnul Benjamin Constant [1], care s-a apucat să spună miniştrilor: Se poate una ca asta? Să nu existe gazete libere?! Să nu apară articole de ziar?! (Acelea pe care le cenzuraţi vă aparţin dumneavoastră.) Cum o să ştiţi ce se întîmplă? Agenţii dumneavoastră au să vă mintă, au să-şi bată joc de dumneavoastră, au să vă îndemne să săvîrşiţi prostii cu duiumul, aşa cum procedau înainte ca presa să fie liberă. Dovadă, afacerea din Lyon [2]. Iat-o, în cîteva cuvinte: Vi se aduce la

[1] Scriitor şi om politic francez (1767—1830), unul din conducătorii partidului liberal în timpul Restauraţiei (n.r.).

[2] În iunie 1817, o pretinsă conspiraţie, organizată în realitate de agenţii provocatori ai generalului Canuel, determinase numeroase arestări şi condamnări. O anchetă făcută din ordinul lui Decazes a dat în vileag adevărul (n. r.).

cunoştinţă că s-a descoperit o conspiraţie. Ei bine, să se taie capetele vinovaţilor! răspuns-aţi, la început, pur şi simplu. Ordinul pleacă; dar pe urmă, reflectînd, trimiteţi pe cineva [1] să vadă ce s-a petrecut. Cel mai neînsemnat ziar liber vă informa la vreme, mai abitir decît un mareşal, şi cu mai puţine cheltuieli. Ce aţi aflat din raportul trimisului dumneavoastră? Mai nimic. Pînă la sfîrşit lucrurile apar în gazetă, devin publice şi se constată că n-a fost vorba de nici o conspiraţie. Între timp, capetele şi căzuseră. Uite ce înseamnă să calci în strâchini, să faci o boroboaţă ce costă scump şi de care, cu siguranţă, libertatea presei v-ar fi scutit. Asemenea neghiobii duc la mari nedreptăţi, şi iată ce înseamnă să pui presa în lanţuri.

La aceste cuvinte se spune că ministrul de-abia îşi putu stăpîni rîsul; iar a doua zi domnul Pasquier [2] făcu mare haz pe socoteala onorabilului membru al adunării, şi nu fără motiv. Căci i se putea spune domnului Benjamin Constant: Adevărat, capetele au căzut dar monseniorul este duce, şi îi e de ajuns atîta ca să ajungă prinţ cu drepturi depline. Poznele miniştrilor costă scump, aşa e, dar nu pe miniştri. Mai bine ucizi un marchiz, spun medicii, decît să tămăduieşti o sută de oameni de rînd: e mai bine pentru medic, dar nu şi pentru miniştri; aşa că e mai bine să ucizi oameni de rînd, căci, în ceea ce priveşte erorile făcute, ele îşi schimbă calificarea în raport cu consecinţele. A da satisfacţie publicului, a cîştiga stima lui e foarte bine; nimic de zis, aşa că Liffitte [3] e îndreptăţit să se poarte

---

[1] E vorba de generalul *Marmont* (1774—1852), care, deşi încărcat de onoruri de către Napoleon I, îl trădează totuşi; *pair* al Franţei sub Ludovic al XVIII-lea, comandă armata regală în zilele lui iulie 1830, fapt care-l face să-şi piardă definitiv popularitatea, silindu-l să se retragă din viaţa publică (n. t.).

[2] *Pasquier, Etienne-Denis* (1767—1862), ministru al afacerilor externe în timpul Restauraţiei (n. r.).

[3] *Laffitte, Jacques* (1767—1844), financiar şi om politic francez. În timpul Restauraţiei a făcut parte din aripa moderată a opoziţiei burgheze; în perioada revoluţiei din iulie 1830 a contribuit la înscăunarea lui Louis-Philippe d'Orléans (n. r.).

cum se poartă, pentru că el are nevoie de stima şi de încrederea publică, domnia-sa fiind om de afaceri, proprietar rural, nu duce. Tendinţa unui ministru este să rămînă ministru ; dar pentru asta trebuie să ştii nu ce se întîmplă la Lyon, ci ce se grăieşte în iatacul regelui, lucru despre care nu pomenesc ziarele. Cu o presă liberă, n-ar mai fi conspiraţie, susţineţi dumneavoastră, domnii de stînga. Adevărat, ştim asta. Însă fără conspiraţie cum să mai salvezi statul, tronul, monarhia ? Şi ce-ar deveni agenţii de siguranţă, de supraveghere ? Aşa precum scandalul este indispensabil slavei lui dumnezeu, aşijderea şi conspiraţiile pentru menţinerea poliţiei secrete. Să le urzeşti, să le înnăbuşi, să pui fitil bombei şi s-o depistezi, iată marea artă a unui ministru ; aceasta-i forţa şi fineţea ştiinţei bărbaţilor de stat, aceasta-i politica noastră transcendentă, perfecţionată nu demult de oameni specializaţi în pomenitul meşteşug pe care englezul, pizmaş, vrea să-l copieze, contrafăcîndu-l însă în mod grosolan. Neexistînd nici comploturi, nici uneltiri, nici ramificaţii, ce vreţi să facă un ministru cu geniul său şi cu zelul său pentru dinastie ? Ce intrigă poate pune el la cale, în nădejdea de-a o duce la bun sfîrşit, dacă totul este dat publicităţii chiar în aceeaşi zi ? Ce urzeală mai poate ţese ? Ziarele îi informează pe miniştri despre ceea ce spune publicul ; lucru cît se poate de neinteresant ; informează publicul despre ceea ce fac miniştrii, lucru foarte interesant, sau despre ceea ce vor să facă ; şi asta e şi mai interesant de ştiut. Paritate nu există, profitul e al unei singure părţi. Afară de asta, de cum se împrăştie zvonul despre ceea ce vor miniştrii să facă, pe dată nu mai vor sau nu mai pot face. Politică dezvăluită, politică pierdută ; afaceri de stat, secrete de stat, secretari de stat !... Într-un cuvînt, secretul este sufletul politicii, iar publicitatea nu este bună decît pentru public.

Iată o parte din ceea ce s-ar fi putut răspunde oratorilor de stînga [1], minunaţi de altminteri în tot ceea

[1] Se referă la Benjamin Constant, Manuel, generalul Foy, reprezentanţi ai partidului liberal (n. r.).

ce au spus întru apărarea drepturilor noastre şi tot atît de viguroşi în ceea ce priveşte logica, pe cît de nestrămutaţi în ceea ce priveşte dialectica. Discursurile lor constituie adevărate monumente ale artei de a discuta, de a lămuri problema, de a combate sofismele, de a analiza, de a aprofunda. Curaj, prieteni, curaj, miniştrii îşi bat joc de noi, dar noi raţionăm mai bine decît dînşii. Ei ne bagă la închisoare, iar noi consimţim ; dar şi ei, atunci cînd îi dăm în vileag, consimt. Faptul că o mînă de protejaţi ai generalului Foy [1] ne leagă, ne despoaie, ne sugrumă, asta nu se cheamă că nu le-am dat şi noi de furcă, că nu le-am spus, verde, tot ce trebuie, însă cumpănind, cu prudenţă, cu bunăvoinţă. Bunacuviinţă e de rigoare pentru un guvern constituţional.

Dar ceea ce mă miră la aceste discursuri atît de frumoase cînd le citeşti în *Monitorul* [2], aşa de bine învîrtite, aşa de izbitoare prin logica lor, încît ai impresia că nu poţi să le răspunzi măcar un cuvînt, ceea ce mă surprinde este neînsemnatul efect produs asupra ascultătorilor. *Ciceronii* noştri, cu toată elocinţa lor, nu i-au convins decît pe cei care erau încă înainte de a-i auzi, de aceeaşi părere. Ştiu ce explicaţie se dă : burta nu are urechi şi nu există surd mai mare decît acela care... Să vă împărtăşesc opinia mea ? Oamenii aceştia sînt iscusiţi, deştepţi şi gureşi, într-un cuvînt, oratori ; însă ei nu ştiu folosi apostrofa, una din cele mai puternice arme ale retoricii, sau n-au vrut s-o folosească în decursul dezbaterilor pomenite din politeţe, îmi închipui, din acea decenţă menită a dovedi buna educaţie primită de la părinţi ; căci, vedeţi dumneavoastră, apostrofa nu-i lucru convenabil ; în această privinţă sînt de acord cu domnul de Corday. Găsiţi-mi însă o întorsă-

[1] În 1820, în timpul discutării proiectului de lege care suprima libertatea individuală, generalul Foy spusese că în 1815, fără ocupaţia străină, nu s-ar fi putut „suporta în mod laş insultele, ultragiile, atrocităţile unui *mănunchi* de mizerabili pe care i-am dispreţuit, pe care de treizeci de ani încoace i-am văzut tîrîndu-se în ţărînă". Un deputat de dreapta i-a strigat : „Eşti un insolent !" A doua zi, cei doi deputaţi s-au duelat. Două zile mai tîrziu, generalul Foy a explicat că nu-i vizase pe emigraţi (n. r.).

[2] *Le Moniteur Universel (Monitorul universal)*, ziar guvernamental (n.r.).

tură de frază mai vie, mai însufleţită, mai viguroasă, mai în măsură să mişte o adunare, să zguduie un ministru, să uluiască pe cei de dreapta, să impresioneze burta [1]. Apostrofa, domnule, apostrofa este şrapnelul elocinţei. Aţi constatat-o şi dumneavoastră cînd Foy, artilerist de meserie... Fără apostrofă vă desfid să puteţi clătina o majoritate atunci cînd şi-a fixat linia de conduită. Încercaţi să folosiţi silogismul şi entimema faţă de oamenii de casă ai domnului Pasquier. Luaţi toate figurile retorice ale lui Quintilian [2], toţi tropii lui Dumarsais [3] şi tot patosul lui Longin [4], şi atacaţi cu toate acestea pe un domn Poyféré de Cerre [5]; năpustiţi în Marcassus, năpustiţi în Marcellus metafora, antiteza, ipotipoza, catacreza; şlefuiţi-vă stilul şi alegeţi-vă cuvintele; îmbinaţi forţa simţirii cu armonia perioadelor dumneavoastră — pentru, vai! — a vrăji urechea unui prefect, sau pentru a îndupleca o inimă de ministru, făcînd-o să-i fie milă de ţara sa.

Cînd te-o lăsa puterea, ai să rămîi trăsnit
Că toată elocinţa nimic n-a folosit [6]

Nici unul n-o să vă asculte. O să-i vedeţi pe deputaţii de dreapta căscînd să-şi rupă fălcile, pe miniştri ştergîndu-şi nasul, o să vedeţi cum burta o tuleşte la daraverile sale. Cînd însă un Foy intervine în acest iureş al limbuţiei, aplaudată de întreaga Franţă, atunci, chiar de la apostrofa din preludiul cuvîntării sale, apostrofă la care poate că nici nu s-a gîndit, urechile numaidecît se ciulesc, tabăra e în alarmă, muţii capătă glas, agitaţia cuprinde auditoriul. Dacă ar continua pe tonul

[1] Deputaţii guvernamentali (n.r.).

[2] *Quintilianus, Marcus Fabius* (circa 35—95), cunoscut orator latin (n.r.).

[3] *Dumarsais, César* (1676—1756), gramatic francez; a publicat un *Tratat despre tropi* (n.r.).

[4] Orator grec (213—273) (n.r.).

[5] Deputat reacţionar; a cerut ca ziariştii să nu aibă acces în camera deputaţilor (n.r.).

[6] Molière *(Şcoala femeilor). Opere*, vol. II, E.S.P.L.A., 1955, p. 19 (n. r.).

acesta (însă preferă să aducă omagii claselor de sus [1]), dacă ar putea stărui pe această strună, apoi scena s-ar schimba: domnul Pasquier, surprins pe nepusă-masă, şi-ar vîrî legile înapoi în buzunar; iar eu, mic proprietar, mi-aş vedea de treabă aici, la vie, fără să-mi fie teamă de oamenii simandicoşi. O, forţă a apostrofei!

Precum ştiţi, apostrofa este o figură de stil prin mijlocirea căreia s-a găsit secretul de a se cuvînta oamenilor care nu sînt de faţă, de a lega vorbă cu natura toată, de a pune întrebări, de departe, morţilor, ca şi viilor. *U ma tus an Marathoni* [2], izbucneşte furios Demostene. Acest *U ma tus* de o mare forţă, şi Foy îl putea traduce astfel: Nu! pe morţii de la Waterloo [3], care au căzut o dată cu patria; nu! pe rănile noastre de la Austerlitz [4] şi Marengo [5], nu, niciodată atari mişei... Vedeţi efectul unei asemenea figuri, exploatată pînă la ultima ei limită; şi încă în gura unui om ca Foy; a preferat însă să-i îmbrăţişeze pe autorii *Notelor secrete* [6].

Dacă eram eu acolo (sînt meşter în apostrofe şi niciodată nu vorbesc altfel; nu spun: *Nicole, adu-mi papucii* [7], ci: *O, papucii mei; şi tu, Nicole, şi tu...*), dacă eram acolo în calitate de deputat al păturii de jos din departamentul meu, cînd s-a pus în discuţie libertatea presei, cuvîntam astfel:

---

[1] In discursul său, generalul Foy amintise despre emigraţii francezi care regăsiseră, la întoarcerea în patrie, „consideraţia care se cuvine tuturor celor de rang *înalt* din societate" (n. r.).

[2] *Demostene* (384—322 î.e.n.); *Discurs asupra coroanei* (LX, 208): „Nu! pe cei care au murit la Marathon!" (n.r.).

[3] Localitate din Belgia, unde a avut loc istorica bătălie din 18 iunie 1815, în care Napoleon I a fost învins de armatele engleze şi prusace (n.r.).

[4] Oraş în Cehoslovacia (astăzi Slavkov), unde Napoleon I a repurtat o strălucită victorie (1805) (n.r.).

[5] Localitate în Italia, în apropierea căreia Napoleon I a nimicit armata austriacă la 14 iunie 1800 (n.r.).

[6] Aluzie la *Nota secretă* redactată din ordinul contelui d'Artois pentru a fi remisă ţarului Alexandru. În notă se arăta că felul în care se guvernează va duce la revoluţie şi că una din condiţiile eliberării teritoriului este schimbarea guvernului (n.r.).

[7] Molière *(Burghezul gentilom), Opere*, vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 249 (n.r.).

Mylord Castlereagh [1], nu-ţi băga nasul unde nu-ţi fierbe oala ! Pentru numele lui dumnezeu, *Herr Metternich* [2], lăsaţi-ne în pace ; şi dumneavoastră, *mein lieber Hardenberg* [3], vedeţi-vă mai bine de-al dumneavoastră *Sauerkraut* [4].

Dacă nu cumva mă înşel, această întorsătură de frază ar fi produs efect asupra adunării, i-ar fi trezit atenţia — prima etapă pentru a convinge, primul precept al lui Aristot [5]. Trebuie să te faci ascultat, spune el, şi tocmai la lucrul acesta nu s-au gîndit deputaţii noştri de stînga, să folosească adică vreun mijloc din acelea pe care ni le oferă arta oratorică pentru a capta asistenţa. În celelalte privinţe, cuvîntătorii au fost la înălţime : căci rostire aleasă aveau, argumente aşijderea ; şi inventivitate, şi debit ; şi totuşi, cu atîtea mijloace, n-au ştiut să se facă ascultaţi. Ce le-a lipsit ? Apostrofele ! Acele ascuţite apostrofe, zvîrlite oamenilor şi zeilor în felul în care le plăcea anticilor. Fără să las burţii răgazul de a adormi din nou, aş fi continuat în felul acesta :

Excelenţi miniştri ai marilor puteri străine, nu vă încredeţi prea mult în prietenii voştri de aici. Vă trag pe sfoară cu notele lor secrete. Departe de mine bănuiala că vor să vă trădeze. Sînt oameni de treabă, credincioşi, pe care vă puteţi bizui, de al căror devotament puteţi fi siguri şi a căror recunoştinţă vă este garantată pe vecie, incapabili să-şi calce cuvîntul dat, să uite ceea ce vă datorează. Înţeleg prin asta numai că ei se cam întrec cu măsura şi că vă înşală dînd dovadă de cel mai curat zel faţă de excelenţele domnii-

[1] *Castlereagh, Henry-Robert* (1769—1822), om de stat englez, unul din cei mai înverşunaţi duşmani ai lui Napoleon I (n.r.).

[2] *Metternich-Winneburg, Klemens* (1773—1859), celebru om de stat austriac ; între 1809—1848 ministru al afacerilor externe al Austriei şi conducător al reacţiunii europene (n.r.).

[3] *Hardenberg, Karl-August* (1750—1822), om de stat prusac (n.r.).

[4] În limba germană, în text : varză acră (n.r.).

[5] *Aristotel* (384—322 î.e.n.), unul din cei mai mari filozofi ai Greciei antice ; Courier face aici aluzie la tratatul *Despre retorică* al lui Aristotel (n. r.).

lor-voastre străine. Daţi fuga-ncoace, căci e bine la noi, vă zic ei. Naţia asta e laşă. Francezii aceia, groaza Europei, admiraţia întregii lumi, nu mai sînt. Cîndva, fost-au mari, mîndri, generoşi. Acuma, îmblînziţi, abătuţi, schilodiţi, jugăniţi de Napoleon, ei se lasă potcoviţi şi încălecaţi de oricine : nu-i samar pe care să-l refuze, şfichi de care să se resimtă şi nici jug prea umilitor pentru ei. La început, cînd ne-am întors în ţară, în urma şi în înţelegere cu domniile-voastre, ne cam temeam de ei ; numele, gloria lor ne impuneau, şi mult timp n-am îndrăznit să-i privim în faţă. Însă acum îi înfruntăm, şi nu trece zi fără să nu-i înjurăm, iar ei nu numai că rabdă, dar — o să credeţi ? — le e şi frică de noi ! Ei bine, noi, cei pe care i-aţi văzut în mocirlă şi ajunşi de ocară, huliţi pretutindeni, semnalaţi printre spionii şi escrocii tuturor poliţiilor din Europa, sîntem astăzi sperietoarea acelora care v-au făcut să tremuraţi, şi cu noi îi ameninţaţi atunci cînd vreţi să vă asculte. Daţi fuga-ncoace, deci ; vă aşteaptă pleaşcă sigură, pradă uşoară şi tributuri ; sau nu, nu vă urniţi ; bizuiţi-vă pe noi. Cu şapte oameni, ne obligăm să-i tundem şi să le luăm francezilor şi pielea în contul dumneavoastră, cu condiţia să ni se facă şi nouă parte la jaf şi, aşa cum se cuvine, să ni se dea şi niscai recompense.

Iată ce vă comunică ei prin domnul de Montlosier [1]. Puteri străine, nu vă încredeţi în ei, nu le daţi ascultare pentru nimic în lume, căci cine ştie unde-s în stare să vă ducă ! Notele lor nu-s cuvînt de evanghelie. Întrebaţi-l pe Fouché [2] ce gîndeşte despre ele, de cîte ori n-a fost prostit pînă şi el, şi tocmai cînd credea că, prin ajutorul lor, poate înfunda pe alţii. Trebuie să recunoaştem totuşi că ceva adevărat tot este în spusele lor. Suportăm lucruri... oameni... Cincisprezece ani de ga-

[1] *Montlosier, François-Dominique* (1755—1838), scriitor francez, cunoscut pentru ideile sale reacţionare (n.r.).

[2] *Fouché, Joseph* (1759—1820), om politic francez, intrigant lipsit de scrupule, organizatorul şi şeful întinsei reţele poliţieneşti şi de spionaj în timpul lui Napoleon I ; a ocupat aceeaşi funcţie şi în epoca Restauraţiei (n.r.).

leră, s-o spunem pe şleau, ne-au scăzut mîndria, şi aceasta-i cauza atitudinii noastre îngăduitoare faţă de corespondenţii dumneavoastră, ceea ce, şi pe bună dreptate, îi uimeşte şi pe dînşii. Din fericire, scăpaţi din temniţele lui Napoleon, mai avem încă oameni şi am mai păstrat destulă vigoare. Dovadă că toate maşinaţiile puse la bătaie pentru a ne împiedica să ne arătăm bărbăţia n-au reuşit de loc. Prefecţi, telegraf, jandarmi, cenzură, legea suspecţilor, nimic nu le ajută ; misionari, iezuiţi, duhovnici îşi bat gura degeaba cu latineasca lor cu tot ; oricît se predică, se ameninţă, se dezmiardă, se promite, se destituie, de îndată ce e vorba de a se efectua alegeri, sorţii cad asupra oamenilor adevăraţi. Iată — întîmplare sau ironie ? — o sută cincisprezece deputaţi aleşi pe sprînceană, constituind o cameră, unde numărul lor ar fi mult mai mare dacă nu s-ar năpusti nechemaţii de la curte şi din vestibulurile ministerelor. Englezi, ni se laudă *spiritul vostru civic*. Îl aveţi, fără îndoială, de vreme ce aţi inventat şi cuvîntul ; dar, cu mîna pe inimă, spuneţi-mi, miniştrii voştri pot fi împiedicaţi de-a înlătura din drumul lor cetăţenii care le-ar sta în gît, incoruptibili ? Pot ei să se descotorosească de aceşti oameni, pe care nimeni n-ar izbuti să-i cumpere ? Care nu cad la nici o învoială cu nimeni, oricine ar fi acesta, care nu ştiu decît de mandatul lor şi nu găsesc mulţumirea personală decît în mulţumirea obştească ? Care preferă stima publică slujbelor oferite sau dobîndite, demnităţilor, onorurilor, banilor şi — la ce bun să spun ? — chiar vieţii, care are mai puţină valoare şi e mai puţin necesară oamenilor, căci altminteri, am vedea punîndu-se atît de puţin preţ pe ea ? Am fi văzut noi oare, în timpul revoluţiilor noastre, atîtea suflete încercate dînd dovadă de-o rezistenţă atît de mică în faţa aurului şi a propagandei perfide şi pe cel mai brav ostaş devenind adesea cel mai josnic curtean dacă n-ar fi adevărat că iubim — mai presus decît viaţa — bunurile materiale şi onorurile ? Cel ce moare pentru ţara sa nu-l egalează pe cel ce refuză să guver-

neze contra legii. Da! Avem asemenea oameni. Avem oameni din aceştia, care ştiu să renunţe la un portofoliu, să dispreţuiască o prefectură, un directorat de bancă şi care mai curînd îşi dau viaţa, ei şi cu mulţi alţii, înainte de a vă preda, domnilor din Congres, vouă sau dălcăucilor voştri, pămîntul acesta; căci au cu ei întreg poporul, şi nu în forma în care vă e înfăţişat: slab, abătut şi timid. Naţia aceasta nu s-a degradat. Aţîţată la luptă de voi, ea v-a făcut, folosind victoria, sclavi, şi la fel pe ea însăşi, căci nu se poate altminteri. Nesăbuit cel ce se crede în drept de-a robi pe alţii, scutindu-se pe el de-a se supune; căci, chiar rupt lanţul nostru comun, tot vă rămîne vouă mai mult.

Prin urmare, nu daţi năvală, nu cedaţi numaidecît glasurilor ce vă cheamă şi nu puneţi temei pe făgăduieli, de teamă ca, sosind la destinaţie, să nu vă pomeniţi cu buzele umflate. Iată, în puţine cuvinte, ce vă aşteaptă dacă veniţi aici să daţi ajutor taberei celei dibace, puternice şi numeroase.

Ştiu: misionarii au să vă ţină predici; măicuţele de la Sacré-Coeur au să se roage lui dumnezeu nu ca să vă convertească, ci ca să vă aducă la Paris şi au să ridice către cer nevinovatele lor mîini întru mîntuirea gealaţilor, implorînd, într-o latinească stricată, pe cel atotputernic să nimicească seminţia păgînă, să predea crîncenului paloş al justiţiei pe duşmanii sfîntului său nume, adică pe cei care refuză să plătească zeciuiala, şi să zdrobească de piatră capetele copilaşilor acestora. Din nefericire, nu toţi sînt călugări la noi.

Naţiunea (să lăsăm încolo acea clasă sus-pusă pentru care generalul Foy are atîta stimă de cînd n-o mai ocroteşte, acel pumn de oameni devotaţi dumneavoastră trup şi suflet, care nu se pot lipsi de dumneavoastră şi care nu au patrie decît numai prin dumneavoastră) naţiunea — zic — se împarte în nobili şi oameni de rînd. Dintre nobili, unii sînt prin graţia lui dumnezeu; alţii, prin bunul-plac al lui Napoleon. Care-s mai de preţ nu se ştie. Sînt două corpuri care se stimează reciproc,

spune Foy, care se admiră şi care îşi împrumută cu dragă inimă unii altora sclifoselile. La Tulipe [1], devenit om de curte, a lepădat sabia pentru „tocul roşu" [2]; se poate spune că astăzi e un cavaler desăvîrşit, plin de fineţe şi de alese maniere : nu există mai multă prestanţă decît are domnul sau monseniorul conte de la Tulipe. Iar pe Dorante iată-l husar. De cînd ? De la încheierea păcii. Duhneşte a cazarmă, dacă nu a tabără. Sub povara celor doi enormi epoleţi, el suduie ca Lannes [3], îşi bate soldaţii ca Junot [4] şi, în loc de răni, are reumatisme, fruct al războiului, al campaniilor, auziţi ! din Hyde-Park şi din Bond-Street [5]. Cu pinteni, cizme, gata să se urce în şa, nu aşteaptă decît semnalul încălecării. Spiritul lui Bonaparte nu se află la Sfînta Elena, ci aici, în păturile de sus. Se visează nu cuceriri, ci parade, se dă parola, se trece în revistă, toţi strălucesc de mulţumire. Nici un grad superior nu merge să se p... fără statul său major, iar hui..ma de M... doarme cu chipiul pe cap. Şi-n ăst timp bătrîna gardă graseiază şi trăsneşte a parfumuri.

Oamenii aceştia, aparţinînd celor două regimuri aparent vrăjmaşe, se admiră atît de mult unii pe alţii, încît se imită, se copiază. Nici unii, nici ceilalţi n-or să vă dea bătaie de cap. La cei din vechea nobilime veţi găsi maniere alese, la cei de recentă înnobilare, forme. Seniorii or să vă întîmpine cu acea graţie adevărat franceză şi cu acea politeţe cavalerească, apanajul sîngelui albastru. Amabilii noştri baroni, modelaţi după chipul şi asemănarea lui Elleviou [6], or să vă înveţe arta faimoa-

[1] Fanfan la Tulipe, tipul soldatului din armata regilor Franţei, curajos şi vesel, gata să se lupte oricînd (n.r.).

[2] Oamenii de la curte purtau pantofi cu tocurile roşii (n.r.).

[3] *Lannes, Jean* (1769—1809), unul din cei mai vestiţi generali ai lui Napoleon (n.r.).

[4] *Junot, Andoche*, (1771—1813), general al lui Napoleon (n.r.).

[5] Parc şi stradă din Londra, locuri în care-şi petreceau vremea emigraţii francezi (n.r.).

[6] *Elleviou, François* (1769—1842), tenor francez foarte popular (n. r.).

sei ţinute a statului-major al lui Berthier [1] şi eticheta mareşalilor, fără să uite devotamentul, entuziasmul, focul sacru. Tot ce iese din rărunchi de rasă sau e ursit a zămisli oameni de rasă se acomodează fără greutate cu dumneavoastră. Oamenii aceştia, care au jurat de atîtea ori să moară, oamenii aceştia, gata oricînd să-şi verse sîngele pînă la ultima picătură pentru un stăpîn adorat, o familie augustă, o persoană sacră, oamenii aceştia, care mai curînd mor decît să se predea, nu sînt năzuroşi, cum prea bine ştiţi. Există însă la noi o clasă nu atît de superioară, deşi cu o educaţie superioară, care nu moare pentru nimeni şi care, fără jertfire de sine, înfăptuieşte tot ceea ce se înfăptuieşte la noi: clădeşte, cultivă, fabrică atît cît i se permite, citeşte, cugetă, calculează, inventă, desăvîrşeşte artele, ştie tot ce se ştie astăzi şi ştie să se şi bată, dacă a te bate înseamnă ştiinţă. Nu există om din popor care să nu le fi învăţat pe toate astea şi care, în această privinţă, să nu poată da lecţii urmaşilor lui Du Guesclin [2]. Plugarul Georges, podgoreanul André, Pierre, Jacques cel blajin şi Charles, care-şi cultivă cele trei sute de prăjini de pămînt ale sale, şi negustorul, meseriaşul, judele, avocatul şi vrednicul nostru vicar au purtat arma cu toţii; au dus război împotriva dumneavoastră cu toţii. A! de nu l-ar fi avut niciodată în fruntea lor pe marele om... fără trupa-i daurită, conţii, ducii, prinţii, ofiţerii lui de vază... dacă răzeşia din Franţa nu se abătea de la drumul ei, degenerînd în boierie, apoi niciodată nevestele noastre n-ar fi auzit răpăind darabanele dumneavoastră.

Luaţi aminte: oamenii ăştia, şi copiii lor, care, de atunci, de la Waterloo, au crescut binişor, nu sînt o mînă de oameni, ci să tot fie cîteva milioane, neştiutori de farafastîcurile de la Versailles sau de uzanţele de

---

[1] *Berthier, Louis-Alexandre* (1753—1815), mareşal al Franţei în timpul lui Napoleon I (n.r.).

[2] *Du Guesclin, Bertrand* (circa 1320—1380), unul din cei mai vestiţi comandanţi de oaste ai Franţei din evul mediu (n.r.).

la Malmaison. La primul pas pe care-l veţi face pe pămînturile lor, ei or să vă arate că nu şi-au uitat vechea îndeletnicire. Căci nu există alianţă trainică şi dacă vă dă prin gînd să-i jefuiţi în numele preasfintei treimi, ei, în numele familiilor, al brazdelor, al turmelor lor, vor trage în dumneavoastră cu puşca. Şi, nemaibizuindu-se nici pe geniul împăratului ca să-i apere şi nici pe eroicul curaj al invincibilei sale gărzi, vor lua hotărîrea să se apere singuri. Stingheritoare hotărîre, precum bine ştiţi ; ea încurcă tactica, te împiedică să porneşti război *pe raţiuni demonstrative* [1] şi ajunge ca să dea de rîpă planurile de atac şi de apărare cele mai savant combinate. Aşa că, dacă aveţi scaun la cap, ascultaţi-mi sfatul. Cînd o să mărşăluiţi prin Lorena, sau prin Alsacia, nu vă apropiaţi de huceaguri, feriţi-vă de şanţuri, ţineţi-vă departe de păduri, nu umblaţi pe lîngă vii, ocoliţi tufişurile, copacii, desişurile şi nu vă încredeţi în ierburile înalte ; să nu treceţi, de asemenea, prea aproape de ferme sau de cătunuri şi daţi înconjur cu băgare de seamă satelor, căci huceagurile, şanţurile, copacii, tufişurile *vor trage* în voi, din toate părţile, salve de focuri, nu din cele oarbe, ci focuri bine ţintite, ucigătoare ; şi nu veţi găsi, oriunde vă veţi duce, o singură colibă sau poiată în care să nu stea de veghe o gardă vrăjmaşă vouă. Să nu trimiteţi soli, căci vor fi făcuţi ostatici ; nici potere, căci vor fi nimicite ; nici comisari, căci... Luaţi cu voi merinde, aduceţi oi, vaci, porci, dar să nu uitaţi că trebuie păzite cu escortă zdravănă, precum şi furgoanele de altfel. Pîine, carne, nutreţ şi celelalte... Aveţi grijă să fiţi aprovizionaţi cu de toate, căci nu veţi găsi nimic pe unde veţi trece, dacă veţi mai trece, şi o să vă culcaţi afară sub cerul liber, cînd o să vă mai culcaţi ; căci casele noastre, dacă nu vă putem ţine departe de ele, ştim că e mai bine să le reclădim decît să le răscumpărăm ; e o operaţie care se face iute şi costă mai puţin. Nu vă descurajaţi dacă, în acest fel de a duce un

[1] Molière *(Burghezul gentilom)*, *Opere*, vol. IV, E.S.P.L.A., 1958, p. 237 (n.r.).

război, o să daţi de unele neajunsuri. Nu-i nici o plăcere să cucereşti mulţimi care nu vor să fie cucerite, căci ştim noi ce ştim. Nimic nu te dezgustă mai mult de meseria asta decît să ai de-aface cu prostimea. Dar nu vă pierdeţi curajul; căci dacă daţi îndărăt, dacă trebuie să vă întoarceţi de unde aţi venit fără să fi încheiat pace şi fără să fi statornicit despăgubiri, atunci puţini dintre voi au să apuce să povestească copiilor ce înseamnă puşcaşii Franţei, care nu are nici eroi, nici sedentari.

Acum dar, împăraţi, spune profetul, *purtaţi-vă cu înţelepciune* [1]; adicătelea, domnilor din Congres, renunţaţi la prostiile voastre răsuflate. *Luaţi învăţătură, judecători ai pămîntului* [1]; sau, cu alte cuvinte, căutaţi la ce se petrece în jurul vostru, excelenţe, şi băgaţi-vă minţile în cap, dacă se poate. Spania rîde de dumneavoastră [2], iar Franţei nu-i mai e frică de dumneavoastră. Orice ar spune şi ar face prietenii dumneavoastră, noi nu sîntem dispuşi să ne lăsăm guvernaţi prin ordinele dumneavoastră. Şi nici ei, cu cei şapte oameni ai lor, nici dumneavoastră, cu cele şapte sute de mii, nu ne speriaţi cîtuşi de puţin; prin urmare, eu nu văd nici un motiv ca să ne schimbăm conduita pentru a vă fi pe plac şi închei spunînd că trebuie respinsă orice lege ce emană de la ei sau de la dumneavoastră.

Iată ce aş fi cuvîntat eu după generalul Foy dacă, umil deputat, l-aş fi putut urma la tribună.

---

[1] *Psalmi*, II, 10 (n.r.).

[2] Spaniolii se răsculaseră împotriva lui Ferdinand al VII-lea, proclamînd lozinca: „Trăiască constituţia din 1812!" (n.r.).

JALBĂ
către cele două camere
1816—1824

Domnilor,

Sînt din Touraine: locuiesc la Luynes, pe malul drept al Loirei, comună mare cîndva, pe care revocarea Edictului din Nantes [1] a redus-o la o mie de locuitori şi pe care noile împilări o vor reduce la o nimica toată dacă nu luaţi măsuri.

Bănuiesc că cei mai mulţi dintre dumneavoastră, domnilor, nu ştiţi ce s-a întîmplat la Luynes în ultimele luni. Ştirile din regiunea aceasta nu prea fac vîlvă în Franţa, şi mai cu seamă la Paris. Sînt aşadar nevoit, pentru claritatea povestirii, s-o iau mai de departe.

De vreun an încoace, de pe la Sf. Martin, la noi a început să se vorbească despre buni cetăţeni şi răi cetăţeni. Ce se înţelege prin asta nu prea ştiu; şi chiar dacă aş şti, poate că tot n-aş spune, de teamă să nu mă pun rău cu prea multă lume. În timpul acesta, ducîndu-se la moară, François Fouquet se întîlni cu preotul care petrecea un mort la cimitirul din Luynes. Poteca

[1] Act legislativ editat la 1598 de către Henric al IV-lea, prin care se consfinţea libertatea credinţei şi drepturile politice ale hughenoţilor pe tot cuprinsul Franţei, în afară de Paris şi curtea regală. Sub Ludovic al XIV-lea hughenoţii pierd, treptat, toate aceste drepturi; revocarea edictului, 1685, a avut drept rezultat emigrarea în masă a hughenoţilor francezi (n.r.).

era îngustă. Văzîndu-l pe Fouquet venind călare, preotul îi strigă să se oprească ; el nu se oprește ; să-și scoată pălăria ; el n-o scoate ; ci merge înainte, tropăie și-l împroașcă pe preot pe stihar. Dar asta nu-i totul ! Zic unii — și trebuie să-i cred — că, în trecere, Fouquet suduia și spunea că puțin îi pasă (mă înțelegeți) de preot și de mortul lui. Acesta-i faptul, domnilor. Nu adaug, nu omit nimic. Nu iau — doamne ferește ! — partea lui Fouquet și nici nu încerc să-i micșorez vina. N-a procedat cum trebuie ; îl dezaprob și l-am dezaprobat chiar de atunci. Ascultați însă ce s-a mai întîmplat.

Trei zile mai tîrziu intrară în casa lui Fouquet patru jandarmi, îl înșfăcară, îl duseră la închisoarea din Langeais legat fedeleș, desculț, cu fiare la mîini și, culmea mîrșăviei, între doi tîlhari de drumul mare. Și-i aruncară pe tustrei în aceeași celulă. Fouquet stă acolo două luni, în care timp familia lui nu are alte mijloace de trai decît bunătatea oamenilor milostivi, care, din fericire, sînt destui în ținutul nostru. La noi dărnicia e mai mare decît evlavia. Așadar, Fouquet fiind în închisoare, copiii lui nu muriră de foame. În privința asta a fost mai norocos ca alții.

În același timp fu arestat, pentru o pricină tot așa de gravă, și ținut la închisoare cinci sau șase săptămîni Georges Mauclair. Acesta cîrtise, cică, împotriva ocîrmuirii. Tot ce se poate. Puțini sînt oamenii, la noi, care știu ce înseamnă ocîrmuire. Cunoștințele noastre asupra acestei chestiuni sînt destul de mărginite. Nu-i subiectul obișnuit al meditațiilor noastre. Iar dacă Georges Mauclair a crezut de cuviință să vorbească, nu mă mir că a vorbit-o de rău. Mă miră însă că pentru atîta lucru a fost băgat la pușcărie. S-a mers prea departe cu asprimea, mi se pare ! Aprob cu atît mai mult indulgența arătată față de un alt cetățean, cunoscut la Luynes ca un cal breaz, care a strigat în dricul tîrgului, cînd se ieșea de la liturghie, cu glas tare, în chip public, că își ține vinul pentru a-l vinde la întoarcerea lui Bona-

parte, adăugînd că nu are mult de aşteptat şi alte prostii de felul ăsta. Aţi înţeles, domnilor, că nici nu-şi vindea şi nici nu-şi păstra vinul, ci că şi-l bea singur. Asta a fost şi părerea mea pe atunci. Lucruri mai nepotrivite nici că se puteau vorbi! Mauclair n-a spus nici atîta măcar, şi a şi fost pus la popreală; celălalt însă fu lăsat în pace. De ce? Pentru că e un bun cetăţean. Dar Mauclair? E un rău cetăţean; nu era pe placul celor care pun jandarmii în mişcare. Aşa stau lucrurile, domnilor. În cartea sa interzisă [1], dar pe care toată lumea o citeşte, Chateaubriand spune: *Aveţi două greutăţi şi două măsuri: pentru aceeaşi faptă unul e condamnat, celălalt iertat.* Se gîndea, cred, la cele ce se petrec la Paris. Dar la Luynes e la fel. Te ai bine cu cutărică? Bun cetăţean, şi ţi se dă pace. Avut-ai vreun proces cu cutare, nu i-ai spus bună ziua, i-ai dojenit servitoarea sau ai dat cu pietre în cîinele lui? Eşti rău cetăţean şi, prin urmare, un răzvrătit. Ţi se aplică legea, şi uneori cam aspru, cum a fost aplicată, mai deunăzi, la zece din cei mai paşnici locuitori ai noştri, oameni cu frică de dumnezeu şi de domnul primar, taţi de familie, cei mai mulţi podgoreni, plugari, meşteşugari, de care nimeni n-avea a se plînge, vecini buni, prieteni îndatoritori, gata să sară oricui în ajutor, fără prihană în ceea ce priveşte traiul lor, moravurile şi purtările — dar răi cetăţeni. Ciudată poveste, care a făcut şi va face multă vreme vîlvă în ţinut. Fiindcă noi, ăştialalţi, de la ţară, nu prea sîntem obişnuiţi cu asemenea lovituri de stat. Cazul lui Mauclair şi al celuilalt, care nu şi-a scos pălăria în faţa preotului şi a mortului, moft; fleac faţă de cît au plătit.

Lucrul s-a întîmplat la jumătatea postului mare, la 25 martie, ora unu după miezul nopţii. Linişte adîncă; patruzeci de jandarmi intră în tîrg; de la han, unde au tras, după ce au făcut pregătirile de cuviinţă, au luat

[1] Aluzie la lucrarea lui Chateaubriand *La monarchie selon la Charte (Monarhia conform cartei)*, apărută în 1816, în care autorul cerea respectarea constituţiei date de Ludovic al XVIII-lea (n.r.).

toate măsurile şi indicaţiile de care aveau nevoie, se resfiră pe la mijitul zorilor prin case. Ca întindere, domnilor, Luynes este cît jumătate din palatul regal. Curînd, groaza se răspîndeşte pretutindeni. Oamenii o iau la goană sau se ascund. Unii, găsiţi în pat, sînt smulşi din braţele nevestelor sau ale copiilor. Însă cei mai mulţi, rătăcind goi pe străzi, sau fugind pe cîmp, cad în mîinile celor care-i aşteptau. După o nesfîrşită scenă de învălmăşeală şi ţipete, zece oameni sînt arestaţi. Mai mulţi n-au putut înhăţa. Sînt duşi; rudele, copiii i-ar fi urmat şi ei dacă autoritatea le-ar fi îngăduit.

Autoritatea, domnilor, iată cuvîntul cel mare în Franţa. Aiurea, se spune legea, la noi: autorităţile. O, cît de mulţumit ar fi părintele Canaye [1] de noi dacă ar învia o clipă. Peste tot ar vedea scris: *Să se termine odată cu raţiunea: Autoritatea!* E drept că autoritatea asta nu e cea a soboarelor, nici a părinţilor bisericii şi mai puţin a jurisconsulţilor; e însă a jandarmilor, şi nu e mai prejos decît alta.

Nefericiţii aceştia sînt aşadar ridicaţi, fără a li se spune de ce sînt învinuiţi, ce soartă îi aşteaptă, şi li se interzice familiilor să-i petreacă, să-i îmbărbăteze pînă la porţile închisorilor. Copiii care mai cerşeau încă o privire de la tatăl lor şi voiau să ştie în ce loc va fi îngropat sînt alungaţi. Din cei zece arestaţi nu-i unul care să nu fi lăsat acasă o familie de izbeliţe. Brulon şi nevastă-sa, amîndoi la gherlă şase luni încheiate; în tot timpul ăsta, copiii lor sînt ca şi orfani. Văduvul Pierre Aubert avea un băiat şi o fată; aceasta, de unsprezece ani, celălalt mai mic, dar amîndoi iubiţi de toată lumea pentru drăgălăşenia şi deşteptăciunea lor. Nenorocirea lor a stîrnit şi mai multă compătimire. Fiecare i-a ajutat cum a putut mai bine. Şi n-ar fi dus lipsă de nimic dacă dragostea părintească ar putea fi înlocuită. Puţin după asta, fetiţa căzu într-o stare de melancolie din care n-o putea smulge nimic. Noaptea

[1] *Canaye, Philippe de* (1551—1610), călugăr iezuit, diplomat şi jurisconsult francez (n.r.).

aceea de pomină, jandarmii, tatăl în lanţuri nu i se puteau şterge din minte. Impresia de groază cu care rămăsese din cumplita-i trezire a făcut să nu-i mai revină niciodată veselia şi hîrjoanele vîrstei. Tînjea şi se topea văzînd cu ochii. Refuzînd orice hrană, îşi chema necontenit tatăl. S-a crezut că, dacă va fi lăsată să-l vadă, i se va mai potoli durerea şi va căpăta iarăşi gust de viaţă. A obţinut, dar prea tîrziu, permisiunea. Pierre Aubert a văzut-o, a îmbrăţişat-o, mîngîindu-se cu gîndul c-are s-o mai îmbrăţişeze încă. Nu-şi cunoaşte toată nenorocirea, pe care chiar şi paznicii închisorii se cutremură să i-o dezvăluie. În fundul acestui spăimîntător lăcaş, el trăieşte cu nădejdea că într-o zi va fi scos la lumina zilei şi-şi va regăsi fiica ; sînt cincisprezece zile de cînd aceasta şi-a dat sfîrşitul.

Dreptate, echitate, providenţă ! Cuvinte deşarte cu care sîntem înşelaţi. Oriunde mi-aş întoarce ochii, nu văd decît crima victorioasă şi nevinovăţia asuprită. Cunosc pe cineva care, cu toate trădările, sperjururile şi prostiile adunate la un loc, nu s-a dus de rîpă ; o familie care trudeşte plugărind pe ogorul părinţilor e zvîrlită însă în bezna puşcăriei şi dispare pe veci. Dar să ne luăm privirea de la aceste triste exemple care te-ar face să renunţi la principiul binelui şi să te îndoieşti pînă şi de virtute.

Aşa cum v-am spus, toţi arestaţii au fost transportaţi la Tours şi aruncaţi în temniţa de acolo. După cîteva zile li se aduce la cunoştinţă că sînt bonapartişti ; autorităţile n-au vrut să-i condamne însă pentru vina asta şi nici măcar să le intenteze proces. Ei fură trimişi în altă parte, şi bine s-a făcut. Ţin să vă spun, domnilor, că, din cei care-i acuzau şi din cei care-i urmăreau ca bonapartişti, ei erau poate singurii care nu juraseră credinţă lui Bonaparte, nu-i ceruseră hatîruri şi nici nu-şi strigaseră devotamentul faţă de sacra sa făptură. Magistratul care-i hăituieşte astăzi cu atîta asprime, învinovăţindu-i de bonapartism, se purta la fel cu copiii lor acum cîţiva ani, dar pentru cu totul altă pricină :

fiindcă refuzaseră să-l slujească pe Bonaparte. Şi pe aceleaşi temeiuri el ridica de la vatră recrutul nesupus, trimitea la ocnă fiul care-l prefera pe taică-său lui Bonaparte. Dar ce spun ! Dacă nu-l găsea pe băiat, îl lua pe tată, scotea la mezat ogorul, boii şi plugul nefericitului al cărui fiu nu răspunsese de două ori la chemarea lui Bonaparte. Iată oamenii care ne acuză pe noi de bonapartism ! În ceea ce mă priveşte, nici nu acuz, nici nu denunţ, căci nu cer slujbe şi nu urăsc pe nimeni. Susţin însă că în nici un caz nu există motive ca să fie arestaţi zece oameni la Luynes sau o sută de mii la Paris ; e acelaşi lucru. Care va să zică, la Luynes trăiesc zece hoţi, cunoscuţi ca atare în comună, zece asasini cu domiciliul stabil. E aşa de limpede faptul, că nici nu mai trebuie dovedit. Înseamnă că au fost privaţi de libertate zece duşmani ai regelui, zece inşi ce primejduiesc statul. Da, domnilor, la o sută de poşte de Paris, într-un tîrguşor îndepărtat, neştiut de nimeni, care nici măcar loc de trecere nu este, unde răzbeşti luînd-o pe drumuri stricate, vieţuiesc zece uneltitori, zece duşmani ai statului şi ai regelui, zece oameni ce trebuie închişi luîndu-se toate măsurile de prevedere cuvenite. Taina este sufletul oricărei operaţii militare. În faptul nopţii încaleci, porneşti la drum ; ajungi fără zgomot la porţile oraşului Luynes ; nu sînt nici străji de sugrumat şi nici pichete de luat prin surprindere ; intri şi, datorită măsurilor luate, reuşeşti să găbjeşti o femeie, un bărbier, un ciubotar, patru sau cinci plugari sau podgoreni, şi monarhia e salvată.

Vreţi să ştiţi ceea ce cred eu ? Că adevăraţii răsculaţi sînt cei care văd răsculaţi în tot locul ; cei care, avînd puterea de partea lor, văd necontenit, în propriii lor duşmani, duşmani de-ai regelui şi încearcă să-i facă a trece ca atare hărţuindu-i mereu cu jigniri ; cei care, în sfîrşit, descoperă la Luynes zece oameni de arestat, zece familii de urgisit, de nimicit în numele regelui ; aceştia sînt duşmanii regelui. Faptele sînt grăitoare, domnilor. Autorii acestor fărădelegi au, neîndoios, şi

alte motive decît interesul public. Nu intru în analiza lor; vreau doar să vă aduc la cunoştinţă suferinţele noastre şi, cu ajutorul dumneavoastră, să obţin a li se pune capăt. Dar nu v-am spus încă totul, domnilor.

Cei zece deţinuţi, bănuiţi de a fi cîrtit, tribunalul din Tours declară că nu-i poate judeca pentru nişte vorbe, şi sînt transferaţi la Orléans. În timp ce erau tîrîţi din închisoare în închisoare, alte fapte se petreceau la Luynes. Într-o noapte ia foc casa primarului. N-a lipsit mult ca familia acestuia, pe bună dreptate stimată, să piară în flăcări. Din fericire, ajutoarele sosiră la timp. Iar jandarmii se pun şi ei în mişcare: arestarea, ridicarea, întemniţarea tuturor oamenilor bănuiţi a avea vreun amestec. De data asta dreptatea părea a fi de partea primarului; el bănuia pe toată lumea, şi poate că nici nu se înşela. Nu vă voi plictisi, domnilor, cu amănuntele acestui proces, pe care nu-l cunosc prea bine şi care se mai judecă încă. Voi adăuga numai că din cei zece arestaţi doi au fost condamnaţi la deportare (fiindcă nu se cuvine ca autorităţile să greşească); doi sînt în temniţă; şase, trimişi la vatră fără a fi fost judecaţi, s-au întors în sat, cei mai mulţi bicisnici acum schilozi, incapabili să mai muncească. Avem motive să spunem că aceştia nici măcar nu cîrtiseră. Să dea dumnezeu să nu găsească vreodată prilejul de a trece la fapte!

Aţi fi îndrituiţi să credeţi că Luynes este un cuib de tîlhari, de răufăcători incorigibili, un focar de răzmeriţă, de uneltiri împotriva statului. Vi s-ar părea că acest tîrguşor, blocat în plină pace, luat de jandarmi prin surprindere în puterea nopţii, din care sînt ridicaţi zece prizonieri şi unde astfel de expediţii se fac deseori, nu poate fi locuit decît de-un neam de oameni inamici ai societăţii. Ca să puteţi judeca, domnilor, trebuie să ţineţi seama înainte de toate că Touraine este, din toate provinciile regatului, nu numai cea mai paşnică, ci, poate, singura paşnică în ultimii douăzeci şi cinci de ani. Într-adevăr, unde aţi putea găsi — nu zic

în Franţa — dar în întreaga Europă, un colţişor de pămînt unde, în tot acest răstimp, să nu fi fost nici război, nici surghiunuri, nici tulburări de orice fel? E ceea ce se poate spune despre Touraine care, scutită totodată de dihonii civile şi de năvăliri străine, părea sortită prin pronie cerească să fie, în vremurile astea de furtună, singurul sălaş al păcii. Am luat cunoştinţă, din auzite, despre nenorocirile de la Lyon [1], despre grozăviile din Vendée [2] şi hecatombele omeneşti ale marelui preot al raţiunii [3], despre masacrele puse la cale de acel geniu care a inventat marele război şi înalta poliţie [4]; dar din atîtea flageluri pînă aici n-au ajuns decît zvonurile, noi rămînînd liniştiţi în mijlocul frămîntărilor ca acele oaze înconjurate de nisipurile zburătoare ale pustiului.

Dacă priviţi într-un trecut mai depărtat, după cumplitele înfrîngeri de la Poitiers şi Azincourt [5], cînd regatul era pradă armatelor vrăjmaşe, Touraine, nevătămată, virgină, ferită de orice silnicie, fu azilul regilor noştri.

Tulburările acestea, care, întinzîndu-se pretutindeni ca o vîlvătaie, semănaseră Franţa cu ruine în vremea întemniţării regelui Jean [6], s-au oprit în pragul regiunilor pe care le udă Cher şi Loire. Acesta-i avantajul aşezării noastre: departe de fruntarii şi de capitală, sîntem ultimii care resimţim zguduirile războiului. Femeile din Tours n-au văzut niciodată înălţîndu-se norii de fum ai unui cîmp de bătălie.

---

[1] In iunie 1793 marea burghezie a declanşat la Lyon o mişcare contrarevoluţionară (n.r.).

[2] Departamentul Vendée a fost centrul mişcărilor contrarevoluţionare conduse de cler şi nobili în timpul Revoluţiei Franceze (n.r.).

[3] *Hébert, Jacques-René* (1757—1794), unul din conducătorii iacobinilor de stînga, întemeietor al cultului anticreştin al raţiunii (n.r.).

[4] Napoleon Bonaparte (n. r.).

[5] Localităţi unde au fost înfrînte armatele franceze în timpul Războiului de o sută de ani cu Anglia (1337—1453) (n.r.).

[6] Regele Franţei, Jean le Bon, fusese făcut prizonier de către englezi după victoria armatelor acestora la Poitiers (1356) (n.r.).

Şi în tot ţinutul acesta dintotdeauna atît de fericit, de liniştit şi de molcom nu există locuşor mai paşnic ca Luynes. Aici nu se cunosc nici furtul, nici omorul, nici silnicia. Nici chiar inşii cei mai vrîstnici din regiunea asta, unde oamenii trăiesc mult, n-au văzut comandanţi de oşti şi nici arcaşi, afară de cei poposiţi anul trecut la noi ca să-l înveţe minte pe Fouquet. La noi nu se ştie ce-s clicile, nici partidele ; noi ne muncim ogorul şi nu ne băgăm nasul unde nu ne fierbe oala. Zavistiile, pe care revoluţia le-a semănat peste tot locul, aici n-au prins sămînţă ; la noi revoluţia n-a făcut nici victime, nici îmbogăţiţi peste noapte. Noi dăm precădere poruncii dumnezeieşti care spune să ascultăm de cei puternici. Dar fiindcă ni se aduc prea tîrziu la cunoştinţă schimbările, de teamă să nu strigăm într-o doară : Trăiască regele, trăiască liga [1] !, nu strigăm de loc. Şi politica asta s-a dovedit sănătoasă pînă în ziua cînd Fouquet a trecut prin faţa mortului fără să-şi scoată pălăria. Încă şi azi mă mir că s-a invocat pretextul răzmeriţei pentru a fi năpăstuiţi. Oricare altul era mai potrivit. Şi cred că totuna era dacă ne ardeaţi pe rug ca spurcaţi de erezia strămoşilor decît să ne surghiuniţi sau să ne aruncaţi în închisori ca răzvrătiţi.

Vedeţi, domnilor, că Luynes nu este, cum s-ar crede, un focar de răscoale, una din acele vizuini de tîlhari care sînt date drept pradă răzbunării poporului, ci locşorul cel mai liniştit al celei mai supuse provincii din cîte există în întreg regatul. Cel puţin aşa era pînă nu s-au aprins, în toată ţara, prin nedreptăţi strigătoare la cer, vrăjmăşii şi zavistii care multă vreme nu se vor stinge. Fiindcă, domnilor, trebuie să vă spun : regiunea asta n-o să mai fie niciodată ce a fost. Dacă, veacuri de-a rîndul, a stat liniştită, de acum nu va mai sta. În ea domneşte acuma teroarea, şi aceasta nu va înceta pînă cînd nu-i va lua locul răzbunarea. Cînd, acum cîteva luni, s-a pus foc la casa primarului, aţi văzut

[1] A striga trăiască regele, trăiască liga înseamnă a-ţi schimba părerile după împrejurări ; La Fontaine *(Liliacul şi cele două nevăstuici)*, *Fabule*, E.S.P.L.A., 1958, p. 96 (n.r.).

pînă unde a mers mînia noastră ; de atunci ea a crescut, şi a crescut în sufletele unor oameni care dovediseră pînă atunci numai blîndeţe, răbdare, supuşenie în faţa oricărei ocîrmuiri, cît de cît suportabile. Nedreptatea i-a răsculat. Zvîrliţi în ghearele deznădejdii de acei magistraţi care ar fi trebuit să-i sprijine, năpăstuiţi în numele legilor care ar fi trebuit să-i ocrotească, ei nu mai pot fi ţinuţi în frîu pentru că cei care-i conduc au întrecut măsura. Dacă datoria legiuitorilor este să prevină crimele, atunci grăbiţi-vă, domnilor, să puneţi capăt acestor dezbinări. Înţelepciunea dumneavoastră şi bunătatea regelui trebuie să restituie acestei regiuni urgisite liniştea pe care a pierdut-o.

Paris, 10 decembrie 1816

DOMNILOR CONSILIERI
ai prefecturii din Tours
(1820)

Domnilor,

Plătesc în acest departament o mie trei sute paisprezece franci impozite şi nu izbutesc să fiu înscris pe lista alegătorilor. La prefectură mi se spune că domiciliul meu e la Paris, că nu pot vota aici, şi sînt trimis la articolul 104 din codul civil, redactat după cum urmează :

„Domiciliul este în locul unde se stă în mod obişnuit. Schimbarea de domiciliu devine operabilă prin faptul sălăşluirii reale într-o altă localitate, îmbinat cu intenţia de a-ţi fixa acolo principalul sediu.

Dovada intenţiei va rezulta dintr-o declaraţie formală, făcută atît la primăria localităţii pe care o părăseşti, cît şi la aceea a localităţii unde ţi-ai transferat domiciliul."

Asemenea declaraţie n-am făcut nicăieri, nici la Paris, nici aiurea ; domiciliul meu principal este casa tatălui meu, la Luynes ; acolo se află pămîntul pe care îl lucrez, şi din care trăiesc, împreună cu familia mea ; acolo vatra părintească, cenuşa strămoşilor, bunurile pe care le-am moştenit şi de care nu m-am despărţit decît atunci cînd a trebuit să le apăr la hotare. Neîndeplinind nici una din formalităţile care constituie, conform legii, schimbarea de domiciliu, sub această privinţă se cheamă că nu m-am urnit din casa mea din

Luynes. De altminteri asta e şi părerea oamenilor legii pe care i-am consultat — şi am consultat destui — care, deşi au opinii deosebite în toate celelalte chestiuni (căci în nefericitele noastre dezbinări ei îmbrăţişează vederile diferitelor partide cărora aparţin), asupra acestui unic punct au căzut întru totul de acord. În rezumat iată ce spun aceştia :

Domiciliul meu de drept este, conform codului, la Luynes. Domiciliul meu de fapt e la Véretz, unde, de doi ani, am casă, nevastă şi copii. Aceste două comune fiind situate în acelaşi arondisment al departamentului Indre-et-Loire, domiciliul meu se află, oricum, în acest departament, unde trebuie să votez ca alegător. Dacă aş rosti numele jurisconsulţilor de la care deţin acest aviz, v-aţi mira, domnilor, v-aţi minuna, sînt sigur, că oamenii aceştia, cu opinii atît de deosebite mai ales în materie de alegeri, au putut totuşi găsi un punct asupra căruia să fie cu toţii de acord, ceea ce dă cu atît mai multă greutate avizului lor.

Dar ce să mai spun după asta despre o notă, considerată drept piesă doveditoare, emanată de la o autoritate incontestabilă, decisivă ? Această notă, a primarului din Véretz, adresată prefectului din Tours, spune în termeni clari şi răspicaţi : *Courier, proprietar domiciliat la Paris.* În aceste puţine cuvinte găsesc, domnilor, două lucruri vrednice de luat în seamă : primul, că primarul din Véretz, care de doi ani încoace mă vede locuind chiar în faţa uşii sale, în această comună al cărei prim dregător este şi unde chiar el mi-a trimis citaţii la domiciliu, nu vrea, cu toate astea, ca eu să locuiesc acolo ; al doilea — lucru de o deosebită importanţă — este că mă declară domiciliat, în acelaşi timp, la Paris. Prefectul, luînd act de această declaraţie, o ia ca punct de plecare. În ceea ce mă priveşte, gata treaba ; poate că şi a lui, vreau să spun a prefectului. Oricîte declaraţii fac, el refuză să mă admită în rîndurile alegătorilor. Iată-mă, aşadar, decăzut din drepturile mele.

Ce noimă are, totuşi, această afirmaţie a primarului ? Pe ce şi-a întemeiat-o ? El putea tăgădui domiciliul meu din comuna Véretz dacă eu nu făceam nici o declaraţie legală ; dar să mergi pînă acolo încît să afirmi că domiciliul meu e la Paris, unde nu am o odaie, un pat, o mobilă, este, cred, o îndrăzneală cam prea mare. De oriunde i-ar fi venit aceste instrucţiuni, fie chiar şi de la Paris, e rău informat. Tot atît de rău informat este şi prefectul, care, asupra acestui punct, făcea mai bine să se raporteze la notorietatea publică, recomandată de miniştri ca un bun mijloc de completare a listelor electorale. Această notorietate l-ar fi lămurit din capul locului că nimeni nu-i mai solid stabilit şi domiciliat ca mine în acest departament şi că în viaţa mea n-am avut domiciliu la Paris, aşa cum n-am avut nici la Viena, la Roma, la Neapole sau în alte capitale unde m-au mînat, rînd pe rînd, peripeţiile războiului şi studierea artelor şi unde am stat mai mult timp decît la Paris, fără ca prin aceasta să-mi pierd domiciliul situat în localitatea singurului meu sediu din departamentul Indre-et-Loire.

Bineînţeles, cînd cantonam pe malurile Dunării, domiciliul meu nu era acolo. Cînd regăseam, prin colburile bibliotecilor din Italia, capodoperele pierdute ale antichităţii greceşti, nu locuiam în acele biblioteci. Mai tîrziu, în anul 1815, cînd am fost singurul care-a rupt tăcerea Franţei oprimate, mă aflam într-adevăr la Paris, dar nu domiciliam acolo. Domiciliul meu era la Luynes, în ţinutul urgisit atunci, a cărui apărare cutezam s-o iau.

Dacă m-aş prezenta să votez la Paris, unde mi se spune că domiciliez, prefectul din Paris, fără doar şi poate tot atît de scrupulos ca şi cel de aici, n-ar întîrzia să-mi spună : eşti touranez, du-te de votează la Tours, aici n-ai domiciliu stabil, sediul dumitale este la Luynes. Iar dacă aş face constestaţie, domnia-sa mi-ar pune sub ochi o hîrtie tipărită, semnată de mîna mea, cunoscută la Paris de toată lumea. E petiţia pe care am adresat-o, în 1816, celor două camere în favoarea comunei

Luynes şi care începe cu următoarele cuvinte : „Sînt din Touraine, locuiesc la Luynes..." Vezi, mi-ar răspunde el, cînd scriai de hatîrul locuitorilor din Luynes, pe atunci năpăstuiţi şi trataţi ca nişte duşmani de autorităţile de pe vremuri, te considerai domiciliat printre ei. Probează că de atunci ţi-ai mutat domiciliul la Paris şi te las să votezi aici. Vorbindu-mi în felul acesta, prefectul Parisului ar avea oarecum dreptate ; miniştrii l-ar aproba fără îndoială, iar publicul n-ar avea motiv să-l mustre. Aici, însă, cazul stă altminteri ; am făcut mai sus dovada, şi nu mai e nevoie să revin. Voi adăuga doar că pentru a mi se contesta domiciliul şi dreptul de a vota în acest departament, unde-i vatra mea părintească, trebuie să mi se aducă dovada că mi-am ales domiciliul în altă parte şi nu să se afirme asta verbal ; altfel, răspunsul meu negativ e suficient atîta vreme cît nu i se opune nici o altă dovadă, şi nu mie îmi revine sarcina de-a face dovada răspunsului meu, lucru omeneşte cu neputinţă. Cei care vor să-mi răpească folosinţa acestui drept au obligaţia să arate că l-am pierdut ; căci, în caz contrar, dreptul meu există şi nu-mi poate fi răpit prin simpla vorbă a prefectului.

Mai am de adăugat ceva, domnilor. Dovedesc că domiciliez aici nu numai prin faptul stabilirii mele ereditare la Luynes, ci şi printr-o sumedenie de acte, de citaţii, de hotărîri judecătoreşti, de achiziţii şi vînzări de proprietăţi funciare făcute de mine la diferite date în acest departament. Pentru ca aceste dovezi să nu fie recunoscute, ar trebui să mi se opună un act formal de alegere de domiciliu aiurea. Lucrurile astea sînt ştiute de toată lumea şi de mine însumi, care nu mă pricep de loc în asemenea materie.

Sînteţi tare miraţi, domnilor. Cei dintre dumneavoastră care au avut putinţa să vadă şi să cunoască pe tatăl meu, pe mama mea şi pe bunicul meu şi care m-au văzut moştenindu-i, ştiu nu numai că n-am înstrăinat averea tatălui meu din acest departament, ci şi că nu posed nimic în altă parte şi că nu pot fi la mine acasă decît

aici, în casa tatălui meu, la Luynes, unde n-am încetat nici o clipă să am — nu spun principalul — ci unicul meu domiciliu cunoscut de toţi cei ce mă cunosc. Oamenii care ştiu toate astea vor gîndi că ceea ce mi se întîmplă e din cale-afară de neobişnuit şi n-ar concepe, desigur, vorbind cu dumneavoastră, că se poate contesta că domiciliez aici, printre dumneavoastră. E ca şi cum eu, fiind prezent, mi s-ar nega existenţa. Într-adevăr, asemenea şicane sînt nemaipomenite. E ceva nou, surprinzător şi sînt gata să-i iert pe cei ce refuză a le da crezare numai pe baza zvonurilor. Dar iată un lucru şi mai... — să zic de necrezut ? nu ! mai bizar, mai curios.

Chiar dacă aş domicilia (deşi e clar că nu, de vreme ce primarul îl încredinţează pe prefect de acest lucru), chiar dacă aş domicilia în acest departament, plătind o mie trei sute de franci impozite, asta încă n-ar fi suficient. Ar trebui, ca să-mi pot exercita drepturile de elector, să-i probez domnului prefect — şi pe deasupra să-l şi conving — că nu am votat nicăieri în altă parte în ultimii patru ani. Ascultaţi, domnilor, v-o mai spun încă o dată. Ca să fiu lăsat să uzez de drepturile mele de cetăţean în acest departament, trebuie să-i arăt clar prefectului, cu documente pozitive, cu dovezi care nu pot fi respinse, că nu am votat ca elector la Lyon, că nu am votat la Rouen, că nu am votat nici la Bordeaux, nici la Nantes, nici la Lille, nici la... Luaţi, vă rog, lista tuturor departamentelor, căci eu trebuie să prezint prefectului pe cea conţinînd dovezile de nevotare şi de neexercitare a drepturilor mele. Afară de asta, va mai trebui să fac aceeaşi dovadă pentru anul trecut, pentru anţărţ, în sfîrşit pentru toţi anii, pentru toate reşedinţele de judeţe unde aş fi putut vota de cînd se votează. Acum înţelegeţi, domnilor ? Dacă nu vreţi să mă credeţi, citiţi circulara tipărită de prefect, purtînd data de 16 septembrie, unde veţi găsi următorul paragraf :

În cazul cînd nu vă veţi fi bucurat încă de drepturile dumneavoastră de alegător în acest departament

(este, domnilor, cazul meu), *este necesar să binevoiţi a-mi trimite un act prin care să se constate că de patru ani nu aţi exercitat aceste drepturi în nici un alt departament.*

Ce părere aveţi, domnilor ? În ceea ce mă priveşte, citind aceasta, m-am socotit decăzut pentru totdeauna din drepturile pe care mi le acordă constituţia, fără să-mi fie îngăduit a mă plînge, căci aşa e legea. Aşa a statornicit legea, pe care prefectul o citează întocmai, căci, chiar aceluiaşi paragraf, circulara îi adaugă : *Conform prevederilor legii din 5 februarie 1817.*

V-aş ruga să-mi spuneţi, domnilor, cum aş putea face dovada care mi se cere ? Cum să demonstrez prefectului, ca să-l satisfac, că de patru ani încoace nu am votat în nici unul din cele optzeci şi patru de departamente care, împreună cu acesta, alcătuiesc întreaga Franţă ? Mi-ar trebui pentru asta nu un act, ci optzeci şi patru de acte de la toţi atîţia prefecţi înzestraţi cu aceeaşi sinceritate şi bună-credinţă ca cel din Tours. Şi încă n-aş putea demonstra, cu toate atestările lor, că n-am votat. Oricît de absurdă mi s-ar părea cererea unei astfel de dovezi — dovada unui fapt negativ — credeam, în naivitatea mea, vă mărturisesc, că această cerere este autorizată de legea despre care mi se pomeneşte şi nu aveam nici o îndoială în privinţa acestei alegaţiuni, atît de puţin cunoşteam şiretlicurile, subterfugiile... Mă minuna faptul că există legi atît de potrivnice bunului-simţ. Iată însă că mi s-a arătat această lege, unde, la articolul respectiv, am citit cele ce urmează :

„Domiciliul politic al oricărui francez se află în departamentul unde are domiciliul său real. Totuşi, el îl va putea muta în orice alt departament, unde va plăti contribuţiunile directe, cu condiţia să depună, cu şase luni înainte, o declaraţie formală în faţa prefectului din departamentul unde va avea domiciliul său politic actual şi în faţa prefectului din departamentul unde va dori să şi-l mute.

Mutarea domiciliului real sau politic nu permite exercițiul dreptului politic, relativ la alegerea de deputați, decît aceluia care în premergătorii patru ani nu-l va fi exercitat într-un alt departament".

Toate astea par foarte rezonabile. Găsiți aici un singur cuvînt care să-l îndreptățească pe prefect să-mi ceară un act cum e cel despre care-i vorba în circulară și care să mă oblige pe mine să-l produc ? Aici nu-i vorba de altceva decît de schimbare de domiciliu, și se aplică acest articol subsemnatului, mie, care cultiv pămîntul moștenit de la tatăl și bunicul meu, deși din acest articol rezultă obligația unei dovezi negative pe care nici o lege nu o poate pretinde.

Totuși trebuie să iau o hotărîre și să arăt la prefectură că nu am votat nicăieri. Fără asta nu pot vota aici, fără asta sînt decăzut din drepturile mele și, culmea culmilor, toate astea din vina mea. Aceeași circulară o spune ritos și termină cu următoarele cuvinte :

Vreau să cred că vă veți grăbi să-mi expediați actul cerut de lege (cu toate că legea nu pomenește de asta) *pentru a nu vă vedea decăzut din dreptul de a participa la acțiuni utile și onorabile. Vom fi în drept a vă acuza de neglijență dacă veți da dovadă de ea în această împrejurare.*

Frumoasă concluzie ! Dacă neglijez să dovedesc că nu am votat nicăieri, dacă nu aduc un act ce nu poate fi adus, sînt decăzut din dreptul meu și, pe deasupra, din vina mea. Doamne, dăruiește-ne răbdare ! Asta se cheamă aici a administra, iar în alte părți, a guverna.

Nu mai stăruiți, domnilor, să vă arăt cît e de ridicol ceea ce mi se cere. Lucrurile vorbesc de la sine. N-am întîlnit om care să nu fie scîrbit de absurditatea unor astfel de cereri și întristat în același timp de situația în care e pus guvernul de cei ce folosesc, în numele său, servindu-l cică, atît de jalnice șurubării. Să ne ferească dumnezeu, pe dumneavoastră și pe mine, ca să fim vreodată serviți în felul ăsta ! Printre atîția inși, care,

în lucruri de natura aceasta, au aproape cu toţii opinii diferite şi despre care am putea spune, şi pe drept cuvînt, cîte capete, atîtea păreri şi moduri deosebite de a vedea, nu am găsit unul barem, zic, care să priceapă chichiţele invocate pentru ca să fiu înlăturat de la adunarea electorală. Şi pentru ce raţiuni vor să mă îndepărteze ? Ce fel de frică inspir eu care, de treizeci de ani, văzînd atîtea guvernări noi şi atîtea ocîrmuiri succedîndu-se, m-am acomodat tuturor şi n-am blamat decît abuzurile, fiind un partizan declarat al ordinii stabilite, al oricărei stări de lucruri suportabile, prieten al oricărui guvern, necerînd nici unuia nimic ? De la cine porneşte, domnilor, acest sistem de excludere îndreptat împotriva mea, numai împotriva mea ? Căci nu-mi vine a crede că şi altora li s-au făcut aceleaşi greutăţi şi am motive să gîndesc că scrisorile imprimate şi adresate, chipurile, tuturor alegătorilor din acest departament au fost ticluite pentru mine. Prin ce mi-am putut atrage această atenţie, această cinste ? Habar n-am şi nu găsesc nimic în viaţa mea, în conduita mea de pînă azi, nimic ce ar putea da loc la suspiciunea că aş nutri intenţii duşmănoase : cabală, intrigă, vederi personale sau spirit de gaşcă sau că aş căuta să-i căşunez cuiva un rău cît de mic. O fi ura personală a domnului prefect ? Mă socoate adversarul lui fiindcă mi s-a întîmplat să-i vorbesc de la obraz ? Se înşală. Nu de azi şi nu numai cu el mă port astfel. Eu, Courier, am alte răfuieli cu el, care caută să-mi răpească cel mai frumos, mai scump şi mai preţios drept al meu, şi, cu toate astea, nu-i port pică. Ştiu la ce te obligă o slujbă, sau îmi închipui, şi-i compătimesc pe oamenii care nu au voie nici să vorbească, nici să acţioneze aşa cum simt, în caz că simt în vreun fel.

Dreptul meu este evident, palpabil, incontestabil. Toată lumea e de acord cu mine, nimeni nu are nimic împotrivă, cu excepţia prefectului. Vă rog, aşadar, domnilor, să mă înscrieţi pe listele unde numele meu trebuie să figureze şi de unde n-am putut fi omis decît

prin cea mai crasă rea-credinţă. Sînt alegător, vreau să fiu şi să-mi exercit în această calitate toate drepturile. N-am să renunţ niciodată la ele şi declar aici, în faţa dumneavoastră, domnilor, în faţa tuturor acelora care-mi pot auzi vocea, că îi iau martori că protestez aici împotriva oricărei operaţii pe care colegiul electoral ar face-o fără mine; şi, de asemenea, consider nul orice rezultat al alegerilor, afară numai dacă o hotărîre legală nu va fi soluţionat întîmpinarea pe care am onoarea să v-o adresez.

SCRISORI PARTICULARE

PRIMA SCRISOARE PARTICULARĂ

Tours, 18 octombrie 1820

Am primit scrisoarea dumneavoastră din 12. Da, arendaşii noştri sînt nişte pungaşi, care pun lupul să păzească oile. Argaţii lor, mi se par, ca şi dumneavoastră, cele mai înrăite secături din lume. Au dat foc pătulelor, şi acum, ca să-l stingă, cheamă hoţii. Ce-i de făcut ? Să tragem clopotul de alarmă ? Ajutoarele sînt la fel de primejdioase ca şi focul. Ascultaţi ce vă spun : să înnăbuşim singuri pălălaia, pe tăcute dacă se poate. Pe urmă vom vedea. O să încheiem alte contracte, cu alţi pungaşi. Va trebui însă să ţinem seama de argăţime, să-i dăm ce i se cuvine, de vreme ce nu ne putem lipsi, de ea. Şi, mai ales, nici un ruşfet.

Aceasta e părerea mea asupra celor ce-mi scrieţi. În schimb, iată veşti de pe la noi. La Saumur a fost bătaie, împuşcături, moarte de om, toate astea din pricina lui Benjamin Constant [1]. Cele ce s-au petrecut sînt povestite în două feluri.

Unii spun că Benjamin, sosind cu diligenţa la Saumur, împreună cu doamna, soţia sa, a insultat în piaţă întreaga garnizoană pe care a găsit-o făcînd exerciţii, şi, îndeosebi, Şcoala de cavalerie. Nu mă mir din partea

[1] Benjamin Constant, foarte urît de ultraregalişti, a fost atacat la Saumur de către elevii Şcolii de cavalerie ; l-au apărat însă liberalii, foarte numeroşi în acel oraş. (n.r.).

lui : are aerul tare bătăios, mai cu seamă cînd e cu scufia de noapte pe cap, căci era dimineaţa. Doisprezece ofiţeri ies din rînduri, toţi de viţă nobilă, şi se îndreaptă spre Benjamin, vrînd să se bată cu el ; îl opresc ; însă mai întîi, ca nişte oameni hotărîţi ce erau, scot sabia. Celălalt îşi pune ochelarii, să vadă despre ce e vorba. Ofiţerii îi cer *socoteală*. „Socoteală ? Văd că dumneavoastră judecaţi fără, le-a răspuns. Aşa că v-ar trebui, dar n-am cum vă ajuta. Am să vă recomand bunului doctor Pinel [1], care mi-e prieten". În astă vreme îşi face apariţia autoritatea în mare ţinută — eşarfă, haină brodată — poruncindu-i lui Benjamin s-o şteargă, să se care fără zăbavă dintr-un oraş unde prezenţa lui poate provoca tulburări. El de colo : „Cel tulburat sînt eu. Personal nu tulbur pe nimeni, şi o să plec, domnilor, cînd o să cred eu de cuviinţă." În timp ce parlamenta, refuzînd şi să plece şi să se bată, garda naţională se înarmează ; vine la faţa locului fără a fi chemată, *proprio motu* [2]. Taberele iau contact, se ciocnesc ; se trag focuri de o parte şi de alta. A fost groasă rău. Numai gentilomii au avut onoarea să se bată. Ofiţerii — cei făcuţi, nu născuţi — şi subofiţerii au refuzat să se angajeze, căci nu prea ţineau să lupte alături de nobilime — ziceau ei — de la care n-aveau mare lucru de aşteptat. Aceasta este una din versiuni.

În treacăt fie spus, subofiţerii nu au de loc la inimă nobilimea. Lucru ciudat, căci, în definitiv, nobilimea nu le dispută nimic, nu există gentilom care să jinduiască a fi caporal sau sergent. Dimpotrivă, nobilimea vrea să le asigure subofiţerilor situaţia pe care o au, ea face tot ce poate ca aceştia să rămînă veşnic ceea ce sînt şi să moară subofiţeri, ca odinioară. Ei bine, cu toate astea, oamenii nu sînt mulţumiţi. Pe scurt, subofiţerii, sau cei care au fost şi cărora li se spune acum *ofiţeri făcuţi*, nu prea se împacă cu *ofiţerii născuţi*, şi asta nu de azi.

[1] *Pinel, Philippe* (1745—1826), psihiatru francez (n.r.).

[2] Din proprie iniţiativă (în limba latină, în original) (n.r.).

Fiindcă veni vorba, îmi amintesc că revoluţia au făcut-o cîndva subofiţerii. Iată de ce ei nu-i iubesc de loc pe cei care vor să le dea la cap, şi lucrul acesta face verosimil dialogul următor, pare-se autentic, între un nobil locotenent din garnizoana din Saumur şi majurul său :

— Ia-ţi şpanga, Francisque, şi hai să-i dăm la cap lui Benjamin Constant.

— Haidem, domnule locotenent. Dar cine-i Benjamin ăsta ?

— Un ticălos, un om al revoluţiei.

— Atunci să mergem, domnule locotenent, să mergem repede şi să-i dăm la cap. Care va să zică, e unul din ăia care spun că era rău pe vremea lu tata-mare ?

— Da.

— Nemernicul ! Fac prinsoare că îndrăzneşte să spună că-i mai bine azi !

— Chiar aşa.

— Mişelul !... Spuneţi-mi, domnule locotenent, o să se restabilească din nou, toate, ca odinioară ?

— Negreşit, dragul meu.

— Şi Benjamin ăsta e contra ?

— Da, ticălosul, e contra.

— Şi vrea ca lucrurile să rămînă aşa cum sînt azi ?

— Chiar aşa.

— Ce pramatie ! Spuneţi-mi, domnule locotenent, vremile alea bune de pe atunci erau vremile nuielei şi-ale soldaţilor bătuţi la spate ?

— De unde să ştiu eu ?

— Erau vremile loviturilor cu latul săbiei ?

— Ce vrei să-ţi spun eu ? Pe atunci nici nu eram...

— Nici eu. Dar am auzit grăindu-se. Şi, mă rog dumneavoastră, domnu Benjamin ăsta zice că lucrurile celea nu erau bune ?

— Da, caraghiosului nu-i place decît revoluţia lui. Ponegreşte îndeobşte tot ce se făcea atunci.

— Pe atunci, domnule locotenent, noi, ăştia, sergenţii, puteam ajunge ofiţeri ?

— Nu, în vremea aceea hotărît că nu.

— Dar revoluția a schimbat, pare-mi-se, toate alea, ne-a făcut ofițeri, a interzis bătaia ?

— Se poate. Dar ce importă asta ?

— Și spuneți că Benjamin ăsta, domnule locotenent, e de partea revoluției și că nu vrea ca lucrurile să fie iarăși așa cum au fost odinioară ?

— Ajunge cu vorba ! Să mergem !

— Duceți-vă, domnule locotenent, luați-o înainte și așteptați-mă.

— Aha ! nemernicule ! Acuma văd eu cine ești ! Gîndești ca Benjamin, iubești revoluția !

— Urăsc bățul.

— N-ai dreptate, prietene. Nici nu știi ce înseamnă asta. Bătaia nu dezonorează pe nimeni cînd vine de la un șef sau chiar de la un camarad. Cînd eu, locotenentul tău, îți dau cîteva bețe, tu le dai mai departe soldaților, în calitatea ta de sergent. Din asta, crede-mă, nimeni nu iese dezonorat.

— Foarte bine. Dar dumneavoastră, domnule, cine vi le dă ?

— Mie ? Sper că nimeni. Eu sînt gentilom.

— Iar eu om.

— Ești un prostănac, dragul meu. Așa era odinioară și totul mergea strună. Vechiul regim e mai bun decît revoluția.

— Pentru dumneavoastră, domnule locotenent.

— Și-apoi asta e disciplina folosită în străinătate : englezi, elvețieni, germani, ruși, prusaci, polonezi, toți bat soldații. Aceștia sînt prietenii noștri buni, aliații noștri credincioși. Trebuie să facem și noi ca ei. Puterile străine s-ar supăra dacă am trăi și ne-am conduce după fantezia noastră. Generalul Băț comandă armatele Sfintei Alianțe.

— Drept să spun, domnule locotenent, nu prea am poftă să slujesc sub generalul ăsta. Și pe urmă, mărturisesc, mie nu-mi displace avansarea. Aș vrea să ajung, dacă se poate, cel mai mare ofițer...

— Pricep. Ofiţer de poliţie.
— Nu, nu de ăla.
— Ofiţer de stare civilă atunci ?
— Nu, ofiţer superior.
— Spui vorbe de zurbă. O iei razna, Francisque ! Cine dracu-ţi bagă ideile astea în cap ? Nu ştii ce vorbeşti. Aiurezi, prietene, sau nu înţelegi ce înseamnă deosebirea de clasă. Eu, de viţă nobilă, locotenentul tău, aparţin clasei de sus. Tu, feciorul arendaşului meu, eşti din clasa de jos. Acum înţelegi ? Trebuie ca fiecare să rămînă în clasa lui ; altminteri ar fi dezordine, învălmăşeală ; ar fi revoluţie.
— S-avem iertare, domnule locotenent, vă rog să-mi răspundeţi : Vreţi s-ajungeţi, îmi închipui, căpitan.
— Bineînţeles.
— Şi pe urmă colonel ?
— Firește.
— Şi pe urmă general ?
— Cînd îmi va veni rîndul.
— Şi mai tîrziu mareşal al Franţei ?
— De ce nu ? Pot să sper, ca oricare altul.
— Şi eu să rămîn sergent ?
— Şi nu e destul pentru un om de teapa ta, născut ţăran, fiu de ţăran ? Nu uita, dragul meu, că tatăl tău e ţăran. Te pomeneşti că ai vrea să-mi şi comanzi ? !
— Domnule locotenent, mareşalul duce de..., care ne trece pe noi în revistă, nu-i şi el fecior de ţăran ?
— Se spune.
— El vă comandă dumneavoastră...
— Deh... aici stă tot răul. Iată dezordinea pe care a provocat-o revoluţia. Dar îi găsim noi leacul, şi curînd, sînt sigur — mi-a spus-o unchiul meu — o să se pună lucrurile la punct, în pofida lui Benjamin, care o să fie spînzurat primul, dacă nu-l dăm cumva gata acuma. Vino, Francisque, prietenul meu, fratele meu de lapte, camaradul meu, vino să-i pălim pe toţi mitocanii ăştia,

împreună cu Benjamin al lor cu tot. Nu-i nici un pericol: ştii doar că la Paris[1] nici n-au crîcnit măcar.

— Duceţi-vă, domnule locotenent, camaradul meu; luaţi-o înainte şi aşteptaţi-mă...

— Francisque, ascultă-mă. Dacă te porţi frumos, dacă-i tai pe toţi mitocanii ăştia atunci cînd am să-ţi dau eu ordin, dacă sînt mulţumit de tine, am să scriu tatălui meu să te facă lacheu, pădurar sau portar.

— Duceţi-vă, domnule locotenent...

— O, ce pramatie... Las' pe mine, o să papi tu închisoare, ţi-o făgăduiesc.

Alţii povestesc altminterea. Sosirea lui Benjamin, anunţată la Saumur, a bucurat tare mult tineretul, care vru să-l sărbătorească. Nu pentru că Benjamin ar fi tînăr, ci, spun ei, fiindcă ideile lui sînt ale veacului ăstuia şi lor le plac aceste idei. Tineretul, după cum ştiţi nu e bun de nimic, nicăieri. La Saumur şi mai puţin. Ies, aşadar, tinerii în întîmpinarea deputatului de stînga, cu muzica în frunte, viori, flaute, fluiere, oboi. Gentilomii din garnizoană, care nu vor să audă vorbindu-se nici de secol, nici de ideile secolului, găsiră isprava băieţilor foarte primejdioasă şi, hotărîţi să zăticnească serbarea, se năpustesc asupra alaiului matinal, socotind că nu riscă nimic. În ţinutul ăsta, însă, garda naţională nu lasă ca tinerii să fie luaţi în sabie pe străzi; şi de aceea nu e comandată de un duce. Înarmată, garda naţională i-a făcut pe nobilii belicoşi să dea îndărăt şi, scărmănaţi rău, părăsesc repede de tot cîmpul de luptă, lăsînd mulţi de-ai lor pe teren. Aceasta e a doua versiune.

La Nogent-le-Rotrou nu-i voie să dansezi, nici să te uiţi la cei care dansează, căci te paşte închisoarea. Într-o zi, autorităţile se înfiinţează în mijlocul unei serbări sătеşti ca să-şi *îndeplinească* misiunea (acesta e cuvîntul, noi îi zicem să *jignească)*; iscoadele sînt însă puse pe fugă. Jandarmii sosesc numaidecît; la zdup cu

[1] În 1820 au avut loc o seamă de demonstraţii antiguvernamentale; manifestanţii au fost împrăştiaţi cu ajutorul armatei (n.r.).

balul, cu scripcarii, dansatorii, spectatorii, la zdup cu toată lumea. Un primar face gură ; un procuror regal (sau, cum s-ar zice, *un lup clănțău* [1]) vede însă maşinaţiuni, uneltiri, complicităţi. Ce nu e în stare să vadă zelul unui procuror regal ! El trimite înaintea curţii cu juri douăzeci de sărăntoci care nici nu ştiau că regele are procuror. Unii sînt meşteşugari, alţii plugari, cîţiva sînt rudă cu primarul, toţi săraci lipiţi pămîntului. Cine-o să le semene ogorul ? Cine-o să muncească în locul lor în cele şase luni şi mai bine de închisoare ? Cine-o să aibă grijă de familiile lor ? Şi cînd or să iasă de-acolo — dac-or să mai iasă — ce-or să ajungă ? Cerşetori sau hoţi din nevoie ; nouă materie pentru zelul domnului procuror regal.

Alt caz, o întîmplare mai puţin gravă. E o chestie de protocol. Ceremonie mare la biserică, slujbă pontificală, lumînări aprinse, isonuri, procesiune, dangăt de clopote ; mai mare dragul să vezi mulţimea evlavioşilor, ordinea aceea plină de măreţie. Chiar în mijlocul bisericii, doi voinici, sclipind de aur, se ghiontesc, se beştelesc. „Cară-te de-aici !“ „Nu vreau ! E locul meu !“ „Ba e al meu !“ „Minţi !“ Lovituri de picioare, de pumni. „Tu nu eşti monarhist !“ „Ba sînt chiar mai dihai decît tine !“ „Ba nu, eu sînt şi mai monarhist ca tine ! Şi-o să ţi-o dovedesc ! Îţi arăt eu ţie !“

Sfînta biserică, maica dumneavoastră, îndurerată de scandal, vru să-i pună capăt. Reprezentantul celui de sus vine la faţa locului, cu cîrjă şi mitră. „Vai, domnule general ! Vai, domnule comandant al gărzii naţionale ! Scumpul meu conte ! Scumpul meu cavaler ! Lăsaţi scaunul, domnule general ! Puneţi-vă sabia în teacă, domnule comandant !“

Din păcate, casierul nu se afla acolo, căci potolea numaidecît gîlceava amintind acestor domni cît primeşte fiecare pe lună de la guvern. S-ar fi putut astfel calcula, în franci, cu cît era unul mai monarhist decît

[1] La Fontaine *(Jivinele bîntuite de ciumă)*, *Fabule*, E.S.P.L.A., 1958, p. 272 (n.r.).

celălalt, restabilindu-se astfel rangurile, fără ceartă. Funcţia de casier ar trebui totdeauna s-o însoţească pe cea a maestrului de ceremonii. Am spus acest lucru lui Perceval, unul din deputaţii noştri ; de îndată ce va fi consilier de stat, va face o propunere în acest sens.

Dar spuneţi-mi, rogu-vă, dumneavoastră, care sînteţi om umblat, nu cunoaşteţi cumva o ţară unde să nu fie nici jandarmi, nici perceptori, nici primar, nici procuror, nici zel, nici apuntamente (voiam să spun devotamente : n-are a face, e totuna), nici generali, nici comandanţi, nici nobili, nici mocofani care gîndesc cu noblețe ? Dacă ştiţi cumva o ţară ca asta pe mapamond, semnalaţi-mi-o şi procuraţi-mi un paşaport.

Iată-l pe Perceval pe drumul cel bun. Secretar la război ! Asta se cheamă să nu te uzi în ploaie ! Dibaci flăcău ; n-o să se mulţumească numai cu atît. Cum e omul aşa e şi deputăţia lui. Proştii nu se aleg cu nimic, ba mai şi dau din buzunar. Pare-se că Perceval nu îndrăzneşte să se reîntoarcă aici de frica serenadei. Ce laşitate ! Eu, unul, mi-aş bate joc şi de serenadă, şi de binevoitorii mei. Din aşa ceva nici Bellart n-a murit la Brest. [1] Un altul din deputaţii noştri, domnul Gouin Moisan, e cam mofluz, după cît se aude, pentru că n-a obţinut încă nimic de la miniştri, nici pentru el, nici pentru familia sa. Acest domn Gouin Moisan e un negustor de treabă, pe care nobilimea îl dispreţuieşte şi pentru care el totuşi votează, ceea ce nu face să fie dispreţuit mai puţin, cum bine vă închipuiţi. Pentru serviciile pe care le aduce partidului gentilomilor, el ar dori să fie înnobilat. S-ar mulţumi chiar şi cu titlul de baron. Nobilimea franceză nu posedă încă un baron Gouin şi se lipseşte bucuros de el ; însă lui Gouin îi vine greu să se lipsească, el, de nobilime. De trei ani încheiaţi se ridică şi se aşază cu protipendada, în nădejdea unui pergament. Cînd, cu preţul acesta, îi poţi face pe oameni fericiţi, trebuie să ai o inimă curat mi-

[1] Procurorul general *Bellart* (1761—1826), fusese primit, cu ocazia unei vizite la Brest, cu mare tărăboi de către tineretul liberal (n.r.).

nisterială ca să-i lași să tînjească. A-i sluji pe nobili este o sarcină grea și puțin rentabilă. Le jertfești totul : îți renegi prietenii, operele, vorbele, trădezi adevărul. Mereu să zici și să te dezici, mereu să vorbești altfel decît simți, să combați evidența și să minți fără a înșela ; nu mă mir că Serre [1] s-a îmbolnăvit din cauza asta. Să renunți la orice fel de bună-credință, la respectul de sine și al altora ; să înfrunți huiduielile și indignarea publică. Pentru cine ? Pentru niște ingrați care te plătesc cu o decorație și spun : domnu Lainé [2], numitul de Villèle [3], un anume Donnadieu [4]. „Ei, bună ziua, prietene, tatăl dumitale mai croiește papuci tot atît de buni ? O să vii să mănînci la mine cînd n-o să mai fie nimeni." Iată răsplata. Uite, pentru oameni ca ăștia îți trădezi mandatul, vinzi străinului patria și credința. Așa vorbește un plebeu scîrbit de atîta conformism. Însă *o privire-n treacăt sau o bunăvoință* [5]... îl determină, ca și pe Sosie, să pună căluș conștiinței, patriei și mandatului.

O să alegem alții, noi — vreau să spun deputați — dumnezeu știe de care, albi sau negri, dar oameni cumsecade, fără doar și poate. Pînă atunci, se face haz de cearta lui Paul cu prefectul : chestie electorală. [6] Paul vrea să fie alegător, prefectul nu vrea, și-i face cea mai amuzantă șicană... Paul n-are domiciliu — spune prefectul — avînd în vedere că a fost soldat. Are nevastă și copii în acest departament, își cultivă pămîntul moștenit de la părinți, locuiește în casa tatălui și bunicului său, plătește o mie trei sute de franci impozite ; toate astea nu înseamnă nimic. A fost timp de șaispre-

---

[1] Contele *de Serre* (1776—1824), deputat de dreapta, ministru al justiției, trecuse de la doctrina liberală la ideile ultraregaliștilor (n.r.).

[2] Vicontele *Lainé* (1767—1835), fost de mai multe ori ministru (n.r.).

[3] *De Villèle* (1773—1854), ultrarcgalist, președinte al consiliului de miniștri între 1821—1828 ; în epoca în care a scris Courier scrisoarea respectivă, de Villèle încheiase o alianță cu dreapta (n. r.).

[4] Generalul *Gabriel Donnadieu* (1777—1849), deputat de extremă dreaptă în timpul Restaurației (n.r.).

[5] Molière *(Amfitrion)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 222 (n.r.).

[6] Vezi *Domnilor consilieri ai prefecturii din Tours* (n.r.).

zece ani soldat, e ostil puterilor străine, guvernelor din Europa... Şi-a părăsit ţara. De ce n-a rămas acasă ? Ehei, dacă ar fi emigrat !... E un nesupus, un vagabond, nedemn de a fi măcar alegător. Această bufonerie înveseleşte tot oraşul, şi departamentul, şi pe prietenul Paul, care, arîndu-şi pămîntul, îşi bate joc de guverne. Adio şi sănătate ; toate astea rămînă între noi.

A DOUA SCRISOARE PARTICULARĂ

Tours, 28 noiembrie 1820

Ori eşti flecar, şi arăţi scrisorile mele, ori le pierzi ; căci umblă din mînă în mînă şi nimeresc la ziare. Dacă ţi-aş relata numai veşti din Pont-Neuf, răul n-ar fi prea mare ; dar aşa toată lumea ştie tainele noastre. Crezi, rogu-te, că mie, care m-am ferit totdeauna de orice societate deocheată, îmi place să mă văd la gazetă ?

Podgoria noastră nu e chiar aşa de prăpădită cum se spune. E adevărat, butucii bătrîni au putrezit pînă în măduvă, iar rodul lor nu mai face parale. Viţa tînără însă a şi început să se înalţe şi curînd o să domine şi o să acopere totul... Las-o să crească cinci sau şase ani numai, cu vlaga asta, cu seva asta, şi ai să vezi că nu ţi-am lăudat-o degeaba.

Dacă îmi făgăduieşti să-ţi ţii gura, am să-ţi povestesc... Mai bine nu, căci ai să te duci să spui totul şi m-am frînt o dată ; ţi-aş povesti despre alegerile noastre [1] şi despre felul în care s-au desfăşurat ele, despre liturghia sfîntului duh, despre nobilul *pair* [2] şi urna sa, despre clubul gentilomilor, despre păţania prefectului şi despre altele care nu strică să le ştii, mai ales că sînt şi amuzante pe deasupra. Dar ce-i cu dumneata ? Chiar ţi-e aşa de greu să taci ? Un pic de discreţie e

[1] Alegerile de la 14 noiembrie 1820 (n.r.).

[2] E vorba de contele de Villemanzy, *pair* al Franţei, preşedintele colegiului departamental (n.r.).

ceva rar azi. Oamenii mai curînd ar crăpa decît să nu pălăvrăgească, şi mai ales dumneata. De data asta n-o să afli nimic, nici un cuvinţel, nici o noutate. Ca să te pedepsesc, n-am să-ţi spun nimic, dac-o să pot...

Pre legea mea, era o panoramă ce merita văzută! Închipuieşte-ţi, pe o estradă, un om ghintuit cu decoraţii, în faţa lui o masă şi pe masă o urnă. Dacă o să mă întrebi ce e aceea o urnă, o să-ţi spun că aduce cu o cutie de brad. Omul era preşedintele, conte de Villemanzy, nobil *pair*, al cărui tată n-a fost nici *pair*, nici nobil, ci procuror fiscal, sau cam aşa ceva. Notez asta pentru dumneata, care iubeşti noua nobilime. Odinioară, La Rochefoucauld [1] era de părerea dumitale, o voia nou-nouţă; nouă avea preţ pe atunci, se vindea mai bine. Cea veche n-avea preţ. Cît mă priveşte, mi-e totuna, cea veche, sau asta nouă, La Trémouille [2] sau Godin [3], Rohan [2] sau Ravigot [4], îi dau pe toţi pentru o spelcă.

Scosese din buzunar un sul cît toate zilele (e vorba de preşedinte) şi citi: *„Numai regele putea făuri legi; avea şi dreptul şi depline puteri; însă, printr-o rară dovadă de bunătate părintească, binevoieşte să ceară şi avizul nostru"*. N-am mai auzit restul: se strigă trăiască regele, prinţii, prinţesele şi ducele de Bordeaux [5]. Apoi preşedintele se ridică în picioare. Eram în sală vreo două sute cincizeci de oameni, aleşi de prefect ca să-i alegem pe cei ce urmează să-i ceară lui socoteală. Preşedintele ne-a dat nişte hîrtiuţe, pe care fiecare din noi urma să scrie două nume. Mai înainte, însă, trebuia să jurăm. Am jurat cu toţii. Am ridicat mîna cu cea mai mare bunăvoinţă din lume, ca nişte oameni obişnuiţi

[1] Aluzie la contele *Alexandre de La Rochefoucauld* (1767—1841) (n.r.).

[2] La Trémouille, Rohan vechi familii de nobili francezi (n.r.).

[3] *Godin, Charles-Michel* (1756—1841), ministru de finanţe sub Napoleon I, care i-a conferit titlul de duce (n.r.).

[4] *Savary, Anne-Jean* (1744—1833), general şi ministru al poliţiei sub Napoleon I, care i-a conferit titlul de duce de Rovigo (n.r.).

[5] Fiul ducelui de Berry, moştenitorul minor al tronului Franţei, ulterior conte de Chambord, cel din urmă vlăstar al ramurii principale a Bourbonilor (n.r.).

cu lucruri de-astea ; apoi, o dată hîrtiuţele completate, preşedintele ni le luă, apucîndu-le între degetul arătător şi cel gros — îşi suflecase manşetele — şi le băgă în cutie, de unde văzurăm ieşind un ultraregalist şi un ministeriabil.

Fără să fiu cimotie cu el, făcusem prinsoare, anunţînd dinainte ce o să iasă din cutie sau din urnă, şi aceasta printr-un raţionament foarte simplu. Iată-l. Eram acolo, convocaţi de prefect, trei categorii de alegători : oameni de dreapta — să-i numeri pe degete ; oameni de stînga — tot atît de puţin numeroşi ; şi oameni de centru — puzderie, care, răsucindu-se doar într-o parte, şi hotărăsc succesul luptei, şi de aceea se răsucesc totdeauna spre partea unde-i rost de ghiftuială. Ei bine, cînd am sosit acolo, am aflat că toţi cei de dreapta luau masa la prefect sau la omul cu decoraţii, împreună cu centrul, şi că cei de stînga nu cinau nicăieri. Am tras concluzia că soarta lor e pecetluită, c-or să piardă partida şi-or să plătească cina pe care n-o mîncau. Nu m-am înşelat.

Eram acolo cel mai mic din marii proprietari, neştiind unde să-mi găsesc loc între atîtea persoane simandicoase care plăteau dări mai mari ca mine, cînd, hop ! dau de — ghici cine ? — de Cadet Roussel [1], o veche cunoştinţă. Îi spun, oprindu-l :

— Ce ai, Cadet ? Dar mă corectai de îndată : Ce aveţi, domnule de Cadet ? (Căci ultima lui fandoseală e să-şi adauge un *de* înaintea numelui de cînd e eligibil şi primarul comunei sale.) Vă văd îngrijorat, neliniştit.

— Cum să nu fiu, îmi răspunse. După cum ştii, am trei case : una e cea părintească, unde nu mai locuiesc, alta aparţinea odinioară domnului marchiz de... *cutărică*, care şi-a luat valea, nu ştiu de ce, atunci cînd a izbucnit revoluţia. Am cumpărat casa pe cînd marchi-

[1] Personaj imaginar creat de Courier pentru a-i ridiculiza pe parveniţi ; prototipul lor este, probabil, *Cadet Rouselle* — eroul unui cîntec foarte popular în vremea aceea — care avea „trei cai, trei case, trei haine "etc. (n.r.).

zul se afla în călătorie. Locuiesc în ea şi mă simt foarte bine. A treia aparţinea lui dumnezeu, şi m-am acomodat şi cu asta. Am întîlnit mai adineauri nişte oameni, acolo, la dreapta, care vorbeau de restituire şi spuneau că din cele trei case pe care le posed ultima trebuie dată îndărăt lui dumnezeu, iar celelalte două ar putea servi la reconstituirea unei mari proprietăţi pentru marchiz. Cu socoteala asta, rămîn fără casă. Îţi mărturisesc că asta mă pune pe gînduri.

— Regret pentru dumneavoastră, i-am spus, că nu se află aici şi alţi oameni ca dumneavoastră, adversari ai restituirii. N-au fost invitaţi şi mă mir că pe dumneavoastră vă găsesc aici.

— Păi, e explicabil, mi-a răspuns. Eu gîndesc sănătos, nu cum gîndeşte prostimea. Frecventez societatea înaltă, sau o voi frecventa curînd, căci fiul meu urmează a mă prezenta rudelor sale.

— Care rude ?

— Ei da, fiul meu, de la Rousselière, se însoară. Nu ştiai ? Ia o fată dintr-o familie... Ehei ! curînd va fi cineva. Sper ca, prin el, să-mi aranjez şi eu lucrurile...

— Înţeleg, doriţi ca prin el să frecventaţi societatea înaltă şi să nu restituiţi nimic.

— Exact.

— Să rămîneţi cu casa lui *cutărică* şi să-l omeniţi pe marchiz.

— Chiar aşa.

— N-o să vă fie prea uşor.

Uitîndu-mă curios în jur, îl zării în colţ pe Germain vorbind cîtorva de stînga ; părea agitat şi, apropiindu-mă, auzii că discutau despre ce trebuia scris pe hîrtiuţele alea.

— Puneţi-l, spunea el, puneţi-l pe gospodarul Paul [1], care locuieşte sus, pe dîmbul Cher-ului. Nu-i iacobin, dar, hotărît, nu vrea ca iacobinii să fie spînzuraţi ; nu-l iubeşte pe Bonaparte, dar nu vrea ca bonapartiştii să

[1] Numele lui Paul-Louis Courier a figurat, cu prilejul acestor alegeri, pe patru buletine (n.r.).

fie zvîrliţi în închisoare. Votaţi-l, ascultaţi-mă pe mine. Ştie să scrie, să vorbească, o să vă apere bine. În orice caz, puteţi fi siguri că n-o să vă vîndă ; şi asta-i ceva în zilele noastre.

— Nu, răspunseră ei, acest Paul nu-i de-ai noştri.

— O să fie curînd, reluă Germain. Dintotdeauna a fost de partea celor asupriţi. Aristocrat sub Robespierre, liberal în 1815, are să fie tot timpul alături de voi şi n-o să vă părăsească decît atunci cînd o să fiţi puternici, adică obraznici.

— Nu, noi vrem unul de-ai noştri.

— Dar pe aceştia nu-i vrea nimeni, o să rămîneţi singuri şi ce-o să vă faceţi ?

— Nu-i nimic, noi pe ăştia îi vrem. Nu-i cine ştie ce de capul lor şi nu punem mîna-n foc pentru ei, dar sînt fîrtaţii noştri, iar Paul, de care ne vorbeşti, nu-i fratele nimănui.

Auzind astea, Germain glăsui :

— Prieteni, le spuse, cred c-o să fiţi spînzuraţi şi voi şi ai voştri, iar eu o să am plăcerea de a fi contribuit la treaba asta. Chiar acum mă duc la domnii de drepta şi votez cu dînşii. În fond, ce mă interesează pe mine să dau peste cap pe miniştri ? Pentru lucrul ăsta reacţionarii sînt tot aşa de buni ca şi alţii, dacă nu chiar mai buni. Vă las cu bine.

Mă gîndeam să trec şi eu, împreună cu el, de partea oamenilor cu greutate. În drum întîlnii însă nişte ministeriabili, care vorbeau despre locuri [1] şi spuneau :

— Nici unul nu-i sigur.

Avînd în vedere că mă pricep puţin la fortificaţii, m-am oprit să-i ascult.

— N-o să găseşti un loc, spuneau, de care să fii sigur.

— Probabil, le-am zis eu, fiindcă meterezele nu sînt destul de solide sau că aprovizionarea lasă de dorit.

Mă priviră uimiţi.

[1] În limba franceză *places* (slujbe, locuri disponibile) înseamnă şi fortăreţe, locuri întărite (n.t.).

— Da, reluă unul din ei, să mor eu dacă există astăzi vreun loc pe care o societate de asigurări să vrea să ţi-l garanteze măcar pe o lună.

— Totuşi, eu cred că — le-am spus — cu nişte largi întăriturl exterioare, cu fronturi în linie dreaptă şi cu parapete solide se poate rezista o bucată de vreme.

Mă priviră şi mai uimiţi ca întîia oară, şi acelaşi om continuă :

— Pre legea mea, avînd în vedere slaba lor trăinicie, locurile de azi nu valorează mare lucru.

— Vreţi să spuneţi, i-am replicat, că cele mai bune au fost cedate duşmanului.

Cum aveam impresia că-i stingheresc, plecai, deşi-mi părea rău că părăsesc această conversaţie. Ceva mai încolo îl întîlnii pe onorabilul procuror, ce pare a fi conducătorul întregii partide nobile de aici. I se zice Calas sau Colas, cred. Bun băiat. Văzut-ai oare că de la o vreme nobilii nu sînt în stare să facă nicăieri nimic dacă nu sînt conduşi de oameni din popor ? Ce sînt Lainé, de Villèle, Ravez [1], Donnadieu, Martainville [2] dacă nu şefi ai nobilimii, şi toţi din popor ? Fără ei ce s-ar face partidul puterilor străine, redus la domnul de Marcellus numai ? Şi ce se făcea nobilimea germană dacă oamenii din popor n-ar fi antrenat-o împotriva armatei lui Bonaparte, căreia-i mergea foarte bine cît a fost condusă de oameni din popor, şi prost îndată ce a fost comandată de nobili ? Alt punct de notat. Dar unde am rămas ? La Colas, procurorul şi şeful nobilimii.

— Sînt mulţumit, spunea el, da, sînt foarte mulţumit de domnul Duras [3] ; are caracter şi n-aş fi crezut că un gentilom, un duce... aşa că l-am făcut preşedinte al clubului nostru de Carmeliţi, unde vin numai oameni cum-

[1] *Ravez, Simon* (1770—1849), politician francez, ultraregalist, preşedinte al camerei deputaţilor cu începere din 1819 (n.r.).

[2] *Martainville, Alphonse* (1776—1830), ziarist şi dramaturg francez, fondatorul ziarului ultraregalist *Le drapeau blanc* (*Steagul alb*, steagul regilor Franţei) (n.r.).

[3] *Duras, Amédé de* (1771—1843), unul din aristocraţii francezi emigraţi în timpul revoluţiei (n.r.).

secade. Ne-am întrunit ieri, el ca preşedinte, eu ca secretar ; am prestat cu toţii jurămînt în faţa domnului duce. Ei au jurat pe onoarea lor de gentilomi, eu pe onoarea mea de procuror ; după care am redactat procesul-verbal al şedinţei. Partea nostimă e că prefectul a găsit cu cale să cîrtească. Atunci am schimbat şi noi foaia, iar domnul Duras i-a arătat cine e. „Domnule, i-a spus, în numele guvernului meu îţi interzic să te amesteci în alegeri." Iată ce înseamnă să ştii a vorbi şi iată ce se cheamă a fi dîrz. Bietul prefect n-a mai spus nici pîs. Vă asigur că nobilimea are calităţi şi, cu ajutorul lui dumnezeu, o să facă treabă cu puterile străine. Pentru asta se cere doar să te laşi puţintel condus, şi asta las' pe mine !

El continua să vorbească, şi eu îl ascultam cu mare plăcere, cînd preşedintele mă strigă şi îmi dădu o hîrtiuţă din acelea pe care trebuia să scrii două nume. Eu i-aş fi pus pe Aristide [1] şi pe Caton [2]. Mi s-a spus că nu figurau pe lista eligibililor. L-am pus atunci pe Bignon şi pe un altul. Pe Bignon probabil că-l ştii, e acela care nu vrea să audă de lista de proscrişi [3]. După asta am plecat de acolo aşa cum venisem, adică printre jandarmi.

Mi-ar surîde să-i pot răspunde domnului aceluia de la gazetă. [4] Ştii doar cît de mult îmi place să sporovăiesc. Mă dau după fiecare şi nu dispreţuiesc pe nimeni. Am impresia că e supărat. Mă face iacobin, revoluţionar, plagiator, hoţ, otrăvitor, falsificator, ciumat sau ciumos, turbat, impostor, calomniator, pamfletar, om oribil, otreapă,

[1] General şi om de stat atenian (circa 540—468 î.e.n.), celebru pentru integritatea sa, datorită căreia contemporanii îl supranumiseră „cel drept" (n.r.).

[2] *Caton cel Bătrîn* (237—142 î.e.n.), scriitor şi om politic roman, cenzor din 184, în care calitate începe o luptă neîmpăcată împotriva luxuriei claselor avute ; prototipul vechiului cetăţean roman virtuos şi sobru (n.r.).

[3] Ministru al afacerilor externe în timpul Celor o sută de zile, Bignon semnase convenţia din 3 iulie 1815, care deschidea porţile Parisului trupelor străine, dar îi salva, în acelaşi timp, pe toţi cei care se alăturaseră lui Napoleon (n.r.).

[4] Este vorba de ziaristul de dreapta *François de Vitry* (1765—1840), care publicase în *Le Journal de Paris*, la 8 noiembrie 1820, un articol plin de ameninţări la adresa lui P.-L. Courier (n.r.).

pocitanie, peticar. Dacă îmi aduc bine aminte, mi se pare că asta e tot. Văd ce vrea să spună : că el şi cu mine avem păreri deosebite. Poate că se înşală.

El îi iubeşte pe miniştri, şi eu, de asemenea, îi iubesc. Prea le sînt îndatorat ca să nu-i iubesc. Ori de cîte ori am recurs la ei, totdeauna mi-au făcut dreptate, repede şi bine. De trei ori m-au scos din ghearele agenţilor lor. Asta aduce, dacă-mi dai voie, cu ceea ce latinul acela numea *beneficium latronis, non occidere.* [1] În sfîrşit, e *beneficium.* Într-o lume de hoţi, cel mai bun este acela care nu ucide.

Eu îi iubesc mai mult pe miniştri decît pe domnii juraţi numiţi de prefect, mai mult decît pe electorii aleşi de prefect şi mai mult încă decît pe judecătorii mei zişi naturali, de la care n-am putut obţine niciodată o sentinţă cît de cît dreaptă. Iubesc de o sută de ori mai mult o guvernare ministerială decît un joc de noroc, o şulerie, o umbră de guvernare rimînd cu *ală* ; îi simpatizez mult mai mult pe miniştri decît domnul de la jurnal, mai ales că-i simpatizez pe gratis.

El spune că noi sîntem liberi, şi eu spun la fel. Sîntem liberi exact cum e cineva în ajun de a intra la închisoare. Avem tot ce ne trebuie — adaugă el — nu ne lipseşte nimic. Această fericire o simt şi eu şi mă bucur de ea aşa cum se bucura — se spune — Arlechin ; acesta, căzînd din vîrful unei clopotniţe, se simţea destul de bine în aer pînă a nu se izbi de caldarîm.

Rămîne doar să ne înţelegem. Omul ăsta şi cu mine sîntem aproape de acord şi nu ne dăm seama. Se plînge de limbajul meu. Vai ! nici eu nu sînt mai mulţumit ca el. Stilul meu îi displace, găseşte că fraza mea e obscură, confuză, chinuită. O ! cîtă dreptate îi dau. Nu-i în stare să vorbească mai rău despre felul meu de a mă exprima decît gîndesc eu însumi, nici să blesteme mai mult decît mine slăbiciunea, insuficienţa termenilor pe care îi folo-

[1] Cicero : „Binefacerea pe care ţi-o face un hoţ e aceea de-a nu te ucide" (n.r.).

sesc. Pe cît se străduiesc unii să-şi mascheze gîndirea, pe atît mă doare că nu ştiu s-o pun pe a mea în lumină. Ah! dacă limba mea ar putea traduce ceea ce mintea mea vede, dacă aş putea arăta oamenilor adevărul ce sare în ochi, dacă aş putea să le întorc căutătura de la falsele măriri de care se ţin, ca să privească libertatea, atunci toţi ar iubi-o şi ar dori-o. Ruşinaţi, ei ar vedea că nu ai nimic de cîştigat dominînd, că nu există tiran care să nu se supună, nici stăpîn care să nu fie sclav şi că, dezbărîndu-se de funesta poftă de a se asupri unii pe alţii, ei ar voi să trăiască şi să lase şi pe alţii să trăiască. Dacă mi-ar fi dat să exprim ceea ce simt, ceea ce înseamnă independenţa, domnul Decazes ar relua plugul lui tată-său, iar regele, ca să aibă miniştri, ar trebui să-i caute cu lumînarea, sau să-i oblige să-şi facă serviciul cu rîndul, ca nişte corvagii, sub pedeapsa amenzii şi a închisorii.

Asupra înjurăturilor nu mă pronunţ : el ştie mai multe decît mine şi nu mă pot măsura cu dînsul. Dar spune despre mine că sînt *loustic*. Aici l-am prins. Zice, şi crede că zice corect, vorbind despre mine : *loustic*-ul *partidului naţional* şi, nedîndu-şi seama, face, săracu, o greşeală. Acest cuvînt e de origine străină. Cînd împrumuţi un cuvînt de la puterile străine, n-ai voie să-l modifici. Puterile străine spun *lustig*, nu *loustic*, şi mi se pare chiar că domnul în cauză ignoră ce înseamnă *lustig* într-un regiment *Teutsch* [1]. Este măscăriciul, glumeţul care distrează lumea şi face regimentul să rîdă, adică pe soldaţi şi pe subofiţeri ; căci ceilalţi, fiind nobili, rîd separat, aşa cum se şi cuvine. În timpul unui marş, cînd *lustig*-ul rîde, toată coloana rîde şi întreabă : „Ce-a spus ? Da ştii că nu-i prost ?“ Ca să faci să rîdă nişte oameni bătuţi cu varga sau loviţi cu latul sabiei, e nevoie de talent, şi cîţi ziarişti ar fi în stare de aşa ceva ? *Lustig*-ul îi distrează, îi înveseleşte, îi împiedică uneori să se spînzure atunci cînd nu pot dezerta, îi mîngîie

[1] Courier estropiază aici cuvîntul *Deutsch*, care în limba germană înseamnă german (n.t.).

după ce şi-au primit porţia de *Schlag*[1], îi face să uite pîinea neagră, cătuşele, insolenţa nobililor ofiţeri. Ăsta-i rolul ce mi se dă ? O să am de lucru atunci. Dar nu-i nimic, o să-mi dau silinţa să iasă cît mai bine.

Iar dacă n-o să rîdem, orice s-ar întîmpla, n-o să fie din vina mea ; căci eu am fost totdeauna de părerea cancelarului Thomas Morus[2] : „Să nu faci nimic împotriva conştiinţei tale şi să rîzi chiar pînă la eşafod, inclusiv". De altfel, avînd în vedere că treaba asta nu e plătită şi nici nu depinde de miniştri, o preiau cu atît mai multă plăcere.

Toate astea n-ar fi nimic şi o să rabd epitetele cu care mă gratifică. Dar e un lucru mai grav decît nişte înjurături. Mă ameninţă cu sabia, nu cu a lui, căci nici nu ştiu dacă posedă aşa ceva, ci cu aceea a soldatului. Ascultă ce spune : „Cînd soldatul (ia aminte, fiecare cuvînt e oficial, aprobat de cenzură), cînd soldatul îi zăreşte pe oamenii aceia care nu iubesc clasele de sus, clasele cu privilegii, el duce mai întîi mîna la sabie". *Văleu, asta cam întrece gluma.* Peticarul merită ceva mai bun. Cum vezi, încă nu-s trecut prin sabie, dar curînd o să vină şi asta. Nu se aşteaptă decît semnalul nobilului care comandă. Să profităm de răgaz ; îl las pe gazetarul meu şi mă duc la soldat.

— Camarade, îi spun.

Auzind cuvîntul ăsta, el se uită la mine.

— A, dumneata erai, cumetre Paul ? Ce mai fac tatăl meu, mama mea, sora mea, fraţii mei şi toţi bunii noştri vecini ? Of ! Paule, unde-s vremurile acelea cînd trăiam acolo cu ei şi cu dumneata — îţi aduci aminte ? — cînd îmi aram ogorul de lîngă al dumitale ? De cîte ori nu mi-ai împrumutat boulenii dumitale cînd ai mei erau istoviţi ! În schimb, eu îţi dădeam o mînă de ajutor la semănat şi-ţi legam snopii cînd se vestea vijelie. Ah,

[1] Bătaie (în limba germană în original) (n. t.).

[2] Cîrditor şi umanist englez (1478—1535), unul din întemeietorii socialismului utopic ; mare cancelar al Angliei sub Henric al VIII-lea, care-l şi condamnă la moarte de altfel, deoarece Thomas Morus nu voise să recunoască puterea spirituală a regelui (n.r.).

cumetre, dacă vreodată... Las', că ne mai întîlnim noi, fii sigur. Spune iubiţilor mei părinţi c-or să mă vadă iarăşi dacă n-oi muri.

— Nu ţi-ai uitat încă părinţii ? i-am spus.

— Nici măcar o zi.

— Nici satul ?

— Vai de mine ! Satul copilăriei mele ! Pămîntul unde m-am născut !

— Prietene, eşti trist. Te plimbi singur, fugi de camarazii tăi, ţi-e dor de sat.

— La toţi ni-e dor, cumetre Paul.

Mi se face milă şi mă aşez lîngă el. Continuă :

— Dumneata ştii, cumetre Paul, cum trăiam acasă, totdeauna muncind, arînd sau legîndu-mi via, cîntînd la cules sau cînd trăgeam ultima brazdă ; aşteptînd să vină duminica s-o joc pe Sylvina mea la şezătorile din Véretz sau din Saint-Avertin. De ce m-au luat de-acolo ? Ca să escortez procesiunea, sau ca să dau onorul cu arma cînd trece bunul dumnezeu ? Mă învaţă şarja în doisprezece timpi. La ce bun ? Pentru care război ? Că doar facem în aşa fel ca să nu avem niciodată pricină de ceartă cu puterile străine. Atunci pentru ce să şarjăm şi în cine să tragem ? Fac serviciu. Dar la ce servesc ? La nimic, cumetre Paul. Toate astea ne amărăsc şi fac să ne pară rău, la cazarmă, după satul nostru. Ah, Véretz ! Ah, Sylvina mea ! Ah, boulenii mei, boulenii mei frumoşi ! Cel bălţat şi ălălalt cu stea în frunte ! Îţi aminteşti, cumetre Paul ?

Fără să-i răspund la întrebare, îi strecor o vorbă :

— Ştii ce mi s-a spus despre tine ? Dar nu cred nici în ruptul capului. Am auzit că ai de gînd să ne iei în sabie.

— Eu să vă iau în sabie, cumetre ? Cine ţi-a spus asta e un...

— Da, prietene, e un gazetar de la cenzură. Dar tu ce faci ? Cum o duci la regiment ? Spune-mi, eşti mulţumit de şefii tăi ?

— Foarte mulţumit, cumetre, ţi-o jur. Sergenţii şi caporalii noştri sînt oamenii cei mai de treabă din lume.

Uite-l colo pe Francisc, sergentul nostru major, soldat viteaz, om bun. A făcut campania din Egipt şi din Rusia, şi azi îşi ia cea dintîi grijanie.

— Adevărat ?

— Adevărat. Astăzi e la rînd numărul cinci, mîine îi vine rîndul numărului şase.

— Cum aşa ? Ce vrei să spui cu asta ?

— Ne împărtăşim pe numere de companii, flancul drept în frunte.

— Bine, dar ofiţerii ?

— Ofiţerii ? Zău dacă-i cunosc. Îi vedem numai la paradă. Noi, soldaţii, cumetre Paul, nu-i cunoaştem decît pe sergenţii noştri. Trăiesc împreună cu noi, locuiesc cu noi, ne duc la vecernie...

— Adevărat ? Totuşi trebuie să ştii, dragul meu, dacă căpitanul tău ţine la tine.

— Căpitanul nostru nu şi-a luat regimentul în primire, nu l-am văzut niciodată. E în misiune de propagandă în sud. [1]

— Bine, dar colonelul ?

— O, pe colonel îl iubim cu toţii. Chipeş băiat, bine legat, frumos ca o cadră, fercheş în uniformă, tînăr. S-a născut cu puţin înainte de emigraţie.

— Spune-mi, şi-a făcut serviciul ?

— O, desigur ! A făcut serviciul religios în Anglia, şi se vede asta cît colo, căci continuă să iubească Anglia şi serviciul divin.

— După cît îmi dau seama, nu te prea frămînţi cu firea ca să rămîi la regiment, să urmezi pînă la capăt cariera militară.

— Ca să ajung ce ? Sergent după douăzeci de ani de serviciu ? Mare scofală !

— Cu legea Gouvion [2] nu poţi avansa ofiţer ?

---

[1] Napoleon I crease un Institut al misiunilor franceze, centru al propagandei catolice din vremea aceea (n.r.).

[2] *Gouvion-Saint-Cyr, Laurent* (1764—1830), mareşal al Franţei sub Napoleon, ministru de război sub Ludovic al XVIII-lea ; la propunerea lui a fost adoptată o lege prin care subofiţerii aveau dreptul să capete gradul de ofiţer (n.r.).

— A, ofiţer făcut ! Dacă ai şti ce înseamnă asta ! Mai bine îmi lucrez pămîntul şi-i trag zdravăn cu plugul decît s-ajung ofiţer ca să fiu tărbăcit de nobili. Rămîi sănătos, cumetre Paul. A sunat goarna. La revedere, cumetre.

— La revedere, prietene.

Patru paşi mai departe îl întîlnesc pe seniorul domeniului *de haubert* [1] şi-i spun :

— Stimate gentilom, pe oamenii ăştia n-o să-i cîştigaţi niciodată.

— Şi de ce, mă rog ?

— Pentru că nu le stă capul decît la avansare. Dumneavoastră vreţi să aveţi toate locurile, mai cu seamă locurile de ofiţer, şi aveţi dreptate, căci fără asta ioc nobleţe. Iar ei vor să avanseze. Oricît s-ar împotrivi marchizul, n-o să reuşească să le scoată gărgăunii din cap. Nu văd cum o să cădeţi la învoială. Domnul Quatremère de Quincy, burghez din Paris, are să vă acorde tot ce doriţi : privilegii, pensii, sinecure, şi restituirea, şi substituirea, şi marea proprietate. Îl veţi cîştiga uşor spunîndu-i „scumpul meu prieten" şi strîngîndu-i, uneori, mîna. Dar soldaţii nu pot fi plătiţi cu moneda asta. Pentru marchiz vechiul regim e un lucru admirabil, e epoca manierelor elegante. Pentru soldaţi, însă, e epoca „bastonadelor". N-o să vă fie lesne să-i convingeţi să se întoarcă la timpurile acelea. Şi-apoi publicul e de partea lor. Se ştie că un soldat bun e un ofiţer bun şi un general bun atîta timp cît nu devine gentilom. Acest lucru nu se ştia odinioară. Într-un singur cuvînt ca şi în o sută, niciodată în ţara asta n-o să aveţi o armată a voastră.

— O să-i avem pe jandarmi şi pe procurorul regelui.

P.S. Domnul Le Tissier, ultimul nostru deputat (vreau să spun ultimul numit), ne asigură, printr-o circulară, că e mai virtuos decît bănuiam noi. El nu va accepta,

[1] *Fietf de haubert*, nume dat în ierarhia feudală domeniului celui mai de seamă, care venea imediat după cele care confereau un titlu de nobleţe (n.r.).

pare-se, nici posturi, nici titluri, nici bani. Frumos sacrificiu! fiindcă, oricum, tot i se vor oferi toate pe tavă. Talentele sale oratorice, rarele sale cunoştinţe, marea sa reputaţie îi chezăşuiesc o influenţă nemaipomenită în adunarea deputaţilor naţiunii. Miniştrii vor face tot ce le va sta în putinţă ca să aibă de partea lor un deputat ca domnul Le Tissier. Însă concesiile lor vor fi zadarnice; el spune că nu va accepta nimic, chiar dacă l-ar face gentilom şi l-ar numi la garderoba regelui [1].

Auzita-ţi? Unui nevolnic o să i se taie capul pentru tentativă de omor. Se văicăreşte şi spune judecătorilor săi: „Să zicem că am vrut, într-adevăr, să omor un om, dar dumneavoastră cunoaşteţi oameni care au încercat să omoare jumătate din Franţa, cu ajutorul străinilor. Ei voiau bani; şi eu vreau bani. Vina e aceeaşi. Împotriva mea nu aveţi decît dovezi îndoielnice; notele lor secrete, semnate de ei, le aveţi. Mie îmi tăiaţi capul, şi lor le faceţi temenele."

Citesc cu deosebită plăcere *Memoriile* lui Montluc [2]. E un om minunat şi povesteşte nişte lucruri!... De pildă ăsta: Într-o zi găbjeşte cinci sute de hughenoţi şi, neştiind ce să facă cu ei, scrie la curte. Regele îi trimite vorbă să se poarte bine cu ei. Regina porunceşte să-i ucidă. Regele, care intrase pe atunci în tratative cu partidul acestora, se fălea că găsise un mijloc de înţelegere. Dar regina-mamă nu voia nici un fel de înţelegere. Iată-l pe bietul mareşal zbătîndu-se între două porunci atît de opuse. În sfîrşit, se hotărăşte. „Am crezut — spune el — că nu greşeam dînd ascultare reginei. I-am ucis pe hughenoţii mei, şi bine am făcut, căci tratatul căzu baltă, războiul continuă şi regina îmi purtă recunoştinţă pentru tot ceea ce făcusem." Cartea e plină de astfel de însemnări. Dar ca să-i înţelegi tîlcul,

[1] Funcţie de mare cinste în regimul monarhic (n.r.).

[2] *Blaise de Montluc* (1501—1577), militar francez, cunoscut pentru cruzimea cu care i-a persecutat pe hughenoţi; autorul unui volum de *Comentarii*, în care se găsesc preţioase amănunte istorice privind epoca respectivă (n.r.).

trebuie să cunoşti istoria timpului. Pe atunci erau în Franţa două guverne.

Să fie oare adevărat că nu se mai ştie cui trebuie adresate notele secrete şi că e o mare harababură acolo ? Excelenţele-lor europene zice-se că vor să-şi taie beregata ; englezul îl desfide pe neamţ. Acesta, mai şiret, îi joacă un renghi diplomaticesc : ajunge din urmă butca milordului şi-l răstoarnă pe luminăţia-sa într-o groapă, cu gîndul să-i frîngă gîtul. Dar englezul se rostogoleşte pînă la fund, unde, fără să se trezească, îşi chifteşte băutura. Apoi, ieşind de-acolo, cere socoteală. Iată poveştile care ni se spun şi pe care noi le ascultăm. La Paris aveţi norocul să ştiţi tot ce se întîmplă şi să vedeţi lucrurile de aproape, mai ales garderoba regelui şi pe Rapp [1] în funcţiunile sale. Pentru asta vă invidiez !

---

[1] *Jean de Rapp* (1772—1827), general în armata napoleoniană şi *pair* al Franţei sub Ludovic al XVIII-lea ; aici Courier face aluzie la funcţiile pe care le avea Rapp în epoca respectivă : de şambelan şi de şef al garderobei regelui (n.r.).

SIMPLU DISCURS AL LUI PAUL-LOUIS,
podgorean de la Chavonnière, adresat membrilor consiliului comunei Véretz, departamentul Indre-et-Loire, cu prilejul unei subscripţii propuse de excelenţa-sa ministrul de interne *pentru cumpărarea castelului Chambord*[1]

(1821)

Dacă am avea atîţia bani încît să nu mai ştim ce să facem cu ei, toate datoriile plătite, drumurile reparate, săracii ajutaţi ; şi întîi biserica (fiindcă se cade ca dumnezeu să treacă înainte de orice) pardosită, acoperită şi cu ferestrele puse ; iar dacă ne-ar mai rămîne o sumuşoară de cheltuit în afara comunei, cred, dragi prieteni, că ar trebui, împreună cu vecinii noştri, să contribuim la refacerea podului din Saint-Avertin, care, scurtîndu-ne cu o bună bucată drumul de aici la Tours, ar mări, prin vînzarea rapidă a produselor noastre, preţul şi rodul ţarinilor în tot ţinutul. Aceasta este, cred, cea mai bună folosinţă ce s-ar cădea s-o dăm prisosului nostru, atunci cînd ne va prisosi ceva. Dar nu sînt de părere să se cumpere castelul din Chambord pentru ducele de Bordeaux chiar dacă am avea cu ce, afacerea fiind după mine proastă şi pentru el, şi pentru noi, şi pentru Chambord. Nădăjduiesc că mă veţi înţelege,

[1] Situat în minunata vale a Loirei, castelul Chambord a fost construit de Francisc I ; Napoleon I l-a dăruit mareşalului Berthier, după moartea căruia (1815) a fost pus în vînzare. Ultraregaliştii au întocmit, în 1820, cîteva liste de subscripţie pentru a dărui castelul ducelui de Bordeaux, moştenitorul tronului, născut chiar în acel an ; o serie de comune, printre care şi Véretz, au refuzat să-şi dea obolul pentru achiziţionarea lui ; castelul a fost totuşi cumpărat un an mai tîrziu şi dăruit ducelui de Bordeaux (n.r.).

dacă mă veţi asculta ; azi e sărbătoare şi avem tot răgazul să stăm de vorbă.

Douăsprezece mii de pogoane de pămînt împrejmuit, cît cuprinde domeniul Chambord, sînt un plocon frumos pentru cel ce ştie să le muncească. Domniile-voastre şi cu mine cunoaştem oameni care nu s-ar simţi stingheriţi, cărora ploconul le-ar prinde foarte bine. Însă ducele ce vreţi să facă cu el ? Meseria-lui e să domnească într-o zi, dacă vrea dumnezeu, şi un castel în plus nu l-ar înlesni cu nimic. Noi ne-am strîmtora, datoriile noastre ar creşte şi-ar trebui să amînăm pentru mai tîrziu cheltuieli grabnice pentru a-i dărui un lucru de care n-are nevoie, ce nu-i serveşte la nimic şi care, dimpotrivă, va servi altora. Ceea ce-i trebuie lui pentru a domni nu sînt castele, ci dragostea noastră. Pentru că fără dragoste nu există coroană care să nu apese. Iată bunul de care are nevoie şi pe care nu-l poate căpăta o dată cu banii noştri. Sînt destui oameni care-i vor spune contrariul, şi în primul rînd deputaţii noştri, iar curtea îi va repeta că, cu cît plătim mai mult, cu atît se cheamă că sîntem mai iubitori şi supuşi mai credincioşi ; că devotamentul nostru creşte o dată cu bugetul. Dar dacă el vrea să afle adevărul, să vină aici, printre noi, şi va vedea, în legătură cu aceasta şi cu multe altele, că simţămintele noastre sînt cu totul deosebite de acelea ale oamenilor de la curte. Aceştia îl iubesc pe prinţ potrivit cu ceea ce li se dă ; noi, potrivit cu ceea ce ni se lasă ; ei vor castelul pentru ca să ajungă, unul guvernator, altul portar, cu lefuri grase, bine adăpostiţi, bine hrăniţi, fără să muncească, şi puţin le pasă de rest. Afacerea va fi totdeauna bună pentru ei, chiar dacă ar fi rea pentru prinţ, cum cred că şi este. Dobîndind cu banii noştri pămînt în valoare de un milion, el pierde pe puţin o sută de milioane din prietenia noastră. La preţul ăsta castelul Chambord îl va costa prea scump. Asemenea achiziţii l-ar ruina curînd dacă e adevărat, cum se zice, că regii nu au altă avere decît dragostea popoarelor lor. Pentru

el tîrgul pare chilipir, deoarece noi dăm, iar el primeşte, singura-i osteneală fiind să ia. Dar deşi nu scoate din buzunar, înseamnă că el dă totuşi mult, chiar foarte mult, de vreme ce îşi micşorează capitalul în inima supuşilor săi ; se cheamă că face o speculaţie proastă şi păgubitoare. Cine-l îndrumă pe calea asta nu-i e prieten şi, după cum se spune, mai bine să *ai duşman un înţelept.* [1]

— Cum aşa ? V-o spun eu, asemenea poveţe năzdrăvane numai în mintea curtenilor mai pot înflori ; căci mai uşor le vine să născocească asemenea lucruri decît semănătoarea lui Fehlemberg [2] sau corabia cu aburi. Ne-am gîndit, spune ministrul, să cerem comunelor din Franţa să cumpere castelul Chambord pentru ducele de Bordeaux. Ne-am gîndit ! Cine s-a gîndit ? Ministrul [3] ? Dacă ar fi aşa, nu s-ar ascunde, nu s-ar mulţumi doar cu onoarea de a-şi da încuviinţarea într-o împrejurare deosebită, cum este cea de faţă. Prinţul ? Ferească dumnezeu ca primul lui gînd să fi fost acesta, ca dorinţa aceasta să-i fi venit înainte de cea a cofeturilor şi jucăriilor ! Comunele, te pomeneşti ? Ale noastre, din partea astălaltă a Loirei, nu ; poate că cele ce-au găzduit, în două rînduri, trupele de ocupaţie. Aici ne mai resimţim încă de binefacerile Sfintei Alianţe ; dincolo, însă, e cu totul altfel ; dincolo s-au bucurat de prezenţa acesteia, l-au avut pe Sacken [4] şi pe Platow [5] ; acolo e firesc să se chibzuiască a cumpăra castele pentru prinţ, şi numai la urmă să le vină în gînd să-şi repare acoperişurile şi vetrele.

---

[1] La Fontaine *(Ursul şi pustnicul), Fabule,* E.S.P.L.A., 1958, p. 331 (n.r.).

[2] Agronom elveţian (1771—1844), inventatorul unui tip de semănătoare (n.r.).

[3] Ministrul de interne (n. r.).

[4] *Osten-Saxen, Fabian Wilhelmovici* (1752—1837), general în armata rusă, guvernatorul militar al Parisului în 1814 (n.r.).

[5] *Platov, Matvei Ivanovici* (1751—1818), general rus, hatman al cazacilor de pe Don, cunoscut pentru vitejia cu care s-a luptat în timpul invaziei lui Napoleon ; în 1814 a intrat în Paris în fruntea cazacilor săi (n.r.).

Pe vremea bunului rege Henric al IV-lea, regele poporului, singurul rege căruia i se păstrează o amintire frumoasă, asemenea daruri fură oferite fiului său nounăscut ; cineva avu ideea de a pune la contribuţie toate comunele Franţei în cinstea coconului regesc, şi numai din oraşul Rochelle veniră deputaţi aducînd cu ei o sută de mii de scuzi de aur, sumă enormă pe-atunci. Dar regele : „E prea mult, dragi prieteni — le spuse el — e prea mult pentru păpiţa pruncului ; păstraţi banii şi folosiţi-i pentru a clădi la loc ceea ce a distrus războiul la voi şi nu mai ascultaţi niciodată pe cei care vă povăţuiesc să-mi faceţi daruri, fiindcă asemenea oameni nu sînt nici prietenii voştri, nici ai mei". Aşa gîndea acest rege, protector făţiş al micii proprietăţi şi care toată viaţa lui a fost în cioandă cu puterile străine şi a retezat capetele curtenilor şi ale favoriţilor cînd îi prindea cu uneltiri.

Acestea zise, şi revenind la ideea de a se cumpăra castelul Chambord, să recunoaştem că nu pe noi, bieţi oameni de la ţară, ne blagosloveşte cerul cu asemenea inspiraţii — dar ce importanţă are asta, la urma urmelor ? S-a găsit însă un om din clasa de sus a societăţii, destul de deştept ca să-i încolţească în minte această fericită idee ; fie că e vorba de vreun curtean credincios, odinioară simbriaş al lui Fouché, de-un gentilom de-al lui Bonaparte, sau de-un slujbaş de la garderoba împărătească — pentru noi e totuna, pentru noi care niciodată nu vom avea alt merit decît acela de a plăti. Să lăsăm domnilor de la curte în materie de linguşire onoarea invenţiilor, iar nouă — executarea ! Pe noi nu ne privesc decît cheltuielile ; va şti el, autorul invenţiei acesteia, să se dea în vileag, să-şi ceară brevetul, iar noi, locuitorii din Véretz, să fim mulţumiţi că nu e de pe meleagurile noastre.

Ideea de care ministrul se minunează, iar nouă ne cere s-o executăm, este, de bună seamă, ceva nou. Cu asemenea daruri au fost răsplătite servicii mari, acţiuni

strălucite: Eugeniu [1], Marlborough [2] au primit, la capătul unei vieţi încărcate de glorie, din partea naţiunilor pe care au ştiut să le apere, atari mărturii ale recunoştinţei publice. Chiar castelul Chambord (ca să nu căutăm exemplele prea departe), pe care ni se cere să-l dăruim prinţului ca trusou de leagăn, a fost, pentru contele de Saxa [3], răsplata victoriei ce a salvat Franţa la Fontenoy. Franţa, datorită lui liberă — vreau să spun neatîrnată — scăpată de străini, înăuntru înfloritoare, respectată în afară, dăruise acest pămînt eliberatorului ei, care se duse acolo să se odihnească după treizeci de ani de lupte. Alteţa-sa nu are decît şase luni de cînd suge la doică şi, trebuie să recunoaştem, între Mauriciu învingătorul şi prinţul în scutec este o oarecare diferenţă, afară de cazul cînd s-ar găsi cineva să susţină că, începîndu-şi viaţa acolo unde celălalt şi-a sfîrşit-o pe a sa, el va sfîrşi cu ce a început Mauriciu, adică prin a ne descotorosi de puterile străine. Îi urez acest lucru şi-l socot din stirpea acelui Henric [4] care a gonit pe spanioli din Franţa. Dar, a-l răsplăti de pe acum, cred că e nebunie, şi nici în ruptul capului nu încuviinţez să i se dea o pensie de veteran înainte de-a ieşi din scutece. A răsplăti un prunc numai fiindcă a venit pe lume, aidoma ca pe căpitanul victorios în bătălii, care, prin fapte de vitejie, a adus ţării şi pacea şi gloria, este ceva necunoscut încă. Aceasta e ideea cea nouă care nici nu ne-ar fi trecut măcar prin minte fără avizul oficial. Pentru a născoci aşa ceva, pentru a pune

[1] Prinţul *Eugène de Savoie-Carignan* (1663—1736), unul din cei mai mari strategi ai timpului său; deoarece Ludovic al XIV-lea i-a refuzat serviciile, el intră în slujba Austriei, care-i dăruieşte ca recompensă pentru strălucitele sale fapte de arme castelul Belvedere din Viena (n.r.).

[2] *Marlborough, John Churchill*, duce de (1650—1722), om de arme englez; primeşte în dar, de la parlamentul englez, castelul Blenheim Park în urma unei mari victorii (n.r.).

[3] *Maurice de Saxe* (1696—1750), mareşal al Franţei, vestit om de arme; în urma victoriei de la Fontenoy, 1745, unde a învins pe englezi şi pe austrieci, regele Ludovic al XV-lea îi dă în dar castelul Chambord (n.r.).

[4] Henric al IV-lea (n.r.).

în locul ulanilor contelui de Saxa [1] pe cucoanele de la leagăn, trebuie să ai nu spiritul, ci geniul linguşirii, care nu se găseşte decît acolo unde acest soi de îndeletnicire este zdravăn încurajat. Această însuşire depăşeşte josniciile obişnuite şi-l scoate pe autor, oricare ar fi el, chiar din grosul lingăilor de la curte. Pesemne că îşi rîde de camarazii săi care, urmînd calea bătută a slugărniciilor, nu sînt în stare să născocească nimic nou. Acum va fi imitat pînă ce altul îl va întrece.

Cînd dascălul [2] unui rege-copil spuse odinioară elevului său: „Stăpîne, totul e al tău; acest popor îţi aparţine trup şi suflet, dobitoace şi oameni, fă cu el ce vrei", lucrul fu remarcat. Camera, anticamera şi galeria repetară: „Stăpîne, totul e al tău", ceea ce, în limba curtenilor, voia să spună: „Totul e pentru noi" — căci curtea dă prinţilor totul, după cum preoţii dau totul lui dumnezeu; iar aceste domenii, aceste apanaje, aceste liste civile, aceste bugete sînt ale regilor tot aşa după cum veniturile mănăstirilor sînt ale lui Isus Hristos! Cumpăraţi, dăruiţi castelul Chambord, dar îl va devora curtea; prinţului n-o să-i meargă nici mai bine, nici mai rău. Iată de ce frumoasele idei de pe urma cărora plătim în atîtea feluri pornesc totdeauna de la curteni, care ştiu foarte bine ce fac cînd oferă prinţului banii noştri. După cum pomenile nu sînt niciodată pentru sfinţi, nici agoniseala noastră nu-i pentru regi, ci pentru roiul ăsta lacom care zbîrnîie în jurul lor de la leagăn pînă la mormînt.

Căci, după lecţia înţeleptului dascăl din vremurile despre care vă vorbesc — bune vremuri, după cum ştiţi — prinţii, învăţînd şi înţelegînd că totul e al lor, erau învăţaţi şi să dea. Un preceptor, abate la curte [3], citind cu ei istoria, îi făcea să admire pe acel împărat

[1] Acesta pusese să se construiască, chiar lîngă castel, două cazărmi pentru cele două regimente de ulani pe care i le lăsase regele (n.r.).

[2] Mareşalul de Villeroy, preceptorul lui Ludovic al XV-lea (n.r.).

[3] Cardinalul Guillaume Dubois (vezi nota de la p. 108).

Titus [1], care, se spune, risipea cu amîndouă mîinile socotind pierdută ziua în care nu dăduse nimic, *şi de la care nimeni nu pleca neîndestulat* [2], primind fie o pensie, fie vreo gratificaţie sau cupoane de rentă ; prinţ adorat de cei care aveau privilegiul intrării la curte, sau pe acela de a se plimba cu rădvanele. Curtea îl idolatriza. Dar poporul ? Poporul ? Aşa ceva nu exista. Istoria nu pomeneşte nimic de popor. Nu erau, pe vremea aceea, decît feţe simandicoase, adică oameni admişi la curte : aceştia alcătuiau lumea, întreaga lume, şi lumea era fericită. Fă la fel, stăpîne, şi vei fi adorat întocmai ca acel bun împărat. Curtea te va binecuvînta, poeţii te vor lăuda, şi posteritatea îi va crede pe poeţi. Iată cunoştinţele de istorie ce se predau pe atunci prinţilor. De altfel istoria cuprinde puţine menţiuni despre regi ca Ludovic al XII-lea sau Henric al IV-lea, blestemaţi, pe vremea lor, de curte fiindcă nu ştiau să dea ca alţii, cu atîta mărinimie, cu atîta măreţie, dar, cu toate acestea, pe sprînceană. A da celui bogat, a ajuta pe cel puternic este maxima vremurilor fericite, a acelor vremuri care se vor întoarce curînd, fără îndoială, afară doar dacă tinerii nu vor creşte, iar bătrînii nu vor muri.

Dar la noi tineretul creşte şi-şi vede prinţii crescînd o dată cu el. Cînd spun o dată cu el ştiu eu ce spun. Copiii noştri, mai fericiţi decît noi, îşi vor cunoaşte prinţii, educaţi laolaltă cu ei, şi vor fi cunoscuţi de aceştia. Iată-l, deocamdată, pe fiul cel mare al ducelui de Orléans — ştiu asta dintr-o sursă de încredere şi v-o dau mai sigur decît dacă ar fi spus-o gazetele ; iată-l, deci, pe ducele de Chartres la colegiu, la Paris. Cît se poate de firesc, veţi spune dumneavoastră, dacă e la vîrsta învăţăturii. Firesc, fără îndoială, dar nou pentru oamenii de rangul lui. Încă nu s-a văzut pînă azi prinţ la colegiu ; el, de cînd există colegii şi prinţi,

[1] *Titus-Flavius* (41—81), împărat roman între 79—81, rămas celebru datorită generozităţii sale (n.r.).

[2] Boileau, *Epistole*, I, 112 (n. r.).

e primul crescut astfel şi care profită de binefacerile învăţămîntului public şi comun. Din atîtea noutăţi ce apar în zilele noastre, asta nu este cea mai puţin surprinzătoare. Un prinţ care învaţă ! Un prinţ care merge la şcoală ! Un prinţ care are colegi ! Pînă acum prinţii au avut servitori şi nici o altă şcoală decît pe cea a restriştii, ale cărei crunte lecţii erau deseori uitate. Izolaţi la orice vîrstă, departe de tot ce-i adevăr, ignorînd lucruri şi oameni, ei se năşteau şi mureau în chingile etichetei şi ale ceremonialului, văzînd doar sulemeneala şi falsele culori desfăşurate în faţa lor. Deşi călcau pe capetele noastre nu ne zăreau decît atunci cînd, din întîmplare, se prăbuşeau. Astăzi, cunoscînd greşeala care îi îndepărta de popoare — ca şi cum cheia unei bolţi, ca să întrebuinţez această comparaţie, ar putea fi în afară, neslujind la nimic — ei vor să vadă oameni, să afle ceea ce toată lumea ştie şi să nu mai aibă nevoie de nenorociri ca să se instruiască. Hotărîre tîrzie, care, luată mai din pripă, i-ar fi scutit de cîte greşeli, iar pe noi de cîte nenorociri ! Educat creştineşte şi în respectul monarhiei — dar, cred, puţintel şi în respectul constituţiei — ducele de Chartres, la colegiu, va învăţa în scurtă vreme ceea ce, spre paguba noastră, ignorau strămoşii săi, şi nu vreau să înţeleg prin aceasta latina, ci acele simple noţiuni de adevăruri comune pe care curtea le ascunde prinţilor, dar care i-ar feri să mai greşească pe spinarea noastră. Nu vor mai exista nici dragonade [1], nici nopţi ale Sfîntului Bartolomeu [2] atunci cînd regii, crescuţi în mijlocul poporului, vor vorbi acelaşi grai, se vor înţelege cu el fără tălmaci sau mij-

[1] Denumire sub care au rămas cunoscute în istorie expediţiile de pedepsire împotriva protestanţilor din sudul Franţei la sfîrşitul secolului al XVII-lea ; pentru aceste expediţii au fost întrebuinţaţi soldaţi de cavalerie, numiţi pe atunci dragoni (n.r.).

[2] In noaptea de 23 august (ajunul Sfîntului Bartolomeu) 1572 avu loc, din porunca Caterinei de' Medici, mama regelui, şi a membrilor familiei de Guise, masacrarea în masă a hughenoţilor (n.r.).

locitori ; de asemenea nici jacquerii [1], nici ligi, nici baricade. Moştenitorii tronurilor vor profita, fireşte, de pilda tînărului duce de Chartres. Pildă, pe cît de norocită, pe atît de nouă. De cîte schimbări a fost nevoie, de cîte tulburări ca băiatul să ajungă aici ! Ce-ar spune regele cel mare, regele feţelor simandicoase, Ludovic Magnificul [2], el care nu admitea să se confunde cu nobilimea nici măcar bastarzii, bastarzii săi ! Pînă într-atît se temea să nu i se spurce nici cea mai mică părticică de sînge. Ce-ar zice acest prototip al orgoliului monarhic dacă ar vedea la şcoală, de-a valma cu toţi copiii gintei stăpînite, pe unul din strănepoţii săi, fără paji, fără iezuiţi, urmînd cursurile şi concurînd la premii ; cînd învingător, cînd învins ; niciodată — pare-se — protejat sau linguşit în vreun fel, ceea ce e uimitor chiar la colegiu (căci unde nu-şi vîră coada această ciumă a educaţiei ?) totuşi de crezut dacă ne gîndim că şcoala publică pune piedici nedreptăţilor, că şcolarii între ei rareori se linguşesc unii pe alţii, că renunţă cu greu la simţul onoarei, nefiind încă deprinşi cu prefăcătoriile, cărora aiurea li se zice respect, consideraţie, menajamente, izvorîte din ura de adevăr. Acolo, dimpotrivă, totul se spune pe şleau, fiecare lucru îşi are numele lui adevărat şi e acelaşi pentru toţi. Acolo totul e prilej de învăţătură, iar cele mai bune lecţii nu sînt ale profesorilor. S-a isprăvit cu abatele Dubois, s-a isprăvit cu aghiotanţii ! Nimeni care să spună prinţişorului : „Totul e al tău, totul îţi e îngăduit, numai să vrei". Pe scurt, după cît se aude, ducele de Chartres este educat acolo ca toţi copiii de vîrsta lui. Nici o deosebire, nici o distincţie ; fiii bancherilor, ai judecătorilor, ai negustorilor n-au avantaje mai mari decît el. Dar el va avea, o dată ieşit de acolo, un mare avantaj

[1] Nume sub care sînt cunoscute răscoalele ţărăneşti din Franţa în perioada Războiului de o sută de ani cu Anglia (1337—1453) ; cea mai mare răscoală de acest fel a avut loc în mai 1358. (Denumirea de *jacquerie* vine de la *Jacques prostănacul*, porecla dată în bătaie de joc de către feudalii francezi ţăranilor.) (n.r.).

[2] Ludovic al XIV-lea (n.r.).

asupra tuturor acelora care n-au primit această educaţie. Nu există, ştiţi, o mai bună educaţie decît cea dată în şcolile publice, dar nici una mai păcătoasă decît cea de la curte. A ! dacă în loc de Chambord ni s-ar cere să-i plătim ducelui de Bordeaux taxele la colegiu (şi dea domnul să ajungă la vîrsta asta şi să-l pot vedea şi eu), dacă ar fi vorba despre aşa ceva, aş consimţi din toată inima şi aş aproba tot ce mi s-ar cere, chiar de-ar fi să mă coste întreaga recoltă de fîn : ar fi o cheltuială de care nu ne-am jelui. Şi asta-i mare lucru. Un rege astfel educat nu ne-ar privi ca pe un bun al său, şi niciodată nu s-ar gîndi să ne ia drept o turmă a lui dumnezeu sau a vreunei alte puteri.

Dar la Chambord ce-o să înveţe ? Ceea ce pot să-l înveţe Chambord şi curtea. Acolo totul îi vorbeşte despre strămoşi. Tocmai de aceea găsesc eu că nu-i nimerit să stea acolo şi aş fi mai mulţumit să-l văd trăind printre noi decît printre strămoşii săi. Acolo va vedea pretutindeni blazonul unei Diane [1], al unei Chateaubriant [2], nume care mai spurcă şi azi pereţii infectaţi odinioară de prezenţa lor. Tălmaci pentru a-i explica aceste embleme nu-i vor lipsi, putem fi siguri. Şi ce pilde pentru un adolescent ursit să domnească ! Aici, Ludovic [3], modelul regilor, trăia (aşa se spune la curte) cu femeia Montespan [4], cu fata La Vallière [5] şi cu toate femeile şi fetele pe care bunul lui plac le răpise soţilor şi părinţilor. Era, pe atunci, epoca bunelor maniere, a religiei ; şi regele se împărtăşea zilnic. Pe uşa asta intra seara amanta, iar dimineaţa, duhovnicul. Acolo Henric [6] se pocăia între tinerii săi favoriţi şi călugării săi. Moravuri şi religie ale timpurilor fericite ! Iată locul unde

[1] *Diane de Poitiers* (1499—1566), favorita regelui Henric al II-lea (n.r.).

[2] *Françoise de Foix, contesă de Chauteaubriant* (1495—1537), favorită a regelui Francisc I (n.r.).

[3] Ludovic al XIV-lea (n. r.).

[4] *Françoise Athénaïs de Rochechouart, marchiză de Montespan* (1641—1707) (n.r.).

[5] *Louise de La Baume Le Blanc, ducesă de La Vallière* (1644—1710) (n.r.).

[6] Henric al III-lea (n.r.).

o fiică deznădăjduită [1] veni să ceară îndurare pentru tatăl ei şi o obţinu (cu ce preţ !) de la Francisc, care muri acolo, din pricina bunelor sale moravuri. În încăperea asta un alt Ludovic [2]... ; în cealaltă Filip [3]... fiica lui [4]... O, moravuri ! O, religie ! Date uitării de cînd fiecare munceşte şi trăieşte lîngă copiii săi. Cavalerism, făţărnicie, unde sînteţi ? Cîte amintiri demne de-a fi păstrate în acest monument unde totul respiră nevinovăţia timpurilor monarhice ! Şi ce păcat să se hărăzească muncii acest templu al vechilor moravuri, al vechii galanterii (alt cuvînt de la curte care nu se poate traduce corect), să laşi familii muncitoare şi ignobile menajuri să-şi facă sălaş sub aceste lambriuri, martore ale atîtor auguste dezmăţuri ! Iată ce va spune castelul Chambord tînărului prinţ, găzduit de altfel acolo, ca pe vremuri regele Francisc, cum nimeni din noi n-ar voi să fie. Ferească dumnezeu pe orice om de treabă să locuiască într-o casă construită de Primaticcio [5] ! Casele părinţilor noştri nu ne mai plac astăzi, nici legile lor, şi eu socot că sîntem mai ceva decît ei, în toate privinţele, fără a ne lăuda prea mult, judecînd numai după purtarea prinţilor care nu erau — cred — mai răi decît supuşii lor. Trăind mai bine din toate punctele de vedere, vrem să fim, şi sîntem, într-adevăr, mai bine instalaţi.

Şi dacă achiziţia castelului Chambord nu valorează nimic pentru cel căruia îi este destinat, vă las să gîn-

---

[1] Legenda spune că Diane de Poitiers şi-ar fi salvat tatăl cu preţul onoarei, obţinîndu-i graţierea de la regele Francisc I ; întîmplarea aceasta a fost povestită de Voltaire, iar mai tîrziu i-a servit lui Victor Hugo drept pretext pentru piesa sa *Regele petrece* (n.r.).

[2] Ludovic al XIII-lea sau al XV-lea (n.r.).

[3] Aluzie la *Philippe d'Orléans* (1674—1723), regentul Franţei în timpul minorităţii lui Ludovic al XV-lea (n.r.).

[4] Ducesa de Berry, fiica lui Philippe d'Orléans, vestită prin viaţa desfrînată pe care a dus-o (n.r.).

[5] *Primaticcio, Francesco* (1504—1570), pictor, sculptor şi arhitect italian ; a condus o serie de lucrări arhitectonice în Franţa, lucrînd mai cu seamă la decorarea castelelor din Fontainebleau şi Chambord (n.r.).

diţi ce înseamnă ea pentru noi, cei care plătim. Prevăd de pe acum multe neajunsuri, dintre care cel mai mic nu este vecinătatea curţii. Curtea, la şase poşte de noi, asta nu-mi place chiar de loc. Să dăm celor mari ceea ce li se cuvine, dar să ne ţinem cît mai departe de ei cu putinţă şi, evitîndu-i, să căutăm ca nici ei să nu se apropie de noi, pentru că ne pot face rău, şi de altfel nici n-ar şti cum să ne facă bine. La curte totul e mare, pînă şi rîndaşul de la bucătărie chiar. Nu vezi acolo decît ofiţeri mari, seniori mari, proprietari mari. Oamenii ăştia, care nu pot suferi să audă spunîndu-se: „ogorul meu", „casa mea", care vor ca totul să fie domeniu, parc, castel şi toţi oamenii „seniori", „lachei" sau „cerşetori" — nu-şi fac chiar cu toţii veacul la curte. Îi avem şi pe-aici, printre noi, şi din rîndurile lor ni se croiesc deputaţii; la curte, însă, alţii n-o să găseşti. Ştiţi cum se poartă cu noi şi ce fel de vecini sînt. Dacă-s tineri, organizează vînători prin lanurile noastre, cu cîini şi cu cai, ne încalcă hotarele, ne strică şanţurile de scurgere, ne aduc mii de belele, mii de ocări; căutaţi numai să vă plîngeţi, adresaţi-vă primarului, recurgeţi, de probă, la judecător, la prefect, şi veţi avea ce povesti cînd veţi ieşi din puşcărie. Dacă-s bătrîni, e şi mai rău. Ne dau în judecată, ne despoaie, ne ruinează judiceşte prin sentinţele *domnilor* care benchetuiesc cu ei, preacinstite feţe ca şi dînşii, care nu-ţi mănîncă carne vinerea şi nici scapă vreo liturghie duminica; domni care, areciuind bunul vostru, cred că fac mare ispravă şi că restaurează vechiul regim. Spuneţi, rogu-vă, dacă vecinătatea unui singur preacinstit viitor deputat ajunge să vă scoată din minţi silindu-vă, deseori, să părăsiţi ţinutul, ce se va întîmpla cînd va fi curtea la Chambord, cînd îi veţi avea strînşi laolaltă pe toţi cei mari în jurul unuia şi mai mare ca ei? Credeţi-mă, prieteni, oriunde v-ar duce paşii, orice treabă aţi avea, pe-acolo să nu treceţi. Mai degrabă faceţi un ocol, apucaţi pe un alt drum, pentru că dacă vi s-ar întîmpla să treziţi, în mers,

un iepure, n-o să fie bine de voi. Îndată vă pomeniţi cu paznicii. La prinţi, totul e păzit ; în jurul lor, şi-n lung şi-n lat, nimeni nu doarme decît în sunetul tobelor şi la umbra baionetelor ; pîndari, santinele trag cu ochiul, ciulesc urechile ; infanteria, cavaleria, artileria — în linie de bătaie ; ronduri, patrule — zi şi noapte ; armată spăimîntătoare pentru tot ce nu este venetic. „Stăi !" „Cine-i ?" „Wellington." De nu, mai bine lasă-te înşfăcat şi băgat la închisoare. Fii mulţumit dacă nu ţi-au găsit o pocnitoare în buzunar ! Acestea sînt, prieteni, cîteva din neajunsurile megieşiei cu cei mari. A trece pe lîngă ei e supărător, a sta cu ei nu se poate, cel puţin pentru cel ce nu vrea să fie nici slugă, nici cerşetor.

Curînd, o să deveniţi şi una, şi alta. Locuind în apropierea lor, veţi proceda ca toţi cei ce-i înconjoară. Acolo toată lumea serveşte sau vrea să servească. Unul întinde şervetul, celălalt pocalul. Fiştecare primeşte sau cere simbrie, întinde palma căuş, se recomandă, imploră. A cerşi nu-i o ruşine la curte ; este însăşi viaţa curteanului. Deprins aşa încă din copilărie, hărăzit acestei stări prin rangul său, el procedează cu totul altfel decît cei ce cerşesc din lene sau din nevoie. El face treaba asta cu grijă, cu artă, răbdare, perseverenţă, face chiar şi investiţii, ca în orice întreprindere. Aşa că tu, coate-goale cu straiţa de gît, ce mai poţi face ? Curteanul cerşeşte un rădvan cu şase cai şi înhaţă un milion mai uşor decît celălalt o bucată de pîine neagră. Harnic, neobosit, nu doarme niciodată ; veghează zi şi noapte, pîndeşte momentul să ceară aşa cum pîndiţi voi pe acela de a semăna, ba şi mai ager încă. Nici un refuz, nici un insucces nu-l fac să-şi piardă curajul. Dacă, în muncile noastre, noi am pune numai jumătate din sîrguinţa lor, hambarele noastre ar geme de rod an de an. Nu există jignire, scîrbă, insultă sau dispreţ care să-l poată opri. Gonit, el stăruie ; îmbrîncit, rămîne pe loc ; dat afară, se întoarce ; îl baţi, se culcă la pămînt. *Loveşte, dar*

ascultă [1] şi dă-mi. De altfel, e gata la orice. Încă nu s-a născocit treabă de ajuns de dezgustătoare, faptă de ajuns de laşă pentru ca omul de la curte, nu spun să se împotrivească — lucru nemaiauzit, cu neputinţă — dar să nu-şi facă din ea o glorie şi o dovadă de devotament. Devotamentul pentru persoana stăpînului e mare. Persoanei sale i se devotează curtenii, trupului său, conţinutului hainei sale şi, uneori, anumitor părţi din persoană, ceea ce se întîmplă îndeosebi cînd prinţii sînt tineri.

Virtutea pare să aibă limite. Această mare elevaţie, la care au ajuns unele suflete, are şi ea, într-un fel, o margine. Caton şi Washington [2] ne-au arătat pînă unde se poate ridica cel mai frumos, cel mai nobil dintre sentimente: dragostea de ţară şi de libertate. Peste asta nu văd să mai fie ceva. Dar ultima treaptă a josniciei nu o cunoaştem încă; nu-mi pomeniţi de cei care propun să cumpărăm castele pentru prinţi, ca să-şi adauge gărzii lor o nouă gardă, căci se vor coborî şi mai jos şi chiar ei înşişi vor găsi mîine alte născociri care le vor face uitate pe acestea de astăzi.

Vouă însă, după ce-i veţi fi văzut pe cei bogaţi cerşind, pe fiecare primind pomană proporţional cu averea sa, pe preacinstitele feţe urînd munca şi ferindu-se de a fi bănuite c-ar avea cea mai mică legătură cu oricine a realizat ceva în viaţă, vă va fi ruşine de plug, veţi renega pămîntul care v-a hrănit şi-l veţi părăsi, sau vă vor părăsi fiii voştri, tocmindu-se slugi la slugile de la curte, iar fiicele voastre, numai auzind despre ceea ce se petrece acolo, n-or să fie mai breze nici acasă.

---

[1] Aşa i-ar fi spus *Temistocle*, cunoscutul general atenian (cc. 525—460 î.e.n.), spartanului Eurybiade în plin consiliu de război; acesta, fiind de altă părere decît Temistocle, ridică toiagul lui de comandant suprem al tuturor oştilor greceşti ca şi cum ar fi avut intenţia să-l lovească; dar atenianul răspunse, calm: „Loveşte, dar ascultă!" (n.r.).

[2] *Washington, George* (1732—1799), om de stat american, comandant suprem al armatei coloniilor nord-americane în războiul pentru independenţă şi unul din fondatorii republicii Statelor Unite; a fost primul ei preşedinte (1789—1797) (n.r.).

Închipuiţi-vă, rogu-vă, ce-i acolo. Curtea... n-o să găsiţi acolo nici femei, nici copii. Ascultaţi: curtea este un loc onorabil, dacă vreţi, totuşi foarte ciudat. Despre cea de azi ştiu prea puţine lucruri, dar cunosc — şi cine n-o cunoaşte oare? — pe cea a marelui Ludovic al XIV-lea, modelul tuturor curţilor, curtea prin excelenţă, despre care ne-au rămas atîtea memorii, încît astăzi nimic din cele ce se petreceau acolo zi de zi nu ne este tăinuit. Minune, nu altceva! Bunăoară, felul lor de a trăi cu femeile... Nu prea ştiu cum să v-o spun... Se luau, se despărţeau, sau, dacă se potriveau, se aranjau... Femeile nu erau toate ale tuturor; nu se trăia în devălmăşie. Fiecare o avea pe a sa, ba chiar se şi căsătoreau. Despre asta nu mai încape îndoială. Astfel, am citit că într-o zi, în salonul unei prinţese, două femei, enervîndu-se la jocul de cărţi — cum se întîmplă uneori — una din ele spuse celeilalte: „Drace, ce sume mari joci! Cît îţi dau amanţii?" „Tot atîta, replică cealaltă fără să se piardă cu firea, cît dai dumneata amanţilor dumitale". Şi cronica adaugă: „Soţii erau de faţă". Aceste femei erau măritate; putem explica acest lucru spunînd că fiecare din ele era nevasta unui soţ şi amanta tuturor. Cazuri de astea se găsesc berechet. Cutare rege a avut, printre alţii, un ministru [1], care, mare iubitor de femei fiind, poftea să le aibă pe toate; vreau să spun pe cele de la curte, care meritau; el plăti, aşadar, şi le avu pe toate. L-a costat, nu glumă. Unele, cunoscîndu-i slăbiciunea, au ridicat preţul. Pînă la urmă, însă, le avu pe toate, aşa cum dorise. Dar ce să vezi? Rîvnind s-o aibă şi pe cea a regelui, adică ţiitoarea acestuia de pe vremea aceea [2], se puse pe tocmeală, drept care regele se supără şi-l băgă la închisoare. Dacă a făcut bine, îi las pe alţii să judece; dar s-au auzit murmure. Curtenii s-au plîns. „Regele vrea, spuneau ei, să ne cumpere femeile, să se culce cu surorile noastre, dar

[1] E vorba de Nicolas Fouquet, care, în calitatea lui de ministru al lui Ludovic al XIV-lea, strînsese o avere uriaşă; a fost aruncat în temniţă, unde a şi murit după nouăsprezece ani (n.r.).

[2] Aluzie la Louise de La Vallière (n.r.).

ne interzice... sale" ; nu vă spun cuvîntul. Astea sînt fapte istorice, şi dacă aş avea cărţile la îndemînă, vi le-aş da să le citiţi. Lucruri de astea s-au întîmplat şi dovedesc că exista, într-o bună măsură, un fel de comunitate, în afara căsătoriilor şi a altor aranjamente.

O viaţă ca asta, prieteni, vi se pare greu de conceput. Nu vă puteţi închipui că, în atari dezordini, o familie, un cămin pot dura, şi cu atît mai puţin că a putut exista vreodată un loc unde lumea să se poarte astfel. Ce să-i faci ? sînt fapte şi mi se pare că vă aud tîlcuind greşit. Căminele voastre s-ar destrăma, spuneţi, dacă lucrurile s-ar petrece aidoma. Cred şi eu. La voi se trăieşte din muncă, cu economie ; la curte se trăieşte din favoruri. La voi, hărnicia bărbatului aduce tot ce trebuie în casă, unde nevasta hotărăşte, rînduieşte, rostuieşte fiecare lucru. În menajurile de la curte, dimpotrivă, femeia are de lucru în afară. Ea este cea care învîrte afacerile mari. Pentru asta are nevoie de relaţii, cunoştinţe, prieteni, mulţi prieteni. Aflaţi că nu există în Franţa o singură familie nobilă — spun nobilă, adică de neam, de viţă veche — care să nu-şi datoreze averea femeilor. Înţelegeţi ce vreau să spun. Femeile au întemeiat marile familii, dar nu cum aţi putea crede, cosînd cămăşile soţilor lor sau alăptîndu-şi copiii. Ceea ce noi, oamenii din partea locului, numim femeie cinstită, mamă de familie, căreia îi dăm atîta preţuire, adevărată comoară pentru noi, pentru curtean ar fi pacoste curată. Ce-aţi vrea să facă el cu o doamnă *Honesta* [1], fără amanţi, fără sforării şi care, sub pretextul virtuţii, zăvorîtă în cămin, s-ar consacra soţului ei ? Bietul om ar vedea plouînd cu pomeni în jurul lui, dar n-ar apuca niciodată nimic. Mai sînt şi alte posibilităţi de înavuţire pentru nobilele familii, cum ar fi jaful, delapidarea, asasinatul, surghiunul şi, mai ales, confiscările. Dar, privind mai de aproape, am vedea că nici unul din aceste mijloace

[1] Aluzie la eroina lui Machiavelli din povestirea *Belfegor* imitată apoi de La Fontaine într-una din povestirile sale, femeie cu moravuri, austere, cam certăreaţă (n. ed. fr.).

nu putea fi pus în mişcare fără protecţia vreunei măriri, protecţie căpătată prin femei. Căci, pentru a jecmăni, trebuie dregătorii, guverne, care nu se obţin decît prin femei. Nu-i mare scofală să-l asasinezi pe Jacques Coeur [1] sau pe mareşalul d'Ancre [2]. Ca să pui mîna pe averea lor, îţi mai trebuie şi încuviinţarea, agrementul regelui, adică al femeilor care îl conduceau atunci pe rege sau pe ministrul lui. Prăzile luate de la hughenoţi, de la frondori, de la agenţii fiscali — alte favoruri, binefaceri care curgeau gîrlă — se împrăştiau prin aceleaşi canaluri, tot atît de curate ca şi izvorul lor. Pe scurt, după cum pentru noi, cei de jos, nu este, n-a fost şi nu va fi niciodată decît un singur mijloc de înavuţire — munca, tot astfel şi pentru nobilime nu este decît unul singur — şi anume prostituţia — căci, dragi prieteni, trebuie să-i spunem pe nume. Uneori şi omul de rînd se slujeşte de ea, atunci cînd devine curtean, dar nu cu acelaşi succes.

Dar, destul despre acest capitol, poate chiar prea destul. Să nu scoateţi o vorbă despre toate astea acasă; nu-s snoave de povestit la gura sobei, în faţa copiilor. Întîmplările de la curte şi despre curteni sînt poveşti nesănătoase pentru tineret, care nu trebuie să afle de la noi pînă unde poate ajunge mîrşăvia şi nici să bănuiască că pot exista în lume asemenea moravuri. Iată de ce mă tem de o curte la Chambord. O singură dată să audă tineretul vorbindu-se despre preacinstita viaţă de acolo, despre acel loc nu departe de noi, unde se cîştigă zdravăn petrecînd şi trîndăvind; unde, ca să devii bogat pe veci, nu-i nevoie decît să placi o clipă

[1] Negustor bogat din Bourges (1395—1456). A fost înnobilat de regele Franţei drept răsplată pentru ajutorul financiar pe care i-l dăduse în războiul cu englezii. În urma unui complot montat de adversarii săi, Jacques Coeur a fost exilat, confiscîndu-i-se totodată întreaga avere (n.t.).

[2] *Concino Concini, mareşal d'Ancre*, aventurier italian; favoritul Mariei de' Medici şi ministru sub Ludovic al XIII-lea, calitate în care a strîns o mare avere. Lăcomia, ca şi incapacitatea sa au provocat mari nemulţumiri în rîndul nobililor; a murit asasinat în 1617 de către comandantul gărzii regelui (n.r.).

— neprecupeţind nici un mijloc — lucru ce pare lesnicios oricui ; vă întreb, la atari noutăţi, cine l-ar mai putea opri să se ducă să vadă ce-i acolo, şi, văzînd, adio părinţi, adio pămînt ce răsplăteşti atît de prost o muncă neîntreruptă şi care, pentru atîta trudă, atîta sudoare, îţi dă doar cîţiva snopi la sfîrşitul anului ? O să năzuiască să i se dea leafă în fiecare lună, şi nu să aştepte secerişul ; va năzui să slujească, nu să muncească. De aici porneşte, prieteni dragi, tot ceea ce purcede din trîndăvie, care e şi mai rodnică atunci cînd se însoţeşte cu slugărnicia. Curtea, inima desfrîului, îşi întinde pretutindeni influenţa ; n-o să găseşti pe nimeni care să n-o resimtă, avînd în vedere distanţa la care se află. Cei mai stricaţi sînt cei din apropiere ; iar noi, pe care pronia cerească ne-a învrednicit să ne naştem la o sută de poşte de mocirla asta, noi să plătim ca s-o avem în prag ! Să ne ferească dumnezeu !

Aşa îmi vorbea un om de treabă din ţinutul Chambord, pe care l-am întîlnit mai deunăzi la Blois. Căci, întrebîndu-l ce se spune pe la el în sat despre afacerea asta şi ce ar dori locuitorii, mi-a spus : „Sîntem de acord să-l avem pe prinţ, dar nu şi curtea. Prinţii, îndeobşte, sînt buni, şi dacă n-ar exista cei din jurul lor, ar fi o plăcere să trăieşti în preajmă-le. Ar fi cei mai buni vecini din lume : milostivi, omenoşi, gata să sară tuturor în ajutor, scutiţi de păcatele şi patimile izvorîte din dorinţa de parvenire, căci nu mai au nevoie să se căpătuiască. Vorbesc despre prinţii care s-au născut prinţi. Ceilalţi ? Apăi, fără ei, am fi ghicit vreodată pînă unde poate merge obrăznicia ? Noi, locuitorii din Chambord, o cunoaştem [1]. Totuşi, aceşti prinţi, oricare ar fi, de viţă veche sau nouă, prin graţia lui dumnezeu sau a altcuiva, binevoitori sau grosolani, noi nu-i vedem niciodată. Noi pe valeţii lor îi vedem, gentilomi sau mîrlani, unii mai răi decît ceilalţi. Caretele lor ne strivesc, vînatul lor ne mănîncă viaţa. Vînatul ne-a dat de

[1] Aluzie la mareşalul Berthier, căruia Napoleon îi dăruise, o dată cu principatul Wagram, şi castelul Chambord (n.r.).

furcă de cînd lumea[1]. O singură dată l-am răpus, în 1789; atunci ne venise şi nouă rîndul să-l mîncăm. Stăpîni pe bunurile noastre, începurăm atunci să însămînţăm pentru noi, cînd apăru eroul[2], aducînd din Germania rudele sau aliaţii duşmanilor noştri morţi în campania din 89. Sosiră de asemenea şi douăzeci de perechi de cerbi, destinaţi să populeze din nou pădurile şi să pustiască ogoarele pentru desfătarea unui singur om; şi, aţîţat din nou, războiul continuă. De atunci trăim cu ochii în patru, în fiecare zi ameninţaţi de o nouă invazie de fiare sălbatice, cu Marcellus sau Marcassus în frunte. Parisul va găsi un prilej să afle despre toate astea, lucru care-ar trebui să-i dea de gîndit, barem cît şi nouă. Opt sute de ani a fost blocat Parisul de fiare sălbatice, iar împrejurimile lui, atît de bogate şi de mănoase astăzi, nu dădeau rod nici cît să-i hrănească pe paznici. În ceea ce mă priveşte, mărturisesc că, în atare împrejurări, gîndind la toate astea, chibzuind cu temei, amintindu-mi cele văzute în copilărie şi care, pare-se, se vor reîntoarce, mă rog pentru sănătatea bandelor negre, care, cred, preţuiesc mai mult decît cele albe[3], slujind mai bine statul şi regele. Îl rog pe dumnezeu ca ele să cumpere castelul Chambord.

Să-l cumpere cu şase milioane; asta înseamnă, în cel mai rău caz, cinci sute de franci pogonul; să zicem că un pogon de pădure face de zece ori mai mult; atunci să fie revîndut cu opt milioane la trei sau patru mii de familii, cum am văzut că se face cu atîtea proprietăţi împărţite aici sau aiurea. Găsesc că aşa ar fi multe şi mari foloase pentru popor şi pentru un număr nelimitat de indivizi. În primul rînd, cumpărătorii şi vînzătorii se îmbogăţesc, muncesc, cultivă în folosul tuturor şi al fiecăruia. Statul, tezaurul sau regele, în

[1] In Europa occidentală în epoca feudalismului vînătoarea constituia un monopol şi un privilegiu al regelui şi al marilor seniori. Exercitarea acestui drept, care implica trecerea alaiurilor vînătoreşti peste semănături, pricinuia mari pagube gospodăriilor ţărăneşti (n.r.).

[2] Mareşalul Berthier (n.r.).

[3] E vorba de ultraregalişti, partizani ai drapelului alb (n.r.).

fine, cine vreţi dumneavoastră, ar primi atît din impozite, cît şi din taxele de vînzare-cumpărare, în douăzeci de ani, valoarea globală a fondului : opt milioane de franci înseamnă pe an patru sute de mii de franci cu care se va despovăra bugetul, atunci cînd bugetul se va putea despovăra. Noi, vecinii castelului Chambord, am cîştiga mai mult decît toţi. N-o să mai fie vînat care să ne distrugă lanurile, paznici care să ne hărţuiască, nici servitorime trîndavă, coruptă şi corupătoare, obraznică ; în locul lor, o colonie fericită, activă, harnică, ajutîndu-ne, prin pilda sa, prin munca sa, să trăim mai bine ; o colonie care nu costă nimic : nici transport, nici expediţii, nici flotă, nici garnizoană, nici cheltuieli de stat-major, nici guvernămînt, nici permisii, nici protecţie solicitată de la englezi. Cu totul altceva decît Senegalul. De altminteri, ia aminte — mi-a spus cetăţeanul — nouă ni se trimit misionari, iar în Africa, oameni care au nevoie de pămînt. Dublă greşeală : Africa are nevoie de misionari, Franţa, de colonişti. Acolo trebuie să se ducă bunii părinţi ai bisericii, acolo unde vor avea de convertit păgîni, musulmani, idolatri. Aici trebuie să rămînă coloniştii, unde sînt atîtea pămînturi de desţelenit şi unde domeniile coroanei se mai află încă în starea în care le-a găsit regele Faramond [1]".

Ideea asta mi-a plăcut ; dar, după cum vedeţi, oamenii din Chambord nu prea au chef să facă parte dintr-un apanaj, socotind că e mai bine să-ţi aparţii ţie însuţi decît celui mai bun dintre principi, fără să mai punem la socoteală interesul personal al fiecăruia ; căci nu cred să fie un singur om care să nu prefere să-şi cumpere el un lot din Chambord decît întreg domeniul Chambord pentru curteni ; îi place mult mai mult să fie vecin cu nişte ţărani de treabă ca şi el, plugari, mici proprietari, decît cu un om mare, un protector, un prinţ. Şi, în măsura în care lucrurile astea mă ating şi pe mine,

[1] Personaj legendar, despre care s-a crezut c-ar fi primul rege merovingian, dar al cărui nume nu figurează în nici una din cronicile demne de crezare (n.r.).

sînt de aceeaşi părere. Mă rog lui dumnezeu pentru bandele negre, cărora el le este, fără doar şi poate, binevoitor, fiindcă-i împlinesc cuvîntul. Dumnezeu a spus: Creşteţi şi vă înmulţiţi şi umpleţi pămîntul; adică lucraţi-l bine, altminteri, cum să-l populaţi? Apoi împărţiţi-l; altfel, cum să-l lucraţi? Ăsta şi este rostul bandelor negre: să-l împartă căzînd la bună învoială, prin bună înţelegere, fără rîcă, principiu sfînt şi practic, dacă există aşa ceva.

Sînt însă şi oameni de altă părere. După ei, pămîntul nu este al tuturor, şi îndeosebi nu al ţăranilor, el fiind, de drept divin, al celor care nu dau cu ochii de el niciodată şi locuiesc la curte. Nu vă amăgiţi: nobilii au creat lumea. Partea pe care ne-o lasă nu e decît un hatîr ce ne vine de sus şi, prin urmare, revocabil. Mica proprietate, îngăduită numai, poate fi, ca atare, desfiinţată, şi o să fie curînd desfiinţată, căci abuzăm de ea, ca şi de cartă. De altfel — şi aici e buba — productivă e numai marea proprietate. N-o să mai culegem nimic, o să murim de foame dacă pămîntul e împărţit şi fieştecine nu are decît atîta cît poate munci. Plugarului care cultivă numai pentru sine, nedispunînd nici de fermă, nici de prestaţie, pămîntul nu-i rentează, deşi îl plăteşte destul de scump: el cumpără pogonul de opt sau de zece ori mai scump decît atotputernicul deputat, care-l plasează cu doi şi jumătate; se vede treaba fiindcă nu scoate nimic din el. Totuşi, micul proprietar munceşte; sapa, netrebnica asta de sapă, spun deputaţii noştri, pîngăreşte pămîntul şi e bună cel mult să hrănească o familie — şi ce fel de familie! în bluză, jambiere şi saboţi. Iar lucrul cel mai rău e că, o dată intrată în mîinile clăcaşilor, ţarina fărîmiţată nu mai iese de acolo. Ţăranul cumpără de la boier, nu boierul de la ţăran. Acesta, plătindu-l scump, l-ar vinde şi mai scump! Omul cinstit, strîns în chingile micii proprietăţi, nu poate cumpăra pămînt în împrejurimi, nu se poate întinde, nu-şi poate rotunji averea (l-ar costa prea scump); iar castelul, nici el nu-şi poate recăpăta ogoa-

rele pierdute. Marea proprietate, o dată îmbucătăţită, nu se mai face la loc. Un domeniu, o moşie mănăstirească sînt greu de reconstituit, şi cum zilnic oamenii care gîndesc sănătos, duşmani de moarte ai micii proprietăţi, momiţi de preţ, îşi vînd totuşi pămînturile cu pogonul, cu prăjina şi-l împart în loturi cît pot mai mici, sapa cîştigă teren, familia ţărănească clădeşte şi-şi aşază vatra fără să se ducă pentru asta în America sau India. Marile latifundii dispar, iar capitalistul, obosit de a tot nădăjdui şi a se tot teme de urcări şi scăderi la bursă, nu ştie cum să-şi facă mai bine plasamentele. Ar exista un mijloc ca să-şi creeze un domeniu fără să cumpere cu bucata : să-l desţelenească. Dar cum să facă una ca asta ? Legile se opun ; marea proprietate trebuie salvată ! Totuşi, o să ajungem şi aici, dacă împărţeala continuă : bărăganele, bălăriile vor dispare. Ce jale ! Ce păcat ! O, voi, legislatori numiţi de prefecţi, împiedicaţi această nenorocire, făuriţi legi, interziceţi-le oamenilor să trăiască ! Luaţi plugarului pămîntul şi meşteşugarului unealta, rezervîndu-vă privilegii avantajoase, corporaţii avantajoase. Grăbiţi-vă : munca pe ogoare, ca şi la oraşe, năvăleşte pretutindeni, goneşte de peste tot antica şi nobila barbarie ; vi se spune mereu, vi se strigă : Ce aşteptaţi ? Cine vă opreşte ? Poporul, patria, onoarea ? Cînd aveţi la îndemînă slujbe, bani, decoraţii şi pe baronul de Frimont [1] ?

[1] *Jean-Louis, baron de Frimont* (1756—1831), general de origine belgiană în serviciul Austriei. În 1815 a ocupat răsăritul Franţei şi şi-a stabilit cartierul general la Dijon, unde a rămas pînă în 1818 (n.r.).

SUFLETELOR DREPT-CREDINCIOASE
ale parohiei din Véretz
Departamentul Indre-et-Loire

(1821)

Rugaţi-vă pentru numitul Paul-Louis, podgorean din La Chavonnière, bine cunoscut în această parohie. Bietul om e la grea ananghie, avînd nenorocul să asmută împotriva lui tot ce se cheamă în Franţa curteni, servitori, linguşitori, lingăi, codoşi şi alţi oameni de acelaşi fel, trăind din ticăloşii şi intrigi, al căror număr, zice-se, ar fi de patru sau cinci sute de mii, toţi înregimentaţi sub diverse embleme şi hotărîţi să-i facă numitului de petrecanie. Căci aceştia îl învinuiesc că, în vreme ce lucra la via lui, a spus :

Că ei, oamenii curţii, sînt pentru noi, oamenii muncii şi ai sîrguinţei, cauza tuturor relelor ;

Că ne despoaie şi ne sugrumă în numele regelui, care nu li se poate împotrivi ;

Că lăcustele, grindina, omizile, gărgăriţele nu ne jefuiesc chiar în fiece an, pe cîtă vreme numiţii curteni din clasele de sus se năpustesc an de an asupra noastră, în zodia bugetului, iau ce-i mai de soi, mai bun şi mai frumos din roadele ogoarelor noastre, drept care mult se mîhneşte stăpînul nostru regele, negăsind ac de cojocul lor ;

Că toate dăjdiile cu care sîntem urgisiţi în atîtea chipuri intră în buzunarul lor, nu în al regelui, ele fiind numai de ei născocite, sporite, înmulţite zi de zi spre

folosul lor şi în dauna regelui, şi cu atîta mai dihai a supuşilor ;

Că numiţii curteni vor să înşface domeniul Chambord, şi regatul, şi pe noi, şi poporul, şi regele, în faţa căruia se ploconesc spunînd că-i sînt credincioşi ;

Că prinţii sînt buni şi miloşi, omenoşi, gata să sară în ajutorul tuturor şi cu gînduri cinstite, dar că trăiesc înconjuraţi de slugoi ticăloşi, care-i depărtează de noi şi care nu prind hodină pînă nu ne strică pe noi şi pe ei ;

Că asta e un mare neajuns şi că, pentru a-i veni de hac, ar fi bine ca prinţii să fie crescuţi la liceu, departe de numiţii curteni, cum se face la Paris cu ducele de Chartres, copil care făgăduieşte să fie într-o zi un om cumsecade şi de la care nădăjduim mult ;

Că, astfel, numiţii prinţi, învăţînd carte ca şi supuşii lor, fiind crescuţi în mijlocul acestora, vorbind aceeaşi limbă, s-ar înţelege cu ei în pofida oamenilor de la curte şi poate că ar izbuti să scape lumea de sămînţa asta rea, dezgustătoare, blestemată ;

Că în felul ăsta n-am mai avea nici noaptea Sfîntului Bartolomeu, nici fronde, nici dragonade, nici revoluţii, nici contrarevoluţii, care, după fapte cumplite şi măceluri crîncene, sînt tot în folosul sus-zişilor slugoi ;

Că o atare schimbare a lucrurilor în lumea asta, departe de a fi cu neputinţă, cum cred unii, s-ar înfăptui aproape de la sine, fără să ne dăm seama măcar ;

Că azi e mai bine decît era odinioară ; că prinţii şi supuşii sînt mai buni ca altădată ; că domneşte printre noi mai puţin desfrîu, mai multă virtute — ceea ce-i face pe unii să răstălmăcească, şoptind în chip calomnios şi împotriva oricărui adevăr că pînă şi curtenii care se dedau în faţa regelui la meşteşugul linguşirii sînt, cică, mai puţin ticăloşi, mai puţin laşi şi că n-ar mai fi atît de slugarnici şi de vînduţi banului cum erau înaintaşii lor ;

Şi, în încheiere, că prinţii, născuţi prinţi, sînt singurii buni, îngăduitori, că se poate trăi cu ei. Că ceilalţi, cunoscuţi sub numele de eroi sau prinţi ai aventurii, nu

valorează nimic; că eu însumi i-am văzut afişînd o neobrăzare fără de seamă şi că cei ce-i linguşeau pe aceştia preţuiau şi mai puţin, ei, apostolii puterii legitime de azi, gata să-şi verse sîngele pentru ea etc.

Care afirmaţii, scandaloase, nelegiuite şi revoluţionare, ar fi fost adunate de el, aduse la cunoştinţa tuturora într-un pamflet intitulat *Simplu discurs*, un fel de *factum* în favoarea prinţilor şi împotriva curtenilor, confiscat de poliţie sub învinuirea că ar fi protivnic pensiilor, gratificaţiilor şi jafului bunului obştesc şi urmărit de domnul procuror al regelui sub motiv că acesta ar fi în stare să le deschidă prinţilor şi regilor ochii asupra adevăratelor lor interese.

Acestea sînt principalele învinuiri aduse lui Paul-Louis de către sindicii breslei lingăilor, Siméon [1], Jacquinot Pampelune [2] şi alţii, care-l hărţuiesc în numele lor şi ca împuterniciţi ai breslei.

Şi mai adaugă numiţii sindici la învinuirile de mai sus că, pe deasupra, Paul-Louis, voind să întunece faima de care se bucură oamenii de la curte, ar fi povestit anapoda, fără să fi fost de nimeni rugat şi cui îi ieşea în cale, întîmplări uitate ale taţilor şi bunicilor acestora, că ar fi dat în vileag isprăvile bunicilor neprihănite, lăsînd să se înţeleagă că orice pasăre pe limba ei piere şi spunînd şi alte vorbe mîrşave şi păcătoase.

Şi că, prin alte rostiri şi mai vinovate, şi mai răzvrătite împotriva ordinii şi moralei, precum şi a religiei, ar fi încercat să-i tulbure pe numiţii curteni în străvechile, cuvenitele şi îndreptăţitele lor gheliruri, produsul impozitelor, aceştia împărţindu-şi de cînd lumea veniturile publice, al căror scop principal — precum ştie oricine — este să întreţină slugărnicia tuturor trîntorilor regatului.

Drept care i-au trimis numitului Paul-Louis citaţie şi l-au chemat să se prezinte în faţa juraţilor din Paris, sub învinuirea că *ar fi jignit morala publică* — spunînd

[1] Ministru de interne (n.r.).
[2] Procurorul regelui (n.r.).

în gura mare ce se petrece la ei acolo — şi *persoana regelui,* prin cea a curtenilor, în baza articolului... alineatul... din legea... codul curţii, începînd cu aceste cuvinte : *Cine nu-l iubeşte pe Cottin, nu-şi respectă regele.* [1]

În consecinţă, numitul Paul-Louis, fost în artileria călăreaţă, astăzi podgorean, agricultor, pădurar etc., etc., trebuie să se înfăţişeze la curtea cu juri din Paris, la 27 ale lunii curente, pentru a lua act de sentinţa care-l condamnă să dea reparaţii publice curtenilor, trîntorilor, intriganţilor şi să-şi mărturisească vina, recunoscînd că-i socoate pe aceştia slugoi tot atît de buni, de josnici, de ticăloşi, de lingăi, precît fost-au cîndva taţii şi înaintaşii lor ; că rău făcut-a spunînd contrariul ; şi totodată să recunoască, cu ştreangul de gît, cu făclia în mînă, că numai trecutul e bun, că prezentul nu valorează nimic, n-a valorat niciodată nimic, nu va valora niciodată nimic. Că odinioară fost-au oameni cinstiţi, moravuri frumoase, dar că astăzi toate femeile sînt destrăbălate, copiii lor odraslele destrăbălatelor, şi toţi tinerii noştri puşlamale, iar noi nişte haimanale bune de ştreang, dacă Bellart şi-ar face datoria.

Drept care numitul Paul-Louis fi-va arestat şi aruncat în închisorile Parisului, ca să-şi dea seama ce e viaţa şi să se pocăiască sub paza unui temnicer gentilom get-beget, care va răspunde de persoana lui pînă se va da deplină satisfacţie pomeniţilor curteni, oameni ai curţii, linguşitori, lingăi, care ling în tot regatul etc., etc.

Iată, scumpi prieteni, la ce grea ananghie se află bietul Paul, pe care l-aţi văzut tăind de-atîtea ori lemne, multe şi bune, în pădurea sa din Larçai, strîngîndu-şi lucerna de pe cîmpul lui din La Chavonnière, tare mintos, dacă s-ar fi mărginit numai la atîta. I s-a atras deseori luarea-aminte că din cauza limbuţiei sale va ajunge la grea strîmtoare, dar n-a ţinut seama de asta, dumne-

[1] Boileau, *Satire*, IX, 305 (n.r.).

zeu vrînd, fără îndoială, să-l pedepsească şi să-l dea pildă şi altora, celor care nu se pot opri să nu ţipe cînd sînt jupuiţi de vii. Iată-l trimis la judecată, şi condamnat — fiindcă e totuna. Căci ştiţi cît de norocos e la procese. De cîte ori era prădat, tot el plătea amenda. Se putea altminteri ? Cînd nici măcar nu se ducea să-i viziteze pe judecători ! Să ne rugăm domnului, prieteni, pentru el şi ca pilda lui să fie drept învăţătură de minte ca să nu mai spunem niciodată ceea ce credem despre oamenii care trăiesc pe spinarea noastră.

PROCESUL LUI PAUL-LOUIS COURIER

(1821)

Destui oameni cunosc broşura intitulată *Simple discours (Simplu discurs).* La apariţie a fost citită ; şi nimeni nu se mai gîndea la ea, cînd îi trecu guvernului prin minte să trezească atenţia publică asupra acestei bagatele uitate, urgisindu-l pe autor, care trăia departe de Paris, pe ogorul său. Bietul om, într-o zi, cînd era cu plugul pe cîmp, se pomeneşte cu o hîrtie lungă, iscălită *Jacquinot Pampelune,* prin care era învinovăţit de ofensă împotriva moralei publice fiindcă scrisese că altădată curtea nu trăia în chip exemplar ; era învinovăţit, de asemeni, de ofensă împotriva persoanei regelui şi că, nemulţumindu-se numai cu atîta, incitase chiar la ofensarea pomenitei persoane. Drept care, Jacquinot propunea ca autorul să fie băgat la închisoare şi să stea acolo doisprezece ani ; adică : doi ani pentru morala publică, cinci ani pentru persoana regelui şi cinci pentru provocare. Dacă vreodată a căzut cineva din lună, apoi acela a fost Paul-Louis cînd a citit hîrtia timbrată. Şi-a părăsit boii, plugul şi s-a dus fuga-fuguţa la Paris, unde şi-a găsit prietenii tot aşa de surprinşi de mînia acestui domn Pampelune, iar pe cei mai mulţi din ei chiar foarte tulburaţi. Autorul nu s-a dus la Jacquinot, cum îl povăţuiau unii, nici la substitutul lui Jacquinot, la care i se recomandase de asemenea să se ducă, nici la preşedinte, nici la judecători, nici la supleanţii lor, nici la

secretarii lor, şi asta nu fiindcă nu-i socotea oameni cinstiţi, cu care poţi întreţine relaţii de societate, ci fiindcă n-avea poftă de cunoştinţe noi. Nu se băgă, aşteptă şi află curînd că Jacquinot, trebuind mai întîi să capete pentru actul său de acuzare aprobarea unui tribunal — nu ştiu care — judecătorii au şters din el chestia cu ofensa la persoana regelui şi cu provocarea la ofensă. Acestea cuprindeau tot ce era mai bun şi mai frumos din rechizitoriul său: foarte supărător pentru Pampelune, veste bună pentru Paul-Louis, care se bucură, cum vă închipuiţi, văzîndu-se achitat de zece ani de închisoare din doisprezece; era totuşi neliniştit de cei doi ani care-i mai rămîneau, şi s-ar fi aranjat el pentru un an cu Jacquinot, ca să termine o dată cu toată povestea, dacă nu-l întîlnea pe domnul Berville, tînăr avocat celebru, care-i interzise să cadă la vreo învoială, făcîndu-se forte să-l scoată şi din dandanaua asta. „Procesul dumneavoastră nu poate fi pierdut. Niciodată n-am apărat o cauză mai dreaptă şi-l desfid pe domnul Régley să alcătuiască un juriu care să vă condamne. Unde-o să găsească domnul Régley doisprezece inşi care să declare că dumneavoastră jigniţi morala, citînd o sumă de predicatori? Că corupeţi moravurile publice, înfierînd moravurile corupte şi degradarea de la curte? Régley nu va găsi niciodată doisprezece oameni care să facă asemenea declaraţie, şi care să-şi atragă asupra lor oprobriul public. Lăsaţi-mă să procedez cum cred eu că e mai bine, şi-n caz că sînteţi condamnat, mă voi duce eu la închisoare în locul dumneavoastră."

Paul-Louis avea totuşi inima îndoită. Maestrul Berville — îşi spunea el — e la o vîrstă cînd îţi închipui că bunul-simţ şi dreptatea au vreo trecere în treburile lumii, cînd încă eşti curios să vezi

...de pot să fie
În stare unii oameni de-aşa nemernicie,
De-atîta răutate, de-atîtea fărdelegi,
Să mă nedreptăţească în faţa lumii-ntregi. [1]

[1] Molière *(Mizantropul)*, *Opere*, vol. III, E.S.P.L.A., 1956, p. 21 (n.r.).

Cum însă în ceea ce priveşte această părere despre lume în general el se înşela în mod vizibil, ar fi putut tot aşa de bine să se înşele şi asupra cazului particular de care era vorba. Aşa raţiona Paul-Louis ; în timpul acesta îl asculta pe tînărul bun de gură, în grija căruia se dădu, în cele din urmă, încredinţîndu-i procesul său „cu neputinţă de pierdut". Îl pierdură însă, după cum se va vedea ; fu condamnat în unanimitate, declarat vinovat şi în ceea ce priveşte fapta şi în ceea ce priveşte împrejurările, de către nişte juraţi aleşi pe sprînceană, triaţi, oameni cu stare toţi, negustori cu case proprii şi de o cinste ce nu putea fi pusă la îndoială. Însă, prin clemenţa judecătorilor, nu s-a ales decît cu două luni închisoare. Oricum, e o oarecare distanţă de la cei doisprezece ani ai jupînului Jacquinot, care, după cum se spune, e oţărît rău din cauza asta şi ameninţă că are să se răzbune pe primul autor de talent ce-i va cădea în mîini. De fapt, pentru o scriere de felul *Simplului discurs*, gustată şi aprobată de toată lumea, astăzi nici nu puteai să scapi mai ieftin.

Aşadar, în ziua de 28 august anul trecut, acuzatul se înfăţişă în localul unde se ţin, obişnuit, şedinţele curţii cu juri. Sala era ticsită. Fu judecat mai întîi un tînăr care săvîrşise niscai prostii — după cît se părea, cel puţin — şi care pierduse toţi banii într-o casă oblăduită de guvern, cu femei protejate şi tarifate de guvern ; imediat după asta, acelaşi guvern îl acuza pe Paul-Louis, podgorean, că ofensase morala publică pentru că scrisese un discurs împotriva desfrîului ; să povestim însă totul, în ordine. Se citi actul de acuzare, după care preşedintele luă cuvîntul şi procedă la interogatoriul lui Paul-Louis :

Preşedintele : Numele ?
Courier : Paul-Louis Courier.
Preşedintele : Profesiunea ?
Courier : Podgorean.
Preşedintele : Vîrsta ?
Courier : Patruzeci şi nouă de ani.

Preşedintele : Cum aţi putut spune că nobilimea nu-şi datora mărirea şi fala decît asasinatului, desfrîului şi prostituţiei ?

Courier : Iată ce-am spus : Pentru nobili nu există decît un singur mijloc de-a se îmbogăţi ; acelaşi lucru pentru toţi cei ce nu vor să muncească ; mijlocul acesta este prostituţia. Curtea numeşte asta galanterie. Eu am ţinut să întrebuinţez cuvîntul propriu şi să spun lucrului pe numele lui adevărat.

Preşedintele : Cuvînul galanterie n-a avut niciodată semnificaţia asta. De altminteri, dacă istoria a făcut oarecare reproşuri unor familii nobile, aceste reproşuri se pot aplica şi familiilor care nu erau nobile.

Courier : Ce înţelegeţi prin reproşuri, domnule preşedinte ? Toate memoriile timpului laudă această galanterie, şi nobilimea se mîndrea cu ea, ca de cel mai frumos privilegiu al ei. Nobilimea pretindea că numai ea, singură, are dreptul de a furniza prinţilor amante ! Şi cînd Ludovic al XV-lea şi le-a luat pe ale sale din popor, doamnele cu blazon s-au plîns.

Preşedintele : Istoria n-a făcut niciodată elogiul prostituţiei.

Courier : Al galanteriei, domnule preşedinte, al galanteriei.

Preşedintele : Aţi folosit cuvîntul prostituţie. Dumneavoastră ştiţi ce spuneţi, sînteţi un om instruit. Talentul dumneavoastră, rarele dumneavoastră cunoştinţe sînt recunoscute.

Courier : Am întrebuinţat cuvîntul acesta în lipsa altuia mai precis. Ar fi fost însă necesar un altul. Căci, la drept vorbind, acest soi de prostituţie nu e acelaşi cu al femeilor publice. E cu totul altul. Infinit mai rău.

Preşedintele : Cum se face că subscripţia pentru alteţa-sa regală ducele de Bordeaux nu v-a inspirat decît asemenea idei ?

Courier : În tot ceea ce am scris nu se află nimic împotriva familiei regale.

Preşedintele : Nu pentru acest lucru sînteţi acuzat.

Courier : Ar fi fost şi greu să fiu acuzat pentru asta, domnule preşedinte. S-a încercat să se reţină această acuzare, dar n-a fost chip. S-a căutat un delict mai grav ; nu s-a găsit decît acest pretext de ofensă la morala publică.

Preşedintele : Dumneavoastră insultaţi o clasă, o parte din naţiune.

Courier : Nu insult pe nimeni. Am vorbit despre strămoşii nobilimii actuale, din rîndurile căreia cunosc oameni foarte cinstiţi, care nu se duc la curte. I-am văzut şi în armată, unde stăteau cot la cot cu oamenii de rînd, apărîndu-şi ţara. Se cheamă că-i insultăm pe cetăţenii Romei de azi dacă spunem că strămoşii lor au fost hoţi, tîlhari ? Îi nedreptăţesc pe americani dacă-i declar coborîtori din ocnaşii şi răufăcătorii condamnaţi la deportare ? Am vrut să arăt originea marilor averi ale nobilimii şi ale marii proprietăţi.

Preşedintele : Aţi ultragiat întreg corpul nobilimii, cea veche şi cea nouă, şi nu respectaţi nici pe una, nici pe cealaltă.

Courier : Fără să intru în miezul explicaţiei, ţin să precizez, domnule preşedinte, că am specificat şi am categorisit nobilimea : cea de neam şi de veche obîrşie.

Preşedintele : Ei bine, în vechea nobilime sînt familii neprihănite, care nu datorează femeilor nimic : Noailles, Richelieu [1]...

Courier : Richelieu ? Toată lumea cunoaşte povestea pavilionului din Hanovra şi a războiului din Germania, doamna de Pompadour [2] fiind pe-atunci prim-ministru...

Preşedintele : Destul ! Fără personalităţi.

Courier : Răspund la întrebările dumneavoastră, domnule preşedinte. Dacă nu era doamna de Maintenon [3], familia de Noailles...

---

[1] Vechi familii aristocratice franceze (n.r.).

[2] *Jeanne-Antoinette Poisson, marchiză de Pompadour* (1721—1764), favorita lui Ludovic al XV-lea ; a exercitat o mare influenţă asupra regelui şi a politicii statului francez (n.r.).

[3] *Françoise d'Aubigné, marchiză de Maintenon* (1635—1719), favorita lui Ludovic al XIV-lea în ultima perioadă a vieţii acestuia (n.r.).

Preşedintele : Nu vă cerem detalii istorice !

Courier : Prostituţia, domnule preşedinte, numai prostituţia...

Preşedintele : Favorurile curţii se cîştigă pe cîmpul de luptă, datorită serviciilor...

Courier : Datorită femeilor, domnule preşedinte !

Preşedintele : În cazul acesta, dumneavoastră aţi obţinut Legiunea de Onoare tot datorită femeilor ?

Courier : N-a fost o favoare şi nu m-am îmbogăţit de pe urma ei ; eu mă refer la averi. Eu n-am avut niciodată nimic comun cu curtea, şi-apoi eu nu sînt nobil.

Preşedintele : Aveţi nobleţea dumneavoastră personală, sînteţi nobil deci.

Courier : Nu-mi prea vine să cred, domnule preşedinte, permiteţi-mi să v-o spun. Mă îndoiesc mult că sînt nobil, dar, în sfîrşit, sînt gata să iau drept bună ceea ce spuneţi.

(La fiecare răspuns al acuzatului, din sală se ridica un murmur care, treptat-treptat, se transforma în aplauze. Procurorul crezu că trebuie să pună capăt acestor manifestaţii. „Domnule preşedinte, a spus el, zgomotul acesta e contrar legii.")

Preşedintele : Domnilor, lăsaţi aplauzele. Nu sînteţi la teatru. Voi evacua pe toţi cei ce tulbură ordinea în sală. Acuzat, aţi spus că oamenii de la curte vor devora Chambord-ul.

Courier : Şi întrucît ofensez, prin aceasta, morala ?

Preşedintele : Dar ce înţelegeţi dumneavoastră prin curte ?

Courier : Ar fi greu să dau o definiţie. Totuşi, am să vă spun : curtea este alcătuită din curteni, din oameni care n-au altă calitate decît aceea de a-şi pune în valoare devotamentul, supuşenia lor respectuoasă, fidelitatea lor.

Preşedintele : La noi nu există curteni în înţelesul acesta. Curtea o alcătuiesc generalii, mareşalii, oamenii

din anturajul regelui. Şi ce vrea să însemne : „Preoţii dau totul lui dumnezeu ?" Asta e contra religiei.

Courier : Contra preoţilor, cel mult. Să nu confundăm preoţii cu religia, cum se face mai totdeauna.

Preşedintele : Preoţii sînt dezinteresaţi : ceea ce iau, iau pentru săraci.

Courier : Da, papa îşi zice proprietar al pămîntului întreg ; care va să zică, pentru a-l da săracilor. De fapt, ceea ce am scris nu ofensează nici măcar pe preoţi. N-am vrut să spun decît atîta : „Preoţii ar voi ca totul să fie hărăzit lui dumnezeu".

După acest interogatoriu, la care publicul n-a rămas o singură clipă indiferent, procurorul, domnul Jean de Broë, a luat cuvîntul, sau mai bine zis hîrtia, căci citea. E un om mic de stat şi care nu vorbeşte decît despre marii magistraţi, vrînd să te convingă că, de drept, lor li se cuvine nobleţea, cu tot ceea ce implică ea : onoruri şi privilegii. Auzindu-l, poţi conchide, fără greş, că, în procesul de faţă, închipuindu-şi că pledează propria lui cauză şi că se luptă pentru bunurile sale, şi-a pus întreaga sa ştiinţă. A rostit un discurs lung, tipărit în *Monitor,* pe care, cu siguranţă, puţini oameni l-au citit, dar pe care nimeni nu l-ar pricepe dacă l-aş reproduce aici, într-atît ideile lui sînt obscure, limba lui improprie. E, într-adevăr, un lucru straniu această exprimare barbară la apostolii marelui secol. Aceşti amici ai lui Ludovic al XIV-lea nu vorbeau limba lui. I-aţi fi putut auzi pe Bossuet [1], pe Racine [2], pe Fénelon [3] în stilul lui Marat [4], şi curtea, politicoasă, vorbind în

[1] *Jean-Bénigne Bossuet* (1627—1704), prelat şi orator catolic francez, ideolog al absolutismului monarhic şi al reacţiunii catolice ; predicile lui au deosebite merite literare (n.r.).

[2] *Jean-Baptiste Racine* (1639-1699), mare poet şi dramaturg francez, care a reuşit să prezinte într-o formă elegantă şi accesibilă tendinţele cercurilor progresiste ale veacului său (n.r.).

[3] *Fénelon, François de Salignac de la Mothe* (1651—1715), prelat şi scriitor francez, unul din precursorii iluminiştilor francezi din secolul al XVIII-lea (n.r.).

[4] *Marat, Jean-Paul (1743—1793),* unul din fruntaşii revoluţiei franceze de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, publicist ; a fost, împreună cu Robespierre, unul din conducătorii iacobinilor (n.r.).

jargonul anticamerelor lui Fouché. La unii această ciudăţenie întrece orice închipuire. Iar dacă aş cita o frază ca asta, de pildă : *Cine profită de pe urma unei lovituri dibace ? Oamenii cinstiţi ? Haida-de ! Îs aşa de proşti !* aţi zice că aparţine vreunui valet, şi încă unuia dintre cei mai puţin *educaţi*. Ea aparţine însă marchizului de Castelbajac [1] şi e tipărită sub numele lui în *Conservatorul*. Aşa grăiesc oamenii aceştia născuţi altfel decît noi, adică de neam, care fac front separat, şi pe bună dreptate ; e o clasă privilegiată, superioară, distinsă. Iată limbajul lor familiar. Vor să se exprime în chip nobil ? Atunci îi trag cu „alteţă", cu „majestate", cu „excelenţă", cu „eminenţă". Ei cred că stilul nobil este stilul blazonului. Nenorocul curtenilor este că nu cunosc poporul, izvor al tuturor înţelepciunilor. În viaţa lor de toate zilele ei nu întîlnesc decît stăpîni şi lachei. Fiinţa lor este alcătuită din politeţuri şi josnicii. Aşadar, întorcîndu-mă la domnul de Broë, le spun acelora ce se folosesc de dînsul că :

E un om fără seamăn şi, prin dibăcia lui,
Poate băga în închisoare şi pe cei şapte înţelepţi ai Greciei

ca deocheaţi şi scandalagii. Proza lui e pe placul juraţilor, dacă aceştia sînt prietenii domnului Régley. Dar dacă nu ai această justificare, ţi-ar plăcea discursul său care plictiseşte, la început, în *Gazeta oficială*, apoi devine mortal la al doilea paragraf ; şi din acest motiv renunţ să-l reproduc aici, cum voiam, de teamă că cititorii mei vor refuza să mai continue lectura. Au cine poate înghiţi asemenea stil : *„O execrabilă nelegiuire a deposedat Franţa de unul din cei mai buni prinţi ai săi.* [2] *O speranţă rămînea totuşi. Un miracol : o naştere regală, mult mai minunată decît aceea la care străbunii noştri au fost martori, se repetă. Un strigăt de recunoştinţă şi de admiraţie se auzi. O augustă şi antică locuinţă făcuse, cîndva,*

[1] *Castelbajac, Marie-Barthélemy* (1776—1868), deputat ultraregalist (n.r.).

[2] Ducele de Berry, al doilea fiu al lui Carol X-lea, fusese asasinat în 1820 (n.r.).

parte din apanajele coroanei. Un gînd nobil răsări, deodată, şi el fu repetat, fu pus în practică: iubirea fusese aceea căreia i se adresase un apel.“

Uf! să rămînem aici, la apelul adresat iubirii. Dacă nu v-a pălit somnul, vă rog să căutaţi, din amuzament, a inventa, a imagina ceva mai greoi, mai plicticos şi mai monoton decît această psalmodie a maestrului de Broë, prin care el îşi exprimă, totuşi, marea bucurie ce-o simte. Autorul incriminat n-a pus nici un pic de bucurie în broşura sa, zice maestrul de Broë, care, pentru această omisiune, îl condamnă la închisoare. El, de teamă să nu piardă privilegiul începe cu sentinţa şi mai întîi se veseleşte:

Se aude cum bucuria saltă în greu-i răsuflu.[1]

Are însă niţel aerul că se înveseleşte din ordin, din datorie, din cauza situaţiei sale. Şi parcă îţi vine să-i spui ceea ce-i spunea lui Paul-Louis preşedintele: astea-s gîndurile ce vi le-au inspirat o naştere regală? Aşa glăsuieşte inima? O atît de tristă veselie, un imn atît de lugubru sînt mai suspecte decît tăcerea! Să nu stăruim asupra acestui argument, ca să nu-l punem în încurcătură pe bietul magistrat; căci nu-i nevoie de mai mult ca să-i preschimbi bucuria într-o pură şi simplă ofensă la morala publică, şi chiar la persoana prinţului, dacă-i adevărat că

...un rece panegiric,
Dezonorează şi pe erou, şi pe-autor.[2]

Să-i prescurtăm discursul, cu riscul de a da o oarecare vigoare raţionamentelor sale, prezentîndu-le mănunchi. Iată acest grozav discurs abreviat, tradus în mod concentrat din *păsărească* în franceză, cum spune Panurge[3].

[1] Homer, *Iliada*, XIII, 27 (n.r.).
[2] Boileau, *Satire*, IX (n.r.).
[3] Personaj din *Pantagruel* de Rabelais (n.r.).

Începe cu un început stereotip, căci, pare-se, nu posedă decît unul singur pentru toate procesele de genul acestuia : ducele de Berry a murit, ducele de Bordeaux s-a născut. Unii au dorit ca domeniul Chambord să fie oferit tînărului prinţ. Elogiul domeniului Chambord şi al subscripţiei.

Acestui exordiu lung, care ar umple cîteva paginî, îi urmează un altul, la fel de lung, ca să delimiteze — zice — *terenul*, adică miezul problemei, cum se spune în mod obişnuit.

Nu poate fi vorba de un bir în subscripţia propusă pentru achiziţionarea domeniului Chambord, însuşi cuvîntul indicînd un act voluntar. Atunci de ce vrea Paul-Louis să zădărnicească subscripţia care nu-l obligă la nimic, nu-l costă nimic ? Faptă urîtă din partea lui, care-l dezonorează. *Nu vreţi să subscrieţi ? Mă rog, nu subscrieţi. Cine vă sileşte ?* Un moment, domnule procuror, să ne înţelegem. Fără îndoială că nu voi subscrie dacă nu vreau. N-am slujbă, nu ocup un loc care să-mi poată fi luat. Nu mă paşte primejdia ca, nesubscriind, să fiu *destituit*. Voi da totuşi, în caz că subscrie şi comuna mea. Vrînd-nevrînd, voi da, dacă primarul vrea să se arate filotim cu curtea pe punga mea. Cînd eu spun, liniştit : *Nu vreau să dau*, dumneavoastră, domnule de Broë, răcniţi : *La închisoare !* adăugînd că sînt liber să fac ceea ce vreau, că numai de mine depinde asta, că subscripţia este în totul voluntară, că ea nu înseamnă bir. Cum vine asta ?

Şi iată că acestui *gînd nobil*, acestui *prinos nobil*, acestei *subscripţii nobile şi libere* — după cum se vede — autorul pornit e să le pună capăt. Pe oamenii care ar fi ispitiţi s-o facă, el vrea să-i împiedice să subscrie, *vrea să paralizeze elanul, să îngheţe avîntul din inimile ceva mai generoase ca a sa*, în vreme ce dumnealui, maestrul Broë, cu nobile discursuri, înfierbîntă elanul inimilor. Dar să nu-l copiem. Am făgăduit să-l traduc şi, mai ales, să-l prescurtez, ca să poată fi citit.

Iată obiectul broşurii. Ea e scrisă împotriva *elanului*, şi asupra lucrului acestuia nu ne putem înşela. Pe urmă

mai sînt şi alte mărunţişuri, diatribe împotriva regilor, preoţilor şi nobililor.

E adevărat că autorul nu prea pomeneşte despre preoţi ! Nu spune decît un cuvinţel despre ei, şi peste tot îi laudă pe prinţi. Dar acestea nu sînt decît nişte *para-şute*. Autorul nu crede ceea ce spune despre prinţi şi crede ceea ce nu spune despre preoţi.

Şi încă două observaţii :

1. Autorul nu e întristat de moartea ducelui de Berry, nu se bucură de naşterea ducelui de Bordeaux. N-a scris un cuvînt nici despre moarte, nici despre naştere. În broşura sa nu există nici *bucurie*, nici *jale* : 2. Autorul vorbeşte despre tînărul prinţ ca despre un copil de ţîţă. Zice, simplu : *scutec*, şi nu : *augustul scutec ;* zice : *bărbiţă*, şi nu : *regala bărbiţă*. Mai zice — groaznic lucru ! — despre acest prinţ că, într-o zi, *meseria lui va fi aceea de a domni.*

După ce a bătut destul apa în piuă asupra acestor puncte, domnul de Broë declară, în cele din urmă, că nu despre asta e vorba. Nu asta vizează acuzarea, spune el. Nu fondul broşurii e atacat, nici măcar mărunţişurile pe care le-am pomenit, ci numai propoziţiunile incidente. *Iată terenul delimitat !* exclamă el.

Apoi începe un alt exordiu.

În asemenea speţe se obişnuieşte a se examina numai pasajele determinate de lege prin însuşi actul de acuzare. Aici găsim patru.

Legea este cu totul insuficientă. *Scriitorii sînt atît de dibaci*, încît scapă adesea procurorului regal. Trebuie *să li se aplice într-un mod exemplar legea* (stil de Broë). *Libertatea scrisului se bucură de toate drepturile ;* ea este liberă (Broë sadea), deşi uneori băgată la închisoare : *Ea merge pînă la licenţă* (Broë ! Broë !) prin excesiva indulgenţă a magistraţilor.

La început, în primul rechizitoriu, s-a încercat a-l acuza pe autor de ofensă la persoana regelui. După o matură gîndire, s-a renunţat.

În sfîrşit, veni rîndul să se examineze pasajele incriminate, dintre care primul sună în felul următor :

„Căci curtea dă prinţului totul, după cum preoţii dau totul lui dumnezeu ; iar aceste domenii, aceste apanaje, aceste liste civile, aceste bugete sînt ale regelui tot aşa cum veniturile mănăstirilor sînt ale lui Isus Hristos ! Cumpăraţi, dăruiţi domeniul Chambord, dar îl va devora curtea ; prinţului n-o să-i meargă nici mai bine, nici mai rău."

Preoţii dau totul lui dumnezeu ? Hm... întrebaţi-i pe nevoiaşi. Tiradă de elocinţă. Mănăstiri ? Aş ! Nu mai există mănăstiri. Tiradă de stil înalt despre revoluţie. Asupra moralei, nici un cuvînt. Nici asupra frazelor incriminate.

Al doilea pasaj :

„Dar la Chambord ce-o să înveţe ? Ceea ce pot să-l înveţe curtea şi Chambord. Acolo, totul îi vorbeşte despre strămoşi. Tocmai de aceea găsesc eu că nu-i nimerit să stea acolo şi aş fi mai mulţumit să-l văd trăind printre noi decît cu strămoşii săi..."

Maestul Broë nu analizează nici acest pasaj, nici ceea ce poate conţine el jignitor la adresa moralei. Îl citează numai, şi merge mai departe. Dar — spune el — după aceste fraze urmează altele, oribile. Nu le va cita, fiindcă nu sînt menţionate în actul de acuzare. Totuşi, ele sînt oribile. Frumoasă manifestare de elocinţă în legătură cu aceste fraze despre care nici nu se pomeneşte şi care nu sînt incriminate. Autorul, zice domnul Jean, ni-i arată pe regii noştri, sau cel puţin pe cîţiva din ei, ducînd o viaţă destrăbălată şi dînd la vremea lor, pilde dintre cele mai urîte. El ni-i zugrăveşte corupţi, desfrînaţi, plini de vicii şi condamnă *faptele lor dezmăţate* fără *nici un fel de respect*. Că portretele pe care le face (nu din fantezie, ci după documentele istoriei) sînt scandaloase — de acord ; şi, pe deasupra, *imorale, licenţioase, necinstite*. Scandalurile se ţin lanţ în zilele noastre, iar broşura nu face decît să le mai adauge şi altele, alăturînd scandalurile vechi altor scandaluri, noi. Capitolul cel mai lung, şi cel mai bun în consecinţă, e consacrat deosebirii

dintre istoric şi pamfletar — pe care domnia-sa îl numeşte *libelist*. Primul, pentru că scrie volume groase ce nu sînt citite, poate spune adevărul ; celălalt, pentru că este citit în cărţulii, nu trebuie să spună adevărul. Autorul broşurii o să vă povestească că n-a făcut decît să-i copieze pe istorici : *minciună, domnilor, minciună odioasă, pe cît de primejdioasă, pe atît de vinovată ;* căci nu întreaga istorie figurează în broşura sa. Ar fi trebuit sau s-o copieze toată, sau nimic. Autorul arată ce e urît, ascunde ceea ce e frumos. Ludovic a avut bastarzi ; minciună, căci nu acest lucru este reprezentativ pentru ceea ce e frumos în istoria sa. Ar mai fi şi alte lucruri de povestit despre Ludovic cel Mare. A nu le înşira pe toate se cheamă — după domnul de Broë — a minţi. Mai mult : a insulta naţiunea. Cine nu simte acest lucru ? — spune el — cine nu-l simte ? El crede că toată lumea îl simte. Domnilor, răzbunaţi naţiunea, morala !

În afară de istorici, Paul-Louis îi citează pe părinţii bisericii şi pe predicatorii de mult răposaţi. Domnul de Broë îi răspunde cu un exemplu viu, din actualitate : monseniorul, ministrul justiţiei, ale cărui proprii cuvinte extrase dintr-un discurs, pagina 40, el le reproduce (făcînd cuvenita plecăciune), fără a se gîndi că s-ar putea ca, în altă parte, monseniorul să fi spus contrariul.

Şi-apoi *Sfînta Scriptură*, şi părinţii bisericii, şi predicile lui Massillon [1] aparţin oamenilor cinstiţi. Scriitorii nu au voie să recurgă la ei ca să se justifice. Urmează dezvoltarea acestui argument aplicat autorului unui roman condamnat, care, deunăzi, îndrăznise să invoce *Evanghelia*.

A se nota că acest episod privitor la groaznicele fraze despre care nu se pomeneşte ocupă în *Monitor* două coloane întregi.

Al treilea pasaj :

„Aflaţi că nu există în Franţa o singură familie nobilă — spun nobilă, adică de neam, de viţă veche — care să nu-şi datoreze averea femeilor. Înţelegeţi ce

[1] *Jean-Baptiste Massillon* (1663—1742), predicator francez (n.r.).

vreau să spun. Femeile au întemeiat marile familii, dar nu cum aţi putea crede, cosînd cămăşile soţilor lor sau alăptîndu-şi copiii. Ceea ce noi, oamenii din partea locului, numim femeie cinstită, mamă de familie, căreia îi dăm atîta preţuire, adevărată comoară pentru noi, pentru curtean ar fi pacoste curată. Ce-aţi vrea să facă el cu o doamnă *Honesta* fără amanţi, fără sforării şi care, sub pretextul virtuţii, zăvorită în cămin, s-ar consacra soţului ei ? Bietul om ar vedea plouînd cu pomeni în jurul lui, dar n-ar apuca niciodată nimic. Mai sînt şi alte posibilităţi de înavuţire pentru nobilele familii, cum ar fi jaful, delapidarea, asasinatul, surghiunul şi, mai ales, confiscările. Dar, privind mai de aproape, am vedea că nici unul din aceste mijloace nu putea fi pus în mişcare fără protecţia vreunei măriri, căpătată prin femei. Căci, pentru a jecmăni, trebuiesc dregătorii, guverne, care nu se obţin decît prin femei. Nu-i mare scofală să-l asasinezi pe Jacques Coeur sau pe mareşalul d'Ancre. Ca să pui mîna pe averea lor îţi mai trebuie şi încuviinţarea, agrementul regelui, adică al femeilor care îl conduceau atunci pe rege sau pe ministrul lui. Prăzile luate de la hughenoţi, de la frondori, de la agenţii fiscali — alte favoruri, binefaceri care curgeau gîrlă — se scurgeau prin aceleaşi canaluri tot atît de curate ca şi izvorul lor. Pe scurt, după cum pentru noi, cei de jos, nu este, n-a fost şi nu va fi niciodată decît un singur mijloc de înavuţire — munca — tot astfel pentru nobilime nu este decît unul singur — prostituţia — căci, dragi prieteni, trebuie să-i spunem pe nume."

Al patrulea exordiu, menit a mai delimita o dată *terenul.*

Carta îi decretează nobili pe cei ce coboară din părinţi nobili, pe alţi nobili fără obîrşie nobilă, şi-apoi pe magistraţii superiori care şi ei sînt nobili. Lungă disertaţie, la capătul căreia el declară că nu se referă la nobilime şi că nu-i ia apărarea.

Dar autorul ultragiază o clasă, *o generalitate de indivizi.* Aşadar, jigneşte morala. *Onoarea anumitor familii face parte din morală,* şi autorul insultă aceste

familii repetînd cuvînt cu cuvînt ceea ce spune istoria despre ele şi ceea ce e imprimat în toate cărţile. Autorul insultă morala şi, ceea ce e şi mai condamnabil, se opune ca toate celelalte familii să le imite şi să trăiască în chip nobil. Reprimaţi, domnilor, reprimaţi ! Da, să pedepsim, să pedepsim ! Să nu tolerăm ! Să nu permitem ! etc.

Domnul Jean, care-l numeşte tot timpul pe autorul broşurii *libelist* şi îl alătură în replica sa scriitorilor celor mai compromişi în genul acesta, adaugă că ceea ce l-a determinat pe Paul-Louis să scrie este *aviditatea,* că scrie din *venalitate,* că este fabricant şi colportor de libele difamatorii. Şi cînd spunea acestea, domnul Jean de Broë tocmai terminase de citit cu glas tare o declaraţie a tipografului Bobée, în care acesta arăta că Paul-Louis n-a scos niciodată vreun ban din lucrările publicate. Ce importă ! E o afacere comercială între libelist şi tipograf. Cum vine asta, domnule Jean ? După dumneata, nimic nu se face pe gratis în lumea asta, nimic din iubire ? Totul este plătit ? Cred şi eu ; chiar şi rechizitoriile, chiar şi zelul şi devotamentul.

Al patrulea pasaj inculpat :

„O, voi, legislatori numiţi de prefecţi, împiedicaţi această nenorocire (aceea a îmbucătăţirii marilor proprietăţi), făuriţi legi, interziceţi-le oamenilor să trăiască ! Luaţi plugarului pămîntul şi meşteşugarului unealta, rezervîndu-vă privilegii avantajoase, corporaţii avantajoase. Grăbiţi-vă : munca pe ogoare, ca şi la oraşe, năvăleşte pretutindeni, goneşte de peste tot nobila şi antica barbarie ; vi se spune mereu, vi se strigă : Ce aşteptaţi ? Cine vă opreşte ? Poporul, patria, onoarea ? Cînd aveţi la îndemînă slujbe, bani, decoraţii, şi pe baronul de Frimont ?“

Aici e insultată naţiunea întreagă ; e acuzată că se lasă condusă de prefecţi, iar aceştia sînt învinovăţiţi că ei conduc naţiunea. Ce perfidie ! Calomnia, iat-o, priviţi-o ! Să învinuieşti naţiunea de o atît de laşă slăbiciune, pe prefect, de o atare îndrăzneală, nu înseamnă să ultragiezi deopotrivă şi morala publică, şi pe cea a

prefecţilor ? Care va să zică trebuie răzbunată morala care este — spune procurorul — patrimoniul poporului. Da, fie a poporului morala ; acesta e adevăratul său patrimoniu. E mai de preţ decît pămîntul. Şi dă-i cu răzbunarea, dă-i cu pedeapsa. Variaţiuni pe aceeaşi temă : să pedepsim, să răzbunăm !

În încheiere, domnul de Broë roagă juraţii, în jargonul său, să pedepsească fără cruţare pe toţi cei ce scriu în limba franceză şi sînt citiţi cu plăcere. Bine încredinţat de ceea ce face, el strigă : *„Societatea va primi satisfacţie !"* („Societatea lui Isus", fără îndoială.)

Aceasta a fost, în substanţă, zicerea domnului procuror general. Toate raţionamentele sale, atît de îndelung şi de migălos învîrtite încît nimeni — în afara celor interesaţi — n-a avut răbdare să le asculte, au mai fost pe deasupra şi lungite, lăbărţate şi amplificate în rezumatul foarte prolix făcut de domnul preşedinte, care a mai adăugat şi de la el, spunînd, bunăoară, că autorul broşurii a scris ceea ce a scris ca să încurajeze prostituţia şi să întineze, prin acest cuvînt urît, nevinovăţia curtenilor. Însă asta s-a întîmplat ceva mai tîrziu ; deocamdată e vorba despre frumoasa cuvîntare a domnului de Broë.

Felul ăsta de discursuri — mi s-a spus — nu-i ceva extraordinar pentru cei din barou, unde se aud zilnic asemenea lucruri, în plin tribunal, rostite cu o siguranţă pe care nu o poseda nici d'Aguesseau [1]. Pe noi lucrul acesta ne-a surprins, el fiindu-ne cu totul nou, căci greu ne puteam închipui că un om ce şade — cum se spune — pe florile de crin [2], ce ştie să citească, care a trecut prin şcoală poate fi în aşa hal lipsit de bun-simţ, de cultură, de gust, încît să nu găsească în cuvintele spuse de un ţăran unui mare prinţ : *meseria ta va fi de a domni* decît o injurie şi să nu simtă că acest cuvînt popular *meserie* înalţă, înnobilează expresia tocmai prin faptul că este popular, şi o înnobilează într-atîta, încît

[1] *Aguesseau, Henri-François d'* (1668—1751), celebru magistrat francez (n.r.).

[2] Emblema monarhiei franceze (n.r.).

n-ar fi nelalocul lui nici într-un poem, nici într-o compoziţie de genul cel mai inspirat : o odă întru slava prinţului. Iar dacă despre ceilalţi termeni, folosiţi de autor în pasajul amintit, nu se poate spune acelaşi lucru, să recunoaştem cel puţin că au tonul simplităţii naive, potrivit personajului care grăieşte ; publicul nu s-a înşelat, el, care este judecător suveran în această materie. Nimeni, nici un om cu mintea întreagă n-a văzut în slovele astea ceva jignitor pentru tînărul prinţ, şi ar fi de dorit ca el să audă din vreme şi toată viaţa asemenea limbaj. Totuşi, să nu ne facem nădejdi, căci toţi curtenii sînt nişte Jean de Broë, care cred sau se prefac a crede că un om mare este insultat dacă, pentru a-i vorbi, nu stai cu faţa în ţărînă. Ei au motive temeinice, cum spune broşura, de a pretinde aşa ceva şi au interes să împiedice ca vreodată frunte de bărbat să apară înaintea acelora pe care ei îi sîcîie. Totuşi, să recunoaştem că unii pot fi de bună-credinţă. Deprinşi cum sînt cu exagerările stupide ale celei mai greţoase linguşiri, ei sfîrşesc prin a socoti injurie tot ceea ce este simplu şi cinstit, insolent tot ceea ce nu este ticălos. Sub acest raport, cred că i s-ar putea găsi domnului de Broë o scuză, căci nu cred să se fi născut cu sentimente atît de josnice. Însă, vedeţi dumneavoastră, slujba, interesul de a măguli pe cineva...

> Cînd un om liber este pus în fiare
> În aceeaşi zi i s-a răpit jumătate din virtutea sa originară.

Iată explicaţia ce se dă, în genere, prigoanei pornite împotriva broşurii, spre marea uimire a oamenilor cu bun-simţ, din chiar tabăra celor atacaţi. Răspîndită în public, ea a ajuns şi în mîinile cîtorva personaje ca Jean de Broë, ocupînd funcţii înalte, fiind în stare să facă rău la auzul cuvintelor *meserie, scutec, bărbiţă*. Fără să mai cerceteze, lipsiţi de gust ca şi de discernămînt, de orice idee cît de cît generoasă, ei găsiră prilej nimerit de a-şi arăta zelul şi a ţipa că au fost ultragiate nişte persoane sacre. Au fost luaţi în derîdere şi nevoiţi

să renunţe la această învinuire. Un duce, om de spirit, cu toate că înfumurat de obîrşia sa, găsind pamfletul picant — îl citise de mai multe ori — spuse : „Iată un scriitor care nu ne măgulește de loc !“ Însă alţi duci sau conţi — printre care se află şi domnul Siméon — care nu citesc nimic, cînd au auzit că în broşură eticheta lasă de dorit, au luat foc, au izbucnit cu tunete împotriva autorului, întocmai ca preşedintele acela care voise cîndva să pună în furci pe poetul ce îndrăznise să-l tutuiască pe prinţ în versurile sale. Dacă domnul Jean are strămoşi, dacă se trage din cineva, atunci din acest bun preşedinte se trage — *căci dacă nu te tragi, musai să te tragi* [1] — domnule Jean Broë.

Dar despre ce fel de curte e vorba, unde asemenea cuvinte ridică talazuri, fac explozie ? Şi ce fel de viaţă duc aceşti suverani, înconjuraţi chiar din leagăn de asemenea oameni ? Sărman copil ! O, fiul meu, născut în aceeaşi zi, cu cît e soarta ta mai fericită ! Tu ai să cunoşti adevărul, ai să trăieşti cu oamenii, ai să ştii cine te iubeşte. De tine nu se vor apropia nici făţarnicii, nici linguşitorii.

După procuror, luă cuvîntul domnul Berville, avocatul lui Paul-Louis. Iată pledoaria sa :

Domnilor juraţi,

Dacă, învestiţi cu misiunea cuvîntului sacru, aţi veni să anunţaţi oamenilor adevărurile moralei, o, voi, moralişti uşuratici, cenzori timizi, nimeni, fără îndoială, nu v-ar crede în stare să pactizaţi cu corupţia şi să degradaţi prin menajamente interesate augustul caracter al sacerdoţiului domniilor-voastre. Aţi şti atunci să vă înarmaţi, pentru a vă îndeplini sarcinile, cu independenţă şi austeritate. Urînd viciul, nu v-aţi ascunde sub frivolele gingăşii ale unui limbaj servil ; atunci, cuvintele domniilor-voastre, însufleţite de o bărbătească energie, ar zvîrli oamenilor desfrînaţi cînd fulgerele indignării, cînd suliţele pătrunzătoare ale sarcasmului. Nu pe cel sărac îl veţi lovi, nu conştiinţa celui slab o veţi

[1] Boileau, *Satire*, V (n.r.).

înspăimînta plecînd în faţa viciului atotputernic un ochi nepotrivit de respectuos ; ci, pe cît de generos, pe atît de sever, glasul vostru va vesteji chiar şi sub purpură josniciile linguşelii şi corupţiei de la curţi. Trebuie să vă aplaudăm sau să vă compătimim ? Ştiu răsplata ce vi s-ar cuveni ; pot şti însă răsplata ce vă e rezervată ? Fi-veţi înfăţişaţi stimei publice ca apostoli ai moralei, ai adevărului ? Sau fi-veţi traduşi ca criminali în faţa curţii cu juri ?

Ce crimă mai mare făptuit-a autorul pe care îl apăr ? După exemplul scriitorilor celor mai austeri, el a opus viciilor strălucitoare ale curţilor simplitatea virtuţilor ţărăneşti ; s-a sărit întru apărarea curţilor. El s-a ridicat împotriva scandalurilor ; ei s-au scandalizat de indignarea lui. El a pledat cauza moralei publice ultragiate ; l-au acuzat c-ar fi ultragiat morala publică.

Nu vă ascund, domnilor juraţi, marea încurcătură în care m-am aflat cînd a trebuit să-mi pregătesc apărarea. În mod obişnuit, doctrinele Ministerului Public, deşi rareori le împărtăşim, experienţa ne-a învăţat să le cunoaştem, căci asta ne îngăduie să prevedem, într-o oarecare măsură, sistemul acuzării, să dibuim eroarea şi să chibzuim răspunsurile. În aceste împrejurări, mărturisesc, zadarnic încercat-am să dibui sistemul acuzării. Nu mi-am putut imagina prin ce argumente, nu zic temeinice, ci capabile măcar de a fi susţinute, s-ar găsi în paginile incriminate un delict de ultragiu la morala publică. Folosind pînă la exces absurdul, acuzarea profită ca să-şi surprindă adversarul şi să-l găsească dezarmat. Să fim totuşi loiali şi, după ce l-am ascultat pe oratorul Ministerului Public, să recunoaştem că impasul în care se află acuzarea depăşeşte cu mult impasul apărării. Acest lucru reiese din grija cu care s-a evitat în mod constant de a se aborda problema. Vă închipuiaţi, fără îndoială, că într-o învinuire *de ultragiu la morala publică* se va începe prin a se defini *morala publică* şi, pe urmă, prin a se explica în ce fel a ultragiat-o autorul. Nimic din toate acestea. Aţi ascultat numeroasele efecte

de oratorie, exagerări în ceea ce priveşte clerul, al nobilimii, în jurul lui Francisc I şi al lui Ludovic al XIV-lea, al ducelui de Bordeaux şi domeniului Chambord ; aţi ascultat amarele atacuri personale (mult prea amare) împotriva scriitorului inculpat. Despre *morala publică* nici un cuvînt. Rechizitoriul ministerului acuzator se referă la orice afară de acuzare.

Eram încîntat să pot apăra, în sfîrşit, în materie de delict de presă, o cauză străină de politică. Îmi spuneam că nu voi fi constrîns să tratez despre chestiunile acestea atît de delicate, pe care nu le abordez fără îngrijorare şi niciodată nu izbutesc să le discut în deplină libertate. Nu voi avea a mă teme că voi întîlni la judecătorii mei opinii diferite, urmare a laşităţii lor politice. O lume întreagă este de acord asupra principiilor moralei. Ministerul Public şi cu mine vom vorbi un grai comun, pe care toţi oamenii îl vor înţelege şi judeca...

Şi iată că ni se intentează un proces de morală politică. Iată că se încearcă iarăşi a se vorbi, într-o cauză fără nici o legătură cu politica, pasiunilor politice ! Se începe prin a se imputa domnului Courier că s-a pronunţat într-un mod necuviincios, spunînd despre ducele de Bordeaux că *meseria sa e de a domni într-o zi,* şi că a folosit şi alte expresii, tot atît de familiare, fără a se lua în seamă că autorul pusese aceste cuvinte în gura unui om de la ţară şi că vorbirea unui om de la ţară nu este aceeaşi cu a unui academician. I se impută ca o crimă faptul că, *tratînd despre un asemenea subiect, n-a spus un singur cuvînt despre augusta naştere a tînărului prinţ.* De aici rezultă că, de azi înainte, scriitorii vor trebui să răspundă în faţa justiţiei nu numai pentru ceea ce vor spune, dar şi pentru ceea ce nu vor spune ! În sfîrşit, printr-o chibzuială puţin cam tîrzie, se recunoaşte că nu în asta constă obiectul acuzării. Totuşi, o clipă s-a crezut că din asta se poate face un cap de acuzare !

Domnilor juraţi, vedeţi, aşadar, cum îşi trădează acuzarea, la fiece pas, slăbiciunea şi nulitatea. Definiţiilor ce nu se dau din lipsă de curaj li se substituie banali-

tăţi oratorice. Raţiunea neputînd fi convinsă, se caută a se răscoli pasiunile. Delictul împotriva legilor neputînd fi stabilit, se fac eforturi pentru a i se substitui delictul de opinie.

Nu tot astfel va proceda şi apărarea. La ea totul va fi clar şi precis. Însă înainte de a purcede la discuţia asupra conţinutului broşurii, fie-ne îngăduit să amintim unele consideraţii privitoare la scriitor. Aceste consideraţii nu sînt lipsite de importanţă. În delictele pur politice intenţia poate fi, pînă la un punct, independentă de firea autorului : pasiunea, eroarea, prejudecata pot schimba un om cinstit într-un cetăţean vinovat. Însă autorul unui *ultragiu la morala publică* este, în mod necesar, un om imoral ; între moralitatea conduitei şi imoralitatea principiilor există incompatibilitate. Justificîndu-l pe autor, îi justifici lucrarea.

Paul-Louis Courier, unul din savanţii noştri cei mai stimaţi, unul din scriitorii noştri cei mai spirituali, a intrat, după terminarea studiilor, în corpul de geniu militar. Ofiţer de artilerie, remarcat pentru calităţile sale, ar fi putut face o carieră strălucită. Cînd l-a văzut însă pe şeful armatei [1] luînd puterea cu japca şi desfiinţînd libertatea, a refuzat să servească tirania şi a plecat. Retras la ţară, şi-a împărţit zilele între utilele munci ale agriculturii şi nobilele îndeletniciri ale literaturii şi artelor. Ginere al unui elenist celebru, a mers cu cinste pe urmele acestuia. Noi datorăm cercetărilor sale descoperirea unui preţios monument al literaturii antice. Lucrarea lui Longus avea o lacună importantă. Domnul Courier a găsit într-un manuscris, zadarnic cercetat de alţii, un pasaj necunoscut pînă la dînsul şi a dat un preţ nou descoperirii sale prin iscusinţa cu care, imitînd stilul arhaic şi farmecul naiv al lui Amyot, a completat traducerea şi originalul totodată. Acest succes avu pentru el urmări destul de supărătoare. Printr-o ciudată fatalitate, ce pare a se ţine scai de dînsul, autorul astăzi învinovăţit că a scris un text imoral a fost atunci

[1] Napoleon Bonaparte (n.r.).

urgisit pentru *un roman pastoral*. Dîrzenia sa a ţinut piept persecuţiei. De atunci, retras la ţară, cultivator harnic, tată, soţ, cetăţean stimat, el a trăit tot timpul departe de capitală, neavînd nici o legătură cu partidele, uneori persecutat, niciodată persecutor ; refuzînd, spre a-şi păstra independenţa, posturile ce i se oferiseră nu o dată ; reculegîndu-se după muncile agricole prin studierea literaturii, fără să aibă alt profit din lucrările sale decît entuziasmul publicului şi preţuirea oamenilor luminaţi. O nouă lucrare, cu care patria s-ar fi mîndrit, îl ţinea încă legat acolo cînd o învinuire, fără îndoială neprevăzută, îl răpi studiului, ţarinii, familiei : straniu mod de-a răsplăti oamenii care fac gloria ţării lor !

Acesta e scriitorul *imoral* din faţa dumneavoastră. Iată-l pe *libelistul* care-a fost semnalat indignării dumneavoastră. De bună seamă, ar trebui ca acuzarea să cumpănească bine înainte de-a se năpusti asupra unor asemenea oameni.

Prin ce fatalitate de necrezut tot ceea ce onorează mai mult literatura franceză e chemat, rînd pe rînd, să ia loc pe banca acuzării ? Unul după altul — spiritualul redactor al *Corespondenţei administrative* şi ingeniosul *Ermit de pe Chaussée d'Antin* [1], autorul celor *Doi gineri* [2] şi autorul *Delatorilor* [3] — şi-au adus laurii pe banca aceasta ; Bergasse [4] şi Lacretelle [5], părul lor alb ; arhiepiscopul de Malines [6], toga-i episcopală ; creatorul

[1] *Etienne, Victor-Joseph* (1764—1846), literat şi publicist francez, autorul unui roman intitulat *Ermitul de pe Chaussée d'Antin* (n.r.).

[2] *Etienne, Charles-Guillaume* (1777—1845), autor dramatic şi ziarist francez, deputat al opoziţiei liberale în 1822 (n.r.).

[3] *Mercier-Dupaty, Louis-Emmanuel* (1775—1851) (n.r.).

[4] *Bergasse, Nicolas* (1750—1832), jurist şi publicist francez ; în 1821 a fost deferit justiţiei pentru lucrarea sa *Eseu asupra proprietăţii* (n.r.).

[5] *Lacretelle, Pierre-Louis* (1751—1824), jurist şi publicist francez, unul din redactorii ziarului liberal *Minerva franceză* (n.r.).

[6] Arhiepiscopul de Malines a fost deferit justiţiei în 1820 în urma publicării unei broşuri în care critica felul cum se făceau alegerile pe vremea aceea (n.r.).

lui Marius [1], suferinţele sale fără leac. Curtea cu juri pare să fi devenit o sucursală a Academiei Franceze... Domnilor, acest elan al urmăririlor judiciare, această succesiune de atacuri nu împotriva unor obscuri pamfletari, ci împotriva celor mai distinşi dintre scriitori; acest război declarat de Ministerul Public celei mai luminate pături a naţiunii franceze vădesc, în mod necesar, o eroare fundamentală în tezele acuzării. Cînd, în pofida persecuţiilor, a arestărilor, amenzilor, cele mai de frunte inteligenţe se îndărătnicesc să pătrundă legea, să folosească legea într-un sens potrivnic autorităţii ce-i acuză, asta înseamnă că autoritatea interpretează greşit legea, se iluzionează în virtutea unui sistem fals. Ministerul Public ne va fi recunoscător să-i semnalăm această eroare, fără îndoială involuntară. Ea constă în a socoti vinovat nu delictul prevăzut de lege, ci ceea ce displace organelor acuzării, fără a se ţine seama că libertatea presei nu înseamnă a spune ceea ce place autorităţii, ci ceea ce i-ar putea displace. Dacă o frază supără, pornim de la principiul că autorul trebuie trimis în judecată. După care, avînd în vedere că pentru a trimite un om în judecată e nevoie să te sprijini neapărat pe un text de lege, se caută în codul penal textul capabil, într-o măsură sau alta, a avea vreo corespondenţă cu scrierea în chestiune. Unele articole de lege sînt prea categorice şi nu pot fi folosite; altele sînt redactate într-o manieră mai vagă şi, în consecinţă, mai elastică; ni le însuşim, şi, în felul acesta, vedem revenind mereu, în delictele de presă, banalele învinuiri de *atac împotriva puterii constituţionale, a regelui şi parlamentului, de provocare la nesupunere faţă de legi, de ultragiu la morala publică.*

Acelaşi lucru şi în procesul domnului Courier. În principiu nu era acuzat numai de *ultragiu la morala publică;* fuseseră invocate şi alte texte, însă redactarea lor categorică neîngăduind să fie utilizate, a trebuit să

[1] *Arnault, Antoine-Vincent* (1766—1834), dramaturg francez, autorul mai multor tragedii, printre care şi *Marius la Minturnes;* a fost supus unei aspre persecuţii politice în timpul Restauraţiei (n.r.).

se renunţe la ele. A rămas numai *ultragiul la morala publică*. Sensul acestor termeni, într-adevăr foarte precis pentru jurisconsulţi, oferă totuşi persoanelor care n-au studiat legile o oarecare latitudine şi un arbitrar de care acuzarea poate profita.

Vă rog să remarcaţi, aşadar, cu cîtă grijă s-a ferit acuzarea să definească *morala publică*. Logic ar fi fost să se înceapă tocmai cu această definiţie : primul lucru care trebuie făcut atunci cînd se semnalează un delict e acela de-a lămuri în ce constă acest delict ; şi e primul lucru pe care acuzarea l-a omis ! Lesne de explicat : interesul acuzării e să eludeze definiţiile în aşa fel, încît ceea ce pare a fi vag în termenii legii să favorizeze extinderea nelimitată ce caută a li se da. Noi, care, dimpotrivă, avem interesul să lămurim totul, noi vom urma drumul opus, şi înainte de a discuta problema, vom căuta a lămuri ce înţelege legea printr-un delict de *ultragiu la morala publică*.

Cum se face că în lege citim cuvintele : *Ultragiu la morala PUBLICĂ ?* Şi pentru ce n-a spus legislatorul mai simplu : *ultragiu la morală ?* Ce înseamnă acest epitet *publică*, pe care el a crezut de datoria sa să-l adauge ?

Domnilor, trebuie să recunoaştem că aceste expresii sînt avertismentul dat de legislator funcţionarilor însărcinaţi cu urmărirea delictelor — avertismentul de a nu formula acuzaţiuni temerare, de a nu face din codul penal un răzbunător al tezelor lor personale, de a nu vedea o infracţiune în ceea ce ar putea contraria opiniile lor *particulare ;* morala legislatorilor nu este morala unui singur ins, a unei secte, a unei şcoli ; este acea morală absolută, universală, imuabilă, contemporană cu însăşi societatea, nestrămutată în mijlocul vicisitudinilor sociale, emanînd de la divinitate şi superioară tuturor opiniilor umane ; nu este produsul reflecţiunii, ci al sentimentului ; nu al raţiunii, ci al inspiraţiei ; şi nu-i una la Paris, alta la Filadelfia. Această morală sancţionează respectul angajamentelor, consfinţeşte că-

minul conjugal, uneşte printr-o legătură sacră părinţii şi copiii, vestejeşte minciuna, furtul, omorul, lipsa de pudoare. Numai ea, singură, poate purta numele de morală *publică*, fiindcă, bazată pe asentimentul tuturor oamenilor, constituie o dovadă şi o garanţie pentru conştiinţa *publică*.

Cine e, aşadar, scriitorul care ultragiază morala publică ? E cel ce îndrăzneşte să înşele buna-credinţă firească, conştiinţa universală, acela al cărui limbaj trezeşte în inimi dispreţul şi indignarea ? Nu căutaţi aiurea caracterele unui atare delict. Orice argumentare este zadarnică. Strigătul conştiinţei ultragiate, iată argumentul pe care trebuia să-l invoce acuzarea ; iar condamnarea trebuie pronunţată de glasul gintei umane.

Dacă scrierea incriminată ultragia într-adevăr morala publică, dumneavoastră n-aţi fi putut suporta cu sînge rece lectura pasajelor inculpate. Murmurul dumneavoastră ar fi redat în aceeaşi clipă şi oroarea, şi indignarea. Un strigăt de protest ar fi ţîşnit din rîndurile dumneavoastră, privirea vi s-ar fi îndepărtat cu dezgust de la autorul imoral, iar conştiinţa dumneavoastră n-ar fi aşteptat, ca să se manifeste, silogismele unui orator.

Aceasta să fie — îndrăznesc să vă întreb — impresia pe care a produs-o asupra spiritului dumneavoastră lectura lucrării ? Aţi resimţit scîrbă, indignare ? De la oroarea stîrnită de scriere, trecut-aţi la dispreţul faţă de autor ? Nu ! Nu mă tem să afirm acest lucru chiar aici, în faţa dumneavoastră. Nu aceasta a fost impresia pe care aţi avut-o. Sînt sigur că, în această incintă, nu există un singur om — nu-l exceptez nici pe acuzator — care, ieşind de la această şedinţă, să refuze a sta în aceeaşi încăpere cu scriitorul învinovăţit, a-şi aduce şi copiii acolo, şi care să nu fie onorat de o asemenea tovărăşie. Poftim de-l condamnaţi acum pe scriitorul imoral şi scandalos !

Nu, nu împotriva unor atari scrieri se îndreaptă severitatea legilor. Legile au vrut să lovească în acei autori infami care batjocoresc ceea ce e mai sfînt şi ale

căror pagini revoltătoare jignesc pudoarea şi morala totodată. Împotriva acestor nedemne scrieri înarmatu-s-a legiuitorul cu o îndreptăţită severitate, împotriva lor voit-a să apere societatea. Fie-mi îngăduit să-mi exprim uimirea că intenţiile sale au putut fi în aşa măsură greşit înţelese, încît un tată de familie stimat, un scriitor distins, un cetăţean onorabil să ajungă a sta pe banca destinată unor scriitori ca Sade [1] şi Aretino [2].

Degeaba s-a încercat, într-un discurs ticluit cu o artă demnă de o cauză mai bună, să se denatureze propriile dumneavoastră impresii, să se ascundă sub strălucirea podoabelor oratorice găunoşenia acuzării. Oare ce înseamnă într-o acuzaţie de *ultragiu la morala publică* aceste argumente, aceste insinuări artificioase, aceste inducţiuni subtile, aceste declamaţii elocvente ? Ce anume ? Este ultragiată morala publică şi aveţi nevoie de Ministerul Public ca să înţelegeţi acest lucru ? Cum aşa ? Este ultragiată morala publică şi aveţi nevoie de intervenţia elegantei indignări a unui orator ca să vă atragă atenţia că trebuie să vă indignaţi ? Disertaţia Ministerului Public dovedeşte cel puţin un lucru : că, din moment ce e necesară o discuţie pentru a se stabili ultragiul la morala publică, nu există ultragiu la morala publică.

Dar, să purcedem la un examen al disertaţiei înseşi şi, avînd în vedere că s-a pomenit atît despre caracterul general al lucrării, cît şi despre caracterul particular al pasajelor atacate, să urmărim acuzarea pe ambele sale căi.

Privită în ansamblu, lucrarea domnului Courier este — şi nu mi-e teamă s-o recunosc — o critică adusă subscripţiei pentru domeniul Chambord. Achiziţionarea acestui domeniu i se pare *o afacere proastă* pentru prinţ, pentru tot ţinutul şi chiar şi pentru Chambord.

[1] *Sade, Donatien-Alphonse, marchiz de* (1740—1814), scriitor francez, autorul cîtorva romane obscene, lipsite de valoare literară (n.r.).

[2] *Aretino, Pietro* (1492—1556), scriitor satiric italian, autor de comedii, poezii, pamflete, dialoguri, printre care unele licenţioase. Dispreţul lui Courier pentru Aretino este, fără îndoială, neîntemeiat (n.r.).

Pentru prinţ: Nu prinţul va profita, ci curtenii. Sacrificiul acesta impus comunelor, în numele său, va slăbi dragostea de care are nevoie pentru a domni. În fine, şederea la Chambord, încărcată de amintiri vătămătoare bunelor moravuri, ar dăuna tinereţii sale.

Pentru ţinut: Curtea se va instala acolo. Tihna locuitorilor, puritatea moravurilor ar putea suferi din pricina acestei primejdioase vecinătăţi.

Pentru Chambord: Douăsprezece mii de pogoane atribuite agriculturii ar fi mai utile decît douăsprezece mii de pogoane afectate unui parc de lux.

Fără îndoială, numai cu greu s-ar putea găsi în aceste idei generale ceva potrivnic moralei publice. Ultimul punct conţine aspecte de economie politică, pe care eu le socot foarte juste şi care, oricum, nu au nimic de-a face cu morala. Celelalte două sînt, dimpotrivă, conforme cu principiile moralei celei mai pure.

Consecvent opiniei sale, domnul Courier vesteşte *afacerea* Chambord. El o socoate mai puţin inspirată de iubirea faţă de prinţ şi de augusta sa familie, cît de linguşire şi interese personale. Folosind prilejul, el se ridică, în numele moralei, împotriva servilismului şi stricăciunii de la curte.

Trebuie să subliniez că argumentele domnului Courier împotriva subscripţiei se află, în mare parte, şi în raportul prezentat majestăţii-sale de ministrul de interne. Domnul Courier se teme ca ploconul să nu fie mai degrabă oneros decît profitabil pentru prinţ; ministrul spune că „s-a vădit dorinţa de a se achiziţiona Chambord, *fără însă a se ţine seama cît vor costa reparaţiile generale şi de întreţinere şi nici de cheltuielile pe care le va cere mobilarea şi locuitul acolo*".

Domnul Courier se întreabă dacă ideea de a se cumpăra domeniul Chambord pentru prinţ aparţine într-adevăr comunelor: „Alor noastre, din partea astălaltă a Loirei, nu; poate celor care au găzduit, în două rînduri, trupele străine... Acolo e firesc să gîndească a

cumpăra castele pentru prinţ, şi numai pe urmă să chibzuiască la repararea acoperişurilor şi a vetrelor."

Ministrul s-a exprimat aproape în aceiaşi termeni: „Consiliile, care au votat achiziţionarea domeniului Chambord, *n-au fost stingherite de lipsa de bani de care suferă* APROAPE TOATE COMUNELE, *unele fiind sleite de pe urma* RĂZBOAIELOR, A INVAZIEI ŞI A PRELUNGITEI OCUPAŢII STRĂINE, *altele sărăcite de flagelurile cerului: grindina, îngheţurile, inundaţiile, incendiile — obligate, cele mai multe, să recurgă la impozite extraordinare pentru a achita* SARCINILE CURENTE ALE DATORIILOR. *În alte circumstanţe, administraţia va trebui să examineze dacă mijloacele corespund zelului fiecărei comune."*

„Noi ne-am strîmtora — spune domnul Courier — datoriile noastre ar creşte pentru a-i dărui (prinţului) un lucru *de care nu are nevoie"*.

„Aparţine majestăţii-voastre — a spus ministrul — să refuze, în numele augustului prunc, un dar *de care acesta nu are nevoie. Va avea într-o zi destule castele la dispoziţia sa;* parlamentului îi revine misiunea de a stabili, în numele naţiunii, apanajul ce i se cuvine."

Domnul Courier se teme că ofrandele nu sînt totdeauna destul de libere şi de spontane. Ministrul avea aceleaşi temeri: „Darul săracului — a spus el — merită a fi primit aidoma cu tributul bogătaşului, *însă nu trebuie impus.* EXISTĂ TEMEREA de a se vedea în asta un fel de CONSTRÎNGERE, o invitaţie solemnă pornită de sus, făcută ÎN NUMELE UNUI GRUP DE PERSONAJE IMPORTANTE, a căror iniţiativă este făcută pentru a da un impuls activ contribuabililor. Donaţii care nu-s acceptabile decît atunci cînd sînt spontane *ar părea motivate de consideraţiuni* străine, de sentimente a căror exprimare nu ar avea nici un merit dacă ele nu sînt pe deplin libere".

Criticînd achiziţionarea domeniului Chambord, domnul Courier n-a spus nimic care să nu fie îngăduit, care

să nu fie plauzibil, conform cu observaţiile ministrului însuşi.

Ce-are-a face ? El a vrut să curme elanul generos al francezilor. A vrut să stea în calea bucuriei publice...

Cum asta ? A înfiera o manifestare de bucurie necuviincioasă sau interesată înseamnă a înfiera însăşi bucuria ? Fiindcă un nume sacru a servit drept pavăză unui act nechibzuit, de neiertat, înseamnă că acest act devine, la rîndul lui, sacru ? Cît mă priveşte — dacă-mi este îngăduit s-o spun — cred că s-ar fi putut găsi multe alte dovezi, mai cuviincioase, pentru a se cinsti naşterea ducelui de Bordeaux. Nu vreau să amintesc aici despre zvonurile foarte supărătoare în legătură cu originea acestei subscripţii şi cu mijloacele folosite spre a fi impusă. Nu vreau nici să le ascult, nici să le repet ; totuşi, aceste daruri în bani, pămînturi, castele, destinate moştenitorului tronului, aceste plocoane oferite de omul sărac celui bogat, din partea cîtorva comune sărăcite nepotului unui rege al Franţei, nu se împacă, în mintea mea, cu gingăşia ce trebuie să însoţească omagiile aduse de către francezi prinţilor lor. De altminteri, nu pot uita că odinioară comunele au fost de asemenea constrînse să ofere astfel de prinosuri de recunoştinţă — cai, soldaţi — omului care uzurpase libertatea publică [1] ; aş fi dorit — o mărturisesc — ca moştenitorul unei puteri legitime să fie altfel onorat decît acaparatorul puterii absolute.

Credeţi-mă, domnii mei, prinţilor li se pot aduce omagii mult mai gingaşe şi mai pure : acelea pe care slugărnicia nu le poate imita, iar tirania nu le poate uzurpa. Bunăoară, lacrimile de bucurie la vederea lor, urările poporului ieşit să-i întîmpine, bucuria săracului, mărturia de recunoştinţă a plugarului, binecuvîntarea mamelor — iată omagiile pe care poporul francez le aducea lui Henric al IV-lea.

Domnul Courier era, aşadar, îndrituit să vadă în subscripţia pentru domeniul Chambord — nu numai fără

[1] Napoleon I (n.r.).

a avea vreo vină, dar şi fără a contraveni normelor de supunere celor mai severe — să vadă, zic, un act de servilism sau scopuri interesate. Era îndrituit să înfiereze acest omagiu indiscret şi suspect ce compromite, sub pretextul cinstirii, tot ceea ce este mai vrednic de stimă şi respect. Poate că avea şi dreptul să se împotrivească servilismului el, care, sub nici un regim, n-a fost zărit printre servili.

Dacă spiritul general al lucrării este ireproşabil, detaliile să fie oare incriminante ? Să examinăm pasajele pe baza cărora Ministerul Public şi-a întemeiat acuzaţia.

Acum după ce am făcut cunoscută ideea pe care legea o atribuie noţiunii de *morală publică*, e greu să vă stăpîniţi rîsul ascultînd lectura acestor pasaje. Cele mai multe au un atît de slab raport cu morala publică, încît, te întrebi, prin ce stranie răsturnare a noţiunilor celor mai comune, a îndrăznit acuzarea să apropie două idei atît de diferite.

Aşadar, domnul Courier demonstrează că donaţia domeniului Chambord nu aduce nici un profit prinţului, ci numai curtenilor. După un atac destul de violent împotriva linguşitorilor, el citează cuvintele adresate de un curtean prinţului, elev al său : „Acest popor îţi aparţine trup şi suflet" ; şi adaugă : „Ceea ce în limba curtenilor voia să spună : totul e pentru noi" ; *„căci curtea dă prinţilor totul, după cum preoţii dau totul lui dumnezeu ; iar aceste domenii, aceste apanaje, aceste liste civile, aceste bugete sînt ale regilor, tot aşa cum sînt veniturile mănăstirilor ale lui Isus Hristos. Cumpăraţi, dăruiţi domeniul Chambord, dar îl va devora curtea ; prinţului n-o să-i meargă nici mai bine nici mai rău."*

Nu e mai mare jalea să te vezi obligat să justifici în faţa tribunalului un asemenea limbaj ? Cum aşa ? De azi înainte n-o să mai poţi spune, fără să ai de furcă cu justiţia, că deseori curtenii se slujesc de augustul nume al prinţului, ca preoţii de numele sacru al lui dumnezeu, în interesul lor personal ? Cum aşa ? Acest

adevăr moral devenit comun prin uzură, va fi un delict pasibil de închisoare ? *Dar dumneavoastră i-aţi ultragiat pe preoţi.* Dar unde-i vorba de ultragii la adresa preoţilor ? Dumneavoastră mă acuzaţi de ultragiu la morala publică. Atunci dovediţi-mi că am ultragiat morala publică ! *Dar a ultragia o categorie de oameni, înseamnă oare a ultragia morala publică ?* Chiar aşa să fie ? în cazul acesta îi compătimesc pe autorii noştri comici. De azi înainte n-o să li se mai îngăduie să spună, sub pedeapsa amenzii, că medicii îşi ucid bolnavii, că crîşmarii sînt nişte pungaşi, că femeile sînt vorbăreţe şi, fiindcă se cuvine să nu ne omitem nici pe noi, că avocaţii sînt nişte palavragii. La urma urmelor, ce a spus autorul despre cler ? Tot ce au spus înaintea lui, şi uneori mult mai violent, respectabilul abate Fleury [1], Massillon şi alţi scriitori tot atît de serioşi. *Asta înseamnă să-ţi baţi joc de nenorocirea preoţilor.* Nenorocire ? Uitaţi că în bugetul statului clerul figurează cu douăzeci şi cinci de milioane ? Fără doar şi poate, fondurile sînt bine folosite, acest lucru nu-l contestăm ; dar cînd suma există, nu ne mai vorbiţi despre *nenorocire*, chiar dacă urmăriţi să scoateţi un efect de elocinţă. Să lăsăm banalităţile oratorice la o parte şi să ne întoarcem la singurul obiectiv al procesului : am ultragiat morala publică ? Am făcut apologia viciului ? Am minat bazele îndatoririlor noastre ?

Ajung la al doilea pasaj : „A ! — spune domnul Courier — dacă în loc de Chambord ni s-ar cere să-i plătim ducelui de Bordeaux taxele la liceu (şi dea domnul să ajungă la vîrsta asta şi să-l pot vedea şi eu), dacă ar fi vorba despre aşa ceva, aş consimţi din toată inima şi aş aproba tot ce mi s-ar cere, chiar dacă ar fi să mă coste întreaga recoltă de fîn... *„Dar la Chambord ce-o să înveţe ? Ceea ce pot să-l înveţe Chambord şi curtea. Acolo totul îi vorbeşte despre strămoşi. Tocmai de aceea*

[1] *Fleury, Claude* (1640—1723), abate francez, confesorul lui Ludovic al XV-lea, autorul unei *Istorii ecleziastice* (n.r.).

găsesc eu că nu-i nimerit să stea acolo şi aş fi mai mulţumit să-l văd trăind cu noi decît cu strămoşii săi."

Fără îndoială, trebuie să fii înzestrat cu o admirabilă agerime de minte ca să descoperi în aceste cuvinte un ultragiu la morala publică. Cît mă priveşte, mărturisesc că, în simplitatea mea, am crezut că autorul, departe de a jigni morala, se exprimă aici ca un vrednic şi înţelept moralist. Dacă se apuca să laude moravurile de la curte, să ni le dea drept pildă, îndemnîndu-ne să le imităm, atunci da, admit că putea fi acuzat de ultragiu la morală. Dar el a făcut exact contrariul. Aceste moravuri destrăbălate, scandaloase el le-a criticat, a voit să ferească un tînăr prinţ de contagiune ; şi-atunci, pe acest apărător al moravurilor dumneavoastră îl învinuiţi că a jignit moravurile ? Lui, acestui cenzor al curţilor, dumneavoastră îi imputaţi imoralitatea principiilor sale ?

Dacă, în ochii dumneavoastră, a critica curtea este o crimă, atunci intentaţi proces tuturor acelora pe care Franţa îi socoteşte drept scriitori celebri. Condamnaţi-l pe nemuritorul autor al *Spiritului legilor* [1]. Ce părere aveţi despre culorile în care îndrăzneşte el să zugrăvească tabloul curţilor ? „Ambiţia în trîndăvie, josnicia în trufie, *dorinţa de a se îmbogăţi fără muncă*, dezgustul de adevăr, *linguşirea*, trădarea, perfidia, călcarea tuturor angajamentelor, dispreţul îndatoririlor cetăţeneşti, *teama de probitatea prinţului, nădejdea în slăbiciunile sale*, şi, mai mult decît atît, *veşnica batjocură* cu care se ameţeşte virtutea alcătuiesc, cred eu, caracteristicile celui mai mare număr de curteni, *în toate locurile şi în toate timpurile.*"

Dar poate că autoritatea lui Montesquieu va fi contestată. E un autor profan, un filozof. Ei bine, să ascultăm un părinte al bisericii, să-l ascultăm pe Massillon :

„Cîte josnicii pentru a parveni ! Trebuie să pari nu aşa cum eşti, ci cum te vor alţii. Josnicie a linguşirii :

[1] *Montesquieu, Charles de* (1689—1755), scriitor şi sociolog francez, exponent al concepţiilor politice ale burgheziei franceze de la jumătatea secolului al XVIII-lea (n.r.).

să tămîiezi şi să slăveşti idolul de care îţi este silă; josnicie a laşităţii: să ştii să-ţi ascunzi dezgustul, să mănînci spurcăciunile şi să le primeşti ca pe nişte bunătăţi; josnicie a făţărniciei: să nu ai păreri personale şi să gîndeşti ca toţi ceilalţi; *josnicie a dezmăţului: să devii complice şi poate chiar oblăduitor al patimilor celor de care depinzi. Nu e un tablou închipuit, ci moravurile curţilor şi* ISTORIA CELOR MAI MULŢI CARE TRĂIESC ÎN MIJLOCUL LOR...

...Poporul socoate o binefacere de a merge pe urmele voastre. Oraşul crede că e o cinste pentru el să ia tot ce e rău de la curte; *moravurile voastre împroaşcă o otravă* ce pătrunde în mulţimi şi provincii, îmbolnăveşte toate clasele, *schimbă moravurile publice,* atribuie *desfrîului* un aer de noblеţe şi de bun-gust şi, în locul simplităţii părinţilor noştri şi al inocenţei obiceiurilor patriarhale, aduce noutatea plăcerilor voastre, a huzurului vostru, a risipei voastre şi a *neruşinărilor voastre* lumeşti." (Tocmai asta a spus şi domnul Courier.) „Astfel că de la voi vine spre popor o modă lipsită de modestie, vanitatea podoabelor, dresurile care pîngăresc un obraz pe care numai pudoarea singură ar trebui să fie zugrăvită, furia jocurilor de noroc, *uşurătatea moravurilor,* licenţa limbajului, libertatea pasiunilor şi toată corupţia veacurilor noastre."

Domnilor, tot ca să apere inocenţa unui prinţ copil, ultima mlădiţă a unei viţe regale, a ridicat Massillon glasul său elocvent. E trist să gîndeşti că, dacă Massillon trăia încă, s-ar fi văzut, probabil, pe banca curţii cu juri !...

La drept vorbind, autorul nu face o simplă afirmaţie seacă, lipsită de fundament. Nu s-a mărginit doar să critice moravurile curţilor; şi-a justificat critica şi prin fapte. Critica sa este consecinţa impusă de aceste fapte: înainte de a ataca consecinţa, dovediţi-mi că faptele sînt mincinoase.

Iată trista alternativă pe care o prezint acuzării. Sau tăgăduiţi faptele relatate în broşură, şi atunci monu-

mentele istorice sînt aici ca să vă infirme, sau le recunoaşteţi, însă le faceţi apologia, şi atunci dumneavoastră sînteţi cei ce ultragiaţi morala publică ; sau le recunoaşteţi şi le condamnaţi, dar pretindeţi că era mai bine să le ascund, fiindcă vinovaţii au stat cîndva pe tron sau în preajma tronului, şi atunci, în numele aceleiaşi morale publice, resping această teză ruşinoasă ! Cum aşa ? S-au săvîrşit fapte vinovate, şi istoria, educatoarea popoarelor şi a regilor, trebuie să tacă ? Cum aşa ? Adulterul a pîngărit palatele, şi dumneavoastră porunciţi, în numele moralei, să respectăm adulterul ? Înseamnă că există vicii privilegiate, scandaluri care beneficiază de un brevet de impunitate ! Dacă, la vederea moralei ultragiate, las să izbucnească indignarea mea, indignarea mea este criminală ? Iar eu am ultragiat morala ?

Domnilor, Egiptul îşi onora regii, însă le judeca cenuşa ; şi judecata morţilor era o lecţie pentru cei vii şi pentru posteritate. Ce înseamnă deosebirea pe care s-au străduit unii s-o stabilească între lucrările de istorie şi alte scrieri ? Adevărul, ca să iasă la lumină are nevoie de privilegii ? Există un gen de lucrări în care adevărul este criminal ?

Se întîmplă pentru prima oară — trebuie s-o spun — cînd vedem un scriitor trimis înaintea tribunalului pentru că a relatat fapte a căror veridicitate nu este contestată ! Pentru prima oară cînd acuzarea ne vorbeşte în acest straniu limbaj : *totul e adevărat, dar nu trebuia să vorbiţi.* Am văzut incriminîndu-se doctrine, condamnîndu-se opinii, nu ne mai rămîne decît să vedem acuzîndu-se amintirile istorice. Nu ne mai rămîne să vedem decît adevărul tîrît în faţa curţii cu juri !

Este un atentat la gloria naţională — spuneţi dumneavoastră — *înseamnă să răpeşti naţiunii cel mai bogat patrimoniu al său.*

S-ar zice că totul se reduce la o simplă chestiune de amor propriu naţional şi că nu mai este vorba de o chestiune de morală publică. Au vestejeşti naţiunea

vestejind viciile cîtorva oameni al căror nume figurează în istoria sa ? O naţiune este solidară cu toţi indivizii care o alcătuiesc ? Oare patrimoniul onoarei naţionale e alcătuit din viciile şi din crimele a căror martoră a fost ? Oare încercat-am să întinăm trofeele de la Fontenoy, virtuţile lui Sully [1], laurii lui Racine ? Iată-l, acesta e patrimoniul onoarei naţionale. Franţa poate revendica solidaritatea gloriei, niciodată însă nu va revendica solidaritatea în ruşine.

Mai aprig s-a insistat asupra celui de al treilea cap de acuzare. Să urmărim Ministerul Public pe acest nou teren. Domnul Courier încearcă să dovedească, aşa cum am văzut, că vecinătatea curţii este primejdioasă pentru locuitorii simpli de la ţară. Unul din lucrurile de care se teme cel mai mult în această vecinătate, este contagiunea năravurilor rele. În această privinţă iată cum se rosteşte :

„Aflaţi că nu există în Franţa o singură familie nobilă — spun nobilă, adică de neam, de viţă veche — care să nu-şi datoreze averea femeilor. Înţelegeţi ce vreau să spun. Femeile au întemeiat marile familii, dar nu cum aţi putea crede, cosînd cămăşile soţilor lor sau alăptîndu-şi copiii. Ceea ce noi, oamenii din partea locului, numim femeie cinstită, mamă de familie, căreia îi dăm atîta preţuire, adevărată comoară pentru noi, pentru curtean ar fi pacoste curată. Ce-aţi vrea să facă el cu o doamnă *Honesta* fără amanţi, fără sforării şi care, sub pretextul virtuţii, zăvorîtă în cămin, s-ar consacra soţului ei ? Bietul om ar vedea plouînd cu pomeni în jurul lui, dar n-ar apuca niciodată nimic. Mai sînt şi alte posibilităţi de înavuţire pentru nobilele familii, cum ar fi jaful, delapidarea, asasinatul, surghiunul şi, mai ales, confiscările. Dar, privind mai de aproape, am vedea că nici unul din aceste mijloace nu putea fi pus în mişcare fără protecţia vreunei măriri, căpătată prin femei. Căci, pentru a jecmăni, trebuiesc dregătorii, gu-

[1] *Sully, Maximilien duce de* (1559—1641), om de stat francez, ministru şi prieten al lui Henric al IV-lea (n.r.).

verne, care nu se obţin decît prin femei. Nu-i mare scofală să-i asasinezi pe Jacques Coeur sau pe mareşalul d'Ancre. Ca să pui mîna pe averea lor îţi mai trebuie şi încuviinţarea, agrementul regelui, adică al femeilor care îl conduceau atunci pe rege şi pe ministrul lui. Prăzile luate de la hughenoţi, de la frondori, de la agenţii fiscali — alte favoruri, alte binefaceri care curgeau gîrlă — se scurgeau prin aceleaşi canaluri tot atît de curate ca şi izvorul lor. Pe scurt, după cum pentru noi, cei de jos, nu este, n-a fost şi nu va fi niciodată decît un singur mijloc de înavuţire — munca — tot astfel pentru nobilime nu este decît unul singur — prostituţia — căci, dragi prieteni, trebuie să-i spunem pe nume."

Lăsînd la o parte toate comentariile mai mult sau mai puţin denaturate ce s-au făcut în jurul acestui pasaj şi reducîndu-l la expresia lui cea mai simplă, ce descoperim ? O propoziţie de bază pe care pasajul o dezvoltă : „Moravurile curtenilor sînt corupte". Greu să-ţi închipui că această propoziţie poate insulta morala publică şi că moravurile curţilor trebuie să fie pentru noi obiecte de veneraţie. Au de cînd nu ne mai e îngăduit a spune, într-o manieră generală, că un viciu, un cusur sau un anumit fel de depravare domnesc într-o anumită clasă a societăţii ?

Aici mă adresez din nou acuzării. Negaţi faptele ? Sînt gata să le dovedesc. Le recunoaşteţi ? Am avut deci dreptate spunînd ceea ce am spus.

Pronunţaţi-vă însă o dată răspicat. Mă acuzaţi de a fi denaturat faptele ? Asta nu mai e decît o problemă de adevăr istoric şi o putem soluţiona laolaltă cu persoanele autorizate în materie. Mă acuzaţi că aş fi spus nişte adevăruri supărătoare pentru unele amoruri proprii ? Vă întreb atunci care e legea ce condamnă adevărul şi face din minciună o îndatorire faţă de morala publică ? Explicaţi-vă odată, vorbiţi, să ştiu şi eu ce vreţi, ce pretindeţi. Negaţi sincer faptele, sau recunoaşteţi-le sincer, fără a vă pierde în vane disertaţii,

care nu dovedesc decît strîmtoarea în care vă aflaţi şi slăbiciunea dumneavoastră.

În ceea ce mă priveşte, vă voi spune că, din toate timpurile, istoricul, moralistul, scriitorul satiric aveau dreptul să cenzureze viciile obştii şi mai cu seamă viciile curtenilor. Vă voi spune că autorul pe care îl acuzaţi n-a făcut decît să repete, mai puţin violent poate, ceea ce mii de autori respectaţi au spus înaintea lui. Vi i-am citat pe Massillon şi pe Montesquieu. Ascultaţi-i acum pe Mézeray [1] şi Bassompierre [2]. Mézeray vorbeşte despre introducerea femeilor la curte. „La început — spune el — acest lucru a dat rezultate foarte bune, căci sexul frumos, aducînd cu sine politeţea şi curtoazia, a insuflat avînturi generoase sufletelor nobile. Dar cînd *desfrîul* şi-a croit o albie, iar *pilda celor de sus* a încurajat corupţia, ceea ce odinioară fusese un izvor preţios de cinste şi virtute S-A PREFĂCUT ÎNTR-O MURDARĂ BĂLTOACĂ A TUTUROR VICIILOR. Necinstea capătă credit, prostituţia acaparează favorurile şi, *datorită acestui mijloc, intrai şi te menţineai.* Pe scurt, slujbele şi averile se împărţeau după fantezia femeilor. Şi fiindcă îndeobşte cînd încep să se destrăbălează ele se dedau nedreptăţilor, înşelăciunilor, răzbunărilor şi răutăţilor cu şi mai multă neruşinare decît înşişi bărbaţii, femeile au fost pricina introducerii unor principii foarte urîte în sistemul de guvernare, şi asta a fost motivul ce a făcut ca vechea candoare galică să fie alungată *încă* şi mai departe decît castitatea. Corupţia începu sub domnia lui Francisc I, deveni aproape universală sub Henric al II-lea şi se întinse, în sfîrşit, pînă în ultima perioadă a domniei lui Carol al IX-lea şi a lui Henric al III-lea“ (Mézeray, *Istoria Franţei,* „Henric al III-lea“, vol. 3).

Să vedem acum ce spune Bassompierre despre un curtean: „Era un bărbat nu prea bine făcut, şi e de

[1] *Mézeray, François-Eudes de* (1610—1683), istoric francez, autorul unei instructive *Istorii a Franţei* (n.r.).

[2] *Bassompierre, François de* (1579—1646), mareşal al Franţei, diplomat şi istoric; *Memoriile* sale prezintă un interes istoric (n.r.).

mirare că avea succes *într-o vreme cînd nu ajungeai la nimic fără femei, cum cred că s-a întîmplat* DINTOTDEAUNA, la TOATE CURŢILE. Cred că cel ce vrea să privească lucrurile astea mai îndeaproape AR GĂSI CĂ NENUMĂRATE FAMILII AU DEVENIT MARI MAI DEGRABĂ PE ACEASTĂ CALE DECÎT PE ALTA."

Aş putea înmulţi aceste citate la nesfîrşit. Trebuie să ne limităm însă şi să trecem la alt punct.

Ultimul cap de acuzare a fost susţinut cu mai puţină tărie, şi dacă mă miră ceva e faptul că n-a fost cu totul omis. Veţi gîndi fără îndoială ca şi mine cînd îl voi relua : „O, voi, legislatori numiţi de prefecţi, împiedicaţi această nenorocire, făuriţi legi, interziceţi-le oamenilor să trăiască ! Luaţi plugarului pămîntul şi meşteşugarului unealta, rezervîndu-vă privilegii avantajoase, corporaţii avantajoase. Grăbiţi-vă : munca pe ogoare, ca şi la oraşe, năvăleşte pretutindeni, goneşte de peste tot nobila şi antica barbarie ; vi se spune mereu, vi se strigă : Ce aşteptaţi ? Cine vă opreşte ? Poporul, patria, onoarea ? Cînd aveţi la îndemînă slujbe, bani, decoraţii şi pe baronul de Frimont ?"

O să vă fac o mărturisire. În naivitatea mea, îmi închipuiam că, printr-o ciudată omisiune, dar nu mai puţin ciudată decît restul acuzării, Ministerul Public a luat în serios poveţele ironice ale autorului şi că-i va reproşa de a fi îndemnat puterile legiuitoare să făurească legi pentru a împiedica oamenii să trăiască etc., etc. ... Numai în acest mod concepeam posibilitatea unei acuzări de ultraj la morala publică şi-mi spuneam că îmi va fi uşor să vă dezamăgesc.

M-am înşelat. Acuzarea a luat alt drum : de data asta nu mai înţeleg nimic. Dacă ar fi vorba de o acuzaţie politică, aş găsi numai că este rău fundată. Dar, în fine, aş lua-o în consideraţie, din moment ce pasajul se referă la politică. Ceea ce vi se înfăţişează, însă, este o acuzaţie privitoare la morala publică ; ce legă-

tură are morala publică cu sistemul electoral şi cu comasarea marii proprietăţi ?

Înseamnă a insulta naţiunea dacă spui că ea lasă la cheremul prefecţilor alegerea legislatorilor săi ? Altă imputare străină de problema însăşi. Ce altceva a scris domnul Courier despre care însuşi guvernul să nu fi vorbit de o sută de ori de la tribună ? Au miniştrii nu ne-au vorbit în repetate rînduri despre necesitatea, pentru guvern, de a-şi exercita influenţa în alegeri ? Şi cum îşi exercită guvernul această influenţă ? Prin agenţii săi cumva ? Dar aceşti agenţi cine sînt în departamente ? Prefecţii ! A spus domnul Courier altceva ?

Dumneavoastră ofensaţi camerele, bănuindu-le c-ar fi dispuse să făurească legi pentru a lua pîinea de la gura plugarului. Încă o acuzaţie străină de proces, căci noi nu sîntem acuzaţi că ofensăm camerele, ci de ultraj la morala publică.

Voi răspunde cu un singur cuvînt : dacă într-adevăr camerele se socoteau ofensate, ele aveau dreptul să se plîngă şi să ceară urmărirea noastră. Acest lucru nu l-au făcut. Aşadar, ele nu se consideră ofensate şi, prin urmare, nici dumneavoastră nu aveţi dreptul, atunci cînd ele tac, să preîntîmpinaţi plîngerea lor şi să procedaţi în consecinţă, fără a fi sezisaţi.

Înainte de a termina această discuţie, vreau, domnilor juraţi, să vă propun un exemplu hotărîtor pentru a vă ajuta să discerneţi adevărul de eroare şi pentru a putea cîntări temeiurile acuzării. Dumneavoastră nu ignoraţi — şi aceasta este una din cele mai simple axiome ale logicii — că contrariul unei propoziţiuni false este, în mod necesar, o propoziţiune adevărată. Pe aceste considerente, orice propoziţiune care ultragiază morala publică are, în mod necesar, drept contrariu un adevăr fundamental de morală publică. Bunăoară, cînd un autor face apologia furtului şi a minciunii, dumneavoastră nu aveţi decît să răsturnaţi propoziţiunea pentru a găsi că minciuna, furtul sînt fapte condamnabile : într-adevăr, aici avem de-a face cu principii incontestabile de morală.

Dacă, dimpotrivă, propoziţiunea astfel răsturnată nu ne dă decît un sens lipsit de importanţă, indiferent sau ridicol, este evident că propoziţiunea primitivă nu conţinea nici un ultraj la morala publică. Să aplicăm deci propoziţiunilor incriminate această metodă de apreciere :

Curtea dă prinţului totul ;

Preoţii dau lui dumnezeu totul ;

Apanajele, listele civile nu sînt pentru prinţi ;

Venitul mănăstirilor nu aparţine lui Isus Hristos ;

Prinţul, la Chambord, va învăţa ceea ce-l pot învăţa Chambord şi curtea ;

Aş prefera să trăiască cu noi decît cu strămoşii săi ;

Curtenii se îmbogăţesc de pe urma prostituţiei ;

Prefecţii influenţează în mare măsură numirea deputaţilor...

Să inversăm propoziţiunile şi să vedem care este catehismul de morală publică pe care ministerul acuzator ar vrea să ne facă să-l adoptăm :

Curtea nu dă prinţilor nimic ;

Preoţii nu dau lui dumnezeu nimic ;

Apanajele, listele civile sînt destinate exclusiv prinţilor ;

Veniturile mănăstirilor aparţin exclusiv lui Isus Hristos ;

Aş prefera să trăiască cu strămoşii săi decît cu noi ;

Curtenii nu se îmbogăţesc de pe urma prostituţiei ;

Prefecţii nu influenţează prin nimic numirea deputaţilor...

Iată înaltele adevăruri morale pe care Ministerul Public vrea să ne constrîngă a le respecta, sub pedeapsa amenzii şi a închisorii.

Domnilor, nu e nevoie de mai mult. Nu există subtilitate, sofism care să poată rezista acestei experienţe pe cît de simple, pe atît de infailibile. Rezultatele le-aţi văzut. Acuzarea este acuzată.

Dacă, după această demonstraţie, dumneavoastră condamnaţi broşura, atunci nu mai există lege care să-i

ocrotească pe cetăţeni, scriere care să nu poată fi osîndită, scriitor care să fie sigur de avutul şi de libertatea sa. Acuzaţia de *ultraj la morala publică* va deveni în Franţa ceea ce era în Roma degenerată acuzaţia de lesmajestate.

Dumneavoastră vă revine sarcina de a păstra legii suveranitatea sa, libertăţii garanţiile sale, de a împiedica, domnilor, ca paloşul justiţiei să nu greşească, devenind, printr-un abuz regretabil, unealta orgoliilor ofensate. Există — ştiţi — două feluri de judecăţi : unele, roade ale erorii, ale ideilor preconcepute sau ale resentimentelor, sînt spaima societăţii ; opinia publică le denunţă istoriei, iar istoria, neînduplecată, le incrustează pe tăbliţele sale răzbunătoare. Altele, dictate de echitate, dau garanţii organismului social, consolidează statul şi sînt recomandate de recunoştinţa publică stimei posterităţii. Iată judecata pe care o aşteptăm din partea dumneavoastră. Cutez a crede că această aşteptare nu va fi înşelată.

Aşa a vorbit domnul Berville ; cu multă vervă, claritate în exprimare şi cu destulă forţă uneori. Paul-Louis ar fi vrut să adauge şi el cîteva cuvinte, însă prietenii săi l-au oprit, arătîndu-i că niciodată nu vorbise în public şi că ar fi o adevărată minune să poată înfrunta privirile asistenţei. Necunoscător al ritualului barei, unde s-a încetăţenit un fel de ceremonial, un fel de etichetă stingheritoare, greu de prevăzut, el ar putea săvîrşi niscai greşeli de care ar profita adversarii săi şi ar rămîne descumpănit la cea mai mică contradicţie : că n-avea de partea lui decît publicul, căruia nu i se dă voie să vorbească, a cărui simpatie ar putea chiar să şi-o înstrăineze printr-o cuvîntare stîngace, în dese rînduri întreruptă. I s-a amintit că scriitorii care încercaseră aceeaşi experienţă, poate cu mai mulţi sorţi de izbîndă, rareori o scoseseră la capăt. Faptul că scrisese cîteva broşuri onorabile nu trebuie să-i dea iluzia că va fi ascultat şi cînd va vorbi, cele două arte fiind, în multe privinţe, nu numai foarte diferite, ci chiar opuse, precît

este concizia o calitate a scrisului față de exprimarea prolixă de la tribună. În sfîrșit, întărîtat cum era și de absurditatea afacerii în sine, și de tacîmul juraților, și de reaua-credință a procurorului general, și de părtinirea slugarnică a președintelui, nu s-ar fi putut reține de a nu se exprima violent, fără măsură, compromițîndu-și teza în ochii tuturor. La aceste argumente el cedă, se înarmă cu răbdare, turbînd de mînie că nu poate barem răspunde și înfunda reaua-credință a acuzatorilor, ceea ce n-ar fi fost greu. Căci, dacă n-ar fi ascultat sfaturile oamenilor cu judecată ce-i doreau binele, fie din prietenie, fie dintr-o comunitate de principii, el ar fi rostit discursul ce urmează, sau unul asemănător :

Domnilor,

Din cele spuse de domnul procuror regal reiese, în mod limpede, un lucru : domnia-sa nu este de acord cu termenii pe care i-am folosit ca să indic sursa averilor de la curte — avere demnă de tot respectul pentru dînsul, foarte murdară pentru mine — și cu modul în care am vorbit despre cei mari în broșura condamnată ca potrivnică moralei, scandaloasă, licențioasă, oribilă. La primele vești despre o atare învinuire, la care nu mă așteptam, avînd în vedere bunele mele intenții și neavînd a-mi reproșa nici un gînd care să merite un asemenea blam, am crezut, mai întîi, că m-am înșelat asupra interpretării cîtorva cuvinte, folosind un sens pentru altul și explicînd stîngaci ideile mele. Căci, așa cum prea bine știu cei ce se îndeletnicesc cît de cît cu cuvîntul scris sau vorbit, nimic nu e mai anevoios decît expresia potrivită. Aproape totdeauna spunem fie mai mult, fie mai puțin decît gîndim și, din chiar exemplul domnului procuror regal, care mă numește libelist, lacom de cîștig, exploatator al insultei și al calomniei, dumneavoastră ați putut constata cu cît este mai ușor să aduni într-un discurs asemenea elemente de înaltă elocință decît să nimerești pentru fiecare noțiune tonul, stilul, limbajul ce i se potrivesc.

Aşadar, mi-am dat seama că am greşit, domnilor, şi n-am mai fost surprins. Arareori mi s-a întîmplat să citesc o pagină de care să fiu mulţumit şi mai puţin încă să scriu fără să greşesc. Examinînd cu toată atenţia lucrarea mea împreună cu nişte oameni care n-au nici o dorinţă de a mă măguli, judecînd-o în ansamblul ei, şi apoi frază cu frază, cuvînt cu cuvînt, silabă cu silabă (ceea ce vă spun e adevărul curat), nu am găsit decît un singur lucru asupra căruia trebuia să revin, un lucru într-adevăr grav şi supărător pentru autor şi pe care domnul procuror regal nu l-a amintit. Fiindcă, vedeţi dumneavoastră, scrierea asta nu aduce nimic nou : nici în pasajele învinovăţite, nici în restul lucrării nu se află nimic inedit, nimic care să nu fi fost spus şi răspus de mii de ori. Într-adevăr, ce găsim acolo ? Viciile curţilor, josniciile, laşitatea, ipocrizia, lăcomia, corupţia curtenilor. La drept vorbind, autorul acestui pamflet nu este decît un om care ţipă : „Veniţi, grăbiţi-vă, priviţi răutatea maimuţelor, veninul tîrîtoarelor şi rapacitatea animalelor de pradă ! Eu am descoperit toate astea." Dacă naivitatea lui vă va amuza o clipă, atunci rîdeţi dacă vreţi, dar să-l condamnaţi după asta că a jignit aceste distinse specii de animale răufăcătoare, să-l trimiteţi la închisoare — halal conştiinţă !

Nici un cuvînt, domnilor, nici un cuvînt n-o să găsiţi în această tipăritură care să nu fi fost spus peste tot în cărţile pe care oricine le are în mînă, şi pe care dumneavoastră să nu le fi recunoscut drept bune. Avocatul meu v-a demonstrat acest lucru prin nenumărate citate. Nu numai oratorii, istoricii, moraliştii, dar pînă şi predicatorii bisericii au spus aceleaşi lucruri, spuse deja înaintea lor şi cunoscute de cînd lumea. Sînt atît de cunoscute, încît s-ar părea că, din ignoranţă sau din simplitate ţărănească, închipuindu-şi că asemenea însemnări bicisnice merită a fi scoase la lumină, autorul a prezentat drept nou ceea ce pînă şi copiii ştiu. Unde e însă legea care să prevadă un asemenea delict ?

Cît despre expresiile care nu sînt pe placul dumneavoastră, domnule preşedinte, şi al dumneavoastră, domnule procuror regal — desfrîu, prostituţie şi altele pe care nu le mai repet — e o mare controversă între filozofi pentru a se şti dacă putem păcătui cu vorba atunci cînd sensul discursului nu conţine nimic rău în sine, bunăoară cînd judeci cu asprime anumite vicii spunîndu-le pe nume. Disputa este veche şi, vă rog să luaţi aminte, numai sectele rigide socot cuvintele indiferente. Noi, ţăranii, am luat această părere de la maeştrii noştrii stoici, odinioară oameni ai muncii. Noi judecăm cu osebire faptele, mai puţin vorbirea. Într-o cuvîntare sensul, nu termenii, ne impresionează; alţii gîndesc altminteri, şi înţelepţii, după codul curţii, printre care îi putem prenumăra şi pe domnii procurori regali, sînt neînduplecaţi în privinţa cuvintelor. După ei, morala stă, întreagă, numai în cuvinte, ei sînt mai severi decît oamenii care o pun, toată, în sclifoseli. Cînd, în teatrele dumneavoastră, se joacă *George Dandin* [1] şi alte piese în care adulterul este adus în scenă, dar în care nu se rosteşte şi cuvîntul, dumnealor nu au nimic de obiectat, nu găsesc nimic potrivnic moralei publice şi aplaudă văzînd tabloul învechitelor moravuri, reînviate anume. Eu, omul de la ţară, care m-am dus acolo din întîmplare, ale cărui expresii vă scandalizează, domnule procuror regal, eu mă ruşinez văzînd reprezentate, ilustrate şi oferite admiraţiei publicului dezgustătorul desfrîu, corupţia infectă; eu mîrîi numai, şi se cheamă că eu jignesc morala! Să mi se dovedească acest lucru. Alt exemplu: pretutindeni, pînă şi în biserici, aud cîntîndu-se *Încîntătoare Gabrielă*, spre marea satisfacţie a tuturor magistraţilor, paznici ai moravurilor. Aflînd ce-i cu această Gabrielă [2], îndată îmi sare ţandăra: „Creatură infamă, desfrînato, paţachino!" Drept care urmează rechizitoriu, mandat de aducere. Ca să răzbune morala, procurorul regal pune concluzii de condamnare. Ceea ce spui sînt fapte adevărate? Da, domnilor, n-am făcut

[1] Comedie de Molière (n.r.).

[2] *Gabrielle d'Estrées* (1573—1599), favorita lui Henric al IV-lea (n.r.).

decît să vorbesc despre vechile moravuri ce ni se propovăduiesc astăzi, despre vechea galanterie a curților mult-lăudate ; fără a-mi ascunde gîndul, fără a pune un văl peste cuvinte, am spus : desfrîu mîrşav, prostituţie infamă, şi iată-mă înaintea dumneavoastră, domnilor.

Sînt din popor, nu din clasele de sus, orice aţi spune, domnule preşedinte. Nu cunosc limba pe care o vorbesc acestea şi n-am izbutit s-o învăţ. Multă vreme ostaş, astăzi ţăran, neavînd legături decît cu armata şi cu glia, cum să dau viciilor nume drăgălaşe şi politicoase ? Poate că nici nu vreau să renunţ la felul nostru ţărănesc de a vorbi de dragul expresiilor şi formulelor dumneavoastră. De altfel, în ceea ce scriu, grăiesc unor oameni ca mine, oameni de la ţară, plugari. Şi dacă sînt tipărit la Paris, ştiţi prea bine de ce, domnilor : pentru că în altă parte există prefecţi care nu îngăduie să se publice altceva decît elogiul lor. Oamenii pentru care scriu eu nu înţeleg vorbe în doi peri, nu ştiu ce-i aia fineţe, eleganţă şi, pentru fiecare lucru, vor cuvîntul respectiv, cuvîntul neaoş. După ce, în nenumărate rînduri, le-am spus : noi meritărm mai mult decît părinţii noştri (propoziţiune ce mi s-a părut totdeauna neprimejdioasă, căci nu-i jigneşte decît pe morţi), pentru a le dovedi acest lucru a trebuit să le amintesc de moravurile trecutului. Am crezut că-s tare năzdrăvan folosind termenii atîtor memorialişti, însă, pasămite, aceşti termeni supără pe procurorul regal ; încuviinţîndu-i la autorii de la care m-am inspirat, el îi hăituieşte pretutindeni aiurea. Puteam ghici ce o să se întîmple ? Puteam prevedea, bănui măcar, că nişte înţepături adorabile, divine, făcute de o marchiză de Sévigné [1], de o domnişoară de Montpensier [2], de o prinţesă de Conti [3], repetate de mine, vor

[1] *Sévigné, Marie de Rabutin-Chantal, marchiză de* (1626—1697), scriitoare franceză, cunoscută pentru *Scrisorile* sale, din care aflăm numeroase amănunte asupra moravurilor vremii (n.r.).

[2] *Montpensier, Anne-Marie-Louise d'Orléans, ducesă de* (1627—1693), autoarea unui volum de *Memorii* (n.r.).

[3] *Conti, Louise-Marguerite de Lorraine, prinţesă de* (1574—1631) ; a scris un roman alegoric şi i se atribuie şi *Alcandre sau amorurile regelui Henric cel Mare* (n.r.).

stîrni oroare ? Că propriile cuvinte ale acestor femei celebre, cuvinte lăudate, admirate în scrierile lor, vor însemna în scrierile mele atentate la pudoarea publică ?

Cît de uimiţi veţi fi, bravi oameni din tîrgul meu, vecini ai mei, prieteni ai mei, aflînd că morala noastră trece la Paris drept *certată cu cinstea,* că aceleaşi discursuri, ce vi se păreau acolo austere, aici atentează la pudoare şi-i scandalizează pe magistraţi ! Ce idee o să vă faceţi despre severitatea, despre puritatea moravurilor din această capitală, unde omul care la noi acasă vi se părea cinstit, şi a cărui viaţă a fost o pildă de simplitate, de cuminţenie, de punctualitate, este, aici, ţintuit pe banca acuzării ? Cu mîna pe inimă, domnilor, puteţi admite că această acuzaţie este serioasă ? Cum aţi putea crede una ca asta ? Unde o să găsiţi o cît de vagă aluzie, o cît de mică bănuială că am jignit morala publică într-o scriere a cărei morală este nu numai acceptată de public, dar socotită chiar prea rigidă pentru modul de viaţă al înaltei societăţi, de care unii şi-ar bate joc ca de o predică jansenistă, dacă această scriere n-ar fi chezăşuită de faptele şi de întreaga viaţă a omului care vă vorbeşte ? Adevăr grăiesc, încep a crede că nu e nălucire ceea ce mi s-a spus. Oameni care cunosc felul dumneavoastră de a proceda, domnule procuror regal, m-au prevenit. Dumneavoastră rareori atacaţi ceea ce nu vă place în scrieri. Cînd arătaţi, ţipînd înspre morală, nu morala vă necăjeşte. Bunăoară, ca să formulaţi o acuzaţie, dumneavoastră, după multă şovăială şi nehotărîre, luaţi cîteva pasaje din broşura mea, pe cele mai îngrozitoare, mai cumplite pe care le-aţi putea descoperi. Aceste pasaje iată-le, ascultaţi-le, domnilor, vă rog. Ascultaţi, domnilor judecători şi juraţi, fără să vă înfioraţi, dacă se poate, erorile ce v-au fost semnalate : *„Preoţii dau totul lui dumnezeu ; lecţiile curţii nu sînt cele mai bune ; prefecţii creează uneori legislatori : ar fi mai bine ca prinţii să trăiască cu noi decît cu strămoşii lor“.* Asta vă impresionează, domnilor procurori regali, şi pentru acest lucru iscaţi atîta zarvă ? Zelul

dumneavoastră se aprinde, iar fidelitatea... Nu, e altceva la mijloc, orice aţi zice. Dacă acesta ar fi tonul pamfletului hăituit în numele decenţei şi al moralei, dacă textul întreg ar semăna cu aceste fraze vinovate, lucrarea trecea neobservată, iar morala publică nu ar fi fost ofensată. Poftiţi, domnilor, deschideţi acest pamflet scandalos la pasajele incriminate, calomniatoare, spăimîntătoare, veninoase, cumplite: vă cuprinde uimirea, nu mai pricepeţi nimic. Întoarceţi pagina, şi atunci veţi pricepe, veţi sezisa, curînd veţi ghici de unde sare iepurele şi de ce se şovăie a se spune ce anume supără. Frunzăriţi, domnilor, citiţi: *un prinţ*... Asta-i! *Un tînăr prinţ, la colegiu*... Aici e clenciul! Dar ce spun? E doar vorba despre morală, despre morala publică sau a mea, sau despre cea a pamfletului, n-are a face. Morala este singura grijă a celor ce au montat acest proces. Alt obiectiv înaintea ochilor nu au, altceva nu văd. Dumnealor iubesc de-a valma morala, de-a valma şi curtea, şi pe una şi pe cealaltă în acelaşi timp. De ce nu? Unii oameni au iubit şi libertatea, şi pe Bonaparte, *indivisis* [1].

Dar dumneavoastră ce hram ţineţi, domnilor juraţi? Îmi închipui că nu sînteţi de la curte. Străini de aceste maimuţăreli, trebuie să doriţi a vedea, în familiile dumneavoastră, adevărata onestitate, nu jargonul, nu fandoselile. Plecînd de aici, povesti-veţi soţiilor, fiicelor voastre: un om a cutezat să spună că doamnele de odinioară, doamnele acelea mari, care trăiau cu toată lumea numai cu bărbaţii lor nu, erau nişte fiinţe desfrînate; el le numeşte prostituate; pe acest om l-am pedepsit, l-am declarat vinovat; are să fie băgat la închisoare în numele moralei. Domnilor juraţi, dacă le povestiţi asta, nu uitaţi să le cereţi, pe urmă, să cînte *Încîntătoare Gabrielă*, spunîndu-le: Fetelor, nevastă, această Gabrielă era o făptură adorabilă. Şi-a părăsit soţul ca să trăiască cu regele şi, fără să-l părăsească pe rege, trăia şi cu alţii. Ce dulce strengărie! Ce rafinată galanterie! O! cochetărie a societăţii înalte! Există oameni, fetele mele, care

[1] În acelaşi timp, în mod inseparabil (în limba latină în original) (n.r.).

numesc asta desfrîu ; ei ultragiază morala, sînt nişte derbedei ce trebuie băgaţi la închisoare. Feriţi-vă, fetelor, mai presus de orice, de cuvinte ; de cuvintele : desfrîu, adulter şi, cît trăiţi, păziţi-vă de vorbele care rănesc decenţa, bontonul : aşa făcea încîntătoarea Gabrielă.

Iată ceea ce ar trebui să spuneţi familiilor voastre dacă mă condamnaţi ; şi nu numai familiilor voastre, ci tuturora va trebui să le vorbiţi despre atari pilde, despre atari obiceiuri. Dacă ar fi după dumneavoastră, Franţa asta harnică, savantă şi înţeleaptă de azi aţi transforma-o în Franţa galantă de odinioară ; iar la voi acasă, în căminele voastre, aţi propovădui viciul, pedepsindu-mă, pe mine, că l-am denunţat. Femei, lepădaţi-vă de deprinderile astea de ordine, de economie, căci poartă toate mirosul secolului în care trăim. Vieţuiţi după modelul curţilor vechi, nu ca acele Ninon de Lenclos [1], care rămîneau fete, care nu se măritau, ca să poată dispune de ele însele, căci se temeau de lanţul conjugal, ci faceţi dimpotrivă, ca acelea, mai puţin timide, care îl înfruntau, urmăreau cu tot dinadinsul căsătoria şi deveneau soţii ca să fie libere ; sau, în sfîrşit — dar să ne ferim de a jigni încă o dată morala — ca acele frumoase doamne a căror purtare se oglindeşte cu atîta candoare în scrierea incriminată. Ciudat, hotărîrea dumneavoastră — în caz că nu-mi este favorabilă — va cuprinde următorul lucru : neputînd tăgădui exactitatea acestui tablou al vechilor moravuri (căci ce-aţi putea opune mărturiei contemporanilor ?) pe care le recunoaşteţi că aşa erau, mă veţi condamna numai fiindcă am spus că sînt dezgustătoare ? Asta înseamnă că dumneavoastră le găsiţi frumoase, sfătuind lumea să le imite, ceea ce e greu de imaginat din partea unor juraţi, afară doar dacă nu aveţi hatîruri, servicii de cerut, sau dacă nu realizaţi cîştiguri personale de pe urma desfrîului general.

Tot atît de ciudat ar fi — deşi eu laud prezentul în pofida trecutului — să nu fiu izbăvit de dumneavoastră,

[1] Celebră curtezană franceză (1620—1705), în saloanele căreia se întîlneau cei mai de seamă oameni ai vremii (n.r.).

oameni ai prezentului, magistraţi care trăiţi în zilele de azi, şi să mă obligaţi să mă căiesc că v-am crezut mai buni decît predecesorii dumneavoastră şi că am îndrăznit să public acest lucru ; căci tocmai acest lucru l-am spus pe şleau, sau mai pe ocolite, în tipăritura incriminată, în care susţin, bine sau rău, că lumea de azi preţuieşte cel puţin cît cea de odinioară, ceea ce lasă a se presupune că vă prefer pe dumneavoastră sfetnicilor „camerei de foc“ [1], judecătorilor lui Urbain Grandier [2] şi a lui de Fargues [3] — Laubardemont [4] şi d'Oppède [5] — socotindu-vă mai instruiţi, mai drepţi şi chiar... da, domnilor, mai puţin robiţi puterii. Tocmai dumneavoastră să vă incumbe sarcina de-a mă dezminţi, de a-mi dovedi că mă înşelam ? Şi mă veţi pedepsi pentru vina de a vă fi preţuit prea mult ? Cred că morţii pe care i-am vorbit de rău — dacă morţii m-ar judeca — ar fi mai îngăduitori decît viii pe care i-am lăudat. Dacă toţi învăţăceii lui Ramus [6] s-ar întoarce pe pămînt, ar recunoaşte fără greutate că ştim mai multe decît ei şi sîntem mai deschişi la minte, căci, cel puţin, nu ne ucidem profesorii. *Doamnele galante* ale lui Brantôme [7], admiţînd că am spus adevărul despre ele, ar fi mirate de grija noastră de a le salva reputaţia. Dacă aş îndrăzni să evoc aici, în virtutea unui privilegiu conferit oratorului, umbra marelui Laubardemont, acel zelos şi devotat procuror regal de pe vremuri, sînt sigur că mie mi-ar lua

---

[1] Denumire dată unor tribunale speciale din Franţa care judecau pe cei învinuiţi de erezie, vrăjitorie şi otrăvire (n.r.).

[2] Preot francez (1590—1634) ; a fost învinuit de vrăjitorie şi apoi ars pe rug (n.r.).

[3] *Fargues, Balthasar de* (? —1665), aventurier francez ; arestat de mai multe ori, a fost, în cele din urmă, spînzurat (n.r.).

[4] *Laubardemont, Jean-Martin de* (1590—1653), magistrat francez, unealtă docilă în mîna lui Richelieu, din ordinul căruia l-a condamnat la moarte pe Urbain Grandier şi pe alţii (n.r.).

[5] *Oppède, Jean de Maynier d'* (1495—1558), magistrat francez, cunoscut pentru cruzimea sentinţelor sale (n.r.)

[6] *Ramus, Pierre La Ramée* (1515—1572), filozof şi gramatic francez, ucis în noaptea Sfîntului Bartolomeu (n.r.).

[7] *Brantôme, Pierre de Bourdeille, abate de* (1535—1614), povestitor francez, autorul *Vieţii marilor căpitani* şi a *Vieţii doamnelor galante* (n.t.).

parte împotriva succesorului său. El s-ar alătura mie, domnule procuror general, demonstrîndu-vă că dumneavoastră şi noi toţi trăim mai bine decît strămoşii noştri, aşa cum am spus, o spun din nou şi o voi spune mai departe, chiar dacă ar trebui, domnilor, să mă condamnaţi pentru acest delict cu maximum de pedeapsă. Puţintică răbdare şi ascultaţi ce mai am de spus. M-am străduit din răsputeri să studiez vremurile de odinioară, să compar oamenii şi lucrurile de odinioară cu oamenii şi lucrurile de azi, şi am găsit — pre cinstea mea de ţăran — am găsit că lucrurile merg mai bine azi, sau, în orice caz, mai puţin rău. Dacă unii vă spun contrariul, apoi aceştia n-au cercetat ca mine toate analele istoriei, ca să-şi facă o idee despre toate astea. Cei ce laudă trecutul nu cunosc decît prezentul.

Cu morala e la fel, domnilor : în privinţa ei, pe mine să mă credeţi, nu pe procurorul regal. Fără doar şi poate ştiu mai multe ca el, autoritatea mea prevalînd-o pe a sa în această materie. De ce ? Pentru acelaşi motiv pe care vi l-am mai spus — studiile — ceea ce înseamnă că am învăţat mai mult. Şi, de asemenea, şi pentru alte motive, căci morala are două părţi : teoria şi practica. În teorie eu sînt mai tare decît domnii procurori regali, avînd mai mult răgaz şi mai multă tragere de inimă ca să meditez asupra celor scrise de trei mii de ani încoace de înţelepţi. Principiile mele... Aveţi încredere, domnilor, într-un om care-i citeşte în fiecare zi pe Aristot, Plutarc, Montaigne şi *Evanghelia*, în chiar limba lui Isus Hristos. Procurorul regal poate spune la fel ? El, care e ocupat de cu totul alte treburi ? Căci, în definitiv, îndatoririle funcţiei sale, nenumăratele griji puse totdeauna în slujba unei lăudabile ambiţii, fără de care asemenea funcţiuni nu sînt posibile, alte obligaţiuni pe care societatea le impune acelora ce năzuiesc să capete un rang în sînul ei : vizite, reuniuni, jocuri, ospeţe, ceremonii — atîtea griji şi distracţii — lasă puţin răgaz omului în slujbă ca să se consacre moralei pe care eu o studiez fără desfătări. Morala eu o cunosc, şi o cunosc

mai bine, nu vă îndoiţi. Asta în ceea ce priveşte teoria. Cît despre practică, viaţa mea activă, harnică, studioasă şi contemplativă totodată ; viaţa mea pe ogor, desprinsă de pasiuni, de intrigi, de distracţii, de deşertăciuni îmi dă o superioritate asupra oricui aş fi asemuit. Pot spune că aş face cinste celor cu care m-aş compara, chiar şi cu dumneavoastră, domnule procuror regal. Da, de pe această bancă de unde atîţia s-au văzut condamnaţi la pedepse infamante, de pe această bancă eu vă spun că morala mea este, în toate privinţele, mai înaltă decît a dumneavoastră, din orice unghi aţi privi-o. Şi dacă unul din noi doi vrea să dea celuilalt lecţii, apoi nu dumneavoastră aveţi cuvîntul ! Prin asta vreau numai să arăt că nu mă simt jignit de insultele a căror ţintă sînt şi că ruşinea, dacă există, rămîne toată pentru cei care-şi închipuie că mă ultragiază.

Într-adevăr, poporul nu se înşală, şi sentinţele magistraţilor sînt infamante numai în măsura în care le-a sancţionat acesta. Caton a fost de cinci ori condamnat. Socrate [1] a murit sub învinuirea de a fi ofensat morala. Eu nu sînt nici Caton, nici Socrate, şi îmi cunosc lungul nasului. Cu toate acestea, iată-mă în aceeaşi situaţie, urmărit de făţarnicii şi linguşitorii stăpînirii. Oricare ar fi hotărîrea dumneavoastră, domnilor, vreau să se ştie, şi nădăjduiesc că n-o să mi se ia în nume de rău, regretînd totodată că nu se află aici mai multă lume care să mă asculte, vreau să se ştie, domnilor, că, respectînd judecata dumneavoastră, nu aştept totuşi, prin ea, să aflu dacă bine am făcut ceea ce am făcut. Înainte de întîmplarea aceasta mai aveam oarecare îndoieli, neposedînd, atunci, decît conştiinţa intenţiei mele. Văzînd însă răul ce urmăriţi a-mi face, îmi dau seama că lucrarea mea este bună, căci n-aş fi supărat pe nimeni dacă nimeni nu m-ar fi aplaudat. Vocea poporului, manifestîndu-se atît cît se poate astăzi, îmi arată ce trebuie să gîndesc,

[1] Filozof idealist grec (468—399 î.e.n.), adversar al democraţiei ateniene ; învinuit de-a fi corupt tineretul, Socrate a fost condamnat la moarte ; a murit sorbind dintr-o cupă cu otravă (n.r.).

şi ceea ce, fără îndoială, gîndiţi şi dumneavoastră împreună cu toată lumea, despre scrierea pe care o judecaţi aici. Printre atîţia oameni care au citit-o, de toate opiniile, din orice pătură socială, nu am întîlnit unul care să nu fi părut mulţumit în ceea ce priveşte morala şi, slavă domnului, fac parte dintr-o pătură socială şi am o situaţie materială ce mă apără de linguşiri. Un lucru este sigur, de care nu mă îndoiesc : publicul mă aprobă, mă laudă. Dacă, domnilor, cu toate astea, dumneavoastră mă declaraţi vinovat, pe lîngă durerea de a nu vă fi trezit simpatia, ca atîtor altora, aş mai suferi şi din alte motive. Totuşi, sînt mai mulţumit că s-a întîmplat aşa decît altminteri : să fiu achitat de dumneavoastră, dar socotit vinovat în ochii lumii întregi.

Iată ceea ce ar fi vrut să spună Paul-Louis. Aceste cuvinte, şi altele pe care le-ar mai fi adăugat, nu s-ar fi irosit în vînt, căci, în dezbateri de felul acesta, glasul acuzatului are o mare putere. Poate că n-ar fi izbutit să-i împiedice pe juraţi să-l condamne, aşa cum au făcut, în unanimitate, aproape fără să delibereze, într-atît li s-a părut faptul clarificat de strălucita cuvîntare a domnului procuror general. Preşedintele a pus două întrebări : Paul-Louis e vinovat ? Da. Bobée e vinovat ? Nu. Curtea îl achită pe Bobée şi-l condamnă pe Paul-Louis la două luni închisoare şi la două sute de franci amendă. Cu drept de recurs. În caz că recursul e admis, acuzatul va lua cuvîntul asupra unor puncte care n-au fost examinate în această afacere, într-adevăr, curioasă.

JALBA

către camera deputaţilor pentru sătenii împiedicaţi să danseze

(1 8 2 2)

Domnilor,

Scopul jalbei mele este mai însemnat decît s-ar părea. Căci, deşi nu-i vorba, la urma urmelor, decît despre dans şi distracţii, cum, pe de o parte, aceste plăceri sînt ale poporului şi nimic din ce-i al poporului nu vă poate rămînea indiferent, iar, pe de alta, biserica e şi ea implicată sau, mai bine zis, compromisă de un zel rău înţeles, socot, chiar dacă nu veţi fi cu toţii de acord, că veţi da jalbei mele toată atenţia.

Cer să îngăduiţi locuitorilor din Azai să danseze, ca şi în trecut, duminica, în piaţa satului, iar orice oprelişti făcute de prefect să fie anulate.

Aceasta spre binele atît al nostru, al locuitorilor din Véretz, care ne ducem la serbările din Azai, cît şi al celor din Azai, care vin la ale noastre. Distanţa dintre cele două clopotniţe nu e decît de o jumătate de stînjen, aproximativ. Nu avem alţi vecini mai apropiaţi şi nici mai buni. Ei la noi, noi la ei, ne cinstim unii pe alţii, ne veselim duminica, dansăm în piaţa satului după-amiezele, în zilele de vară. După-amiezele vin lăutarii şi jandarmii în acelaşi timp, şi asupra acestui lucru am două observaţii de făcut.

Dansăm în sunetele viorii, dar numai de cîtva timp. Odinioară, vioara era rezervată numai balurilor feţelor

subţiri ; căci, înainte vreme, vioara nici nu se prea obişnuia în Franţa. Regele cel Mare porunci să fie aduşi viorişti din Italia şi avu o trupă care dădea curţii prilejul să danseze grav, semeţ, cavalerii cu peruci negre, doamnele cu turneluri. Poporul plătea lăutarii, dar nu pentru el ; căci el dansa puţin, uneori în sunetele corabuzei, ori al cimpoiului, dovadă refrenul acesta : *Uite drumeţul cîntînd din cimpoi : hai, joacă, Guillot, saltă, Perrette.* Noi, nepoţii acestor Guillots şi ai acestor Perrettes, părăsind obiceiurile taţilor noştri, dansăm în sunetele scripcii, întocmai ca la curtea lui Ludovic cel Mare. Cînd zic întocmai, nu înţeleg c-am dansa ţepeni şi nici c-am veni, cînd sîntem cu nevestele, cu ţiitoarele sau cu bastarzii noştri. Aceasta-i prima observaţie. Cealaltă iat-o :

Jandarmii s-au înmulţit în Franţa mult mai mult decît lăutarii, cu toate că sînt mai puţin trebuitori pentru dans. Ne-am lipsi bucuros de ei la serbările satului şi, la drept vorbind, nu noi îi poftim. Dar guvernul e pretutindeni azi, iar această *ubicuitate* se întinde pînă şi asupra dansurilor noastre ; nu faci un pas de care să nu vrea prefectul a fi informat, pentru a da socoteală ministrului. A şti cui îi sînt mai neplăcute, mai împovărătoare şi cine suferă mai mult din pricina acestei solicitudini — conducătorii sau noi, supuşii supravegheaţi — este o problemă importantă şi spinoasă, pe care o las însă la o parte, de teamă să nu mă pun rău cu stăpînirea sau să rostesc cine ştie ce cuvînt referitor la mai ştiu eu ce.

Afară de aceste dansuri obişnuite duminicile şi în zilele de sărbătoare, se mai ţine o dată pe an ceea ce noi numim adunarea, şi asta în fiecare comună care, la rîndul ei, le primeşte, ca oaspeţi, pe celelalte. Norod mult în ziua aceea, bucurie mare pe tineret. Cum vă închipuiţi, lăutarii nu lipsesc nici ei. De la prima atingere de arcuş, fiecare îşi ocupă locul şi îşi conduce aleasa. Alţii joacă jocuri pe care guvernul nu le dă în arendă : cu discul, cu mingea, popice. Totuşi, foarte mulţi oameni vorbesc şi despre afaceri ; se încheie tîrguri, se

vînd vaci ce nu putuseră fi vîndute la bîlci. Aşa încît adunările astea nu sînt numai întîlniri de plăcere, ci privesc şi interesele poporului, şi ale fiecăruia în parte, iar locul unde se ţin nu este, nici el, lipsit de însemnătate. Piaţa din Azai pare să fie locul cel mai nimerit pentru asta : aşezată în mijlocul satului, pe un teren bătătorit, nepietruit, putînd deci fi folosit la tot felul de jocuri şi exerciţii, înconjurată de prăvălii, în apropierea hanurilor şi a birturilor ; puţine tîrguri se încheie fără aldămaş şi puţine jocuri fără să golim cîteva căni cu bere, şi asta fără dezmăţuri, fără pic de ceartă. Englezii, care vin uneori să ne vadă, ne admiră şi aproape că nu pot înţelege cît de molcom, de liniştit se desfăşoară serbările noastre populare, fără încăierări, ca la ei, fără omoruri, ca în Italia, fără beţii, ca în Germania.

Orice ar spune notele secrete, poporul e cuminte. Muncim prea mult ca să ne mai gîndim şi la rele, şi dacă se adevereşte cuvîntul din bătrîni că desfrîul din trîndăvie se naşte, apoi atunci sîntem scutiţi de păcătoşenii, într-atîta muncim fără răgaz cele şase zile ale săptămînii şi o bună parte din a şaptea, ceea ce nu e chiar pe placul unora. Au dreptate : şi mie mi-ar plăcea ca în ziua asta să înceteze orice muncă. Duminica şi sărbătorile ar trebui, în toate satele, să facem exerciţii de tragere, de mînuire a armelor, să ne gîndim la puterile străine, care se gîndesc zilnic la noi. Aşa fac elveţienii, vecinii noştri, aşa ar trebui să facem şi noi, ca să fim în stare să ne apărăm, la o adică, de vecini. În loc să ne bizuim pe pronia cerească şi să ne încredem în virtute, mai bine am învăţa şarja în doisprezece timpi şi, la nevoie, să chitim fără greş un duşman. Am mai spus-o şi o spun din nou : să răscoleşti brazda, să semeni la timp, să fii pe cîmp în zorii zilei nu-i totul. Trebuie să-ţi şi aperi recolta. Îngrijeşte-ţi via şi, într-o bună zi, cu ajutorul lui dumnezeu, vei face un vin straşnic. Dar cine o să-l bea ? Gîndiţi-vă, domnilor, cît mai e timp. Sfătuiţi-vă dacă n-ar fi mai bine, avînd în vedere împrejurările prezente sau iminente, să faceţi, în

sfînta zi de duminică, şi fără a aduce prejudicii slujbei bisericeşti, exerciţiile care au aprobarea zeului armatelor, cum sînt marşul şi tragerile cu puşca. Numai aşa vom putea cîştiga, spre marele profit al statului şi al nostru propriu, clipele pe care le-am pierdut dansînd.

Totuşi, evlavioşii noştri înţeleg altfel lucrurile. Ar voi ca în ziua asta să nu facem nimic alta decît să ne rugăm şi să depănăm mătăniile. Cea mai bună şi unica îndeletnicire utilă e să ne mîntuim de păcate. Dar perceptorul bate la uşă. Trebuie să plăteşti şi să munceşti pentru cei ce nu muncesc. Şi cîţi credeţi dumneavoastră că stau pe spinarea noastră? Copii, bătrîni, cerşetori, călugări, lachei, curteni; cîţi oameni pe care trebuie să-i hrănim, şi, pe cei mai mulţi, din belşug? Unde mai puneţi fastul curţii şi Sfînta Alianţă. Ce de sume, cîte cheltuieli! Mai ai vreme să faci tuturora faţă? De altminteri, ştiţi şi vedeţi şi dumneavoastră, domnilor, că toţi cei ce urăsc munca în ziua de duminică vor lefuri, trimit perceptorii cu toba, sporesc bugetul. După ei, ar trebui să plătim an de an mai mult şi să muncim mai puţin.

Aşa să fie? *Căci slova ucide, dar duhul dă viaţă* [1]. Cînd biserica a poruncit să ne ferim, în anumite zile, de orice muncă, pe atunci existau şerbi legaţi de glie; pentru ei, spre binele lor, s-a hotărît o zi de odihnă. Pe atunci nu era sfînt pe care iobagii să nu-l prăznuiască hodinindu-se. Singurul care pierdea era stăpînul, el fiind obligat să-i hrănească; altminteri, i-ar fi spetit în corvezi. Învăţătura s-a dovedit înţeleaptă şi credinţa binefăcătoare în acele vremi de silnicie. De cînd nu mai sînt însă nici latifundii, nici domenii *de haubert*, de cînd sîntem dezrobiţi sau aproape dezrobiţi din străvechea servitute, după ce am plătit impozitul, muncim pentru noi, iar dacă stăm cu mîinile în sîn, pe riscul nostru o facem. A ne obliga la asta înseamnă... a fi mai hain decît însuşi bugetul, fiindcă bugetul aduce barem cîştig curtenilor, pe cîtă vreme trîndăvia noastră, nimănui. Munca ce ne e interzisă, pe care sîntem împiedicaţi s-o facem, hrana

[1] Sf. Pavel, *Epistola a II-a către corintieni*, III, 6 (n.r.).

şi îmbrăcămintea de care sîntem astfel lipsiţi nu aduc nici pensii, nici favoruri, nici lefuri — înseamnă pagubă degeaba.

Asistînd la serbările noastre, englezii sînt cu toţii deopotrivă de uimiţi, fac, cu toţii, aceeaşi reflecţie ; unii dintre ei sînt însă şi mai uimiţi, şi-anume cei mai vîrstnici, care, poposind odinioară în Franţa, îşi mai aduc încă aminte de cum arăta vechea Touraine şi clasa bunilor seniori. De altfel, şi eu îmi amintesc. Tînăr pe-atunci, am văzut înainte de această măreaţă epocă, cînd, soldat voluntar al revoluţiei, părăseam locurile atît de dragi ale copilăriei, am văzut ţărani înfometaţi, zdrenţăroşi, cerşind pe la porţile oamenilor, pretutindeni, pe drumuri, pe străzile oraşului, pe la porţile mănăstirilor, ale castelelor, unde înfăţişarea lor înfricoşătoare îi supăra chiar pe aceiaşi oameni pe care îi mînie, îi supără astăzi îndestularea obştească. Ştiu, cerşetoria îşi arată din nou faţa şi va face, dacă e adevărat ce se spune, minunate progrese, dar niciodată nu va atinge acea treaptă a mizeriei. Celor care au cunoscut-o cîndva povestirile mele li s-ar părea şterse ; altora, scornite anume. Ascultaţi un martor al marelui veac, observator fidel şi nepărtinitor. Spusele lui nu pot da de bănuit. E vorba de La Bruyère.

„Vedem — spune el — nişte animale fioroase, masculi şi femele, răspîndiţi pe ogoare, smoliţi, gubavi, goi, tăbăciţi de soare, legaţi de pămîntul pe care-l scormonesc şi-l răscolesc cu o dîrzenie neînduplecată. S-ar părea că au grai articulat, iar cînd se înalţă în picioare, vădesc chip de om ; şi e adevărat, oameni sînt. Noaptea se trag în vizuini, unde se hrănesc cu pîine neagră, apă şi rădăcini. Ei scutesc pe ceilalţi oameni de a semăna, de-a ara brazda şi de-a culege pentru a putea trăi, şi au astfel dreptul de a nu duce lipsa acestei pîini pe care au semănat-o.“ [1]

[1] La Bruyère, *Caracterele* ; eseul *Despre om* (n.r.).

Acestea sînt propriile lui cuvinte. Şi încă vorbeşte de cei norocoşi, de cei care aveau pîine, care munceau, şi odinioară aceştia erau puţini la număr.

Dacă La Bruyère s-ar întoarce printre noi şi ar lua parte la adunările noastre, atunci ar vedea nu numai chipuri omeneşti, ci femei şi fete mai frumoase şi, mai cu seamă, mai modeste decît cele de la curtea sa atît de slăvită, înveşmîntate fără doar şi poate cu mai mult gust, mai gingaş împodobite şi mai cu decenţă, dansînd mai bine, vorbind aceeaşi limbă (asta e o caracteristică a regiunii), dar cu un grai atît de frumos, atît de dulce articulat, că, sînt convins, ar fi încîntat. Le-ar vedea trăgîndu-se seara nu în vizuini, ci în casele lor frumos clădite şi mobilate. Dacă ar căuta animalele a căror descripţie a făcut-o, nu le-ar mai găsi şi, fără îndoială, ar binecuvînta cauza — oricare ar fi — a unei atît de mari, de fericite schimbări.

Serbările din Azai erau vestite în toate satele noastre, atrăgeau sumedenie de plugari ai comunelor din jur. Intr-adevăr, de cînd în regiunea asta flăcăii scot fetele la horă, adică de cînd noi, ţăranii de pe malurile Cher-ului, începurăm a avea o conştiinţă de sine, piaţa din Azai a fost totdeauna locul nostru preferat de întîlnire, ca să dansăm şi să încheiem tîrguri. Dansam acolo aşa cum dansau taţii şi mamele noastre, fără să se fi întîmplat — pre cît ştiu — nici o încăierare, fără să se fi făcut vreo plîngere şi nici — cunoscuţi fiind drept oameni cumpătaţi, păstrători ai liniştii — să fim împiedicaţi a folosi acest drept străvechi, legitim, dobîndit şi consacrat printr-un uz atît de îndelungat, întemeiat pe primele codice ale raţiunii şi bunului-simţ. La urma urmei, la tine acasă ai dreptul să dansezi, şi unde se simte mai la el acasă poporul dacă nu în piaţa publică ? Totuşi, am fost alungaţi. Un *firman* al prefectului, numit ordonanţă, afişat cu cîtva timp în urmă, proclamat în sunetul tobelor... *Avînd în vedere că...* etc., ne opreşte, în viitor, să mai dansăm, să ne jucăm cu mingea sau cu popicele în sus-zisa piaţă, şi aceasta sub ameninţarea

cu pedeapsa. Atunci, unde să dansăm ? Nicăirea. Nici nu se cade să dansăm. Asta nu e spus răspicat în ordonanţa domnului prefect, dar e un articol secret între el şi alte oficine, cum s-a vădit de atunci. Ni s-a adus la cunoştinţă această interdicţie cu puţine zile înainte de serbarea noastră, de adunarea noastră de Sfîntul Ion.

Mare a fost dezamăgirea tuturor flăcăilor, mare a toptangiilor şi a altora care se bizuiau pe niscai alişverişuri. Şi-atunci, ce s-a întîmplat ? Serbarea a avut loc, tristă, neînsufleţită, searbădă. Adunarea s-a ţinut, puţin numeroasă, răsfirată. În ciuda ordonanţei, s-a dansat, dar în afara satului, pe malurile Cher-ului, la iarbă verde, sub aluniş. Adevărat, e mai pitoresc decît dughenile bîlciului, de un mai frumos efect într-o eglogă, pe scurt, mult mai poetic. Dar noi, oamenii muncii, ne sinchisim prea puţin de asta. După ce dansăm, preferăm un scrob cu slănină, într-o cîrciumioară din apropiere, şopotului apelor şi smalţului pajiştilor.

De atunci, duminicile din Azai sînt date uitării. Puţini sînt cei care mai vin la noi din împrejurimi şi puţini care mai rămîn. Se duc cu toţii la Véretz, unde e mult norod, fiindcă acolo nici o ordonanţă n-a interzis dansul. Fiindcă preotul din Véretz e un om cu bun-simţ, cu ştiinţă de carte, aproape octogenar, dar prieten al tineretului, prea înţelept ca să vrea să-l schimbe după nu ştiu ce sfînt al vremilor trecute şi să-l păstorească după edictele lui Bonifaciu [1] sau ale lui Hildebrand [2]. Se dansează înaintea porţii lui, şi sub ochii lui de cele mai multe ori. Nu numai că nu se împotriveşte acestor nevinovate plăceri, dar ia chiar parte la ele şi socoate că bine face, contribuind, prin prezenţa lui şi respectul pe care fiecare i-l poartă, la o şi mai mare decenţă şi bună-cuviinţă. Păstor cu scaun la cap şi cu adevărata frică de dumnezeu, să-l păstrăm

[1] *Bonifaciu al VIII-lea*, papă între 1294 şi 1303, cunoscut pentru conflictele avute cu Filip cel Frumos, regele Franţei (n.r.).

[2] *Grigorie al VII-lea*, papă între 1073 şi 1085 ; a intrat în conflict cu împăratul Germaniei, Henric al IV-lea, pe care l-a umilit apoi la Canossa ; autorul unei aspre legislaţii ecleziastice (n.r.).

cît mai mult printre noi, spre uşurarea sărmanului, înălţarea aproapelui şi tihna acestei comune, unde înţelepciunea lui apără pacea, liniştea, unirea, înţelegerea.

Preotul din Azai este, dimpotrivă, un tînăr plin de zel, de curînd ieşit din seminar, recrut al bisericii militante, nerăbdător a se evidenţia. Cum şi-a luat parohia în primire, s-a şi prins la harţă cu dansul şi, pasămite, a făgăduit lui dumnezeu să-l desfiinţeze din parohie, folosindu-se pentru asta de nenumărate mijloace, printre care cel dintîi, şi singurul eficace pînă acum, este autoritatea prefectului. Datorită prefectului, el izbuteşte să ne împiedice să dansăm şi, în curînd, să şi cîntăm sau să rîdem. Dar ce spun ? În curînd ? Tinerii noştri au şi fost chemaţi, ameninţaţi, dojeniţi că au cîntat, că au rîs. După cum ştiţi, nu numai de azi li s-a năzărit conducătorilor bisericii să cheme într-ajutor puterea laică pentru îndreptarea păcătoşilor. Apostolii, dimpotrivă, foloseau numai pilda cea bună şi vorba, aşa cum i-a învăţat dumnezeu. Pentru că Isus a spus : „Mergeţi şi răspîndiţi cuvîntul domnului". El n-a spus însă : „Mergeţi cu jandarmii şi răspîndiţi cuvîntul prefectului". Şi, după aceea, îngerul creştinismului, sfîntul Toma, a spus răspicat că nimeni nu poate fi constrîns să facă numai ceea ce e bine. Constrînşi nu sîntem, e drept, dar sîntem împiedicaţi să dansăm. Totuşi, un pas înainte s-a făcut. Fiindcă aceleaşi mijloace care s-au dovedit a fi bune ca să ne abată din calea păcatului pot sluji, şi vor sluji, ca să ne convingă să trecem la fapte bune. Vom posti după prescripţia nu a medicului, ci a prefectului.

Dar ceea ce v-am spus nu se întîmplă numai la noi. La fel e şi aiurea, în alte comune ale acestui departament, unde preoţii sînt tineri. La cîteva postaţe de aici, de pildă la Fondettes, dincolo de cele două maluri ale Loirei şi Cher-ului, regiune bogată, fericită, unde munca şi veselia sînt iubite tot atîta cît şi la noi, dansul este de asemenea oprit locuitorilor printr-o ordonanţă a prefectului. Prin asta înţeleg orice fel de dans în piaţa sa-

tului, unde serbările atrăgeau mii de oameni din satele învecinate şi din Tours, care e numai la două poşte distanţă. Cătunele de lîngă Paris, sătuleţele din jurul Marsiliei, după cîte spun călătorii, chiar dacă se bucurau de o mai mare mulţime de oameni, mai cu seamă de tîrgoveţi, ofereau totuşi mai puţine distracţii, mai puţină veselie rustică. Nu ne mai pizmuiţi acuma, voi, cîmpeneşti serbări din Sceaux şi Saint-Gervais ! Căci petrecerilor ăstora li s-a pus capăt pentru că şi preotul din Fondettes e un tînăr de curînd ieşit din seminar, ca şi cel din Azai, din acelaşi seminar din Tours, instituţie în care elevii, din clipa în care încep să trebăluiască în viile domnului, vor, înainte de toate, să ne răpească orice plăcere, orice distracţie şi să transforme un sat vesel într-o posomorîtă mănăstire de călugări trapişti [1]. Lesne de înţeles ; totul e de înţeles în veacul ăsta. Nicicînd n-a cugetat mai mult lumea ca astăzi asupra cauzelor şi efectelor. Zic oamenii că aceşti tineri preoţi sînt educaţi la seminar de un călugăr, un frate picpus [2], fratele Izidor. Aşa-l cheamă. Om trimis de sferele înalte ale monarhiei ca să ne instruiască preoţii, să formeze învăţători care să ne reformeze. Călugărul îi face pe popi, şi popii ne vor face călugări. Aşadar, spaima pe care tinerii ăştia o au faţă de cea mai simplă dintre plăceri le-a dat-o fratele cela posomorît, care, la rîndul lui, a luat de la alţii cumplita sa morală. Iată aşadar cum, urcînd spre cauzele secundare, ajungem la dumnezeu, cauză a toate. Dumnezeu ne-a lăsat pe mîna călugărului picpus. Facă-se întru toate voia ta, doamne ! Ar fi crezut-o cineva la Austerlitz ? !

Un alt mijloc pe care-l întrebuinţează aceşti tineri seminarişti împotriva dansurilor noastre este spovedania. Că spovedesc fetele n-avem nimic împotrivă, dar nu le dezleagă de păcat decît dacă făgăduiesc să renunţe la dans, lucru la care puţine consimt, oricît

[1] Ordin religios, fondat în 1140, cu un regulament de o mare severitate (n.r.).

[2] Nume purtat de mai multe congregaţii religioase (n.r.).

ascendent ar avea şi asupra sexului şi asupra vîrstei lor un duhovnic de douăzeci şi cinci de ani, căruia spovedaniile, taina şi intimitatea în care se petrec le dau atîtea avantaje, atîtea mijloace de convingere. Dar păcătoasele iubesc dansul. Tot astfel, de cele mai multe ori, iubesc şi un dansator, care, după un timp de hîrjoană şi de dragoste, devine pînă la urmă soţ. Toate astea se petrec în văzul lumii şi sînt bune şi mult mai nevinovate decît şedinţele intime cu aceşti tineri îmbrăcaţi în haine cernite. Mai e de mirare, atunci, că astfel de simţăminte sînt preferate iertării păcatelor şi că numărul celor ce se spovedesc s-a micşorat anul acesta, după cît se spune, cu mai bine de trei sferturi? Vina este a preotului, care îi pune să aleagă între îndatoririle faţă de religie şi simţămintele cele mai scumpe vieţii noastre, dovedind astfel că zelul de a păstori sufletele nu e de ajuns nici chiar cînd acesta este frate bun cu evlavia. Mai e nevoie şi de-o anumită conduită — spune sfîntul Pavel — tot atît de necesară astăzi clerului acestuia cucernic, precît era odinioară, în vremurile apostolilor.

Aşa cum am spus, poporul e înţelept, mult mai înţelept şi mai fericit decît înainte de revoluţie. Trebuie să recunoaştem însă că este totuşi mult mai puţin evlavios. Ne ducem la parohie, la slujba de duminică, pentru treburile noastre, ca să ne întîlnim cu prietenii, cu datornicii noştri. De dus ne ducem, dar (mă ruşinez că trebuie s-o spun) cîţi din noi nu se întorc acasă fără s-o fi auzit măcar, sau cîţi pleacă îndată ce-au terminat cu treburile, fără să fi intrat măcar în biserică? Preotul din Azai, avînd nevoie, la ultimul paşte, de patru bărbaţi spovediţi ca să poarte sfîntul aer, nu i-a putut găsi în sat. A fost nevoit să-i caute prin împrejurimi, atît de rară şi neînsemnată e evlavia la noi. După mine, iată care ar fi cauza. Poporul a devenit proprietar numai de ieri, e îmbătat încă, înlănţuit, vrăjit de proprietatea sa. N-o vede decît pe ea, nu visează altceva şi, de curînd dezrobit, se dăruieşte în întregime muncii,

uită de toate, pînă şi de credinţă. Altădată sclav, avea răgaz, putea asculta, cugeta la cuvîntul lui dumnezeu şi gîndi la cele sfinte, unde afla nădejdea şi mîngîierea. Acuma se gîndeşte la pămîntul care e al său şi-l ajută să trăiască. Astăzi, ca şi mîine, ţăranul n-o să se gîndească la altceva decît la ogorul său, la casa pe care o are, sau pe care ar voi s-o aibă, fiindcă vrea să muncească, să strîngă fără răgaz, chiar şi fără să mănînce. Numai la astea îi e gîndul, şi a voi să-l abaţi de aici, să-i vorbeşti despre altceva, înseamnă să-i ceri să-şi piardă zadarnic vremea. Iată de unde ne vine nepăsarea faţă de credinţă, pe care ne-o impută abatele de Lamennais.

Ca să fiu cu adevărat sincer, trebuie să vă spun, de asemenea, că nu prea ascult discursurile împotriva tineretului de azi, socotind foarte dubioase plîngerile unora şi amintindu-mi mereu cuvintele : *să ne răzbunăm, clevetind*[1] (şi încă dacă ne-am mulţumi să clevetim, dar împingem lucrurile mult mai departe). Totuşi, ceva adevărat tot trebuie să fie în cuvîntările astea şi caut să mă conving că tineretul mirean, chiar dacă nu merită să fie spintecat, călcat în picioare sau împuşcat, tot nu valorează prea mult astăzi, dacă pînă şi aceşti tineri preoţi în paşnicele lor îndeletniciri s-au îndepărtat atît de mult de la înţelepciunea şi modestia dascălilor lor. Am amintit, domnilor, de bunul nostru preot din Véretz, care s-a arătat ca un tată pentru noi. Dar şi cel din Azai, în locul căruia se află astăzi seminaristul, era tot atît de cumpătat şi-şi făcuse şi el o familie din toţi păstoriţii, împărţind cu ei bucuriile, durerile, necazurile, ca şi plăcerile, drept care nimeni nu avea nimic de zis. Îi plăcea să vadă fetele şi băieţii dansînd, şi mai cu seamă în piaţa satului. Îngăduia dansul mai degrabă acolo decît aiurea şi spunea că rareori se păcătuieşte în văzul lumii. Aşa încît socotea că e cît se poate de bine că întîlnirile fetelor cu drăguţii lor se

[1] Doamna de Sévigné, *Scrisoarea din 31 mai 1680*, în care face aluzie la o frază din Montaigne *(Eseuri*, III, 7) : „Dacă nu putem obţine ceea ce vrem, ne putem răzbuna prin clevetire" (n.r.).

fac în piaţa asta, şi nu altunde, în vreun tufiş sau pe cîmp, undeva departe de orice supraveghere, cum se va întîmpla cînd serbările noastre vor fi cu desăvîrşire interzise. Nici nu-i trecea prin minte să ceară această interdicţie sau să înscrie dansul în rîndul păcatelor capitale şi nici să facă apel la autorităţi pentru a tulbura nişte plăceri nevinovate. La urma urmei, spunea el, aceşti tineri trebuie să se vadă, să se cunoască înainte de-a se lua. Şi unde s-ar putea întîlni mai bine decît în văzul prietenilor, al părinţilor şi al mulţimii, judecători suverani în ceea ce priveşte bunăcuviinţa şi cinstea ?

Aşa chibzuia acest bun părinte, regretat în întreg ţinutul, om bun dacă fost-a cîndva unul, nepătat, cu moravuri şi purtări cinstite, cum sînt, la o adică, şi tinerii preoţi, urmaşi ai celor bătrîni. Fiindcă, ceva mai pilduitor decît viaţa lor, n-o să vezi.

Totuşi, ar trebui să ne temem ca nu cumva aceste minunate pilde, menite să contribuie într-o mare măsură la păstrarea credinţei, să fie zădărnicite din lipsa de dibăcie a noilor preoţi care o fac puţin plăcută poporului, înfăţişîndu-ne-o ca vrăjmaşă oricărei plăceri, tristă, posomorîtă, încruntată, arătînd *ce-anume pocăinţă, ce chinuri ne aşteaptă* [1] în loc să propovăduiască învăţături mai potrivite vremurilor noastre : *Aflaţi că jugul meu e uşor* [2] sau : *Sînt blînd şi smerit cu inima* [3]. Oricît de grele ne-ar fi păcatele, de pocăit nu mai avem timp. Trebuie să semănăm şi să ne muncim brazda. Nu mai putem trăi ca schimnicii, ca pocăiţii de meserie, ale căror gînduri numai spre cer se îndreaptă. Canoanele întocmite pentru ei, desprinse de cele pămînteşti, care privesc *lumea şi pe noi, toţi ceilalţi, drept un cîrd de proşti* [4] nu ni se mai potrivesc ; aici, pe pămînt, avem familie, şi bunuri — cum spune vrednicul om — şi, din păcate, ţinem la ele. Şi-apoi, ce rău facem cînd nu

[1] Boileau, *Arta poetică*, E.S.P.L.A., 1957, p. 62 (n.r.).
[2] şi [3] *Evanghelia lui Matei*, cap. XI, 29—30 (n.r.).
[4] Molière *(Tartufe)*, *Opere*, E.S.P.L.A., vol. II, 1955, p. 282 (n.r.).

facem bine, adicătelea cînd nu muncim? Petrecerile noastre, dansurile noastre, sărbătorile noastre nu au nimica rău în sine, în nici o împrejurare. Ca să fim împiedicaţi să dansăm, s-a scornit că piaţa din Azai e situată în faţa bisericii. A dansa acolo înseamnă a dansa în faţa lui dumnezeu, înseamnă a-l jigni; dar de cînd asta? Părinţii noştri acolo dansau şi, după cît se spune, erau mai evlavioşi decît noi. După ei, tot acolo am dansat şi noi. Regele David a jucat în faţa chivotului lui dumnezeu, şi dumnezeu găsitu-l-a vrednic şi mult bucuratu-s-a. Aşa spune *Sfînta Scriptură*. Iar noi, care nu sîntem nici sfinţi, nici regi, dar oameni cinstiţi totuşi, să n-avem voie a juca în faţa bisericii, care nu este chivotul lui dumnezeu, ci numai după chipul şi asemănarea acestuia, aşa cum spun sfinţii părinţi? Ceea ce lui dumnezeu îi place la sfinţi, îl jigneşte la oameni. Biserica din Azai fi-va pîngărită prin aceeaşi faptă care a sfinţit chivotul şi templul din Ierusalim? În trecut preoţii au îngăduit astfel de plăceri şi au luat parte la distracţiile noastre, care nu puteau scandaliza decît pe elevii călugărului picpus. Iată cîteva din argumentele noastre, cu care ne împotrivim preamarelui zel al tinerilor noştri reformatori.

Prin urmare, domnilor, veţi hotărî dacă n-ar fi bine să ne restituiţi dreptul de a dansa, ca şi odinioară, în piaţa din Azai, duminicile şi sărbătorile. Apoi veţi chibzui dacă are rost să-i ascultăm pe călugări şi să învăţăm predici, cînd ne aflăm în bătaia puştii şi cîtă vreme, în jurul nostru, întreaga Europă înarmată face exerciţii de tragere, cu tunurile în baterie şi fitilul aprins.

RĂSPUNS ANONIMILOR
care au trimis scrisori lui Paul-Louis Courier, podgorean
(1822)

I

Primesc, uneori, scrisori anonime; unele, măgulitoare, mă bucură, căci lauda îmi place; altele, zeflemisitoare, înţepătoare, îmi sînt mai puţin plăcute, dar mult mai utile: găsesc în ele adevăruri, comoară de nepreţuit, şi deseori sfaturi pe care, poate, nu mi le-ar da nici unul din cei care-mi vor binele. Pentru a continua să mi se scrie în felul acesta, spre marele meu profit, răspund scrisorilor prin prezenta, tipărită, neavînd alt mijloc de a o face să ajungă la corespondenţii mei. În acelaşi chip voi răspunde tuturor acelora care ar dori să-mi împărtăşească simţămintele lor asupra conduitei şi scrierilor mele. Asemenea schimburi de păreri vor întîmpina, fără îndoială, oarecare greutăţi din partea acelor guverne slabe, fricoase, inamice ale oricărei publicităţi; ar fi, de fapt, imposibile fără libertatea presei, de care, de la restauraţie încoace, ne bucurăm din plin, cum spune domnul de Broë. Dacă presa n-ar fi liberă, cum şi este de fapt datorită cartei, s-ar putea întîmpla ca un comisar de poliţie să-mi confişte toată corespondenţa din tipografie şi un procuror regal să trimită la închisoare şi pe tipograf, şi pe mine, şi pe editorul meu, şi pe cititorii mei. Lucruri de astea se întîmplă în ţările unde domneşte un guvern odios, complicele cîtorva şi duşmanul tuturor. Din fericire, însă,

în Franţa, sub oblăduirea legilor, a constituţiei, a cartei pe care am jurat cu toţii, sub ocîrmuirea unui guvern prieten al naţiunii, iubit de toată lumea, n-avem a ne teme. Spunem ce gîndim, tipărim ce spunem şi nimănui nu-i este frică nici să grăiască, nici să tipărească. Tipăresc deci această scrisoare nu pentru marele public, ci numai pentru acele persoane care îmi fac cinstea să-mi scrie fără să-mi comunice numele şi adresa lor.

Paul-Louis, podgorean din Chavonnière, silvicultor din Larçay, plugar din Filonnière, Houssière şi alte locuri, către toţi anonimii necunoscuţi care vor citi rîndurile de faţă, salut!

Am primit scrisoarea dumneavoastră iscălită *preavicleanul marchiz d'Effiat* [1]; m-a amuzat, m-a instruit prin unele însemnări curioase despre istoria veche şi modernă.

Şi pe a dumneavoastră, timbrată din Béfort, neiscălită, prin care îmi reproşaţi, într-un chip nu prea politicos, dar sincer, că nu sînt de loc modest. Făcîndu-mi un examen, am găsit că, într-adevăr, nu sînt modest şi că am despre mine o părere excelentă; asupra acestui lucru mă pot şi eu înşela, ca atîţia alţii. Precît mi se pare, însă, dumneavoastră judecaţi fără temei şi din invidie; totuşi, povaţa e binevenită şi, ca să profit de ea, am să folosesc formula — fericită invenţie a academiilor noastre! — cu care fiecare caută să-şi ascundă preţuirea de sine. Voi spune despre scrierile mele, care, neîndoios, sînt cele mai frumoase ale secolului nostru: slabe producţiuni, pe care publicul, totdeauna indulgent, le primeşte cu bunăvoinţă; iar despre mine: sînt primul pe glob, fără doar şi poate, dar preaumilul dumneavoastră servitor, podgorean, cu toate că nedemn a fi.

Într-o scrisoare expediată din Amiens, de asemenea neiscălită, dumneavoastră spuneţi, domnule, că voi fi spînzurat. De ce nu? Au mai fost şi alţii, şi din familie

[1] Aluzie la marchizul Armand Rusé d'Effiat, care-a fost ales, datorită sprijinului acordat de autorităţi, deputat, obţinînd mai multe voturi decît P.-L. Courier, care-şi pusese şi el candidatura (în limba franceză *rusé* înseamnă viclean) (n.r.).

tot aşa de bună ca şi a mea : preşedintele Brisson [1], om cumsecade şi savant, pentru faptul de a-l fi sfătuit pe rege să se descotorosească de curteni a fost spînzurat de „cei şaisprezece" [2], şi ei monarhişti, apărători ai credinţei, ai altarului şi tronului. El ceru, ca o favoare, să fie lăsat să-şi termine, înainte de-a fi spînzurat, *Tratatul* său *asupra obiceiurilor şi moravurilor persane,* despre care spunea că avea să fie o preafrumoasă operă. Nu mai avea mult de lucrat şi, curînd, ar fi isprăvit-o. Dar a fost tot aşa de puţin ascultat ca şi bunul Lavoisier [3], ceva mai tîrziu, ca şi Arhimede, odinioară. Printre toate aceste nume mari eu nu îndrăznesc a mă aşeza, totuşi am şi eu ceva de isprăvit, şi o să fiu judecat ; iată, îi şi văd pe „cei şaisprezece". Mai bine să fiu modest.

În scrisoarea dumneavoastră, domnule din Paris, îmi comunicaţi... Dar iată cuvintele dumneavoastră : „Sînt unul din prietenii dumneavoastră, şi, în această calitate, vreau să vă comunic ceva. Veţi fi trimis din nou la închisoare. Aşa s-a hotărît, o ştiu din sursă sigură. Nu pentru jalba dumneavoastră în legătură cu sătenii care vor să danseze, scriere nevinovată şi nedăunătoare, în care nimeni n-a observat ceva de natură să ofenseze partidul la putere. Aceasta va fi cel mult pretextul, prilejul ca să vă urgisească, nu însă şi adevăratul motiv. Vi se poartă sîmbetele pentru că sînteţi orleanist, prieten personal al ducelui d'Orléans. L-aţi lăudat în cîteva broşuri, sînteţi din partidul ducelui d'Orléans. Aşa se spune despre dumneavoastră, şi multă lume crede, eu însă nu. Eu sînt de altă părere. Nu sînteţi orleanist, prieten şi partizan al ducelui, nu iubiţi nici un prinţ. Dumneavoastră sînteţi republican."

Acestea sînt propriile dumneavoastră cuvinte. Credeţi, chiar, că sînt republican ? Am citit autori de seamă

[1] *Barnabé Brisson* (1531—1591), magistrat francez ; a fost spînzurat din ordinul consiliului Ligii catolice (n.r.).

[2] Consiliu alcătuit din delegaţii celor şaisprezece cartiere ale Parisului, organ conducător al Ligii catolice (n.r.).

[3] Celebru chimist francez (1743—1794), ale cărui cercetări au contribuit la confirmarea principiului conservării materiei (n.r.).

şi am chibzuit îndelung asupra celei mai bune ocîrmuiri. Şi-acum mai chibzuiesc despre asta, în orele mele de răgaz, dar n-am prea făcut paşi înainte în cercetările mele. Nu numai că nu mi-am putut forma, din aceste studii, o părere categorică — cum presupuneţi dumneavoastră — dar trebuie să mărturisesc că, cu cît meditez mai mult, cu atît ştiu mai puţin ce atitudine să iau. De aici rezultă că, în cursul unor discuţii, lesne mă alătur, şi fără a arăta o deosebită bunăvoinţă (lucru pe care mulţi oameni mi-l reproşează), opiniei interlocutorilor mei, cu condiţia ca ei să aibă o opinie, nu numai niscai interese în marile probleme atît de pătimaş dezbătute în zilele noastre. Contrazic prea puţin; iubesc libertatea din instinct, pentru că aşa mi-e firea. Discutînd cu dumneavoastră, voi fi republican, fiindcă se vede cît de colo că dumneavoastră sînteţi, şi o să-mi expuneţi toate raţiunile temeinice în favoarea acestei forme de guvernămînt. N-o să vă fie greu să mă cîştigaţi. Peste puţin, însă, întîlnind pe cineva care o să-mi spună şi o să-mi arate, cu argumente valabile, că şi în monarhie poate exista libertate, dacă nu va merge prea departe, pretinzînd că nu există libertate decît în monarhie (mulţi au această părere), atunci voi trece de partea lui, abandonînd republica, pînă într-atît sînt de mlădios, de docil, îndoindu-mă de propriile mele idei şi foarte uşor de convertit, cu condiţia de-a fi convins, nu constrîns.

Iată greşeala pe care o fac cu mine guvernanţii şi agenţii lor: nu discută niciodată, nu răspund la nici o întrebare. Eu le spun că nu trebuie să ne oblige să subscriem pentru domeniul Chambord şi mă căznesc să le dovedesc cît se poate mai bine şi mai limpede acest lucru precît mi se pare. Ei, gîndind altminteri, dacă ar catadicsi să ne lămurească, să stea cu noi de vorbă, le-am cunoaşte temeiurile, şi cea mai mică expunere, sprijinită pe o aparenţă de bun-simţ, m-ar convinge uşor că greşesc, că a cumpăra domeniul Chambord este cea mai bună afacere pentru noi şi că ne mai rămîn şi bani

pe deasupra. Alţii au izbutit să mă convingă de lucruri şi mai ciudate. Însă, vedeţi dumneavoastră, ei nu spun nici pîs şi mă bagă la închisoare. Ăsta e un argument, rogu-vă ? Asta înseamnă a gîndi ? Dacă-i aşa, atunci nu mai am nici o îndoială. Înseamnă că am spus adevărul, stărui în direcţia asta şi nu mă dau bătut nici în ruptul capului ; părerea mea rămîne în picioare. Acum sînt încredinţat, şi publicul o dată cu mine, că ei nu ştiu ce să spună, că nu mai au nici măcar argumente false, că, refuzînd a-şi recunoaşte vina, a repara nedreptatea, înseamnă că adevărul îi supără, iar eu triumfez la închisoare.

Cu altă ocazie i-am încunoştinţat că nişte tineri preoţi din comunele noastre compromit, printr-un zel suspect, religia, îndepărtînd poporul, în loc să-l apropie de ea. Cum răspund guvernanţii mei la asta ? Credeţi că cercetînd dacă spun adevărul, ca să vină cu o îndreptare ? Eu aşa procedez, dumneavoastră aşijderea cînd vi se atrage luarea-aminte. Miniştrii, însă, haida-de ! s-ar compromite ! Ar însemna — cum se spune la curte — să primească ei legile de la cetăţeni. Şi, fără să cerceteze cît de cît, mă bagă din nou la închisoare, unde triumfez din nou, întocmai ca Wackefield la New-Gate [1]. El a murit acolo. Iată şi povestea lui.

Era un om de bine, vestit prin ştiinţa sa. Miniştrii, vrînd să umfle bugetul, preamăreau economia şi gloria ce-i aştepta pe englezi dacă ar plăti mai multe biruri decît orice altă naţie din Europa. După ei, birurile nu vor fi prea grele. Dacă iei de la orice contribuabil jumătate din avutul său, raportul rămînînd acelaşi între averi, nimeni nu sărăceşte. Dacă o clădire — spun ei — se scufundă cu un etaj sau cu două, păstrîndu-şi centrul de greutate, ea devine şi mai solidă. Tot aşa reducerea tuturor averilor în profitul vistieriei consolidează statul, această reducere fiind, în sine, cu totul neînsemnată. Da, răspunde Wackefield într-o scriere pe-atunci celebră, da, pentru voi, care locuiţi la catul

[1] *Wackefield, Gilbert* (1756—1801), savant şi publicist englez (n.r.).

de sus, dar noi, cei de jos, sîntem îngropaţi, monseniore. Cuvîntul acesta păru sediţios, jignitor pentru rege, pentru morală, subversiv pentru ordinea socială. Ca urmare, bunului Wackefield, tradus înaintea judecătorilor săi din oficiu, care depindeau de miniştrii lor, avînd un avocat tot din oficiu, care depindea de judecătorii săi, i se făcu proces cu respectul formelor legale şi se pomeni condamnat la trei ani închisoare. Nu i-a făcut: după cîteva luni, fiind bolnav, prietenii s-au cotizat (căci nu era bogat) pentru ca soţia şi copiii săi să poată locui lîngă închisoare. Dar autoritatea opunîndu-se în numele ordinii sociale, el muri fără nici o asistenţă, fără mîngîiere, totuşi mai puţin de compătimit decît cei care îl persecutau. Căci avea publicul de partea sa, încredinţarea că grăise şi făcuse ceea ce trebuia. Ci dînşii, miniştrii, trăiră măcinaţi de griji, de mînie neputincioasă, sau îşi tăiară beregata [1], sătui să mai mintă, să mai înşele, să umfle bugetul şi să dea inima poporului pradă curtenilor nedemni.

Aşa pieri Wackefield, pentru un singur cuvînt. Nimic mai primejdios decît să vorbeşti celor puternici şi ahtiaţi de bani: trebuie să le agrăieşti cu punga în mînă. Ei bine, cunoscînd aceste exemple, de ce nu profiţi? Asemenea pilde trebuiau să-ţi fie învăţătură de minte chiar înainte de cele ce-ai păţit pe propria-ţi piele, aşa cum se spune. La ce bun să scrii? Cine naiba te pune să tipăreşti? Nu poţi să-ţi ţii gura şi, cum zice Boileau, să imiţi prudenta tăcere a lui Conrart [2]? Acest Conrart, om de duh, avea ca principiu de conduită să vorbească puţin şi să nu scrie de loc. A avut succese în societatea bună şi a fost membru al Academiei, căci şi atunci erau academicieni ce nu puneau mîna pe condei, fără ca totuşi cei ce scriau să fie zvîrliţi în temniţe. Dumneata, Paul-Louis, trebuie să fii nu numai prevăzător, dar şi mut, ca să ajungi, dacă nu la Academie, a trăi cel puţin liniştit. Trebuia să-ţi ţii gura, să-ţi ascuţi aracii viei, nu

[1] Aluzie la politicianul englez Castlereagh, care s-a sinucis în 1822 (n.r.).
[2] Vezi nota de la p. 71.

condeiul ; să te faci mic, să nu faci un pas, de teamă să nu te zărească cineva sau să te audă. Precum vezi, ei te pîndesc. N-o să te ierte. Şi, mă rog dumneavoastră, domnule anonim, de ce nu ? Domnul Pardessus [1] a putut fi iertat. Dar, înainte de a trece mai departe, ascultaţi o poveste, n-o să vă răpească mult timp.

Un scriitor vestit în Anglia, autorul uneia din cele mai bune lucrări ce s-a scris vreodată, autorul lui *Robinson*, Daniel de Foe, a publicat o broşură prin care lăsa să se înţeleagă că cheltuielile curţii erau prea mari. Numaidecît miniştrii îl dau pe mîna justiţiei. E băgat la închisoare, dar el nu se lasă, ci continuă să scrie. E ţintuit la stîlpul infamiei. Prietenii îl mustrară, dar el le răspunse : Nu depinde de mine să vorbesc sau să tac ; cînd duhul îţi grăieşte, trebuie să-l asculţi. Era limbajul timpului. Scoteai totul din *Scriptură*, ca astăzi din Jean-Jacques. Vorbeai în graiul *Bibliei*, ca astăzi în al lui Rousseau. Un abate [2] rupe în bucăţele *Émile* ca să predice celor nepăsători în materie de religie.

În ceea ce mă priveşte, nu duhul, ci prostia m-a dus la închisoare. Am crezut, prosteşte, în cartă ; am intrat în cartă pînă în gît, trebuie să mărturisesc, spre marea mea ruşine. Totuşi şi alţii, mai isteţi ca mine, au căzut în cursă. Niciodată nu mi-aş fi putut închipui că se poate grăi publicului despre ceea ce îl interesează dacă n-ai sprijinul cartei. Încă de acum douăzeci de ani Robespierre [3], Barras [4] şi marele Napoleon m-au învăţat să tac. Mai ales Bonaparte. Eroul acesta nu ne înşela. Nu ne vindea pielea ursului din pădure, niciodată nu ne-a

[1] *Pardessus, Jean-Marie* (1772—1858), jurisconsult şi om politic francez ; membru al corpului legislativ sub Napoleon I, deputat şi membru al Curţii de casaţie în anii Restauraţiei (n.r.).

[2] Abatele de Lamennais (n.r.).

[3] *Robespierre, Maximilien-François-Isidore de* (1758—1794), unul dintre fruntaşii revoluţiei burgheze din Franţa de la sfîrşitul secolului al XVIII-lea, şeful guvernului revoluţionar (iunie 1793 — iulie 1794) (n.r.).

[4] *Barras, Paul, vicomte de* (1755—1829), politician reacţionar, iniţial iacobin ; ulterior, unul din conducătorii reacţiunii termidoriene, a contribuit la arestarea şi uciderea lui Robespierre şi a principalilor săi colaboratori, dezlănţuind teroarea albă împotriva patrioţilor (n.r.).

amăgit cu libertatea presei, cu nici o altă libertate. Niţel cam turc în metoda sa, el băga la ocnă poporul ăsta cuminte, dar nu l-a tras cîtuşi de puţin pe sfoară. Nu ne-a ascuns niciodată regescul său gînd, care nu urmărea decît confiscarea averilor şi vieţilor noastre. De suflete nu se prea sinchisea. Abia după el s-a făcut numărătoarea sufletelor. Vrînd să vorbească numai el, ne-a închis gura, nouă mai întîi, apoi Europei întregi, şi lumea a amuţit : nimeni n-a mai scos o vorbă, nimeni nu s-a mai plîns. Avantajul era că, cel puţin, ştiai la ce trebuie să te aştepţi. Îmi place sistemul ăsta ; iar din celălalt am gustat. Cînd ni s-a dat carta, ni s-a spus : Vorbiţi, sînteţi liberi, scrieţi, tipăriţi, libertatea presei şi toate libertăţile vă sînt garantate. De ce să vă temeţi ? Dacă cei mari fac urît, aveţi la îndemînă justiţia, publicitatea, dreptul de petiţionare, deputaţii voştri, aleşi, numiţi de voi. Ei n-o să îngăduie să vi se facă vreo nedreptate. Haide, vorbiţi puţin, ca să vă convingeţi, spuneţi ceva. Eu, biet de mine, necunoscînd provocările guvernului, luînd drept bune cele ce mi se spun, deschid gura şi grăiesc : Aş vrea, rogu-vă, să nu dau bani pentru domeniul Chambord. La auzul acestor cuvinte, mă înhaţă, mă bagă la închisoare. Ieşind de acolo, nu-mi veni a crede, într-atît îmi cunoşteam ţara ; cu siguranţă — mi-am spus — la mijloc e o neînţelegere. M-or fi înţeles greşit, fără doar şi poate. Un pic de judecată (lucru rar) ar fi fost de ajuns ca să-mi deschidă ochii. Dar, plin de carta mea şi de garanţiile mele, încredinţat că voi fi ascultat fără părtinire, mă încumet de astă dată cu altă întîmpinare. Dacă binevoiţi — spus-am, ţinîndu-mi pălăria cu amîndouă mîinile — dacă binevoiţi să ne lăsaţi să dansăm duminica, în faţa casei... Jandarmi ! Duceţi-l la închisoare ! Maximum de pedeapsă, amendă etc., etc. Din partea juriului, nici o veste. Dreptul de petiţionare, vorbe goale. Deputaţii sînt ai mei cît este al meu prefectul. Publicitatea judecăţilor — ştiţi ce e asta, domnule ? Duşmanii mei, dacă socot nimerit, pot tipări apărarea mea în

ziarele lor, punîndu-mi în gură numai bazaconii. Lor li se îngăduie să răstălmăcească cum vor argumentele mele. Mie, prietenilor mei, ne este interzis să spunem un cuvînt, să combatem, să dezminţim în vreun fel răspunsurile absurde şi obrăzniciile pe care le convine lor să mi le atribuie. Iată ce-mi aduce publicitatea dezbaterilor judiciare. Fericiţi, de o sută de ori fericiţi cei pe care Laubardemont îi condamna în şedinţă secretă din ordinul eminenţei-sale [1] ! Asupriţi erau, dar nu dezonoraţi.

Limbajul acesta este monarhic, asemenea simţăminte nu sînt de loc republicane. Iar dacă mie îmi convin, în această materie, formulele uzitate pe vremea marelui cardinal, înseamnă că nu sînt chiar aşa de roman precît vă închipuiţi. Pe ce vă întemeiaţi presupunerile ? Nu ştiu şi nu bănui măcar ce v-a putut face să credeţi că nu-l iubesc pe ducele d'Orléans şi pe nici un alt prinţ. Nimic mai puţin adevărat. Dimpotrivă, îi iubesc pe toţi prinţii şi pe toată lumea în general, pe ducele d'Orléans îndeosebi (vedeţi, deci, cum vă înşelaţi), pentru că, născut prinţ, el catadicseşte totuşi să fie un om cinstit [2]. Cel puţin n-am auzit spunîndu-se că înhaţă oamenii. E adevărat, n-am încheiat cu el nici o afacere, nici un pact, nici un contract. Nu mi-a făgăduit nimic, nu s-a jurat cu nimic înaintea lui dumnezeu. Dar, la o adică, m-aş încrede în el, cu toate că m-am ars de-atîtea ori cu alţii. În definitiv, trebuie să te încrezi în cineva. Părerea mea este că el şi cu mine ne-am înţelege fără greutate. Încheind o învoială, cred că şi-o va respecta fără înşelătorie, fără sîcîieli, fără să caute pricini de ceartă, fără să se sfătuiască cu vecinii, gentilomi sau alţii, care nu-mi vor binele, fără să-i consulte pe iezuiţi. Iată ce mă face să am despre el această părere. Prinţul e din vremea noastră, din secolul acesta, nu din celă-

[1] Cardinalul Richelieu (n.r.).

[2] Paul-Louis Courier s-a înşelat amarnic în bunele sale aprecieri despre ducele d'Orléans, care, devenind rege în 1830, sub numele de Louis-Philippe, a fost unul din cei mai crunţi opresori ai mişcărilor democratice şi muncitoreşti (n.r.).

lalt, şi a văzut, cred, puţin din ceea ce se cheamă vechiul regim. A făcut războiul împreună cu noi şi de asta nu-i e teamă de subofiţeri. A emigrat fără voia lui, niciodată nu s-a întors cu război împotriva noastră, ştiind prea bine ce datorează ţării de baştină şi că nu te poţi răfui cu patria ta. El ştie asta şi multe altele, care nu se învaţă pe treapta pe care trăieşte. Norocul a vrut să coboare de acolo şi să trăiască, încă de tînăr, ca noi. Din prinţ a devenit om. A luptat în Franţa împotriva duşmanilor noştri comuni. Cît a stat departe de ţară, ştiinţa i-a fost principala îndeletnicire. Despre el nu se poate spune : N-a uitat nimic, n-a învăţat nimic. [1] Străinii l-au văzut studiind, nu cerşind. Nu l-a rugat pe Pitt [2], nu l-a implorat pe Coburg [3] să ne devasteze cîmpiile, să dea foc satelor, ca să răzbune castelele. La întoarcere n-a durat biserici, nici seminarii şi nici n-a înzestrat mănăstiri pe socoteala noastră. Ci, înţelept în viaţă, ca şi în moravuri, exemplul pe care ni-l dă este mai pilduitor decît predicile misionarilor. Pe scurt, este un om de bine. În ceea ce mă priveşte, aş vrea ca toţi prinţii să-i semene ; nici unul n-ar avea de pierdut, iar noi, numai de cîştigat. Mi-ar place să-l văd primar într-o comună, bineînţeles dacă s-ar putea (pură ipoteză), fără să scoată pe altul din post : urăsc destituirile. Ar îndrepta multe lucruri, nu numai cu înţelepciunea cu care l-a înzestrat dumnezeu, dar şi cu o virtute tot atît de importantă, dar mai puţin lăudată : spiritul său de economie, calitate dacă vreţi burgheză, pe care curtea o detestă la un prinţ şi care nu constituie materie de elogiu academic şi nici de discurs funebru. Pentru noi, însă, pentru noi, contribuabilii, ea e atît de preţioasă, atît de frumoasă la un primar, atît de... cum să spun ?

---

[1] Cuvinte ale lui Talleyrand despre aristocraţii regalişti emigraţi, reîntorşi în ţară în perioada Restauraţiei (n.r.).

[2] *Pitt, William* (1759—1806), om de stat englez, unul din principalii organizatori ai coaliţiei statelor europene împotriva Franţei revoluţionare şi, mai tîrziu, a lui Napoleon (n.r.).

[3] *Friedrich de Saxa-Coburg* (1737—1815), feldmareşal al Austriei, adversar neîmpăcat al Franţei revoluţionare (n.r.).

atît de divină, încît scuteşte, zic eu, de toate celelalte calităţi.

Vorbesc aşa nu fiindcă îl cunosc pe prinţ mai bine decît dumneavoastră, poate nici atîta cît dumneavoastră, căci nu l-am văzut niciodată, nu ştiu decît ceea ce spune toată lumea. Poporul nu e prost şi se pricepe să-i judece pe prinţi, căci ei trăiesc în mijlocul lui. Vorbesc aşa nu fiindcă urmăresc să fiu gardian silvic, în caz că devine primar. Nu-s făcut pentru slujba asta şi nici pentru altele ; abia dacă sînt în stare să-mi lucrez via, cînd nu zac la închisoare. Nu ştiu dacă o să mai stau chiar atît de des pe-acolo, dar, nefiind încă destul de sigur, pot spune că orice schimbare la primărie şi printre consilieri îmi este, în ceea ce mă priveşte, cu totul indiferentă. De altminteri, ceea ce se crede îndeobşte despre prinţ aţi văzut sau aţi aflat mai deunăzi cînd a apărut la teatru împreună cu familia sa. Nu se aştepta nimeni să vină, publicul nu era ales pe sprînceană şi nici anume pregătit, cum se obişnuieşte cînd se anunţă cei mari. Era un public adevărat şi se vedea cît de colo că nimic nu fusese orînduit dinainte. Poliţia n-a contribuit cu nimic la dovezile de afecţiune ce i-au fost date prinţului cu acest prilej ; iar dacă se afla de fapt acolo, lucru de la sine înţeles, invizibilă şi prezentă peste tot, nu venise ca să-l întîmpine pe ducele d'Orléans. Prinţul îşi făcu intrarea, fu văzut, şi atunci mîinile şi glasurile aplaudară din toate părţile. După cîte ştiu, publicul n-a fost dat în judecată, nici asistenţa trimisă la Saint-Martin. De aceea eu, care l-am lăudat mai puţin zgomotos pentru ceea ce a făcut într-adevăr lăudabil, nu cred să fiu din nou băgat la închisoare pentru asta. Totuşi, se prea poate ca dumneavoastră să fiţi mai bine informat.

Aşadar, în pofida părerii dumneavoastră, domnule, eu îl iubesc pe ducele d'Orléans. Însă prietenul lui nu sînt, cum spuneţi că îşi închipuie oamenii. Nu mi se cuvine atîta cinste. Fără să cercetez (lucru de care ne-am îndoit cîndva) dacă prinţii au prieteni sau dacă

el, mai puţin prinţ decît alţii, n-ar face excepţie, am să vă spun că totdeauna am rîs de Jean-Jacques Rousseau, filozoful care n-a putut să-i sufere pe semenii săi, nici să se facă suportat de ei şi care, o viaţă întreagă, a crezut că singurul lui prieten e prinţul de Conti [1].

Şi mai puţin încă sînt partizanul lui ; în ceea ce mă priveşte, nu voi fi niciodată în partidul nimănui. Nu mă voi ţine de pulpana nimănui, fiindcă nu caut să mă pricopsesc. Născut din popor, am ales să rămîn cu poporul. N-a depins decît de mine ca să mă depărtez de el, ca atîţia alţii, care, crezînd că se înnobilează, n-au făcut decît să-şi piardă demnitatea. Cînd va trebui să optez, potrivit legilor lui Solon [2], voi fi de partea poporului, a ţăranilor ca şi mine.

Vă rog să confirmaţi primirea prezentei.

II

Véretz, 6 februarie 1823

Sînteţi doi care mă îndemnaţi să scriu din nou jalbe. Dumneavoastră vă vine uşor să vorbiţi, nu vă paşte închisoarea fiindcă le citiţi. Pe mine ştiţi ce era să mă coste ultima : cincisprezece luni de temniţă şi o mie de galbeni amendă. Asta e fleac ? Cît a lipsit să fiu condamnat ? Judecătorii au găsit fapta mea vrednică de pedeapsă ; şi mai vrednică de pedeapsă intenţia mea. Poliţia mă denunţă, în plîngerea sa, că sînt un om profund pervers ; domnii de la poliţie m-au declarat pervers şi au iscălit : Delaveau [3], Vidocq [4] etc., etc. M-am înarmat cu răbdare. Dar aţi mai auzit una ca asta ?

---

[1] *Louis-François de Bourbon, prinţ de Conti* (1717—1776), om de arme şi politician francez, protector şi prieten al multor literaţi şi filozofi ai epocii (n.r.).

[2] Vestit legislator atenian (640—558 î.e.n.), ale cărui legi erau îndreptate împotriva aristocraţiei (n.r.).

[3] *Delaveau, Guy* (1788—1874), prefect al poliţiei în epoca Restauraţiei (n.r.).

[4] *Vidocq, François-Eugène* (1775—1858), aventurier francez, care devine, în anii Restauraţiei, şeful poliţiei secrete franceze (n.r.).

Procurorul regal să mă acuze, pe mine, de cinism! Ştie măcar ce înseamnă asta? Înţelege greceasca? *Cynos* înseamnă cîine; cinism, ispravă de cîine. Să mă înjure în greceşte, pe mine, elenist încercat! Am să-i cer socoteală. Replicîndu-i în greceşte la greceasca lui, dacă eu l-aş învinovăţi de *asinism*, ce-ar răspunde? *Motus*. S-ar arăta uimit. Cînd el îmi dă cu cîine, iar eu îi dau cu măgar — cu condiţia ca să nu fie în exerciţiul funcţiunii sale — sîntem chit? Cred că da.

Iată, dragii mei anonimi, cum este tratat corespondentul vostru fiindcă a cerut să se poată dansa duminica. De altminteri, rogu-vă să notaţi, poate că nici n-aş fi dansat dacă mi se îngăduia, căci nu faci totdeauna uz de permisiunea ce ţi se dă. Poate că mai tîrziu m-ar fi silit să dansez, chiar fără voia mea, căci se întîmplă şi de astea. Cutare — nu-i spun numele — a vrut război şi, obligat să-l facă, turbează de mînie. Dar ce s-ar mai întîmpla dacă aş cere — aşa cum mă îmboldiţi dumneavoastră — să fie pedepsit preotul care şi-a ucis ibovnica, sau să se însoare cel care şi-a lăsat-o pe-a lui însărcinată? Ce-ar mai jubila procurorul regal! M-ar urmări morala religioasă, asistată de morala publică şi de toate celelalte morale, afară de cea pe care o cunoşteam noi şi pe care am crezut-o multă vreme unica.

De altminteri, eu nu sînt chiar aşa de pornit ca dumneavoastră împotriva acelui popă din Saint-Quentin. În situaţia lui de preot găsesc ceva care, dacă nu îl scuză, îl face de compătimit. Cu siguranţă că nu şi-ar fi ucis a doua ibovnică dacă ar fi putut-o lua pe prima de nevastă, pe care, după toate aparenţele, tot el a omorît-o cînd aceasta a purces grea. Iată cum se povesteşte întîmplarea asta despre care dumneavoastră păreţi a fi prost informaţi.

Numele lui este Mingrat. Nu avea mai mult ca douăzeci de ani cînd, isprăvind seminarul, a fost uns preot la Sainte-Opre, comună aflătoare la şapte poşte de Grenoble. Acolo, zelul lui se înflăcără mai întîi împotriva

dansului şi oricărei alte distracţii. El opri şi ceru şi primarului şi subprefectului, care nu cutezau să se împotrivească, să oprească şezătorile, balurile, petrecerile cîmpeneşti, să se închidă crîşmele nu numai în timpul liturghiei, ci, după cum se spune, şi duminicile şi sărbătorile toată ziua. Nu-mi vine greu a crede toate astea. Păi, pe popa din Luynes nu l-am văzut interzicînd podgorenilor să bea în ziua Sfîntului Vincent, patronul lor ? Celălalt se puse să reformeze îmbrăcămintea femeilor. Ţărăncile cu mîneci scurte, cu braţele goale adicătelea, i se părură lipsite de pudoare.

Luaţi aminte că asupra acestui punct preoţii şi-au mai schimbat părerea. Menot [1], pe vremea lui Henric al II-lea, anatemiza goliciunile în termeni poate chiar mai puţin decenţi decît păcatul. Aşa au făcut Maillard [2], Barletta, Feu-Ardent [3] şi micul Feuilland. Asta se vede din chiar textul predicilor lor, ce se mai păstrează încă. Mai tîrziu, Ludovic al XIV-lea bătrîn fiind, un preot găsi foarte urît că ducesa de Bourgogne vine la biserică în straie de vînătoare, închise cu nasturi pînă la gît şi cu mîneci lungi. A trimis-o să se îmbrace, şi pentru asta fu mult lăudat de rege şi de curte. Ducesa se duse să se îmbrace şi se întoarse peste puţin aproape goală, cu umerii, braţele, spatele, sînii descoperiţi şi cu şoldurile bine subliniate. Acesta era un veşmînt decent, şi ducesa fu admisă să-şi facă rugăciunile.

Preotul Mingrat însă nu suporta un braţ gol în biserică şi nu putea, fără oroare, bănui în veşmintele unei femei forma unui trup. Prieten al timpurilor trecute, el propovăduia, la douăzeci de ani, vechile obiceiuri, restituirea moşiilor şi restaurarea monarhiei, tunînd şi fulgerînd împotriva dansului şi mînecilor scurte. Autori-

[1] *Menot, Michel* (1440—1518), preot catolic ale cărui predici, celebre pe vremea lui, cuprind multe pasaje burleşti (n.r.).

[2] *Maillard, Olivier* (circa 1430—1502), predicator francez, care s-a bucurat de mare faimă pe vremea lui Ludovic al XI-lea ; în unele predici se găsesc pasaje de-a dreptul triviale (n.r.).

[3] *Feuardent, François* (1539—1610), pamfletar francez, călugăr, care s-a ridicat împotriva calvinismului doctrinal, luînd apărarea Ligii catolice (n.r.).

tăţile îl susţineau, clasele de sus îl încurajau, norodul îl asculta, ca şi jandarmii şi pădurarii, care nu scăpau nici o predică. În sfîrşit, el rîvnea să restabilească, de acord cu superiorii săi, puritatea vechiului regim. Ca să reuşească mai bine, înfiinţă în camera mătuşii sale, venită o dată cu el la Sainte-Opre, o şcoală de fete în care le învăţa scrisul, instruindu-le şi pregătindu-le pentru cumineçătură. Preotul asista şi el la lecţii, dirija învăţătura. Două eleve mergeau pe cincisprezece ani, şi lui i se părură a merita o atenţie deosebită. Le chemă la el acasă, hatîr pizmuit de toate celelalte colege, măgulitor pentru părinţi. Aşadar, aceste tinere fete se duc la tînărul preot acasă. E un obicei practicat de cîţiva ani încoace pretutindeni, la ţară, ca şi la oraş. Magistraţii îl încuviinţează, iar oamenii cumsecade prevăd de aici o rapidă restabilire a bunelor moravuri. Fetele se duceau în dese rînduri, împreună, sau fiecare în parte, să asculte lecturi creştine, să repete catehismul, să înveţe versete, psalmi, predici. Şi atîta s-au dus, că, pînă la urmă, una din ele începu să se simtă rău, să sufere : avea un rău de la inimă.

Citeşte istoria, domnule anonim, şi compară trecutul cu prezentul. Eu asta fac : studiu mai util nu există. Aflu astfel că, pe vremea părinţilor noştri, Guillaume Rose [1], fiind preot la o parohie din Paris, catehiza tinerele fete ce se adunau la o doamnă şi învăţau lecţii pioase. Venea acolo, regulat, printre altele, şi unica fiică a preşedintelui din Neuilly, în vîrstă de treisprezece-paisprezece ani, ce rămase nu după multă vreme grea, datorită rîvnei părintelui Guillaume. Pe vremea bunelor moravuri se întîmplau asemenea lucruri, fără a li se da prea multă importanţă, mai ales cînd fetele nu aveau un tată preşedinte. Acesta însă făcu plîngere ; Guillaume fu înaintat justiţiei ; dar clerul interveni. Justiţia n-a avut niciodată şansă în harţa sa cu clerul, care, de altminteri, nici nu admitea să fie judecat, pe atunci

[1] *Rose, Guillaume* (1542—1602), predicator francez, membru de frunte al Ligii catolice (n.r.).

el conducînd poporul. Jupîn Guillaume îşi bătu joc de parlament, de preşedinte, de fată şi de noul-născut, după care fu uns episcop la Senlis, devotat papii, făcătorul său, cum se spune la Roma.

Din aceeaşi categorie cunosc încă un fapt, mai puţin vechi, însă oribil,şi prin aceasta asemănător cu al lui Mingrat. Cu patruzeci de ani în urmă, într-o mănăstire de lîngă Nogent-le-Rotrou, erau crescute nişte tinere domnişoare sub supravegherea unui preasfînt preot care le spovedea şi le catehiza ; trecură aşa ani de-a rîndul fără ca purtarea lui să trezească o cît de mică bănuială. Dar, într-un tîrziu, se descoperi că pe multe din ele le sedusese, şi cînd vreuna rămînea grea, îi dădea otravă, o ţinea închisă, nu lăsa pe nimeni să se apropie, sub pretextul împărtăşaniei sau al molitvei, şi nu pleca de lîngă ea pînă n-o vedea moartă, pusă în coşciug şi îngropată. Asemenea fapte nu prea ajung la urechile poporului. Sfîntul personaj fu ridicat în taină şi închis, după cum era obiceiul pe-atunci. Dar să ne reîntoarcem la preotul Mingrat.

Va să zică copila rămîne însărcinată şi, neştiind ce să facă, fiindu-i frică de maică-sa, se duce să se spovedească unui popă dintr-o comună apropiată, un om cu totul altfel decît Mingrat. Acesta îngăduia să se danseze, nu-l ducea mintea la mînecile suflecate. Sărăcuţa de ea îi istorisi nenorocirea şi, refuzînd să dea în vileag făptaşul, luă vina numai asupra ei. Dar — o întrebă preotul — omul ăsta e însurat, fata mea ? — Nu. — Atunci trebuie să te măriţi cu el. — Nu se poate ! Se vede treaba că se înşela mititica, căci cine poate împiedica un bărbat, care nu e însurat, să se însoare, s-o facă soaţă pe cea pe care-o făcuse mamă ? Ce lege opreşte asta ? Ce morală ? Biata copilă ar fi putut răspunde : dumnezeu, oamenii, bunul-simţ, natura, *Evanghelia* şi religia sînt de acord. Papa însă nu. Şi pentru asta eu mă sfîrşesc, sînt pierdută. Aşa că abia vorbea, mai mult bocind decît răspunzînd întrebărilor bunului părinte. Acesta, izbutind, întru sfîrşit, să afle din gura ei numele abatelui Mingrat, se duse chiar în seara

aceea la el şi-i grăi. De la primul cuvînt însă acesta se supără, îşi ieşi din fire şi începu să ţipe împotriva veacului, învinuindu-i pe Voltaire şi pe Rousseau, filozofia şi corupţia revoluţiei. Inimosul părinte degeaba se strădui în fel şi chip, căci nu reuşi să scoată altceva de la el. După cîteva zile fata dispăru, fără ca părinţii şi prietenii să mai afle vreodată veşti despre ea. Se făcură cercetări în toate părţile, dar multă vreme fără rezultat. Pînă la urmă nimeni nu se mai sinchisi de ea. Aceasta este prima parte a istoriei preotului Mingrat.

Partea a doua este cunoscută din ziare, unde aţi putut vedea că, din pricina zvonurilor care circulau, preotul fu transferat din Sainte-Opre la parohia din Saint-Quentin. Aşa cere disciplina cînd un preot provoacă scandal; e trimis în altă parte. Numai în cazuri grave e suspendat *a sacris*, adică oprit un răstimp să oficieze şi, în caz că justiţia se amestecă, clerul protestează numaidecît, căci cei miruiţi nu pot fi judecaţi. Preotul din Pezai, în Poitou, abatele Gelée, fost călugăr capucin, săvîrşind un greu şi vizibil păcat împotriva legămîntului său de castitate, justiţia închise ochii, cu toate plîngerile făcute. A fost transferat unde se află şi acum şi nu pare să se fi îndreptat, cum nu s-a îndreptat nici abatele Mingrat, care, în noua sa parohie, sporindu-şi severitatea, porni un război mai aprig ca niciodată împotriva dansului şi a mînecilor scurte. N-a trecut mult şi o credincioasă, soţia unui strungar, femeie tînără şi frumoasă, şi-l luă ca duhovnic, primindu-l deseori la ea acasă, ceea ce nu dădea loc la vorbe, căci trecea drept foarte cuminte. Într-o seară, ducîndu-se mai tîrziu la spovedanie, el o reţinu mai mult timp, apoi o trimise s-o vadă pe mătuşă-sa, care locuia la el, dar pe care o ştia plecată de acasă, unde n-avea să se mai întoarcă în ziua aceea. Luînd-o pe alt drum, el ajunse înaintea femeii, intră în casă, şi cînd ea apăru, îi deschise uşa. Ce s-a petrecut înăuntru nu se ştie. O duse, moartă, într-o peşteră de lîngă comună; acolo, ciopîrţind-o cu un briceag bucăţi-bucăţi, o aruncă în rîu, în Isère. Rămăşiţele acestea fură zărite, ceva mai tîrziu, plutind pe apă.

Adunate, fură recunoscute, ca şi cuţitul, plin de sînge, uitat de ucigaş în peşteră. Atunci lumea şi-a amintit de fata din Sainte-Opre.

Ştiţi cum s-a sustras Mingrat urmăririlor, care nici n-ar fi avut loc dacă nu era primarul la mijloc ? Numai datorită primarului au fost constatate faptele şi date în vileag, în ciuda bigoţilor şi a clerului, care nu voiau zarvă în jurul acestei afaceri. E o maximă a lor dintotdeauna. Dacă se întîmplă — zice Fénelon — ca preotul să comită o greşeală, trebuie să pleci modest ochii şi să taci. Însă zvonul unei fapte atît de cumplite răspîndindu-se cu iuţeala fulgerului, s-a încercat a se arunca bănuiala asupra altcuiva. Chiar un mare vicar din Grenoble, abatele Bochard, rosti o predică anume, despre judecăţile nechibzuite, spunînd : „Fraţilor, luaţi aminte. Cineva vi se pare vinovat fiindcă îndatoririle sale îi impun să tăinuiască crima altcuiva, chiar dacă prin asta şi-ar pierde şi onoarea, şi viaţa ; pe de altă parte, în ăst veac răutatea e atît de mare, încît, ca să scapi basma curată, nu te temi să huleşti şi să ponegreşti pe oamenii cei mai cumsecade." În felul acesta soţul femeii era denunţat ca adevăratul făptaş al crimei, iar preotul, un martir al secretului confesional. Această pioasă născocire, sprijinită de toată cabala bisericească, ar fi reuşit, poate, şi ar fi dat publicului satisfacţie dacă primarul din Saint-Quentin, nefiind bisericos şi nici slugarnic, ci numai un om cinstit, n-ar fi silit justiţia, printr-o reclamaţie, să intervină. Preotul nu fu arestat, fiindcă dumnezeu a spus : Feriţi-vă de a vă atinge de unşii mei ! Condamnat în contumacie, el s-a retras în Savoia, unde astăzi trece drept sfînt şi face minuni. Se vine la el în pelerinaj din văi şi din munţi. Femeile, cu osebire, aleargă să-l vadă, să-i ceară binecuvîntarea. Şi mîna lui le binecuvîntează. El întinde mîna, pe care femeile şi fetele o sărută fără să gîndească, fără să se înfioare, deşi ele ştiu ce a făcut. Căci, într-un loc atît de apropiat de celălalt, toată lumea află repede. Dar i se iartă mult, fiindcă a iubit mult, sau te pomeneşti că se şi căieşte, şi-atunci merită cît nouăzeci şi nouă de

suflete drepte. Să mai împărtăşească încă una tînără şi drăguţă care să-i reziste, şi o să facă cu ea cum a făcut cu celelalte, fără să piardă, pentru atîta lucru, paradisul. Sfîntul Bon şi-a ucis tatăl şi mama. Sfîntul Mingrat nu-şi ucide decît ibovnicele, şi pe urmă se pocăieşte.

Dumneavoastră îl numiţi făţarnic ; eu îl socot cucernic, sincer şi de bună-credinţă. Cucernicia e bună la toate. În Italia, cînd pui pe cineva să-ţi asasineze duşmanul, asta costă douăzeci sau treizeci de ducaţi, după cum vrei să fie — cu afurisenie sau fără. Dacă e fără afurisenie, îi spui omului înainte de a-l ucide : Aibă Dumnezeu grijă de sufletul tău, iartă-mă şi pocăieşte-te ! Omul rosteşte *In manus* [1], iartă şi e înjunghiat ; se duce în rai. Dacă e cu afurisenie, se procedează altminteri. Omul trebuie găsit într-un moment de păcătuire mortală ; şi pentru mai multă siguranţă, ridicînd pumnalul, îi spui : Leapădă-te de dumnezeu, sau te ucid ! El se leapădă, e ucis şi se duce în iad. Lucrurile astea se săvîrşesc în fiecare zi acolo unde nimeni n-ar gusta, nici în ruptul capului, o ciorbă de dulce în zi de vineri. Iată cucernicia adevărată, sinceră, neprefăcută, ce nu poate fi suspectată de făţărnicie. Morala, zice-se, pe asta se bizuie.

Oamenii ăştia sînt, fără îndoială, evlavioşi, iar Mingrat aşijderi, şi pe deasupra şi iubeţ, adicătelea poftic ios de dragoste, care la oamenii din tagma lui se preface deseori *în sminteală*. Un mare doctor a observat acest lucru : boala asta, un fel de turbare, pe care el o denumeşte erotomanie, pare specifică popilor. Toate cazurile, destul de multe, numără numai preoţi catolici, bunăoară acela care a măcelărit, cum istoriseşte Henri Estienne [2], pe toţi locatarii unei case, afară de persoana

[1] „In mîinile tale îmi dau duhul..." ; începutul rugăciunii catolice care se citeşte la căpătîiul muribunzilor (;n.r.).

[2] *Henri Estienne* (1528—1598), cunoscut tipograf şi elenist francez ; pe lîngă numeroase traduceri din clasicii greci, publică şi cîteva opere proprii ; Courier face aluzie la lucrarea *Apologie pour Hérodote* (1566), un viu tablou al societăţii din timpul său, satiră usturătoare la adresa moravurilor clerului (n.r.).

iubită. Sau celălalt, de care vorbeşte Buffon. Acesta, fiind legat la timp şi îngrijit, s-a vindecat ; altminteri, săvîrşea şi el fărădelegi asemănătoare. El însuşi a povestit, pe larg, într-o scrisoare devenită publică, istoria freneziei sale, explicîndu-i cauzele, uşor de ghicit. Evlavios şi îndrăgostit, tînăr, spovedind fetele, voise să rămînă cast.

Ce viaţă, într-adevăr, ce condiţii de viaţă pentru preoţii noştri ! Li se interzice dragostea, şi mai cu seamă căsătoria. Li se dau femeile pe mînă. Nu pot avea nici una şi trăiesc cu toate, ca în sînul familiei ; puţin lucru — dar în confidenţa, în intimitatea, în taina faptelor lor ascunse, a tuturor gîndurilor lor. Nevinovata copilă, sub aripa mamei sale, pe preot îl aude mai întîi. Curînd, acesta o cheamă la el, stă de vorbă cu ea între patru ochi ; înainte ca ea să cadă în vreo greşeală, el îi dezvăluie păcatul. Iniţiată, el o mărită ; măritată, tot el o spovedeşte şi o călăuzeşte. El o ia înaintea soţului în afecţiunea ei şi-şi păstrează un loc constant. Ceea ce n-ar îndrăzni să-i încredinţeze mamei sale, să mărturisească soţului său, el, preotul, trebuie să ştie ; pretinde acest lucru, află tot, şi nu va fi ibovnicul ei. Într-adevăr, s-ar putea una ca asta ? Doar are *tonsură*... Aude o femeie tînără şoptindu-i la ureche greşelile, pasiunile, dorinţele, slăbiciunile sale, îi primeşte suspinele fără să i se trezească nici o emoţie — şi are douăzeci şi cinci de ani !

Să spovedeşti o femeie ! Închipuiţi-vă ce înseamnă asta. În fundul bisericii, într-un fel de dulap, de gheretă lipită anume de zid, un bărbat — nu Mingrat, ci un bărbat, presupun cumsecade, cuminte, credincios, cum am mai cunoscut atîţia — aşteaptă seara, după vecernie, pe tînăra sa penitentă, pe care o iubeşte. Ea ştie asta — dragostea nu poate fi tăinuită fiinţei iubite. O să mă întrerupeţi : funcţia sa de preot, educaţia, vocaţia... Am să vă răspund că nu există vocaţie trainică, că orice preot de ţară, ieşind din seminar sănătos, robust şi plin de viaţă, iubeşte, nu încape îndoială, pe una

din enoriaşele sale. Nici că se poate altfel, şi dacă nu mă credeţi, am să vă spun încă ceva : le iubeşte pe toate, cel puţin pe cele de vîrsta lui. Preferă însă pe una, ce i se pare dacă nu mai frumoasă ca celelalte, mai modestă şi mai cuminte, cu care s-ar căsători. Ar face din ea o femeie virtuoasă, credincioasă — dacă n-ar fi papa. El o vede în fiece zi, o întîlneşte la biserică sau la clăcile de iarnă, soarbe — imprudentul ! — din otrava ochilor ei.

Vă rog să-mi spuneţi : cînd, a doua zi, el o aude venind, apropiindu-se de jilţul duhovnicesc, cînd îi recunoaşte paşii şi cînd poate spune „e ea", ce se petrece în sufletul bietului duhovnic ? Cinste, datorie, înţelepte hotărîri nu servesc la mare lucru dacă n-ai un har de sus, cu totul special. Să presupunem că e un sfînt. Neputînd fugi, el geme, desigur, suspină, se lasă în seama lui dumnezeu ; dar dacă nu-i decît un om, îl trec fiorii, are dorinţe şi fără voie şi fără să-şi dea seama măcar, nădăjduieşte. Ea vine, se închină, îngenunchează înaintea lui : inima lui sare şi zvîcneşte. Eşti tînăr, domnule, sau ai fost. Cum ţi se pare, între noi fie vorba, o asemenea situaţie ? Singuri cea mai mare parte din vreme şi neavînd ca martori decît zidurile, decît bolţile, ei stau de vorbă. Despre ce ? Vai, despre tot ce nu este neprihănit. Sporovăiesc, sau mai curînd şuşotesc, şi gurile lor se apropie, suflarea lor se contopeşte. Asta durează o oră sau mai mult şi se repetă adesea.

Să nu vă închipuiţi că inventez. Scena aceasta, aşa cum v-o descriu, se petrece în toată Franţa, e reluată zilnic de patruzeci de mii de preoţi, cu tot atîtea fete tinere, pe care le iubesc fiindcă sînt bărbaţi ; în felul acesta ei primesc spovedania, stau de vorbă cu ele între patru ochi, fac vizite pentru că sînt preoţi, şi nu se însoară fiindcă papa se împotriveşte. Papa le iartă totul afară de căsătorie, preferînd mai degrabă un preot adulterin, stricat, desfrînat, ucigaş ca Mingrat decît unul însurat. Mingrat îşi ucide amantele ; i se ia apărarea din altar : de aici se predică pentru el, dincolo e pus în rîndul sfinţilor. Dacă s-ar căsători, ce monstru ! N-ar

găsi nicăieri adăpost. Justiţia şi-ar spune repede şi cum se cuvine cuvîntul, şi bine nu i-ar merge nici primarului care i-a căsătorit. Dar ce primar ar îndrăzni una ca asta ?

Acum chibzuieşte, domnule, şi vezi dacă pot convieţui în aceeaşi persoană două lucruri mai potrivnice decît funcţia de duhovnic şi legămîntul de castitate. Ce soartă îi aşteaptă pe tinerii aceştia sfîşiaţi între interdicţia de a poseda ceea ce natura îi împinge să iubească şi obligaţia de a conversa intim, confidenţial cu obiectul dragostei lor ? Ca şi cum această monstruoasă combinaţie n-ar fi de ajuns ca să-i scoată pe unii din minţi, pe alţii, nu zic vinovaţi — căci adevăraţii vinovaţi sînt forurile înalte, care consimt ca nişte bărbaţi tineri să spovedească nişte fete tinere — ci criminali sadea, şi nespus de nenorociţi cu toţii. În privinţa asta le cunosc taina.

La Livorno l-am cunoscut pe canonicul Fortini, care poate mai trăieşte încă, unul din savanţii Italiei şi omul cel mai cinstit din lume. Legat de el mai întîi prin studiile noastre comune, apoi printr-o mutuală afecţiune, îl vedeam des şi nu ştiu cum s-a făcut că, într-o zi, l-am întrebat dacă şi-a respectat jurămîntul de castitate. M-a încredinţat că da, şi cred că spunea adevărul, aşa cum îl spunea totdeauna. A adăugat însă că, ţinînd seama de încercările prin care trecuse, n-ar mai voi să aibă încă o dată vîrsta de douăzeci de ani. Avea şaptezeci. „Dumnezeu ştie cît am îndurat, şi o să ţină seama de asta, nădăjduiesc. Dar n-aş lua-o de la început." Iată ce mi-a spus, şi i-am păstrat mărturisirea aşa de bine în memorie, încît îmi amintesc chiar de propriile sale cuvinte.

La Rocca di Papa am locuit în casa vicarului. Căzînd bolnav la pat, el m-a îngrijit cu multă tragere de inimă şi, folosind prilejul, mi-a vorbit despre dumnezeu, la care eu mă gîndeam mai mult şi mai des decît el, însă în alt fel. Voia să mă convertească şi să mă mîntuiască, spunea. Îl ascultam cu bunăvoinţă, căci grăia în toscană şi se exprima minunat în acest grai divin. M-am

vindecat şi am devenit prieteni. Şi cum mă dăscălea mereu, i-am spus : „Dragul meu abate, dacă mîine consimţi să te căsătoreşti şi să trăieşti fericit, eu mă spovedesc. Nu poţi fi fericit decît cu o femeie, şi eu o cunosc pe cea care ţi se potriveşte. O vezi în fiecare zi, o iubeşti, tînjeşti după ea !“ Mi-a pus mîna pe gură şi am văzut că ochii lui s-au umplut de lacrimi. Am auzit, mai tîrziu, povestindu-se despre el lucruri foarte ciudate, care mi-au amintit ceea ce se citeşte despre Origene [1].

Iată unde-i împinge soarta lor nenorocită. Însă de ce — o să mă întrebi — cînd eşti simţitor la asemenea lucruri, te faci preot ? Ehei, domnule, ei sînt vinovaţi de ceea ce sînt ? Crescuţi de copii de garda papistaşă, ademeniţi, ei sînt înrolaţi, rostesc acel jurămînt cumplit, nelegiuit de-a nu avea niciodată soţie, familie, cămin. Novici, copilandri, şi de aceea vrednici de înţelegere, abia dacă pricep ce înseamnă jurămîntul, căci cel ce l-ar fi făcut în deplină cunoştinţă ar fi trebuit ridicat, ţinut în închisoare sau surghiunit undeva, departe, într-o insulă pustie. O dată jurămîntul făcut, ei primesc sfîntul mir şi nimic nu-i mai poate dezlega. Dacă contractul ar fi pe termen, puţini l-ar reînnoi. Şi de îndată li se dau să îndrumeze fete, femei. Apropii de foc pucioasă şi smoală, căci acest foc a făgăduit — zice-se — să nu se aprindă.

Patruzeci de mii de tineri, o dată cu sutana, capătă darul abstinenţei ; e ca şi cum de atunci n-ar mai avea nici sex, nici trup. Îţi vine a crede ? Cuminţi se găsesc, dacă cuminte este cel ce se ia la harţă cu natura. Unii biruiesc. Cîţi, însă, faţă de cei pe care harul îi lasă pradă ispitelor ? Puţini oameni au parte de har, şi pînă şi cel drept este lipsit. Cum să aibă darul abstinenţei aceşti tineri în dîrdora vîrstei, cînd cei bătrîni nu-l au ?

La Paris, acum cîţiva ani (aventura este cunoscută în cartierul Temple, dar nu s-a făcut zarvă în jurul ei din cauza clerului), un tapiţer, Vautrin, găsindu-şi nevasta

[1] Exeget şi teolog creştin (185—254) ; se spune că, pentru a scăpa de ispită, s-ar fi castrat (n r.).

cu preotul, îl omorî şi-l aruncă pe fereastră ; acest preot avea şaizeci de ani, iar cel din Pezai are şaizeci şi opt, ceea ce nu l-a împiedicat, deunăzi, să ridice din noroi o cerşetoare tînără, suferind de boala copiilor. A făcut-o ibovnica lui : altă afacere înnăbuşită de creditul pe care-l au cei miruiţi, căci tatăl fetei, văzînd-o însărcinată, făcuse plîngere, dar degeaba, fiindcă interveni biserica. Acela care nu poate, la o asemenea vîrstă, să se abţină de la un lucru oribil şi dezgustător, ce gîndiţi că ar fi făcut la douăzeci sau la douăzeci şi cinci de ani, cînd era îndrumătorul unor fiinţe nevinovate şi frumoase ? Domnule, dacă ai o fiică, trimite-o mai degrabă la un soldat, la un husar, care poate s-o ia de nevastă, decît la omul care a făcut legămînt de castitate, decît la seminariştii aştia. Cîte afaceri n-ar trebui cocoloşite dacă tot ce se petrece în taină ar avea urmări făţişe sau dacă ar fi mulţi primari ca cel din Saint-Quentin ! Cîte orori nu lasă să se întrevadă aceste fapte care ies la iveală în pofida complicităţii înaltelor foruri popeşti, a măsurilor ce împiedică orice publicitate, a tăcerii impuse în asemenea chestiuni ! Şi chiar dacă n-ar fi vorba de crime, ce surse de murdărie, de destrăbălare, de corupţie sînt cele două invenţii ale papii : celibatul preoţilor şi *spovedania numită auriculară*. Cît rău fac, cît bine împiedică !

PAMFLETUL PAMFLETELOR

(1824)

În timp ce eram interogat la prefectura de poliţie asupra numelui, pronumelui şi îndeletnicirilor mele, cum aţi putut vedea în gazetele din vremea aceea, un individ, ce se afla acolo fără vreun rost vădit, mă opri cu familiaritate şi mă întrebă, în taină, dacă nu care cumva sînt autorul unor anumite broşuri. Am dezminţit cu tărie. „Ah, domnule — îmi spuse el — sînteţi un mare geniu, n-aveţi pereche în lume." Aceste cuvinte, prieteni, îmi amintiră de un fapt istoric puţin cunoscut, pe care doresc să vi-l povestesc sub formă de episod, digresiune, paranteză, cum vreţi să-l numiţi ; mi-e totuna.

Prînzeam la camaradul meu Duroc [1], care locuia pe atunci, dar de scurtă vreme — luaţi notă — la parterul unei case vechi, foarte urîtă după mine, situată între curte şi grădină. Eram mai mulţi la masă, veseli, pregătiţi s-o cinstim cum se cuvine, cînd deodată soseşte, fără să se fi anunţat, camaradul nostru Bonaparte, noul proprietar al casei celei vechi, care locuia la primul etaj. Venea ca vecin. Această simplitate ne uimi pînă într-atîţa, încît nici unul dintre meseni nu mai ştiu ce să facă. Ne ridicarăm de pe scaun şi fiecare se întreba : Ce s-o fi întîmplat ? Eroul ne îmbie să ne reluăm locul. Nu

[1] *Duroc, Géraud-Cristophe-Michel* (1772—1813), general în armata napoleoniană (n.r.).

era camaradul căruia să-i spui : Hai, şezi şi ia masa cu noi. Asta mergea înainte de cumpărarea casei celei vechi. Se uita la noi, neştiind ce să ne spună, plimbîndu-se încoace şi-ncolo :

— Ce mîncaţi ? Anghinare ?

— Da, domnule general.

— Dumneata, Rapp, le mănînci cu untdelemn ?

— Da, domnule general.

— Iar dumneata, Savary, cu sos ? Eu le mănînc cu sare.

— Ah, domnule general, răspunse cel ce se mai numea încă Savary [1], sînteţi un om mare, n-aveţi pereche în lume.

Iată, prieteni, un fapt istoric pe care anume vi-l povestesc, ca să vă arăt că o singură dată am fost şi eu tratat aidoma lui Bonaparte şi pentru aceleaşi motive. Nu degeaba era linguşit consulul. Şi cînd afabilul domn, cu ale sale mieroase cuvinte, începu să mă laude atît de peste măsură, încît eram cît pe ce să-mi pierd cumpătul, spunîndu-mi că sînt un ins fără seamăn pe lume, incomparabil, inimitabil, el urmărea un scop bine definit — cum m-au dumirit după aceea oamenii care îl cunosc — şi voia ceva de la mine, chibzuind că o să-i plătesc laudele. Nu ştiu dacă a ieşit mulţumit. După nenumărate fraze, nenumărate întrebări, cărora le-am răspuns cît puteam mai bine :

— Domnule, îmi zise el pe picior de plecare, domnule, ascultaţi-mi sfatul, folosiţi marele dumneavoastră geniu pentru a scrie altceva decît pamflete.

Am cugetat adînc la toate acestea şi-mi amintesc că, înaintea lui, domnul de Broë, om elocinte, paznic zelos al moralei publice, mi-a dat aceeaşi povaţă, în termeni mai puţin măgulitori, la curtea cu juri. *Pamfletar odios...* A fost o piruetă oratorică din cele mai frumoase cînd, întorcîndu-se spre mine, care, pre cinstea mea de ţăran, nu mă gîndeam la nimica, mă apostrofă astfel : *„Pamfletar odios“* etc., etc. Lovitură de trăsnet, ba nu, de

[1] Innobilat, generalul Savary căpătă titlul de duce de Rovigo (n.r.).

măciucă, avînd în vedere stilul oratorului, cu care mă culcă la pămînt în mod iremediabil. Acest cuvînt ce asmuți asupra mea judecători, juraţi, întreaga curte (pînă şi avocatul meu părea că se clatină) îmi hotărî soarta. Din clipa în care omul regelui mă numi pamfletar, fui, din aceeaşi clipă, condamnat în mintea „domnilor[1]" şi nu mai ştiui ce să răspund. Începeam să cred, în adîncul sufletului meu, că într-adevăr făcusem ceea ce se cheamă un pamflet. Pas de tăgăduieşte. Eram, aşadar — după propria-mi judecată — pamfletar şi, văzînd groaza pe care o astfel de denumire o inspiră întregului auditoriu, mă ruşinai cum nu se mai poate.

Ieşind de-acolo, mă întîlnii pe scara cea mare cu domnul Arthus Bertrand, librarul, unul din juraţii mei, care se ducea la masă după ce mai adineauri mă declarase vinovat. Îl salutai. Se opri pentru că e omul cel mai cuviincios din lume, şi, făcînd cîţiva paşi cu el, îl rugai să binevoiască a-mi spune ce a găsit imputabil în acel *Simplu discurs* pe care-l condamnase.

— Nu l-am citit, mi-a spus el, dar e un pamflet, şi asta-mi ajunge.

L-am întrebat ce înseamnă pamflet şi sensul acestui cuvînt, care, fără să fie nou pentru mine, cerea totuşi o explicaţie.

— Poate fi, îmi răspunse el, o scriere în puţine pagini, ca a dumitale, o coală sau două numai.

— Dacă ar avea trei coli, ar mai fi pamflet ?

— Poate că da, mi-a răspuns. După accepţia comună, şi la propriu vorbind, pamfletul nu are decît o singură coală ; două sau mai multe fac o broşură.

— Dar zece coli ? Cincisprezece coli ? Douăzeci de coli ?

— Fac un volum, spuse el, o operă.

La care eu :

— Domnule, am încredere în dumneavoastră ; lucrurile astea, se vede cît de colo, le ştiţi mai bine decît mine. Dar, din păcate, tare mi-e teamă că, într-adevăr,

[1] Titlu ce se dădea membrilor unei instanţe supreme, ai unui tribunal (n.r.).

am scris un pamflet, cum spune procurorul regelui. Pe onoarea şi conştiinţa dumneavoastră, domnule Arthus Bertrand, scrierea mea de o coală şi jumătate este pamflet sau broşură ?

— Pamflet, îmi spuse el, pamflet, nu încape îndoială.

— Care va să zică, sînt un pamfletar ?

— N-ar trebui să vă răspund din stimă, din menajament, din compătimire pentru nenorocirea dumneavoastră. Totuşi, ăsta-i adevărul. De altfel, adăugă el, dacă vă căiţi, dumnezeu vă va ierta (atît e de mare mila sa) pe lumea cealaltă. Duceţi-vă, dragă domnule, şi nu mai cădeţi în păcat. Duceţi-vă la Sfînta Pelaghia [1].

Uite aşa mă mîngîia dumnealui.

— Domnule, i-am zis, vă implor, încă o întrebare.

— Şi două, mi-a răspuns, şi mai multe, cîte vreţi, pînă la orele patru şi jumătate, care-or să bată acuşi.

— Bine, iată întrebarea. Dacă în loc de pamfletul asupra subscripţiei pentru domeniul Chambord aş fi făcut un volum, o operă, l-aţi fi condamnat ?

— Depinde.

— Vreau să spun : l-aţi fi citit mai întîi, ca să vedeţi dacă este de condamnat ?

— Da, l-aş fi citit.

— Dar pamfletul meu nu-l citiţi ?

— Nu, pentru că pamfletul nu poate fi ceva bun. Cine zice pamflet zice o scriere plină de otravă.

— De otravă ?

— Da, şi din cele mai detestabile, altminteri nici nu s-ar citi.

— Dar dacă n-ar avea otravă ?

— Vedeţi dumneavoastră, aşa e lumea. Din tot ceea ce se tipăreşte cel mai mult îi place otrava. De-o pildă, pamfletul dumitale. Nu-l cunosc ; nu ştiu, nici nu vreau să ştiu ce cuprinde, de citit, însă, se citeşte : conţine otravă. A spus-o domnul procuror al regelui şi nu pun la îndoială cuvintele sale. Otrava, iată ce urmăreşte jus-

[1] Închisoare din Paris, de tristă celebritate în veacul al XIX-lea, în care erau închişi mai cu seamă scriitorii condamnaţi pentru delicte de presă (n.r.)

tiția în scrieri de-alde astea. Altminteri, presa e liberă; tipăriți, publicați tot ce vreți, dar nu otravă. Oricît v-ați zbuciuma, domnilor, n-o să vă lăsăm să răspîndiți otrava. Asemenea lucruri nu merg cu o poliție vajnică, iar guvernul nu stă cu mîinile în sîn; va ști să vă împiedice.

„Doamne, mi-am șoptit în sinea mea, doamne, păzește-ne de diavol și de limbajul figurat! Medicii erau să mă omoare vrînd *să-mi împrospăteze sîngele.* Ăsta mă bagă la închisoare de teamă să nu scriu *otravă!* Alții lasă ogoarele să se *hodinească,* și noi ducem lipsă de grîu pe piață. Isuse, mîntuitorule, fereşte-ne de metaforă!"

După această scurtă oraţie mintală, am reluat:

— Într-adevăr, domnule, otrava nu face o para chioară și e minunat că i se stăvilește răspîndirea. Mă mir însă că lumii — după cît spuneți — îi place așa de mult. Neîndoios că, o dată cu această otravă, mai găsește ceva în pamfletele astea...

— Da. Prostii, calambururi, glume răutăcioase. Cum poți pune, domnule dragă, bun-simț într-o bicisnică coală? Ce fel de idei poți dezvolta? În operele bine chibzuite, abia în volumul al șaselea întrezărești unde vrea să ajungă autorul.

— Adevărat, într-o coală nu încape mare lucru.

— Nimic de valoare, îmi spuse el, de aia nici n-o citesc.

— Cum așa, nu citiți pastoralele monseniorului episcop de Troyes [1] pentru postul paștilor și al crăciunului?

— Asta e altă chestie.

— Nici pastoralele lui Toulouse asupra supremației papale?[2]

— Asta e cu totul altceva.

— Așadar, după propria dumneavoastră părere, cîteodată o broșură, o simplă coală...

[1] Et-Antoine de Boulogne, prelat cunoscut pentru elocința sa (n.r.).

[2] Episcopul de Toulouse; aluzie la o pastorală din 1823, prin care cerea, printre altele, restabilirea conciliilor. Această pastorală a fost interzisă din ordinul regelui (n.r.).

— Ptiu ! nu-mi vorbi de asta, e o ruşine a literaturii, un stigmat al veacului şi al naţiunii că se găsesc autori, tipografi şi cititori ai unor asemenea obrăznicii.

— Domnule, i-am spus, *Provincialele* lui Pascal...

— O, ce carte minunată, divină, capodopera limbii noastre !

— Ei bine, această capodoperă divină reprezintă totuşi pamflete, coli tipărite...

— Aş ! În privinţa asta eu am principiile mele, ideile mele. Pe cît stimez de mult lucrările mari, făcute să dureze şi să trăiască în viitorime, pe atît dispreţuiesc şi resping aceste mici scrieri trecătoare, aceste fiţuici ce trec din mînă în mînă şi care grăiesc contemporanilor despre fapte, despre întîmplări din zilele noastre. Nu pot suferi pamfletele.

— Totuşi vă plac *Provincialele*, *mici răvaşe*, cum erau denumite atunci cînd treceau din mînă în mînă...

— Zău aşa, continuă el, fără să mă asculte, mă mir de dumneavoastră, domnule, care păreţi a fi de neam, om cu *educaţie*, născut a fi cineva în ţara asta. Şi, la urma urmei, cine v-a oprit a deveni baron, ca oricare altul ? Onorabil folosit în poliţie, vămi, temnicer sau jandarm, aţi deţine un rang, aţi fi cineva. Nu, nu mă dumiresc, un om ca dumneavoastră să se înjosească, să se coboare pînă-ntr-atît, încît să scrie pamflete ! Nu roşiţi ?

— Blaise, îi răspunsei, Blaise Pascal nu era nici temnicer, nici jandarm, nici funcţionar de-al domnului Franchet [1]...

— Sst ! Tăcere ! Vorbiţi mai încet, poate să ne audă...

— Cine ? Abatele Franchet ? E pe-aici, prin apropiere ?

— Domnule, e pretutindeni. Dar iată, e patru şi jumătate. Am onoarea...

— Şi eu.

Mă părăsi, luînd-o repede la picior.

---

[1] Franchet-d'Esperay, şef al poliţiei. Fiind membru al congregaţiei, Courier îi spune, în ironie, *abate* (n.r.).

Astea toate, dragi prieteni, merită atenție. Trei oameni atît de onorabili, domnul Arthus Bertrand, domnul de la poliție și domnul de Broë, personaj eminent în știință, în dregătorie ; iată trei oameni cumsecade dușmani ai pamfletului. O să întîlniți în societatea cea mai aleasă mulți care sînt gata oricînd să-și trădeze prietenul, să le seducă fiica sau nevasta, s-o ofere pe a lor pentru a obține un post bun, care mint cu primul prilej, trădează, n-au pic de credință, dar care socotesc că e foarte dezonorant să spui adevărul într-o scriere de cincisprezece sau șaisprezece pagini. Căci răul stă în această puținătate. Șaisprezece pagini ! Ești pamfletar, deci, păzea ! Căci te paște Sfînta Pelaghia. Scrie o mie șase sute, și vei fi prezentat regelui. Din păcate, nu-s în stare. Cînd, în 1815, primarul comunei noastre, același de azi, a tăbărît noaptea, cu jandarmii săi, și a ridicat din patul lor tîrînd la închisoare pe niște bieți oameni care nu aveau nici în clin, nici în mînecă cu revoluția, și a căror neveste și copii s-au prăpădit, faptele puteau să umple volume întregi, dar n-am știut scoate din ele decît o coală, pînă-ntr-atîta îmi lipsește elocința. Am luat-o și de-a-ndoaselea. Dacă, în loc să-mi declin numele și să încep, așa cum am făcut : „Domnii mei, eu din Touraine [1], începeam așa : *„Creștini, după nemaipomenitele atentate ale unei revoluții infernale...“*, după tipicul abatelui de Lamennais, atunci mi-ar fi fost ușor să continui și să duc la bun sfîrșit volumul, fără să-l supăr pe procurorul regelui. Dar am scris șaisprezece pagini, într-un stil aproape ca acesta în care vă grăiesc și am devenit un pamfletar primejdios ; de atunci, tîrșit cu de-alde astea, cînd ne-am pomenit cu subscripția pentru domeniul Chambord, cuminte ar fi fost să-mi țin gura, căci nu era un subiect ce s-ar fi putut trata într-o coală, nici într-o sută chiar. Din ea nu puteai scoate nici pamflet, nici broșură, nici carte, căci ar fi fost greu să se mai adauge ceva la lingușeli și primejdios de-a te pune împotrivă, cum s-a și adeverit. Pentru vina de a fi vrut și

[1] Vezi începutul *Jalbei adresate celor două camere* (n.r.).

eu să-mi exprim, în puţine cuvinte, opinia despre toate astea, răspicat, deci pamfletăreşte, două luni închisoare la Sfînta Pelaghia. Pe urmă, cînd ni s-a interzis să dansăm, mi-am spus şi eu părerea cum m-a tăiat capul. Mi-am spus-o cu toată seriozitatea, luaţi seama, dar din pricina bisericii, interesată în această chestiune, şi neputînd scrie pe larg, am căzut din nou în păcatul pamfletului. Acuzat, urmărit, cu chiu, cu vai obţinură nevinovatele mele cuvinte şi sfioasa mea pledoarie iertare : m-am ales cu blamul judecătorilor doar. În tot ce se tipăreşte există otravă, mai mult sau mai puţin diluată, mai mult sau mai puţin dăunătoare, mortală, după cît e lucrarea de întinsă. Un bob de acetat de morfină într-un hîrdău se pierde, nu se simte ; într-o ceaşcă provoacă vărsături ; într-o linguriţă ucide ! Iată pamfletul.

În ăst timp, bunul meu prieten sir John Bickerstaff [1], gentilom de ţară, îmi trimite o scrisoare, pe care am să v-o traduc îndată. Unic în felul lui, filozof, învăţat ca puţini alţii, mare partizan al reformei nu numai parlamentare, ci şi universale, el năzuieşte să schimbe toate guvernele Europei, din care pînă şi cel mai bun i se pare că nu valorează nimic. Posedă în ţara sa o avere bunicică. Pămîntul lui nu se întinde decît pe zece leghe, în lung şi în lat, venitul nu-i trece de două sau trei milioane cel mult ; dar se mulţumeşte şi cu atît, şi trăia într-o dulce mediocritate, cînd miniştrii, văzîndu-l cît e de priceput, de simplu în firea sa, aşa cum sînt savanţii — cum era şi Newton [2] — l-au convins să intre în parlament. Nici n-a apucat să se aşeze bine şi numai că începe să tune şi să fulgere împotriva risipei de la curte, a corupţiei, a *sinecurelor*. S-a crezut că vrea şi el partea sa, aşa că miniştrii i-au oferit un post pe care l-a acceptat şi o sumă pe care a vîrît-o în buzunar, proporţională cu averea sa, potrivit obiceiului guvernanţilor de a da

[1] Personaj născocit de Courier ; cunoscutul scriitor satiric englez *Jonathan Swift* (1667—1745) s-a folosit de pseudonimul Isaac Bickerstaff în pamfletele sale îndreptate împotriva astrologilor obscurantişti (n.r.).

[2] *Newton, Isaac* (1642—1727), celebru matematician, fizician, astronom şi filozof englez, descoperitorul legilor gravitaţiei universale (n.r.).

mult celor ce au mult. Cu punga bine garnisită, iată-l că se întoarce la moşie, convoacă ţăranii, plugarii şi toţi fermierii comitatului şi le grăieşte: „Am avut norocul să iau înapoi o parte din banii ce vi se smulg pentru întreţinerea pungaşilor şi a trîntorilor de la curte. Iată-i, vreau să vi-i restitui. Să începem cu cei mai săraci. Tu, Petru, cît ai dat anul ăsta?" „Atîta!" „Poftim!" „Tu, Pavele, şi voi, Isaac şi Ion, *cît*?" Şi le numără banii la fiecare. Isprăvind treaba, se întoarce la Londra, unde, luîndu-şi în primire noul post, îşi propune să elibereze mai întîi pe toţi cei deţinuţi pentru delicte de vorbire, cîrtiri împotriva stăpînirii, a miniştrilor, a elveţienilor, şi ar fi făcut-o, căci funcţia sa îi dădea posibilitatea, dacă nu-l revocau la mare iuţeală.

De atunci s-a apucat să călătorească, şi iată ce-mi scrie din Roma: „Lasă-i să-şi rupă gura, lasă-i să te bîrfească, să te condamne, să te zvîrle la gherlă, lasă-i să te spînzure, dar dumneata continuă a obşti ceea ce gîndeşti. Nu e un drept, ci o datorie, o strașnică obligaţie a fiecărui om frămîntat de un gînd să-l exprime făţiş, să-l dea în vileag spre binele general. Adevărul aparţine tuturor. Ceea ce crezi că este util, vrednic de a fi cunoscut de toată lumea nu poate fi trecut sub tăcere. Jenner [1], care a descoperit vaccinul, ar fi fost un ticălos sadea dacă-l tăinuia, fie chiar numai o oră. Şi cum nu există om care să nu-şi socoată ideile utile, nu se poate închipui că ar exista cineva care să refuze a le comunica şi altora şi a le răspîndi prin toate mijloacele ce le are la îndemînă. A vorbi e bine; a scrie e şi mai bine; a tipări e cel mai bine. Un gînd elaborat concis şi limpede, cu dovezi, documente, exemplificări, o dată tipărit, este un pamflet, este fapta cea mai bună, cea mai curajoasă uneori, pe care omul o poate dărui lumii. Dacă ideea ta e bună, ea foloseşte; greşită, va fi corectată, şi tot poate fi folositoare. Dar dacă se comit abuzuri? Fleacuri! Cei ce-au scornit cuvîntul ăsta sînt cei care

[1] *Jenner, Eduard* (1749—1823), medic englez, descoperitorul vaccinului antivariolic (n.r.).

abuzează într-adevăr de presă, tipărind tot ceea ce vor, înşelînd, bîrfind şi împiedicînd să li se răspundă. Cînd ţipă împotriva pamfletelor, a ziarelor şi a broşurilor, au motivele lor bine întemeiate. Le am şi eu pe ale mele şi aş dori să se meargă şi mai departe : adicătelea oricine să dea la lumină ce gîndeşte şi ce ştie ! Şi iezuiţii ţipau împotriva lui Pascal şi l-ar fi poreclit, desigur, pamfletar dacă ar fi existat pe atunci cuvîntul. Îi ziceau *talpa-iadului,* ceea ce-i acelaşi lucru în stil fariseu. Asta se cheamă un om care spune adevărul şi este crezut. La început ei au replicat pamfletelor lui cu altele, dar fără succes, apoi cu mandate de arestare, ceea ce le-a izbutit mai bine. Acesta era răspunsul pe care, în mod obişnuit, oamenii de la putere şi iezuiţii îl dădeau pamfletelor.

Dacă ar fi să te iei după dînşii, ce făcea Pascal nu era mare lucru, aşa că dispreţuiau *micile răvaşe,* zicînd despre ele că sînt nişte sărmane glume, bune cel mult să amuze o clipă prin clevetirile şi conţinutul lor scandalos ; scrieri fără nici o valoare, fără fond, fără miez sau substanţă, cum se spune azi, citite dimineaţa, pînă seara uitate — pe scurt, nedemne pentru un om ca el, pentru un savant ! Autorul se dezonora irosindu-şi astfel vremea şi talentul, scriind broşuri, nu cărţi, luînd totul în zeflemea, în loc să mediteze cu gravitate. Acesta era reproşul ce-i făceau — vechi şi îndătinat motiv de ceartă, căutat cu lumînarea de cei ce nu au niciodată galeria de partea lor. Ce s-a întîmplat ? Zeflemeaua, batjocura fină a lui Pascal au izbutit ceea ce nu izbutiseră opreliştile, edictele. I-au gonit pe iezuiţi de pretutindeni. Foiţele astea atît de uşurele au strivit cogeamite instituţie. Un pamfletar, jucîndu-se, doboară colosul temut de regi şi de popoare. Tagma, o dată prăbuşită, nu se va mai ridica niciodată, oricît ajutor i s-ar da, iar Pascal rămîne mare în memoria semenilor nu prin operele sale savante, nu prin *ruleta*[1] sa, prin experienţele sale, ci prin pamflete, prin micile sale răvaşe.

[1] Blaise Pascal, ilustrul matematician, fizician şi filozof francez (1623—1682) este, printre altele, şi inventatorul ruletei (n.r.).

Nu *Tusculanele* [1] au făcut faima lui Cicero, ci discursurile sale, adevărate pamflete. Au apărut în foi volante, nu înfăşurate în jurul unei nuieluşe, cum se obişnuia pe atunci; cele mai multe şi mai frumoase nici n-au fost rostite. Ce este *Caton* dacă nu un pamflet împotriva lui Cezar, care a răspuns aşa cum ştia el să facă, ca un om de spirit ce era, vrednic de a fi ascultat, chiar şi după Cicero? Mai apoi un altul [2], om fioros, care nu avea nici pana, nici spada lui Cezar, fiind scărmănat într-o foaie publică, drept răspuns a poruncit să fie ucis pamfletarul roman. Surghiunul, persecuţia, iată răsplata obişnuită a celor care se încumetă să exprime ceea ce fiecare gîndeşte. La fel, înaintea lui, murit-a marele pamfletar al Greciei, Demostene [3], ale cărui *Filipice* au rămas un model al genului. Dacă le-ar fi rostit într-o adunare unde nu ar fi fost auzite bine şi numai de puţini oameni, ele n-ar fi avut decît un mic răsunet. Însă scrise erau citite, şi aceste pamflete, după însăşi mărturia Macedoneanului, îi dădeau mai mult de furcă decît războaiele Atenei, care, zdrobită în cele din urmă, pierdu şi pe Demostene şi libertatea.

Fericiţi sînt, în zilele noastre, America şi Franklin [4], căruia i-a fost dat să-şi vadă ţara independentă şi care, cu faimosul său *Bun-simţ* [5], o broşură de două coli, a contribuit mai dihai ca oricine s-o elibereze. Niciodată carte sau volum gros n-au făcut mai mult pentru omenire. Căci, la primele începuturi ale insurecţiei ame-

[1] Unul dintre tratatele filozofice ale lui Cicero (n.r.).

[2] Autorul se referă la *Marc Antoniu* (83—30 î.e.n.), general roman, care, în calitate de triumvir, a poruncit uciderea lui Cicero, autorul cunoscutelor *Filipice*, îndreptate împotriva sa (n.r.).

[3] Orator şi om de stat atenian (384—322 î.e.n.); sub numele de *Filipice* sînt cunoscute cele două discursuri îndreptate împotriva lui Filip al II-lea, regele Macedoniei, care ameninţa libertatea cetăţilor greceşti (n.r.).

[4] *Franklin, Benjamin* (1706—1790), filozof, fizician şi om de stat american, care a jucat un rol de seamă în perioada războiului de independenţă al Americii de Nord (n.r.).

[5] *Common Sense*, broşură ce cuprinde o serie de articole în favoarea independenţei americane şi care a fost tipărită în 1776; aparţine de fapt, lui *Thomas Paine* (1737—1809), scriitor şi om politic englez, care a jucat un rol de seamă în timpul războiului de independenţă a coloniilor americane (n.r.).

ricane, toate acele state, oraşe şi tîrguri aveau sentimente împărţite, unele ţinînd cu Anglia, credincioase puterii legitime ; altele se temeau că nu vor putea scăpa de sub vechea tutelă şi că riscă să piardă totul încercînd imposibilul ; multe vorbeau de o înţelegere, dispuse să se mulţumească cu o ponderată libertate, cu o constituţie, chiar dacă aceasta ar fi fost nu după mult modificată, desfiinţată ; puţini cutezau să nădăjduiască într-un rezultat fericit, avînd în vedere discordanţa atîtor tendinţe. În acele împrejurări s-a văzut ce forţă are cuvîntul scris într-o ţară în care toată lumea citeşte. Forţă nouă, deosebită de cea de la tribună. Dintr-un discurs, cîteva cuvinte doar sînt culese întîmplător de niscai ascultători ; presa însă vorbeşte unui întreg popor, tuturor popoarelor în acelaşi timp dacă s-au obişnuit să citească. Din ceea ce este tipărit nimic nu se pierde. Franklin a fost un savant. Cine putea bănui asta dacă el nu-şi aşternea pe hîrtie ştiinţa ? Grăiţi oamenilor despre problemele lor, despre problema la ordinea zilei, căutaţi să vă audă cît mai multă lume dacă vreţi să cuceriţi un nume. Faceţi pamflete ca Pascal, ca Franklin, ca Cicero, ca Demostene. În toate timpurile pamfletele au schimbat faţa lumii. La englezi au sădit acele principii de toleranţă pe care Penn [1] le-a dus cu el în America ; iar aceasta îi datorează lui Franklin libertatea sa şi o păstrează prin aceleaşi mijloace cu care a cucerit-o : pamflete, ziare, publicitate.

Nici o înşelăciune nu e cruţată, fie chiar oficială ; nici o panglicărie oratorică nu se înghite ; publicul nu poate fi amăgit, neexistînd nimeni care să-şi permită a minţi cu autoritate şi a închide gura contrazicătorului. Presa nu pricinuieşte nici un rău, însă cîte rele nu împiedică ea... Îţi revine dumitale datoria de a spune toate astea, după ce vei fi făcut, acolo la dumneata, numără-

[1] *Penn, William* (1644—1718), politician englez, fondatorul Pensylvaniei, colonie engleză din America de Nord ; elaborează constituţia acestei provincii, prin care se garanta libertatea credinţei (n.r.).

toarea tuturor abuzurilor. Puţine cărţi apar, volume groase de loc, şi totuşi aici toată lumea citeşte.

Foile tipărite, circulînd zilnic şi în număr mare, instruiesc pe oamenii de toate vîrstele. Căci aproape toată lumea scrie la ziar, însă nu în mod uşuratic ; fără fraze usturătoare, fără învîrtituri de stil meşteşugite, expresia limpede şi directă ajunge acestor oameni. Fie că e vorba de o reformă de stat, de o primejdie, de o coaliţie a puterilor Europei împotriva libertăţii, sau despre terenul cel mai bun pentru însămînţatul guliei, stilul nu diferă ; se cheamă că un lucru e exprimat bine dacă e înţeles de toată lumea, şi cu atît mai bine cînd e scurt şi cuprinzător, însuşire nu de rînd, — ştii şi dumneata — şi nici uşoară, de a putea concentra în cuvinte puţine tîlcuri multe. Vai, cît de rar întîlneşti în cărţi o pagină cu miez şi cît de puţini oameni sînt în stare să scrie zece fără a spune prostii ! Scrisoarea cea mai scurtă a lui Pascal era mai anevoie de compus decît întreaga *Enciclopedie.* Americanii noştri, fără să-şi bată prea mult capul cu lucruri de astea, dar cu acelaşi bun-simţ al lui Franklin care-i călăuzeşte, concişi în tot ce scriu, economicoşi la cuvinte, fac cît mai puţine cărţi şi nu-şi oglindesc ideile decît în pamflete, în ziare, care, corectîndu-se unele pe altele, duc orice inventivitate creatoare, orice gînd nou la desăvîrşire. Un om, dacă îi trece ceva prin minte sau descoperă ceva interesant pentru naţie, nu scrie o bucoavnă voluminoasă, cu numele său imprimat cu litere grase : *de domnul... de la Academie,* ci un articol de ziar, cel mult o broşură. Notează în treacăt acest lucru, greşit înţeles de cei care se ocupă la dumneavoastră cu scrisul : nu există idee utilă care să nu poată fi expusă într-o coală şi dezvoltată cît e necesar ; cine mult se extinde adesea la nepricepere tinde, sau nu are răgazul, cum spune cel de mai sus, să mediteze şi să elaboreze scurt. [1]

[1] La finele celei de a XVI-a *Provinciale,* Pascal spune : „Pe asta am scris-o ceva mai lungă, fiindcă n-am avut timp s-o fac mai scurtă" (n.r.).

Astfel, în America, fără a se şti ce este un scriitor sau un autor, se scrie, se tipăreşte, se citeşte tot atîta, dacă nu mai mult ca oriunde, şi numai lucruri utile, fiindcă acolo există într-adevăr probleme obşteşti de care publicul se ocupă în deplină cunoştinţă, asupra cărora cetăţenii consultaţi chibzuiesc şi îşi dau părerea. Poporul, ca şi cum ar fi adunat la un sfat permanent, culege opiniile, deliberează neîntrerupt asupra fiecărei chestiuni de interes general şi îşi formează hotărîrile din părerea ce oglindeşte unanimitatea, fără nici o excepţie. Acesta e bunul-simţ al lui Franklin. Iată de ce poporul nu face greşeli şi îşi rîde de cabinete, şi poate că şi de iatacuri. [1]

Asemenea idei în ţara dumneavoastră de iatacuri nu cred să aibă succes la cucoane. Forma aceasta de guvernare nu se împacă de loc cu pamfletele şi nici cu adevărul naiv. Degeaba te-ai osteni vorbind despre bunul-simţ şi invocînd opinia publică domnişoarei de Pisseleu [2], domnişoarei Poisson [3], doamnei du B... [4], doamnei du C... [5]. Întîi ar izbucni în rîs graţioasele doamne îndreptăţite la dumneavoastră să conducă statul, pe urmă porunci-vor să fie întemniţat bunul-simţ, şi Franklin, şi opinia publică. Francezi fermecători! Sub domnia frumuseţii, a graţiei, sînteţi azi mai mult ca oricînd un popor curtean. Revoluţia a făcut ca Versailles-ul să se dizolve în naţiune; Parisul a devenit anticamera apartamentului regal. În Franţa, toată lumea

[1] Aprecierile lui Paul-Louis Courier privitoare la Statele Unite ale Americii reprezintă, evident, o idealizare a stărilor de lucruri din acea ţară, chiar dacă ţinem seama că regimul politic american era pe atunci mult mai democratic decît cel al Americii imperialiste de azi. Prezentarea în culori trandafirii a regimului social american de către Courier se explică, pe de o parte, prin faptul că scriitorul francez n-a cunoscut, de fapt, America decît din auzite, iar, pe de altă parte, prin nevoia pe care a simţit-o de a evidenţia, prin contrast, putregaiul politic al Franţei din vremea lui (n.r.).

[2] *Anne de Pisseleu, ducesă d'Etampes* (1508—1585), favorită a lui Francisc I (n.r.).

[3] Marchiza de Pompadour (n.r.).

[4] *Jeanne Bécu, contesă du Barry* (1743—1793), favorită a lui Ludovic al XV-lea (n.r.).

[5] Doamna du Chayla, favorită a lui Ludovic al XVIII-lea (n.r.).

bună face curte. E arta voastră, arta de a place, cu care ați creat școală : e geniul nației voastre. Englezul navighează, grecul se bate pentru libertate, francezul face reverențe, servește sau e gata să servească ; i s-ar trage moartea dacă n-ar servi. Sînteți cel mai sclav dintre popoare.

Datorită acestui spirit de lacheu îi e teamă oricui de la dumneavoastră să nu fie considerat pamfletar. Stăpînilor nu le place să vorbim publicului, oricare ar fi obiectul ; prostia făcută de Rovigo [1] consta în faptul că, dorind un post, în loc de jalbă, întocmește un pamflet, în care degeaba spune : *Așa cum am servit, voi servi și de aici înainte,* căci nici n-a fost ascultat măcar, și acuma e pe drumuri. Vicontele pamfletar [2] a găsit o slujbă, dar prin ce mijloace ? Cei care i-au dat-o și-l țin acolo nu vor să-l aibă aproape de dînșii. Marea clică a purtătorilor de livrea are nevoie de oameni discreți, ca în orice serviciu, și nu există valet mai prost decît acela care reflectează ; gîndiți-vă ce ar ieși dacă ar mai și tipări, și încă broșuri ! Cînd domnul de Broë v-a denumit pamfletar, era ca și cum v-ar fi spus : «Nenorocitule, care niciodată n-ai să capeți nici post, nici leafă, în nici o anticameră nu vei avea acces ; nici un hatîr cît o să trăiești, nici un ciubuc, nici un surîs oficial sau vreo privire augustă». Iată de ce cuvîntul acela l-a făcut să se înfioare și să se depărteze de dumneavoastră.

În Franța sînteți, toți, oameni cinstiți, treizeci de milioane de oameni cinstiți, ce năzuiesc a conduce poporul prin morală și religie. Pentru a-l conduce se știe că nu trebuie să i se spună adevărul. Căci adevărul e poporan, e de gloată, dacă se poate zice astfel, și duhnește a golan, el fiind antipodul eleganței, iar tonul său e diametral opus celui al înaltei societăți. De aceea autorul veridic al unei tipărituri de o coală sau al unei

[1] Savary, duce de Rovigo, întors în Franța după 1819, a fost obiectul atacurilor regaliste din pricina zelului pe care-l depusese în asasinarea ducelui d'Enghien. În 1823 a publicat o broșură în care încerca să-și demonstreze nevinovăția (n.r.).

[2] Aluzie la Chateaubriand, ministru al afacerilor externe din 1822 (n.r.).

broşuri, citite într-o oarecare măsură, ridică spontan împotrivă-i pe toţi cei ce refuză, la dumneavoastră, să se amestece cu vulgul, adică pe toată lumea. Fiecare îl dezaprobă, îl neagă. Dacă se mai găsesc totuşi pamfletari, prin îngăduinţa cerului, asta înseamnă că e nevoie de scandal. Dar vai celui care iscă scandalul, care spune poporului adevărul în privinţa unei chestiuni importante şi de interes obştesc. În Franţa el va fi urgisit, excomunicat, închis prin favoare la Sfînta Pelaghia ; mai bine nu s-ar fi născut.

Persecuţia ! Iată ce îi chezăşuieşte cuvintele. Nici un adevăr nu prinde fără martiraj, afară de cel al lui Euclid [1]. Nu poţi convinge decît suferind pentru ideile tale. Niciodată F..., de pe urma omeliilor sale, nu va scoate altceva decît niscai sinecure şi un rădvan. Aşadar, podgorene Paul-Louis, tu care vrei să rămîi singurul om din popor în ţara ta, cutează mai departe a fi pamfletar şi mărturiseşte-o în gura mare. Scrie, fă pamflet după pamflet, atîta vreme cît n-o să-ţi lipsească materialul. Suie-te pe acoperiş, propovăduieşte noroadelor *Evanghelia* şi vei fi ascultat, dacă vor vedea că eşti persecutat. Fără domnul de Broë n-ai fi nimic ; ai nevoie de ajutorul lui. Datoria ta e să vorbeşti, a lui, să arate, prin rechizitoriul său, adevărul cuvintelor tale. Învoindu-vă şi împlinindu-vă astfel unul pe celălalt, ca Socrate şi Anytus [2], vei putea converti omenirea."

Iată scrisoarea pe care am primit-o de la bunul meu prieten sir John, care altfel gîndeşte despre pamfletele mele şi mă sfătuieşte cu totul altcum decît domnul Arthus Bertrand. Pentru acesta nu există ceva mai mîrşav, pentru celălalt, ceva mai frumos. Ce deosebire ! Şi băgaţi de seamă : francezul, uşuratic, nu face caz decît de volumele grele, englezul, mătăhălos, vrea ca totul să fie pus în foi volante. Ce contrast bizar, ce ciudăţenie a naturii ! Dacă aş fi convins că dincolo de

[1] Matematician grec (306—283 î.e.n.), ale cărui *Elemente* constituie pînă în zilele noastre baza geometriei plane (n.r.).

[2] Unul din conducătorii democraţiei ateniene şi principalul acuzator al lui Socrate (n.r.).

ocean lucrurile se petrec aşa cum spune el, aş pleca acolo. Dar aud că şi acolo, ca şi în Europa, există excelenţe şi, ceea ce-i şi mai rău, eroi. Să nu plecăm, prieteni, să nu ne ducem încă acolo. Poate că vom avea aici, cu ajutorul lui dumnezeu, pînă la urmă, tot atîta libertate ca şi aiurea, orice-ar spune sir John. Vrednic om! Mă tem însă că-şi face iluzii socotindu-mă făcut să-l imit pe Socrate pînă la capăt. *Nu, depărtează de la mine paharul acesta!* Cucuta e amară, şi omenirea se converteşte de la sine şi fără să mă amestec eu, bicisnicul! Ar însemna să fiu ca musca la arat, iar ţăranul se lipseşte bucuros de bîzîitul meu. Omenirea merge înainte, scumpi prieteni, şi nu se opreşte niciodată în loc. Dacă paşii ei ni se par înceţi, e fiindcă nu trăim decît o clipă. Dar cît drum a străbătut de cinci sau şase veacuri încoace! La ora asta, în plin avînt, nimic n-o mai poate opri!

CUPRINS

Cuvînt înainte 5
Scrisoare către domnul *M. Renouard,* editor, cu privire la o pată făcută pe un manuscris din Florenţa 27
Scrisoare către Domnii de la Academia de Inscripţii şi Arte 63
Scrisori către redactorul ziarului *Cenzorul* . . . 81
Jalbă către cele două camere 132
Domnilor consilieri ai Prefecturii din Tours . . . 142
Scrisori particulare 153
Simplu discurs al lui Paul-Louis, podgorean de la Chavonnière, adresat membrilor consiliului comunei Véretz, departamentul Indre-et-Loire, cu prilejul unei subscripţii propuse de excelenţa-sa ministrul de interne pentru cumpărarea castelului Chambord 175
Sufletelor drept-credincioase ale parohiei din Véretz, departamentul Indre-et-Loire 197
Procesul lui Paul-Louis Courier 202

Jalbă către camera deputaţilor pentru sătenii împiedicaţi să danseze 254
Răspuns anonimilor care au trimis scrisori lui Paul-Louis Courier, podgorean 267
Pamfletul pamfletelor 291

Responsabil de carte : C. Tănăsescu
Tehnoredactor : I. Gheorghiu

Dat la cules 01.08.60. Bun de tipar 25.10.60. Tiraj 7100+1065 ex. Hîrtie semivelină mată de 65 gr./m². Ft. 540×840/16. Coli ed. 16,88. Coli de tipar 19,5. Ediția I. Comanda 3007. Planșe tipo 1. A. nr. 0570. Pentru bibliotecile mici indicele de clasificare 84—4=R.

Tiparul executat sub com. nr. 1325 la Combinatul Poligrafic Casa Scînteii „I. V. STALIN", București — R.P.R.

ÎN COLECȚIA CLASICII LITERATURII UNIVERSALE

au mai apărut:

BALZAC — OPERE

Volumul I: *Casa „La motanul cu mingea", Bal la Sceaux, Vendetta, Cămătarul (Gobseck), Piele de Sagri* — Note — 632 pag. — 12 lei

★

Volumul II: *A doua familie, Colonelul Chabert, Vicarul din Tours. Femeia părăsită, Faimosul Gaudissart, Eugénie Grandet* — Note — 536 pag. — 9 lei

★

Volumul III: *Căutarea absolutului, Moș Goriot, Melmoth împăcat* Note — 568 pag. — 15 lei

★

Volumul IV: *Liturghia unui ateu, Punerea sub interdicție, Salonul cu vechituri, Fata bătrână, Contractul de căsătorie, Facino Cane* — Note — 628 pag. — 15 lei.

★

Volumul V: *Slujbașii, César Birotteau, Banca Nucingen* — Note — 740 pag. — 15 lei

★

Lei 17,20